

Participació ciutadana i polítiques de regeneració urbana al centre històric de Barcelona

Tesi doctoral per a l'obtenció del títol de doctor en Psicologia Social

Autor: Jordi Bonet i Martí

Director(e)s:

Dr. Barbara Biglia

Dr. Lupicínio Iñíguez Rueda

Departament de Psicologia Social

Facultat de Psicologia

Universitat Autònoma de Barcelona

Octubre de 2011

Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 3.0 Catalunya

Vostè és lliure de:

*copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra

Sota les condicions següents

*Reconeixement – Ha de reconèixer els crèdits de l'obra de la manera especificada per l'autor.

*No comercial – No pot utilitzar aquesta obra per finalitats comercials

*Sense obres derivades - No es pot alterar, transformar o generar una obra derivada a partir d'aquesta obra

*Compartir sota la mateixa llicència – Si transforma o modifica aquesta obra per crear una obra derivada només pot distribuir l'obra resultant sota la mateixa llicència, una de similar o una de compatible.

*Al reutilitzar o distribuir l'obra, ha de deixar ben clar els termes de la llicència d'aquesta obra.

*Algunes de les condicions poden no aplicar-se si no s'obté el permís del titular dels drets d'autor

*No hi ha res en aquesta llicència que menyscabi o restringeixi els drets morals de l'autor.

Els drets derivats d'usos legítims o altres limitacions reconegudes per llei no es veuen afectats pel dit anteriorment.

“Hi ha política per què aquell(e)s que no tenen dret a ser comptats com a éssers parlants es fan comptar entre aquests i institueixen una comunitat pel fet de posar en comú la distorsió, que no és altra cosa que l'enfrontament mateix, la contradicció de dos móns allotjats en un de sol.”

Jacques Rancière

AGRAÏMENTS

Al meu pare, la meua àvia i el meu oncle amb els que vaig aprendre a conèixer i estimar Ciutat Vella i que els hagués encantat poder llegir aquesta tesi. A la meua mare, pel seu recolzament incondicional en tots els moments de la meua vida i per haver-me transmès els valors que fonamenten el meu compromís polític i social. A la meua germana i la meua tia, per la seva estima i capacitat d'estimular el pensament a partir de la diferència. A la Barbara per la seva gran amistat, per haver-me ajudat a tornar a la universitat i per tantes i tantes coses, entre elles pel seu recolzament material i intel·lectual constant sense el qual aquesta tesi no hagués estat possible. A la Gemma, per la seva amistat i per haver-me acollit a Madrid a fi d'acabar la tesi, així com als companys i companyes del Departament de Ciència Política de la Universidad Autónoma de Madrid amb qui vaig tenir el plaer de compartir dubtes i preocupacions en la recta final d'escriptura. A l'Eva per la seva amistat i la seva capacitat infinita d'estimular una mirada intel·ligent i crítica sobre l'entorn. A la Núria, per la seva amistat i recolzament. A la Virginia, per la fotografia de la portada i la seva il·lusió de viure. A en Lupicinio, per la seva paciència com a codirector i la capacitat d'obrir-me sempre nous horitzons i problematitzar les veritats heretades. Als companys i companyes de l'IGOP (els Marcs, el Mauro, el Miquel, la Gabi, l'Anna, l'Aina...) per la seva gran vàlua acadèmica i personal, per ser com són i per haver compartit conjuntament moltíssimes experiències vitals i intel·lectuals durant tots aquests anys. A en Joan, l'Ismael i en Marc per la seva capacitat de liderar els projectes de recerca i pel tot el que he après i crescut intel·lectualment al seu costat. Al Departament de Psicologia Social per haver-me endinsat en noves lectures i estimulat la meua curiositat científica. A l'Ian, l'Erica, l'Adam i la Hannah per la seva càlida acollida a Manchester i la seva capacitat per acompanyar-me en el procés de recerca. A les companyes del SIMReF per fer-me adonar dels molts biaixos androcèntrics de la meua recerca i la necessitat d'incorporar en futures investigacions una mirada més generitzada. A Itziar per la seva integritat personal i política al capdavant del Districte de Ciutat Vella. A la Berta per la seva empatia, recolzament i manera de veure el món. Als companys i companyes de la Xarxa Veïnal de Ciutat Vella, de l'Espai Social Magdalenes, de l'Associació Veïnal de Casc Antic, de la Junta de la FAVB i a la resta del moviment veïnal de Barcelona, per tot el que hem viscut conjuntament (que aquí seria impossible de resumir) i per què no deixo d'aprendre mai al seu costat. I a tots els amics i amigues que no he pogut cuidar suficientment per culpa d'haver de finalitzar la tesi doctoral, i que aprofito per demanar-lis disculpes.

Sumari

INTRODUCCIÓ.....	3
El modelatge de la tesi.....	9
Construint el problema de recerca.....	10
Apropanant les polítiques públiques a les polítiques urbanes.....	12
L'impacte de la participació com a objecte d'estudi.....	15
Construint la pregunta de recerca.....	16
Per què estudiar-ho?.....	16
La metodologia que he seguit.....	17
Com he seleccionat els casos.....	19
La cuina de la recerca.....	20
Recollint les dades.....	21
ARTICLES.....	25
Una aplicación de las enseñanzas del movimiento perestroika al análisis de las políticas públicas urbanas.....	26
Movimientos urbanos hoy: heterogeneidad, fragmentación y glocalización.....	40
El territorio como espacio de radicalización democrática. Una aproximación crítica a los procesos de participación ciudadana en las políticas urbanas de Madrid y Barcelona.....	59
Urban governance and regeneration policies in historic city centres: Madrid and Barcelona.....	75
Cuando cómo participar importa Análisis de los impactos de la participación ciudadana en las políticas de regeneración del centro histórico de Barcelona.....	100
RESUM GLOBAL	
DISCUSSIÓ DE RESULTATS.....	129
L'estructura de la tesi.....	130
Descripció dels casos.....	133
Discussió de resultats: Anàlisi comparativa dels casos d'estudi.....	146
CONCLUSIONI.....	155
Conclusioni metodologiche.....	159
Conclusioni sostantive.....	161
Conclusioni teoriche.....	162
Biases e futura agenda politica.....	165
SINTESI DELLA TESI.....	167
BIBLIOGRAFIA.....	175
ANNEX.....	193
CONCLUSIONS.....	194
PASSAT I PRESENT DEL PROCÉS DE REMODELACIÓ URBANA DE CIUTAT VELLA.....	204
DOCUMENTS.....	331

INTRODUCCIÓ

Sempre he sentit una profunda atracció pels barris que conformen la Barcelona Vella. De ben petit, no hi havia diumenge que no creués el Raval, aleshores encara en dèiem Xino, ja fos per acompanyar als meus pares a comprar segells al mercat filatèlic de la Plaça Reial o per assistir amb el meu oncle a les matinals infantils de teatre que se celebraven al Romea. Poc importava com anéssim, si a peu o pujats a la Monyos¹, el cas és que un dia de festa era sinònim de perdre's pel Raval o pel Gòtic, menjar unes patates a la cerveseria Vivancos de la Plaça Reial, o si era estiu i ja picava la calor, capbussar-se als banys de Sant Sebastià, per després anar a veure com es movien les llagostes vives dels *merenderos* de la Barceloneta.

Fou gràcies a aquestes incursions dominicals que vaig descobrir l'artista Ocaña, abans que ens deixés vestit de sol un mes de setembre; que em vaig poder endinsar pels patis abandonats de la Casa de la Caritat, que aleshores encara mantenien un aire espectral on podia palpar-se la seva funció disciplinària original; i que vaig aprendre que existien unes botigues amb noms tan estranys com “gomas, lavajes y clínicas urinarias”. Malgrat la llegenda negra que encara avui brama, ni jo ni els meus pares vam tenir mai cap problema per passejar-nos pels carrers del Xino; al contrari, sempre vaig tenir la sensació de trepitjar un barri popular i acollidor on malgrat les situacions de pobresa que existien, i continuen existint, podia viure's ben dignament.

No obstant això, aquesta imatge contrastava vivament amb la que donaven els diaris barcelonins, els quals només parlaven d'aquesta part de Barcelona per vincular-la al tràfic de drogues, a la delinqüència i a la indústria sexual, reforçant així els pànics morals de la burgesia envers els barris del centre històric. A mi, sempre em van sorprendre aquestes notícies per què al meu barri, Hostafrancs, també s'hi traficava i es consumia droga, i no gaire lluny de casa, també veia situacions crues de pobresa, però mai no apareixíem als mitjans de comunicació. Tot i que, potser hagi estat millor així. I és que la sobreexposició continua del que passa dins el Raval, el Casc Antic, la Barceloneta i el Gòtic ha acabat passant-lis factura. El més nimi incident que hi tingués lloc mai no passava desapercebut, a diferència d'altres barris populars que no es troben al rovell de l'ou de la ciutat, i que per tant no són eren (ni són) desitjats ni cobejats per les seves rendes de posició.

Ara bé, la meva relació amb Ciutat Vella no es circumscriu únicament a la geografia de la meva infantesa, sinó que des d'aleshores ençà aquest territori ha format part inseparable de la meva experiència personal. De fet, sempre que he pogut, m'he capbussat pels seus carrers estrets i ombrívols, he sovintejat els seus locals i bars, entre ells el *Ciutat Vella* del qual n'era client assidu fins que desaparegué sota el pes de la piqueta i el mobbing institucional²; o el restaurant *Miramón*,

¹ Nom amb que es coneix la línia 91 d'autobusos que connecta el barri de la Bordeta amb la Rambla i que inicialment travessava el barri del Raval pels carrers Carme i Hospital.

² El bar Ciutat Vella ocupava els baixos del darrer edifici que fou enderrocat per l'operació Illa Robador-Sadurní, el propietari va denunciar per mobbing a PROCIVESA (societat públic-privada encarregada de la gestió urbanística

un dels pocs on encara cantaven els plats a l'antiga, enderrocats arran de l'esponjament del Forat de la Vergonya³. Fins i tot, durant uns anys vaig tenir la sort de viure al Gòtic, just a tocar de la Plaça Reial, i tornaria a viure-hi si no fos per l'elevat preu de l'habitatge que afecta a tots els barris de Barcelona Vella.

Ara bé, més enllà d'aquesta relació amb el territori com a *flâneur*⁴ (Benjamin, 1978), vull destacar també la meua opció de compromís polític i social. El primer vincle en aquest sentit fou com a monitor de lleure del Casal d'Infants del Raval (1989-1992), quan aquest encara es trobava en la seva antiga seu al carrer de la Cadena, enderrocada arran de l'obertura de la Rambla del Raval, i abans que esclatés el cas de la suposada xarxa de pederàstia (Espada, 2000). Treballar al Casal em va permetre conèixer a fons les situacions de pobresa de moltes famílies que vivien al barri, conscienciar-me de les seves necessitats i de la migradesa dels mitjans institucionals per fer front a aquesta situació. Malgrat ja feia dos anys de la creació de la Comissió Gestora de l'ARI (Àrea de Rehabilitació Integral) els efectes de la reforma encara no es notaven (Blanco, Bonet & Walliser, 2011) i les finques afectades a l'espera de ser enderrocades es trobaven en una situació d'alta degradació, ja que els propietaris havien deixat de mantenir-les. Paral·lelament, es percebia entre el veïnat una situació d'indefensió que es reflectia en la consciència que el barri anava a ser transformat, però amb la incertesa de no saber cap a on, ni quin seria el seu futur arran d'aquesta transformació.

A partir de 1995 vaig participar a la recentment creada Plataforma contra la especulació del Raval que impulsàvem des de l'Ateneu Llibertari del Xino. La sensació compartida en aquell moment, era que si bé calia articular una oposició als projectes de l'Ajuntament, hi havia un elevat grau de fragmentació social i política al barri, així com un gran desconeixement dels projectes municipals entre el veïnat i els propis moviments socials, el que dificultava l'aparició d'un moviment de protesta (Coordinadora contra l'especulació del Raval, 2004).

Uns anys després, va esclatar el conflicte del Forat de la Vergonya (Mas & Verger, 2004; Bonet, 2012-b) que ràpidament va superar el seu àmbit local per sapsejar el conjunt de la ciutat. Arran de les notícies que arribaven d'aquesta zona de Barcelona, vaig apropar-me a les assemblees i les accions que s'hi realitzaven, tot i que reconec que no vaig implicar-m'hi gaire en tant considerava que havien de ser els residents en el territori els principals protagonistes d'aquesta lluita veïnal.

del procés de reforma de Ciutat Vella).

³ Tant el Forat de la Vergonya i l'operació Illa Robador constitueixen dos dels quatre casos d'estudi que he desenvolupat a Bonet (2012-b)

⁴ Terme emprat per Walter Benjamin (1978) per referir-se a una persona que passeja per la ciutat, observant la vida urbana que s'hi desenvolupa per poder experimentar-la, submergint-se en el seu anonim i misteri. La invitació a la *flânerie* que ens proposa Benjamin, és una invitació a perdre'ns per la ciutat, a redescobrir-la com a espai per la realització personal i col·lectiva, i no per a la mera producció de plusvàlua. El terme serà recuperat posteriorment per l'antropologia i la sociologia urbana post-modernes.

Tres anys després, vaig participar a l'organització de la campanya contra l'aprovació de l'ordenança cívica que d'acord amb la percepció que teníem les entitats veïnals i els moviments socials crítics consideràvem que estava especialment pensada per regular l'espai públic de Ciutat Vella i controlar la presència d'aquells col·lectius percebuts com a molestos per les ments ben pensants: treballadores sexuals, persones sense llar, població immigrant que fan un ús més intensiu del carrer i les places.... La campanya va cloure's amb una manifestació que va travessar el barri del Raval i on un grup de graffiters va pintar molt originalment el gat d'en Botero, tot una metàfora de com apropiat-se d'una forma diferent de l'espai públic al centre de la ciutat i posar en qüestió les polítiques basades en el populisme punitiu i la criminalització dels col·lectius més vulnerables.

A partir de l'any 2007 vaig vincular-me a l'Espai Social Magdalenes, ubicat al barri Gòtic, des d'on vam impulsar diferents campanyes per defensar el dret a l'habitatge i el dret a la ciutat (Alonso & Bonet, 2009). Fruit d'aquest treball, vaig començar a estrènyer vincles més estrets amb el moviment veïnal participant en l'organització del primer Fòrum Veïnal de Ciutat Vella⁵, on un centenar de veïns i veïnes vam reunir-nos al recentment inaugurat equipament comunitari del Forat de la Vergonya per tractar aquells temes que afectaven al nostre territori: desnonaments i dificultats per accedir a l'habitatge, massificació turística, destrucció del patrimoni, substitució del teixit comercial de proximitat,... D'aquest Fòrum, sorgí la Xarxa Veïnal de Ciutat Vella, un espai de coordinació de les associacions veïnals del districte, on des d'aleshores ençà he participat activament.

També fou l'any 2007 quan Itziar González va ser nomenada regidora del districte de Ciutat Vella. La seva manera d'entendre la política, la participació i la reforma urbana va significar un canvi radical respecte al model anterior. Aquest canvi es va evidenciar en la seva disposició a escoltar i prendre en consideració aquelles veus que durant anys havien estat silenciades per l'administració municipal. Malauradament, Itziar no va poder acabar la legislatura i va haver de dimitir envoltada d'amenaçes i pressions pel seu desig de fer llum sobre els casos de corrupció que sotjaven Ciutat Vella.

Així mateix, des del any 2010 exerceixo com a president de l'Associació de Veïns de Casc Antic, una entitat que des de la seva fundació ha lluitat per defensar el barri ja fos impulsant el Pla Popular del Casc Antic, la campanya Salvem el Born, la lluita del Forat de la Vergonya o contra la construcció de l'hotel del Palau de la Música. Allà he tingut l'ocasió de conèixer i aprendre d'activistes veïnals de pedra picada, com la Maria, el Pep, l'Àlvar, en Solà o la Mercè, amb qui he pogut contrastar l'avenç de la meva recerca. Finalment, el més de febrer de 2011, després d'un període convuls dins el moviment veïnal barceloní, he assumit el càrrec de president de la Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona (FAVB) en un moment socio-històric marcat per

⁵ El treball realitzat en el fòrum pot consultar-se a <http://www.xarxaciutatvella.net>

l'emergència del moviment 15-M que ha posat de relleu diferents temàtiques que abordo en aquesta tesi: participació ciutadana, teoria democràtica, canvi social,...

Així doncs, ni l'objecte ni l'enfoc d'aquesta tesi ha estat accidental. La reforma de Ciutat Vella ha acompanyat el meu procés vital, i aquesta ha estat i no altra la meva primera motivació: entendre què va passar i per què. Posar paraules i arguments a experiències viscudes algunes vicàriament i d'altres en primera persona.

Tanmateix, si l'objecte d'estudi m'ha vingut donat per la meva vinculació afectiva amb el territori i l'enfoc crític pel meu compromís sociopolític, els coneixements per poder desenvolupar la tesi no haurien estat possibles sense la meva vinculació acadèmica. En primer lloc, vull assenyalar el deute amb el professor Pere López que em va introduir a la geografia urbana (López, 1986; López, 1993) des d'un punt de vista crític, analitzant el conflicte que es va desenvolupar al barri del Besós l'any 1992. Fruit d'aquest aprenentatge s'han derivat altres col·laboracions en fòrums de debat sobre transformacions urbanes (UTE, 2004; Bonet, 2005, 2007a).

Després, al Departament de Psicologia Social de la Universitat Autònoma de Barcelona, on vaig seguir el programa de doctorat, que em va permetre aprendre i aprofundir en els fonaments de la metodologia qualitativa i la investigació crítica a través del treball realitzat al grup Fractalitats en la Investigació Crítica (Balasch, Bonet, Callén, Montenegro, Pujol, Rivero & Sanz, 2005) i al grup Creación, impulsat per la Dra. Marisela Montenegro. En tots aquests espais vaig tenir la sort de conèixer persones d'una gran vàlua científica i humana.

Alhora, vull destacar també la meva vinculació continuada amb l'Institut de Govern i Polítiques Públiques (IGOP) on des de 2005, he anat col·laborant en diferents recerques sobre política i territori: primer a l'àrea d'exclusió social urbana (Bonet, 2006; Subirats, Bonet, Fernández, Gallego i Obradors, 2006; Bonet, Martí-Costa, 2009; Biglia & Bonet, 2009) i posteriorment a la de polítiques urbanes i participació, on he acabat orientant la meva tasca investigadora (Martí-Costa & Bonet, 2008a; Martí Costa & Bonet, 2008b, Martí-Costa & Bonet, 2008c; Blanco, Martí-Costa, Bonet & Parés, 2009; Parés, Martí-Costa, Bonet, Sánchez, Vilchez, Blanco, 2009; Blanco, Bonet & Walliser, 2011; Bonet, 2012- a; Bonet, 2012-b). L'IGOP m'ha servit tant d'espai de formació acadèmica i laboral, com d'arena per trobar amics i amigues dels quals he après moltíssim tant en l'àmbit acadèmic com personal.

També ha estat fonamental per a la meva formació com a investigador, la meva estada de sis mesos a Manchester finançada per l'AGAUR amb la beca de mobilitat 2009-BE-2 00176 i el fet de poder compartir moltes hores amb el Dr. Ian Parker i la Dra. Erica Burman que em van tutoritzar el procés d'elaboració de la tesi i em van oferir la possibilitat de formar-me en l'anàlisi del discurs a partir de

la participació en les sessions de la *Discourse Unit*. Finalment, però no per això menys importants, vull fer una especial menció dels meus dos co-directors de tesi. En primer lloc, el Dr. Lupicinio Iñíguez que des d'un principi m'ha guiat en el treball, compartint generosament el seu coneixement i la seva empenta recercadora, i en segon lloc la Dra. Barbara Biglia amb qui he compartit moltíssimes experiències en l'àmbit humà, polític i acadèmic (Bonet, 2007b; Biglia & Bonet, 2008), i sense la qual aquesta tesi no hagués arribat mai a la seva fi. Entre les moltes experiències compartides amb Barbara voldria destacar l'organització d'Investigació, les Primeres Jornades de recerca activista i moviments socials el maig de 2005 (Investigació, 2006), la creació de l'associació Limes espais per a la recerca acció i la participació en el Seminari Interdisciplinar de Metodologia i Recerca Feminista (SIMReF). En aquest sentit, les reflexions metodològiques i epistemològiques recollides en la publicació de diferents articles (Biglia, Bonet & Martí-Costa, 2006; Biglia & Bonet, 2009; Bonet, 2011) reflecteixen els aprenentatges que he anat construint dins aquest camp. Considero que totes aquestes experiències m'han servit per reflexionar i aprendre sobre el sentit polític de la investigació social, i créixer política i humanament.

El modelatge de la tesi

Aquesta tesi és el fruit d'un procés de recerca que ha durat quatre anys, i que finalment he decidit presentar com a compendi de publicacions, d'acord amb el Text refós de la Normativa de Doctorat de la UAB aprovada pel consell de govern de 27 de març de 2003. La tesi s'estructura doncs en sis apartats (aquesta introducció; cinc articles publicats en llibres i revistes científiques; un resum global dels resultats i la seva discussió; un capítol de conclusions, un resum de la tesi en italià i un annex on he inclòs les conclusions traduïdes al català i un treball inèdit sobre el disseny de la reforma urbana de Ciutat Vella).

Tant el treball de camp com els articles que formen part del compendi d'aquesta tesi es basen principalment en els aprenentatges compartits i el treball col·lectiu realitzat en el marc de dos projectes de recerca; el que queda reflectit en les diferents publicacions col·lectives en què he participat al llarg d'aquests darrers 3 anys (Martí-Costa & Bonet, 2008a; Martí-Costa i Bonet, 2008b; Martí-Costa i Bonet, 2009; Bonet, 2011; Blanco, Bonet & Walliser, 2011; Bonet 2012-a; Bonet 2012-b, Parés, Martí-Costa & Bonet, 2012).

Així doncs, malgrat que la idea d'escriure la tesi sobre el procés de reforma urbana a Ciutat Vella feia temps que em rondava pel cap, donat el vincle afectiu i polític que m'unia al territori, la decisió final va venir motivada per la meua vinculació amb el projecte d'investigació SEJ 2007-67388/CPOL *Redes, participación y políticas de regeneración urbana de centros históricos* (REDES) dirigit pel Dr. Ismael Blanco (IGOP-UAB) dins del Plan Nacional de I+D+i 2004-2007. En aquest projecte vaig participar-hi com a recercador contractat des de 2007 fins a 2009 en un equip format pel Dr. Andrés Walliser i la Dra. Vera Bartolomé de la Fundación CIREM i pel Dr. Marc Parés, el Dr. Marc Martí i els recercadors pre-doctorals Marc Grau i Mauro Castro de l'IGOP. He d'agrair a tots les moltes hores compartint resultats, debatent teories i aprenent col·lectivament, gràcies a les quals aquesta tesi ha estat possible. Aquest esperit de treball conjunt ha quedat reflectit en diferents articles publicats al voltant de la recerca (Martí-Costa & Bonet, 2008a; Martí-Costa & Bonet, 2008b; Blanco, Bonet & Walliser, 2011).

El projecte REDES s'ha basat en una recerca comparada sobre la participació ciutadana dins les polítiques de regeneració urbana als centres històrics de Madrid i Barcelona des de 1976 fins a 2006. Els barris seleccionats per a la recerca foren: Raval, Casc Antic i la Barceloneta per Barcelona; Malasaña, Universidad i Lavapiés per Madrid. Dins d'aquests, ens centràvem en sis casos: l'ARI Dos de Mayo, l'ARI Lavapiés I-II i l'ARI Pez-Luna per Madrid; els projectes de reforma urbana corresponents a el procés del Forat de la Vergonya a Casc Antic, l'Illa Robador-Sadurní al Raval i el Projecte d'Intervenció Integral dins el programa de Llei de Barris de la

Barceloneta per la ciutat de Barcelona.

El fet de participar en aquesta recerca em va permetre aprofundir en els debats sobre regeneració urbana i models de governança; així com familiaritzar-me amb els casos d'estudi, dos dels quals han estat seleccionats per a la tesi; facilitant la recollida de dades i el contrast dels resultats amb els companys i companya de l'equip de recerca.

Igualment, cal destacar per la seva rellevància en l'elaboració d'aquesta tesi la meua participació al projecte d'Avaluació de la participació ciutadana en els programes de Llei de Barris durant l'any 2008 finançat per la Direcció General de Participació Ciutadana de la Generalitat de Catalunya i dirigit pel Dr. Marc Parés amb un equip format pel Dr. Marc Martí, Miquel Pybus, David Vilchez i Jonatan Sánchez i on vaig participar ocupant-me de l'avaluació del projecte d'intervenció integral de Sant Pere i Santa Caterina (Parés, Martí-Costa, Pybus, Bonet, Vilchez & Sánchez, 2009; Parés, Martí-Costa & Bonet, 2012-), el que em va proporcionar material per analitzar el cas del Forat de la Vergonya, inclòs a Bonet (2012-b). Per tant, contra el que sovint s'afirma de que la tesi és un procés solitari, cal dir que en el meu cas aquesta fou una solitud "molt poblada".

Construint el problema de recerca

A la tesi m'he proposat investigar la incidència de la participació ciutadana en les polítiques de regeneració urbana. Malgrat considero que es tracta d'una relació bi-direccional, m'he centrat únicament en un dels sentits de la relació (l'impacte de la participació en la regeneració) però fent-ho des d'una perspectiva àmplia que inclou tant les formes de participació institucionalitzada, com aquelles que emergeixen fora del context institucional (Bonet, 2012-a). Cal recordar que aquesta ha estat una temàtica sovint desconsiderada dins dels estudis politològics, a excepció d'aquells que se centren en l'anàlisi dels moviments socials, donat el fort biaix formalista que situa fora del camp d'anàlisi aquells actors que no s'inclouen formalment i institucional dins els processos de deliberació i decisió (Bonet, 2011).

En aquest sentit, he trobat necessari construir prèviament una definició de participació ciutadana que fos alhora més àmplia, per incloure-hi tots aquells processos que emergien fora de l'arena institucional, però també més delimitada, per diferenciar la participació de la dinamització comunitària i les polítiques de foment de l'associacionisme amb què sovint es confon (Bonet, 2012-a).

Així mateix, i d'acord amb l'aproximació fronètica on em situo (Bonet, 2011), la meua proposta d'estudi partia de la necessitat d'incorporar com operen les relacions de subordinació, dominació i conflicte dins l'anàlisi de polítiques públiques; o dit d'una altra manera, com es produïen les

polítiques públiques en un context social marcat per la desigualtat de recursos i la presència de relacions de poder i dominació; i si era possible repolititzar els problemes que s'hi aborden. Aquesta visió l'he desenvolupada a Martí-Costa & Bonet (2009) en relació als Moviments Socials Urbans i a Bonet (2012-b) pel que fa a les polítiques de regeneració urbana desenvolupades a Ciutat Vella, així com de forma més aprofundida al capítol de conclusions d'aquesta tesi doctoral.

En aquest sentit, al llarg del procés de recerca he intentat donar resposta a les quatre preguntes-guia formulades des de la perspectiva fronètica (Flybjerg, 2001) i que són les que han orientat el meu procés investigador:

1. Cap a on ens dirigim?
2. És aquest desenvolupament desitjable?
3. Qui guanya i qui perd, i en funció de quins mecanismes de poder això és possible?
4. Què podem fer, si és que podem fer alguna cosa?

El fet de partir d'aquestes preguntes ha comportat aterrar el disseny de la investigació en el context d'estudi, introduir una dimensió valorativa-situada i reconsiderar l'agència de l'investigador social en relació amb els altres actors socials que formen part del projecte de recerca. Així doncs, enlloc de desenvolupar una investigació orientada al mètode, he volgut plantejar una recerca orientada al problema, sense incórrer en oferir un receptari de solucions tecnocràtic (*problem solving approach*), centrant-me en els efectes i impactes de la participació ciutadana en la producció de polítiques públiques.

En aquest sentit, la construcció del problema de recerca ha estat indestriable de l'experiència personal viscuda sobre el procés de reforma de Ciutat Vella i alhora de la incomoditat que em produïen certs discursos, tant els triomfalistes com els hipercrítics sobre aquest procés. És per aquest motiu, que tot aprofitant l'oportunitat que em brindava el projecte REDES vaig decidir-me a investigar la reforma urbana de Ciutat Vella a fi de conèixer de forma més aprofundida el seu origen i el seu desenvolupament.

El meu objectiu inicial no era tant validar la meva percepció inicial, sinó problematitzar-la a partir del contrast amb les dades obtingudes a través de l'anàlisi de fons i les percepcions dels actors més directament implicats. En aquest sentit, malgrat que en la tesi no hagi inclòs la dimensió de gènere, el que representa en sí un biaix en la recerca tal i com exposaré al capítol de conclusions, si que considero que és deutora de l'epistemologia feminista; segons la qual, no és possible abstrure'ns dels coneixements previs i dels vincles afectius i polítics que mantenia amb l'objecte d'estudi, ja que tot coneixement es produeix sempre des d'un lloc determinat i es determina com a un coneixement

situat i parcial (Biglia, 2005). Així, tal i com postulava Haraway (1995) només mitjançant el diàleg amb els/les altres i la creació d'aliances aprenem a comprendre i reconèixer quina és la nostra posició, els nostres propis biaixos i limitacions; que és justament el que he intentat fer en aquesta tesi.

És en aquest sentit que tant la construcció del problema de recerca, dels objectius, de la pregunta de la recerca i la mateixa decisió de presentar-la com a compendi de publicacions, no han estat decisions prèvies, sinó que han anat construint-se i refinant-se dins del mateix procés de redacció de la tesi en funció de les successives cristal·litzacions de resultats d'acord amb la lògica del disseny emergent (Vallès, 1997).

Per aquest motiu, la definició del problema de recerca ha anat variant a mesura que avançava en la meva investigació. Així, en un primer moment, el problema se centrava en l'estudi dels significats de la regeneració urbana i en com aquests havien anat modificant-se en funció dels diferents marcs interpretatius hegemònics i contra-hegemònics. Tanmateix, les cuites acadèmiques m'han obligat a anar acotant⁶ el contingut de la tesi vers la interrelació entre polítiques urbanes i participació, situant el focus en el camp de les polítiques urbanes, enlloc del de les teories urbanes en què originalment es trobava ubicada.

Apropant les polítiques públiques a les polítiques urbanes

Tant per l'objecte d'estudi com pel mètode empleat, la tesi s'inscriu dins l'àrea de les polítiques urbanes, un camp que sovint ha estat considerat marginal dins la ciència política dominant. Aquesta posició de marginalitat ha estat denunciada per Sapotchine, Jones & Wolfe, (2007) que criticaven el solipsisme de les polítiques urbanes a partir d'una anàlisi bibliomètrica dels articles publicats en aquesta àrea, a fi de demostrar-ne la incapacitat per penetrar i deixar-se penetrar per altres àrees de coneixement, i en especial per confrontar-se amb els debats centrals de la ciència política. Aquesta crítica va generar un fort debat dins la subdisciplina (American Political Science Association, 2008) sobre la necessitat d'augmentar la seva rellevància acadèmica i social (Davies & Imbroscio, 2009).

El camp de les polítiques urbanes

La tesi s'ubica dins l'arena de l'anàlisi de les polítiques urbanes (*urban politics*) que té el seu origen a Estats Units amb els estudis de Hunter (1953) i Dahl (1961) que donaran lloc als enfocaments elitistes i pluralistes respectivament i que durant dècades marcaran el camp de joc de la disciplina. A Europa, en canvi, on els governs municipals eren molt més dependents de les polítiques estatals i regionals, l'anàlisi de les polítiques urbanes fins a finals dels 80' tindrà un desenvolupament menor,

⁶ Finalment, part del material treballat en aquesta direcció l'he recollit a l'Annex com material complementari per situar el context on es desenvolupa la recerca.

difuminant el seu caràcter urbà per emfasitzar la seva dimensió local-municipal; ja siguin les *local politics* britàniques o les *politiques du ville* franceses. L'únic enfocament dins d'aquesta subdisciplina que gaudirà d'un cert desenvolupament a l'Europa continental abans dels anys 90' seran les teories marxistes, afavorides pels treballs de Castells (1977), Lefebvre (1968) i Lojkin (1979).

L'impuls del camp de les polítiques urbanes s'iniciarà a finals dels 80' arran de la transformació dels governs locals a Gran Bretanya a resultes de les reformes tatcherianes, i tindrà el seu reflex en la publicació de la antologia *Theories of Urban Politics* (Judge, Stoker & Wolman, 1995) on participen autores i autors britànics i nord-americans. Aquest diàleg trans-atlàntic donarà lloc a una ampliació de les problemàtiques d'estudi, alhora que evidenciarà el caràcter regional d'algunes teoritzacions difícilment traslladables *tout court* a contextos europeus com la teoria dels règims urbans (*urban regimes*) (Fainstein & Fainstein, 1983) o la màquina de creixement (*growth machine*) (Logan & Moloch, 1987).

Finalment, el desenvolupament de les teories de la *governance* al Regne Unit (Rhodes & Stoker, 1999) i la seva adopció per l'administració del New Labour (Giddens, 1998) han donat un fort impuls a l'estudi de les polítiques urbanes (Davies & Imbroscio, 2009) i la seva difusió dins l'Europa Continental.

Malauradament, el camp de les polítiques urbanes encara es troba poc desenvolupat a l'Estat Espanyol, el qual no ha estat molt receptiu dels debats internacionals sobre la matèria. Així, la majoria d'anàlisis sobre polítiques locals es continuen realitzant des de la vessant del dret (González Ordoñas, 2000), la sociologia urbana (Alguacil, 2000), la geografia humana (Zarate, 2004) o l'urbanisme (Borja & Castells, 2004), però molt poques vegades dins la ciència política en general i de la subdisciplina de polítiques públiques en específic. No obstant això, cal assenyalar que la majoria d'excepcions a aquesta norma (Brugué & Gomà, 1998; Prats, Pasqual, Subirats & Blanco, 2008) han estat produïts a Catalunya des de l'IGOP, institut que ha impulsat diferents recerques pioneres en aquest àmbit, en la majoria de les quals he tingut l'oportunitat de participar.

Participació i regeneració urbana

Dins del camp de les polítiques urbanes, el tema en què he centrat la meua recerca ha estat l'efecte de la participació ciutadana en les polítiques de regeneració urbana dels centres històrics. Això no obstant, el mateix concepte de regeneració urbana és encara força novell a l'estat espanyol i sovint s'ha emprat com a sinònim del terme rehabilitació, sense tenir prou en compte que aquest últim fa referència a la dimensió més física (edificis i viari) mentre el primer té una dimensió més integral (incloent intervencions coordinades de la dimensió física i la social).

Tanmateix, tot i que la regeneració urbana havia constituït el meu primer focus d'interès, a mesura que avançava la tesi aquest s'ha anat desplaçant envers la participació ciutadana. En aquest camp a nivell nacional s'han produït en els darrers anys moltes publicacions (veure les referències incloses a Bonet, 2012-a); tanmateix, la majoria d'aquestes ha tingut un enfocament tècnic-procedimental o normatiu, orientat a facilitar els processos participatius, enlloc de ser el resultat de recerques que tinguessin en compte l'àmbit substantiu i la seva rellevància en el procés de presa de decisions que orienta la creació d'una política.

De fet, entre els pocs anàlisis sobre participació i regeneració urbana al marge dels que hem desenvolupat des de l'IGOP, podria destacar el de Askunze (2000) sobre el programa de rehabilitació de Bilbao la Vieja, el d'Antònia Casellas (2007) sobre participació ciutadana a Can Ricart en relació al 22@ i l'article d'Aaron Gutierrez (2009) on estudia el valor afegit dels programes Urban en processos d'iniciativa comunitària. Per contra, a Estats Units i el Regne Unit hi ha una forta tradició d'estudis sobre participació i regeneració urbana, aquests últims especialment arran de l'aposta del *New Labour* per intervenir en barris vulnerables a partir del programa *New Deal for Communities* (Durose, Greasley & Richardson, 2009).

Finalment, en aquesta tesi m'he proposat també revincular l'anàlisi de les polítiques urbanes amb el de les polítiques públiques, ja que sovint aquestes han estat abordades de forma diferenciada. Així, mentre l'anàlisi de polítiques urbanes acostuma a centrar-se més en la seva incardinació amb les dinàmiques socio-econòmiques de les ciutats, la majoria d'anàlisis de polítiques públiques prenen en consideració només el cicle (formulació, disseny, implementació, avaluació) o les dimensions (simbòlic-conceptual, substantiva i operativa) de la política, sense atendre el seu context d'aparició. No obstant això, una lectura estreta d'aquests models pot dur-nos a incórrer en procedimentalismes que obvien l'arrel política de les polítiques públiques. És a dir, oblidar-nos del fet que les polítiques públiques s'inscriuen en un marc col·lectiu d'acció -i conflicte,- així com un marc discursiu que les significa i dota de sentit, el que ens obliga a afegir a la caracterització de Lowi que "*policies determine politics*" el fet que la política també determina les polítiques. Repolitzar l'anàlisi de les polítiques públiques implica doncs partir del problema (Bacchi, 2009) i qüestionar com aquest ha estat socialment construït i intervingut pels diferents actors participants, el que determinarà la solució que se li doni (Fischer, 1993).

Així doncs, en la meua tesi he volgut desenvolupar una anàlisi crítica de les polítiques públiques a fi de mostrar com darrera d'aquestes no hi ha només una dimensió tècnica sinó també política, tal i com apunto a Bonet (2012-b) i desenvolupo al capítol de conclusions.

L'impacte de la participació com a objecte d'estudi

L'objecte d'estudi de la meua tesi és l'impacte de la participació ciutadana a les polítiques de regeneració urbana de Ciutat Vella, i en concret als barris de Raval i Casc Antic des de 1976 a 2006. L'elecció de l'objecte d'estudi ha estat determinada a més dels motius personals-acadèmics esgrimits anteriorment (vinculació personal, coneixement previ del context, participació en dues recerques finançades ubicades en aquest àmbit socio-temporal, facilitat d'accés als informants clau,...) pel fet que la regeneració urbana de Ciutat Vella constitueix un model de reforma integral singular dins l'estat espanyol tant per la durada del procés de reforma (1983-2006) com per la creació d'una arquitectura institucional *ad hoc* innovadora en relació a les altres experiències de regeneració urbana dins l'estat (Blanco, Bonet & Walliser, 2011).

La delimitació temporal de la tesi ve determinada per l'aprovació del Pla General Metropolità (1976), figura general de planejament encara vigent a Barcelona, i per l'any en que es deixa de convocar la Comissió Gestora de l'ARI (2006), ja que és a partir d'aquell moment quan es considera que les principals operacions de reforma incloses als PERI es troben concloses. Així mateix, fou aquest any quan es realitzà el procés participatiu del Forat de la Vergonya, que suposarà un canvi substantiu de model en les polítiques de regeneració urbana (Bonet, 2012-b) i que serà continuat posteriorment durant el mandat de la regidora Itziar González⁷.

Construint la pregunta de recerca

La recerca s'ubica dins el camp multi-disciplinari dels estudis urbans, entroncant amb debats transversals tant a la ciència política, la psicologia social i l'urbanisme: p.ex. la interrelació entre estructura (model de governança), agència (composició d'actors) i política pública (les polítiques de regeneració urbana) (Blanco, Bonet & Walliser, 2011); les diferents hibridacions entre teoria dels moviments socials i polítiques urbanes (Bonet & Martí-Costa, 2009); l'anàlisi crítica de la participació ciutadana (Bonet, 2012-a) i la seva interpenetració amb els debats actuals dins la teoria política (models de democràcia) (Bonet, 2012-b).

La pregunta que ha centrat la meua recerca era explorar per què diferents formes de participació podien provocar impactes desiguals en les polítiques de regeneració urbana. L'objectiu general era doncs estudiar el canvi en les polítiques de regeneració urbana a partir de la participació ciutadana. Per a assolir-ho, m'he basat en una anàlisi comparativa de quatre casos a fi d'analitzar les diferents formes de participació, els impactes produïts, aquelles dimensions rellevants susceptibles d'explicar la variació en l'impacte, el que m'ha permès generar una teoria de com la participació ciutadana pot

⁷ Itziar González és arquitecta de professió i abans de ser designada com a regidora havia participat en diferents processos participatius de projectes de reforma urbana, entre ells la reforma de la Plaça Lesseps de Barcelona, el projecte d'intervenció integral de Manlleu i la remodelació de la Frontissa de Santa Eugènia a Girona.

generar un canvi en el procés d'elaboració de polítiques públiques.

Aquest procés partia d'una anàlisi longitudinal⁸ i d'una altra seccional (comparant quatre operacions realitzades als barris de Raval i Casc Antic) del procés de reforma urbana de Ciutat Vella. A partir d'aquesta anàlisi, he estudiat la construcció de l'arquitectura institucional i la construcció de l'agenda de la regeneració urbana de Ciutat Vella (Blanco, Bonet & Walliser, 2011) per passar després a una anàlisi comparativa de quatre casos de participació que han produït impactes desiguals en els plans associats (Bonet, 2012-b).

Per què estudiar-ho?

Malgrat que el procés de remodelació urbana de Ciutat Vella hagi estat força estudiat (Abella 2004; Busquets, 2004; Cabrera, 2007), cal remarcar que poques vegades s'ha fet des del camp de les polítiques públiques (Gomà, 1992; Gomà & Rosseti, 1998) i que sovint no s'ha tingut en compte la relació entre participació i regeneració urbana. Així doncs, la recerca suposa un enfocament innovador a l'abordar des d'una nova mirada un procés rellevant dins el camp dels estudis urbans.

A més a més, considero que la recerca té:

1. **Interès teòric:** Per la vinculació que estableix entre polítiques urbanes i participació ciutadana. És a dir, al considerar la participació com a variable independent en relació a la *policy stability*, la *policy variation* i el *policy change*⁹ (Bonet, 2012-b) Així mateix, aquest enfoc permet una major projecció en els debats internacionals en tant que situa el debat de la participació ciutadana des d'un enfoc crític que defuig la visió normativista que sovint encapsula el debat sobre la participació dins l'estat espanyol (Bonet, 2012-a).
2. **Interès substantiu:** Els resultats obtinguts suposen un major aprofundiment del coneixement sobre les polítiques de regeneració urbana, i en particular sobre el procés seguit a Ciutat Vella (Blanco, Bonet & Walliser, 2011). En aquest sentit, es rellevant el fet d'utilitzar un disseny holístic que combina un estudi socio-històric de l'evolució de les propostes de planejament fins a la definició del model amb l'aprovació dels PERIS (inclosa a l'Annex), amb un anàlisi comparativa de casos d'algunes de les principals operacions urbanístiques desenvolupades a Ciutat Vella. A més a més, tot i existir diferents estudis sobre la reforma urbana al centre històric de Barcelona, n'hi ha pocs que relacionin participació ciutadana i reforma urbana (Alguacil, 2011; Di Masso, 2007).

⁸ L'anàlisi longitudinal, inclosa a l'Annex que acompanya la tesi, estudia l'evolució de la reforma urbana del Centre històric de Barcelona des dels primers plans de reforma interior fins a l'elaboració dels Plans Especials de Reforma Interior (PERIS)

⁹ La *policy stability* faria referència a l'absència de canvi en les polítiques; la *policy variation* faria referència a la diferència entre sectors o àrees i el *policy change* els canvis en el temps de la política pública.

3. **Interès metodològic:** La recerca incorpora així mateix la perspectiva fronètica a l'anàlisi de les polítiques de regeneració urbana (Bonet, 2011) alhora que suposa una innovació en la metodologia d'anàlisi de la participació i la seva vinculació amb la producció de polítiques públiques (Bonet, 2011; Bonet, 2012-a).

Alhora, i d'acord amb l'orientació fronètica (Bonet, 2011) considero que es rellevant socialment per què enfoca d'una manera innovadora la interrelació entre participació (Bonet, 2012-a); moviments socials urbans (Martí-Costa & Bonet, 2009) i l'impacte en polítiques públiques (Bonet, 2012-b), el que pot ser d'utilitat per als moviments veïnals i socials en tant que procés de sistematització del coneixement, i per l'administració en tant reflexió sobre la participació i el seu impacte en el procés de producció de polítiques públiques.

La metodologia que he seguit

Tal i com he apuntat anteriorment, la recerca s'ha basat en el model de disseny emergent. En aquest sentit la pregunta de recerca, les hipòtesis i la metodologia de producció de dades han anat refinant-se a mesura que avançava el procés d'investigació. Finalment, els mètodes emprats en la recerca, són dos : d'una banda l'estudi de cas múltiple (*multiple case study*) i de l'altra el mètode comparatiu.

L'estudi de cas sovint ha estat considerat en ciència política com un mètode exploratori, però no prou vàlid per a la generació de teoria. Aquesta asseveració, ha estat contestada per Flyvbjerg (2004) on contesta el que ells anomena cinc malentesos sobre els estudis de cas:

- 1) La idea que el coneixement teòric es més valuós que el coneixement pràctic;
- 2) El fet que davant la impossibilitat de generalitzar sobre un únic cas, aquest no pot contribuir al desenvolupament científic;
- 3) La idea que els estudis de cas només són útils per generar hipòtesis, mentre correspon a altres mètodes la validació d'hipòtesis i la construcció de teories;
- 4) La creença que l'estudi de cas conté un biaix envers la verificació;
- 5) La dificultat del resumir estudis de cas específics.

Flyvbjerg, desmunta aquests malentesos evidenciant que es basen en interpretacions esbiaixades i errònies de què constitueix un estudi de cas, a resultes d'avaluar-lo segons els criteris que regeixen els estudis basats en N grans i que estarien orientats a la formulació de regles generals enlloc de tenir en compte la potencialitat que ofereix un estudi de cas, que es basa precisament en l'aprofundiment ideogràfic que ens permet treballar sobre un cas específic.

En aquest sentit, la meua tesi no tenia per finalitat validar hipòtesis sobre como funciona la

interrelació entre participació ciutadana i polítiques de regeneració urbana, sinó analitzar com opera en casos concrets la participació ciutadana entesa com a variable dependent del context on s'ubica, el que permet extreure una major comprensió de la interrelació entre participació i política, el que desenvolupo a Bonet (2012-b) i de forma més aprofundida a les conclusions.

Alhora, he tingut en compte la distinció que Lipjhart (1971) estableix sobre els estudis de cas: el cas ateorètic, el cas interpretatiu, el cas generador d'hipotesis, el cas confirmador de teoria, el cas que nega una teoria i els cas desviant. El que m'ha servit de base per a la construcció d'un model d'anàlisi de resultats desenvolupat a Bonet (2012-b).

La segona dimensió de la metodologia emprada en la recerca la constitueix l'ús del mètode comparatiu (Coller, 200; Ragin, 1987). Aquest fou introduït en ciència política per Lijphart a fi de ser emprat quan disposem de pocs casos i moltes variables (Lijphart, 1971:685). L'autor, amb l'objectiu de reduir les febleses del mètode comparatiu proposava quatre possibles estratègies: augmentar el nombre de casos; reduir l'espai de propietats de l'anàlisi (és a dir reduir el nombre de classes en què les variables són contingudes); focalitzar l'anàlisi en casos comparables (que siguin similars en un gran nombre de característiques, però que variïn en un nombre reduït de variables) o centrar-se en unes variables clau (*key variables*).

D'acord amb aquestes estratègies, a la meua recerca he escollit quatre casos a fi d'estudiar-ne dues propietats (la participació i el canvi en polítiques públiques). Així mateix, aquests quatre casos corresponien a un mateix context presentant un seguit de similituds d'acord amb el disseny de comparació de casos més similars (*the most similar cases*), però que alhora variaven en un seguit de variables claus (accés a la participació, composició d'actors, rendiments substantius de la participació,...), en les quals he centrat la meua investigació.

Com he seleccionat els casos

Els casos escollits es localitzen al Districte de Ciutat Vella de Barcelona, en tant aquest ha estat objecte d'una reforma integral que s'inicia amb l'aprovació dels PERIS i culmina l'any 2006 amb la finalització de les grans operacions planejades. Per a la seva selecció m'he basat en els següents criteris:

El context espacial: la seva ubicació al Raval i Casc Antic¹⁰, ja que fou en ambdós barris on es van elaborar els Plans Especials de Reforma Interior (PERIs) que van suposar importants transformacions en el territori.

¹⁰ Al barri Gòtic no es va arribar a elaborar cap PERI, i a la Barceloneta el PERI s'implementà bàsicament en la seva àrea perimetral, donades les dificultats que comportava el procés de gestió urbanística associat (Blanco, Bonet & Walliser, 2011).

El caràcter de la intervenció: el fet que els casos seleccionats suposessin una modificació dels acords estipulats al PERI inicial i que el procés de presa de decisions previ a la seva implementació impliqués alguna forma de participació ciutadana.

Així doncs, el primer cas seleccionat correspon a la Comissió Gestora de l'ARI (Àrea Rehabilitació Integral) de Ciutat Vella (1987-2006). L'elecció del cas es basa en què aquest fou el primer espai de participació formal dins el procés de reforma urbana de Ciutat Vella a partir de la incorporació d'actors socials en el seguiment i avaluació del procés de reforma urbana, si bé la participació ciutadana es restringia a les associacions veïnals. Malgrat es tracti d'un òrgan procedimental, enlloc d'un procés urbanístic, l'he seleccionat en tant que com a òrgan de seguiment de la reforma urbana, era on es concertaven les modificacions del PERI entre el moviment veïnal i l'administració pública, a més de tractar-se de l'únic organisme de participació ciutadana estable en l'àmbit urbanístic de Ciutat Vella.

El segon cas correspon al projecte d'Illa Robador-Sadurní (1993-2000). Representa el primer conflicte urbanístic rellevant que apareix en posterioritat a la negociació del PERI que té el seu origen en la seva modificació arran del trasllat de la Facultat de Geografia i Història a la zona nord del barri del Raval.

El tercer cas correspon al Forat de la Vergonya (2002-2006), el qual fou un dels conflictes urbans que va tenir més transcendència fora de l'àmbit estricte de Ciutat Vella, per la seva durada i dimensió així com pel fet d'haver aconseguit a través de l'aliança entre col·lectius veïnals i moviments socials canviar els plans inicials de l'Ajuntament i preservar la zona verda, tal i com aquesta es trobava projectada als acords inicials del PERI.

Finalment, el quart cas correspon a la reforma de la Plaça de la Gardunya (2005), que constitueix el primer procés participatiu formal per a un projecte urbanístic de l'espai públic que es va fer a Ciutat Vella obert a la participació del veïnat, entitats i experts.

La cuina de la recerca

El meu propòsit ha estat estudiar com distintes formes de participació generaven diferents impactes en les polítiques urbanes. En aquest sentit era important elucidar dues qüestions: d'una banda què entenia per forma de participació i de l'altra com identificar l'impacte.

En relació a la primera pregunta, era necessari establir una tipologia de formes de participació. Per fer-ho, em vaig basar en els tipus ideal de la sociologia comprensiva de Max Weber¹¹ A diferència

¹¹ Per Weber (1949:90) "An ideal type is formed by the one-sided accentuation of one or more points of view and by the synthesis of a great many diffuse, discrete, more or less present and occasionally absent concrete individual phenomena, which are arranged according to those onesidedly emphasized viewpoints into a unified analytical

de la metodologia positivista quantitativa, on les categories són construïdes estadísticament en funció del comportament de les variables estudiades, els tipus ideal de Weber són construïts com a instruments conceptuals de forma interpretativa i tenen per finalitat comprendre i dotar de sentit els cursos de acció social.

Així mateix, a fi d'analitzar que entenc per impacte m'he basat en la identificació d'un moment inicial que anomeno t_0 i que correspondria al moment en què el moviment veïnal va pactar amb l'administració municipal els PERIs que constitueixen el marc d'acord en què es basa la reforma urbana. Posteriorment, identifico un seguit de moments t_1 on es produeixen modificacions dels acords del PERI unilateralment per iniciativa de l'Ajuntament a través de processos urbanístics (u), el que donarà lloc a $t_1(u)$ '

Arran d'aquestes modificacions sorgiran diferents processos de participació $t_1(p)$ ' on els actors es posicionen en relació a $t_1(u)$ '. Alguns ho seran a instància de la pròpia administració, com és el cas de la Comissió Gestora de l'ARI (que es constitueix justament per fer el seguiment de les operacions contingudes a t_0 i concertar amb el moviment veïnal els canvis operats pels projectes $t_1(u)$ ') i la reforma de la Plaça de la Gardunya, que és el primer procés que es realitza fora de la Comissió Gestora de l'ARI mitjançant un dispositiu de participació construït ad hoc. Altres, en canvi, sorgiran a instància dels propis actors, com el cas del projecte Illa Robador o el Forat de la Vergonya on l'oposició dels actors a $t_1(u)$ ' genera una $t_1(p)$ '. Finalment, avaluo com aquests processos de participació $t_1(p)$ ' acaben provocant diferents modificacions en el projecte inicial $t_1(u)$ ' reflectits a $t_2(u)$ '.

La qüestió, és doncs identificar en quina mesura les diferències entre $t_1(u)$ ' i $t_2(u)$ ' són atribuïbles a $t_1(p)$ '. Tanmateix, en aquest cas m'he basat tant en l'anàlisi de les diferències entre projectes urbanístics, establint un abans i un després del procés de participació, com en les entrevistes realitzades als participants i l'anàlisi de les fonts documentals (sentències judicials, memòries del procés, actes de les reunions,...) a fi de validar si aquestes diferències eren atribuïbles $t_1(p)$ ' o no, i en quina mesura aquestes diferències havien suposat modificacions substantives en el projecte final.

Recollint les dades

El treball de camp el vaig realitzar durant els anys 2008 i 2009, de forma simultània i complementària al que desenvolupava per al projecte d'avaluació de la participació en Llei de Barris i el projecte REDES.

Per a la recollida de dades em vaig basar en les següents tècniques:

L'**anàlisi documental** referida al conjunt de plans i projectes sobre els quals he basat la meua recerca i on cal distingir l'anàlisi:

- **De fonts primàries** Aquest material ha estat consultat a l'Oficina d'Informació Urbanística de l'Ajuntament de Barcelona, Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona, Arxiu del Districte de Ciutat Vella, Biblioteca de Sant Pau, seu de l'Associació de Veïns i Veïnes de Casc Antic i la biblioteca de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona. L'anàlisi d'aquest material m'ha servit per identificar:
 - Les diferents figures de planejament (PERIs, Plans d'Actuació Urbanística, Estudis de Detall,...)
 - El Pla Popular de Casc Antic i els avantprojectes del Pla Popular del Raval que no es va arribar a realitzar.
 - Les memòries de PROCIVESA i Foment de Ciutat Vella des de la seva creació fins a 2006.
 - Les Sentències judicials relatives a l'operació Illa Robador-Sadurní
 - El material autoproduït pels col·lectius socials: butlletins, fulletons, octavetes, fotografies, documentals,...
 - Les actes de les reunions de la Comissió Gestora de l'ARI.
 - Els plans d'actuació del Districte de Ciutat Vella
- **De fonts secundàries:** accedides a través de les Biblioteca de la Universitat de Barcelona, de la Universitat Autònoma de Barcelona, de Sant Pau i les hemeroteques digitals dels mitjans de comunicació, incloent:
 - L'anàlisi hemerogràfica d'articles de premsa durant el període 1976-2006.
 - Bibliografia (articles i llibres) sobre el procés de reforma urbana de Ciutat Vella.
 - Pel·lícules i documentals sobre el procés de reforma urbana de Ciutat Vella.

26 Entrevistes semi-estructurades realitzades a diferents perfils d'actors implicats o coneixedors de la reforma urbana.

- 12 entrevistes a representants del teixit associatiu de Ciutat Vella: AVV Raval-AVV Districte Vè¹² (4), AVV la Taula del Raval (2), AVV Casc Antic (2), Coordinadora

¹² He inclòs la denominació anterior de l'Associació de Veïns (Districte Vè) ja que tres de les quatre persones

contra l'especulació del Raval (1), Col·lectiu el Forat de la Vergonya (1), Centre Sant Pere Apòstol (1), Fundació Tot Raval(1).

- 6 entrevistes a tècnics implicats en el procés de reforma de Ciutat Vella (tècnics de PROCIVESA(2), tècnics de FOCIVESA (2), Serveis Socials de Casc Antic (1), tècnica de participació del Districte de Ciutat Vella(1).
- 2 entrevistes realitzades a dinamitzadors processos participatiu Ciutat Vella,
- 2 entrevistes a ex-regidor(e)s del Districte de Ciutat Vella.
- 4 entrevistes a experts especialitzats en la reforma urbana de Ciutat Vella: Arquitectes (2), Sociòleg (1), Historiadora (1)

A les persones entrevistades els vaig demanar autorització per a l'ús de l'entrevista tant en la recerca com en la tesi doctoral, i em vaig comprometre que en el cas d'utilitzar les cites textuais aquestes serien anonimitzades, a no ser que disposés d'autorització expressa, fent referència només al càrrec o posició ocupada en el moment de l'entrevista.

entrevistades van estar vinculades a l'associació sobretot durant el període en què aquesta mantenia la denominació anterior i que correspon en el període previ a l'aprovació dels PERIs.

Una aplicación de las enseñanzas del movimiento perestroika al análisis de las políticas públicas urbanas¹³

Jordi Bonet i Martí

Institut de Govern i Polítiques Públiques

Universitat Autònoma de Barcelona

A finales del año 2000, la ciencia política norteamericana fue sacudida por un virulento debate que cuestionaba la marginación a la que se veían sometidas aquellas perspectivas que no encajaban en el canon hegemónico -constituido por la teoría de la elección racional y la metodología cuantitativa- en el seno de la APSA (American Political Science Association) y de la APSR (American Political Science Review). Su desencadenante fue un email anónimo firmado por Mr Perestroika que en pocas semanas alcanzó una amplia difusión en círculos docentes e investigadores y que acabó cristalizando en el movimiento por la perestroika formado por académicos que criticaban la voluntad de convertir la ciencia política en una "ciencia normal" en el sentido acuñado por Thomas Kuhn apostando por una firme defensa del pluralismo metodológico.

*El movimiento perestroika entroncaba así con un debate iniciado en otros campos de las ciencias humanas y sociales conocido como las "Science Wars", que enfrentó durante la década de los 90 a realistas y construccionistas, y con experiencias precedentes en el campo de la economía (los post-autistas) y dentro de la misma ciencia política (el Caucus for a New Political Science). Sin embargo, a diferencia de las Science Wars, el movimiento perestroika no se alineaba con ninguna de las posiciones en liza, sino que apostaba por problematizar el cierre categorial resultante de las posiciones hegemónicas que articulaban el discurso de la ciencia política. En la presente comunicación partiré de los debates epistemológicos surgidos en el seno de la controversia Perestroika, basándome en la orientación frónética expuesta por Bent Flyvbjerg (2001) en *Social Sciences that matter*, para identificar aquellas enseñanzas epistemológicas que puedan resultarnos útiles para desarrollar un análisis de las políticas públicas urbanas desde una perspectiva crítica.*

Palabras clave: epistemología, frónesis, políticas urbanas

¹³ Bonet i Martí, Jordi (2011) Una aplicación de las enseñanzas del movimientos perestroika al análisis de las políticas urbanas. Ibarra i Güell, Pedro & Cortina Oriol, Mercè (2011) *Recuperando la radicalidad. Un encuentro en torno al Análisi Político Crítico*. Barcelona: Editorial Hacer. pp. 325-336

Todo empezó el 15 de octubre del año 2000, con el envío de un correo electrónico anónimo firmado por Mr Perestroika a 17 direcciones de miembros de la APSA (American Political Science Association), dónde bajo el formato de preguntas breves se abordaban diferentes cuestiones relativas a la organización interna de la APSA, los criterios de arbitraje de la APSR (American Political Science Review) y la consecuente marginación a la que se veían sometidas aquellas áreas y perspectivas metodológicas que no formaban parte del canon hegemónico formado por la teoría de la elección racional, la epistemología positivista y la metodología cuantitativa basada en N grande. Sorprendentemente, un correo que bien pudiera haberse perdido en el olvido del buzón de entrada o acabar engullido por la papelera de reciclaje, fue masivamente reenviado a otras direcciones, iniciándose así una cadena viral que empezó a diseminarse por los círculos docentes e investigadores de EEUU. De forma pareja, empezaron a circular otros correos y opiniones que se hacían eco de un malestar latente en la ciencia política norteamericana y apostaban por su renovación.

Se inició así una revolución conocida como movimiento perestroika, cuyo objetivo inmediato era la exigencia de una reestructuración en el seno de la APSA y la voluntad de reconocimiento de aquellas perspectivas insitucionalmente marginadas (Renwick, 2005:1). La denominación no era baladí, retomaba el nombre del conjunto de reformas políticas y económicas iniciado por Mikhail Gorbachev en 1985 que precedieron al derrumbe de la URSS y que criticaban la rigidez burocrática de la administración soviética, apostando por un reconocimiento del pluralismo ideológico y una descentralización de los ámbitos de decisión político y económico. De la misma manera, el movimiento perestroika en ciencia política basaba su idea fuerza en el reconocimiento del pluralismo metodológico, de manera que aquellas metodologías que habían permanecido relegadas como “no suficientemente científicas” recuperaran su reconocimiento institucional: aproximaciones históricas y fenomenológicas, estudios de caso, metodologías cualitativas y participativas,...

Tal y como han puesto de relieve repetidamente los simpatizantes de este movimiento, no se trataba de sustituir la hegemonía cuantitativa por otra cualitativa o interpretativa, sino abrir al reconocimiento institucional la pluralidad de aproximaciones y teorías que actualmente practican los politólogos. En este sentido se declaraban bienvenidos a formar parte académicos de todas las posiciones, ya fueran cuantitativistas o incluso defensores de la teoría de la elección racional, con tal que apostasen por el reconocimiento del pluralismo interno.

La efervescencia de los debates que se sucedieron durante los dos años siguientes, podría hacernos creer que nos encontrábamos frente a una reactualización de la *methodenstreiten* que des de las publicaciones de Wilhelm Dilthey, segunda mitad del siglo XIX, inflamó las ciencias sociales

alemanas entre partidarios de los métodos de las Ciencias de la Naturaleza (*Naturwissenschaften*) frente a los de las Ciencias del Espíritu (*Geisteswissenschaften*). Sin embargo, sería un error reducir el desafío representado por el movimiento Perestroika al debate metodológico, ya que su propósito se dirigía a interrogarse acerca de cuál era el lugar que la ciencia política tenía que ocupar en el conjunto de las ciencias sociales, y como ésta definía y se relacionaba con su objeto de estudio.

¿Cuál era el oponente dialógico del movimiento perestroika? Para David Laitin (2003), quien mantuvo posiciones extremadamente críticas con el movimiento, su razón de ser respondía tanto al aborrecimiento respecto a los métodos cuantitativos como a la a“voluntad expresa” de sus partidarios de abandonar el proyecto de convertir la ciencia política en una disciplina científica. En este sentido, el debate podría parecer una disputa entre científicos y humanistas. Sin embargo, tal y como denunció Flyvbjerg (2006), Laitin y otros defensores del canon hegemónico no respondían a las críticas, sino que construían un hombre de paja a fin de dirigir mejor sus golpes, desviando un debate eminentemente epistemológico al terreno metodológico. La revuelta no era contra un método u otro, sino frente a la institucionalización de un “deber ser” de la ciencia política que había acabado relegando la teoría política, los estudios de caso y las metodologías cualitativas a las facultades y revistas de humanidades, al no ser considerados suficientemente científicas; y como correlato de esta operación, frente a la pretensión epistemológica de alcanzar una unificación paradigmática de la ciencia política bajo la égida del neopositivismo.

¿Cómo había llegado la ciencia política norteamericana a esta situación? Para responder a esta cuestión, cabe retroceder a su periodo de institucionalización, a caballo entre el siglo XIX y el siglo XX, cuando bajo la influencia del primer positivismo, las ciencias sociales pretendían homologarse a los estándares de la ciencias naturales. Sin embargo, aún entonces predominaban los métodos histórico-comprensivos en el seno de la tradición institucionalista. Fue solo a raíz de la revolución conductista tras la segunda guerra mundial, cuando se empezaron a institucionalizarse los modelos causales-predictivos basados en la generalización estadística que terminaron por colonizar el quehacer de la ciencia política norteamericana.

El conductismo pretendía una unificación paradigmática que convirtiera la ciencia política en una ciencia “normal” en el sentido khuniano del término. Trataba de trasladar a la ciencia política modelos que ya habían mostrado su “éxito” e el campo de la psicología a fin de predecir la conducta humana. Sin embargo, a pesar que su reinado fue efímero, la crisis del conductismo no dio lugar a una multiparadigmaticidad, sino a un pluralismo constreñido (Scharm, 2006:4)

A pesar de que Gabriel Almond (1999) describiese la ciencia política como una sucesión de debates en mesas separadas que no llegaban a comunicarse entre sí, lo cierto es que fue generándose una

creciente hegemonización de las perspectivas nomotéticas basadas en los análisis de N grande y una cada vez mayor dependencia de los paradigmas explicativos importados de la economía. Esta reducción paradigmática, condujo a un cierre categorial en la disciplina que fue la clave de acumulación de malestar que estallaría con el movimiento perestroika.

Sin embargo, sería reduccionista relegar el movimiento perestroika únicamente a la lucha por el reconocimiento de la pluralidad de paradigmas, a pesar que este fuera su estandarte más visible. El movimiento perestroika partía también de la necesidad de superar la metodolatría imperante, abogando por una ciencia política que estuviera enraizada-comprometida con los problemas sociales, conectando así, con la propuesta lanzada por Ian Saphiro (2002) de reemplazar la investigación orientada al método (*method-driven research*) por la investigación orientada al problema (*problem-driven research*). A este respecto cabe señalar las críticas que Henry Brady y David Collier (2004) dirigieron a las propuestas de King, Keohane y Verba (2000) de trasladar los criterios de validez y fiabilidad positivistas a la metodología cualitativa, y el desdén mostrado por estos autores por los estudios de caso.

Para los adherentes al manifiesto, la metodolatría imperante en ciencias sociales condicionaba la manera de abordar el objeto de estudio, de manera que tal y como expone Saphiro (2002) “si tu solo dispones de un martillo, cualquier cosa a tu alrededor empezarás a mirarla como un clavo”, lo que conllevó una creciente artefactualidad de la ciencia política.

No se trataba de negar el efecto del conocimiento previo de teorías y métodos en pos de un inductivismo naif, sino de ser conscientes de los sesgos teóricos y epistemológicos inherentes, y no tomarlos como apriorismos. Considerar pues que las perspectivas teóricas precedentes no tendrían que desviarnos respecto a la existencia previa e independiente del fenómeno objeto de estudio. Para ello, se proponía una estrategia que empezara por la definición del problema, y posteriormente seleccionar aquellas teorías que mejor se adapten para su abordaje, de manera que la ciencia política dejara de dialogar solo consigo misma, y tuviera en consideración la relevancia política de los procesos sociales.

Antecedentes

El movimiento Perestroika no nacía en terreno yermo. En el campo de las ciencias políticas ya existían precedentes, por ejemplo los trabajos de Robert y Helen Lynd que inspirándose en C. Wright Mills y la Escuela de Frankfurt sentaron las bases para la fundación del Caucus for a New Political Science en 1967 en Chicago, (posteriormente reconocido como sección de la APSA).

Sin embargo a diferencia del Caucus, que basó su crítica en los sesgos de representación

demográfica (referidos especialmente a las dimensiones de raza y género) y de representación política (la oposición a la guerra de Vietnam) en consonancia con la eclosión del movimiento de derechos civiles estadounidense, el movimiento Perestroika anclaba su crítica en la representación epistemológica (Hoerber Rudolph, 2005:14).

Otro predecesor, en este caso europeo, lo encontramos en el campo de la economía. En junio de 2000 en la Sorbona de París se había producido una rebelión de estudiantes de ciencias económicas que dio origen al Movimiento de los Economistas Postautistas, que se enfrentaban a la matematización de la economía como disciplina y expresaban el rechazo al paradigma neoclásico hegemónico, que había convertido la economía en una “ciencia autista sin relación con la vida real”. Esta rebelión alcanzaría su eco en Cambridge con la publicación de una carta abierta firmada por 27 estudiantes de doctorado, a partir de la cuál nacería la *Post-Autistic Economic Review*; mientras en 2003 nacía en Alemania el “Círculo de teoría económica post-autista”, agrupaciones todas ellas que saludaron y simpatizaron con el movimiento perestroika.

Un contrapunto desde el estado español

Si hasta ahora hemos hecho referencia a la ciencia política norteamericana, considero que las reflexiones epistemológicas del movimiento Perestroika pueden extrapolarse al estado español. Aún y aceptando que la ciencia política española admite un mayor pluralismo que la norteamericana, no podemos infravalorar el influjo que las teorías y métodos importados de Estados Unidos ejercen entre los politólogos del estado español. A esta influencia ha colaborado tanto la transnacionalización de la disciplina en su vertiente académica (congresos y seminarios), como muy especialmente el sistema de acreditaciones de las agencias de calidad universitaria autonómicas y estatales, y cuyos efectos empiezan a ser visibles en la definición de los planes docentes universitarios en el contexto de adaptación al Espacio Europeo de Educación Superior. A estos factores noramtivizadores cabe añadir el rol ejercido desde determinadas fundaciones con alto prestigio institucional y académico en pos de los modelos hegemónicos.

No se trata aquí de cuestionar los valores positivos que ha tenido esta transnacionalización, sino de problematizar el hecho que a partir de esta se han priorizado las perspectivas hegemónicas, sin tomar en consideración aquellas perspectivas críticas presentes en el debate transnacional. En este sentido, cabe subrayar que el debate iniciado por el movimiento perestroika no ha tenido ningún eco en las revistas y libros publicados en el estado español, de la misma manera que actuales enfoques críticos en el campo de análisis de políticas públicas y de metodología de la ciencia política, no han sido incorporados al diseño curricular de los estudios universitarios.

Reconociendo así las distancias entre la situación que vive la ciencia política en Estados Unidos y el

Estado Español considero que los ejes de debate apuntados por el movimiento perestroika, que se dirigen a la necesidad de un replanteo ontológico y epistemológico de la disciplina, nos deberían concernir cómo politólogos críticos, y por tanto trasladar el debate epistemológico a la arena científica de nuestras universidades e institutos de investigación.

La orientación fronética

El movimiento Perestroika se inspiró en sus argumentaciones en la orientación fronética defendida por Bernt Flyvbjerg. Esta debe su popularización al libro *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again (MSSM)* (Flyvbjerg, 2001), que tenía por objetivo replantear cuál era el mejor tipo de investigación que la ciencias sociales estaban preparadas para generar inspirándose en aportaciones tan variadas como las de Foucault, Habermas, Nietzsche y Aristóteles.

La finalidad de *MSSM* era cuestionar la pretensión existente en las ciencias sociales de emular las ciencias naturales en base a aplicar modelos causales y predictivos. Esta aproximación que Flyvbjerg denomina como enfoque naturalista, había llegado a ser hegemónica en las ciencias sociales norteamericanas, y especialmente en el campo de la ciencia política.

Frente al paradigma naturalista, Flyvbjerg apostaba por la orientación fronética, recuperando la distinción establecida por Aristóteles entre *episteme*, *techné* y *phronesis*. Mientras la *episteme* caracterizaría un conocimiento abstracto y universal válido independientemente del contexto y la *techné* estaría relacionada con el saber hacer artesanal propio de los estudios técnicos, la *phronesis* haría referencia a un saber práctico insertado en el contexto social que habita y en constante diálogo con el mismo.

Así, frente a un conocimiento universal, objetivo y científico (en el sentido duro del término); la orientación fronética apostaría por un conocimiento más local, situado, contextual implicado en las contingencias de la vida política que asumiera el giro lingüístico e interpretativo operado en las ciencias sociales (Schram, 2006), se trataba de un conocimiento que no desdeñase los efectos que las relaciones del poder y sus manifestaciones discursivas ejercían tanto dentro como fuera del conocimiento denominado como científico.

Sin embargo, la perspectiva fronética ha sido confundida, especialmente por sus oponentes, con la metodología cualitativa. Flyvbjerg ha criticado estos intentos de reducción encabezados por el artículo de David Laitin (2003) que arremetía no solo contra el movimiento perestroika, sino especialmente con las propuestas contenidas en *MSSM*. Frente a estas acusaciones, tal y como puso de relieve la investigación desarrollada por Bent Flyvbjerg sobre planificación urbana desarrollada

por en Aalborg (Flyvbjerg, 1998) la orientación fronética no excluía el uso de métodos cuantitativos (modelización estadística y regresión), sino que la selección del método era dependiente del problema de investigación.

Repensar fronéticamente las políticas públicas

Una vez expuesto el desafío epistemológico que ha supuesto el movimiento perestroika, así como la orientación fronética que ha inspirado su desarrollo, he querido trasladar esta línea argumental a mi área de trabajo ¿Cómo podemos aplicar las enseñanzas del movimiento perestroika al análisis de políticas públicas urbanas?

En esa parte, no me propongo enunciar ningún plan para la acción, sino que atendiendo a la definición que Levi Strauss da del investigador social como bricoleur, indicar algunas sugerencias que me han resultado útiles para abordar fronéticamente el análisis de políticas públicas urbanas.

A diferencia de otros campos de investigación politológica, el análisis de políticas públicas por su vertiente aplicada, conecta más con la *techné* (un saber hacer técnico) que con la *episteme*, a pesar que la creciente relevancia de la perspectiva de la elección pública (*public choice*) ejerce actualmente en la corriente norteamericana, ofreciendo una suerte de pre-unificación paradigmática con los planteamientos de la elección racional (*rational choice*) dominantes en el campo de comportamiento político. El desarrollo del análisis de políticas públicas ha ido unido al crecimiento de la exigencia de una mayor experticia en las cuestiones referidas al gobierno, así pues se trata de una demanda que surge normalmente mediatizada por las demandas de los policy-makers; es decir está orientada a aumentar la racionalidad de los actores gubernamentales y a la resolución de los problemas (*problem-solving*) frente la creciente complejidad de lo social.

Esta orientación que prioriza las cuestiones de coste-beneficio y de gestión de riesgos acostumbra a dejar de lado aquellos enfoques que sitúan el foco en los desequilibrios de poder inherentes al proceso de formulación, implementación y evaluación de las políticas públicas, partiendo de las demandas y necesidades de aquellos colectivos sociales que disponen de menos recursos (políticos, simbólicos y económicos) para intervenir en la acción política, y que en muchos casos son los destinatarios o los principales afectados por la implementación de las políticas.

A mi entender, la adopción de una perspectiva fronética en el análisis de las políticas públicas debe considerar las necesidades y articulaciones de aquellos colectivos sociales que a menudo se encuentran expulsados del sistema político, relegados a la categoría de entorno dónde evaluar los impactos (*outcomes*) de la acción de gobierno, apostando por un reconocimiento de su agencia y ofrecer mecanismos de empoderamiento, sin que estos supongan una suplantación de su voz o una

simple traducción al discurso académico de sus exigencias.

Para ello, pueden ser útiles recuperar las cuatro preguntas guías que según Bernt Flybjerg (2001) se encuentran en la base de una perspectiva fonética, y aplicarlas al diseño de investigación en políticas públicas:

1. ¿Hacia dónde nos dirigimos?
2. ¿Es este desarrollo deseable?
3. ¿Quién gana y quien pierde, y en función de qué mecanismos de poder esto es posible?
4. ¿Qué podemos hacer, si es que podemos hacer algo?

Partir de estas preguntas guía, implica enraizar el diseño de la investigación en el contexto de estudio, introducir una dimensión valorativa-situada y reconsiderar la capacidad agéntica del investigador social en relación con los otros actores sociales. Viramos así de una investigación orientada al método, a una investigación orientada al problema, pero sin incurrir en un recetario de soluciones tecnocrático.

Las perspectivas teóricas y el método de recogida y análisis de datos dependerán de cómo definimos el problema de investigación en relación con su contexto y la valoración que hacemos del mismo. El diseño de investigación y las hipótesis no pueden plantearse así como aprioris, sino que dependen y varían en función de las sucesivas cristalizaciones de resultados. En este sentido, en consonancia con lo expuesto *supra*, quiero señalar que la opción por un diseño emergente, no implica necesariamente la selección de técnicas cualitativas, sino que es congruente con el uso de técnicas cuantitativas y de regresión.

A su vez, abordar una área de política pública, ya sea a escala europea, estatal, autonómica o local, debe partir de la identificación del problema sobre el que la política interviene, las soluciones que propone, los actores que implica no solo como hacedores sino como destinatarios, la movilización de recursos que genera, y los resultados obtenidos, sin desconsiderar el marco simbólico en que la misma se inscribe y los procesos de alineamiento y contienda con otros marcos interpretativos.

La mayoría de análisis de políticas públicas toman en consideración tanto el ciclo (formulación, implementación, evaluación) como las dimensiones (simbólico-conceptual, substantiva y operativa) de la política. Sin embargo, una lectura estrecha de estos modelos puede llevarnos a incurrir en procedimentalismos que no encaran la raíz política de las políticas públicas. Es decir, el hecho que las políticas públicas se inscriben en un marco colectivo de acción -y por tanto de conflicto, así como un marco discursivo que las significa y dota de sentido, lo que nos obliga a sumar a la caracterización de Lowi de que “*policies determine politics*” el hecho que “*politics determine*

policies".

Repolitizar el análisis de las políticas públicas implica partir del problema, y cuestionar como este ha sido socialmente construido e intervenido, en tanto que la solución dada a un problema depende de cómo previamente este haya sido construido (Fischer, 1993). Expondré así un primer abordaje, basándome en un diseño resonante con las teorías de análisis de marcos, y su aplicación al campo de las políticas públicas, y más en concreto a las políticas urbanas:

1. Qué constituye un problema?

Las políticas públicas basan su existencia en la intervención promovida desde los poderes públicos sobre una área determinada de lo social. Para ello, lo social debe recortarse de manera que sea posible su intervención, deben identificarse aquellos factores que participan del problema, y al identificarlos emmarcarlos en una esfera de sentido, atribuir responsabilidades a aquellos agentes y factores considerados como causantes del problema, dotándolas de fidelidad narrativa, y señalar aquellas poblaciones que serán objetivo prioritario de intervención. La definición del problema no es pues únicamente denotativa, sino performativa: la política en su formulación no identifica únicamente un problema, sino que lo construye a partir del qué, el cómo y el porqué se define algo como problema. Por ejemplo, no es lo mismo definir la estructura social de un barrio desfavorecido en términos de marginalidad y desviación social que hacerlo en términos de pobreza o exclusión.

Otro elemento a considerar en la definición del problema es la distinción entre la fijación de agenda pública y la agenda encubierta de los policymakers, en caso que esta exista. Por ello el análisis de las políticas urbanas no puede atender únicamente a la literalidad de los programas, sino que se hace necesario identificar las lógicas discursivas subyacentes y analizar las estructuras de poder que la sostienen. Por ejemplo, bajo la denominación de políticas de regeneración y revitalización urbana de los centros históricos, pueden enmascarse estrategias de reemplazo poblacional, sustitución de usos, extremo que difícilmente se encontrará enunciado de forma explícita. Por ello, el análisis de políticas públicas debe tener en cuenta su función de dispositivo retórico-argumentativo y evitar su segmentación: no podemos analizar las políticas sociales de un barrio sin analizar su congruencia con las políticas urbanísticas, las políticas de activación económica,...

2. Qué soluciones se dan a un problema?

Las políticas públicas, no suponen únicamente un diagnóstico del problema, sino que este debe ser tratable a partir de la intervención pública (pudiendo implicar en ello otros agentes público-privados) y en función de ello diseñar soluciones para su abordaje. A menudo estas soluciones son presentadas bajo un manto de racionalidad tecnocrática que encubre asépticamente los conflictos que subyacen. En este sentido, el análisis de soluciones no puede limitarse a un recuento de las

acciones propuestas, sino a esclarecer cuál ha sido su lógica de selección (porqué unas soluciones han sido incorporadas y otras desdeñadas), su jerarquización (tanto en relación al monto presupuestado como los medios movilizados para su realización), el encadenamiento y el balance entre diagnóstico y soluciones (como se espera que las acciones propuestas van a incidir sobre el marco del problema). Se trata de dilucidar quien va a ganar o perder como resultado de la implementación de las políticas.

3. Quien participa en la definición e intervención sobre el problema?

Los actores implicados en una política movilizan sus recursos para afrontar la intervención ya sea en el diagnóstico-pronóstico (fase de formulación) como en la fase de implementación. Estos recursos pueden ser materiales (por ejemplo los recursos humanos que intervienen, recursos monetarios,...), legales (capacidad normativa-coercitiva de los poderes públicos) o simbólicos (la legitimación de una determinada intervención). Analizar la participación, estructura de las relaciones de poder entre los distintos actores a lo largo del ciclo de las políticas públicas nos permite evidenciar la orientación de las mismas: comunitarias, estatalistas o privatizadoras. Por ejemplo, una planificación urbana puede ser participada por los distintos actores del territorio, centralizada en los servicios técnicos municipales o externalizada a una sociedad empresarial, normalmente coparticipada por el sector público y privado. Así mismo, al atender a la movilización de recursos y las dinámicas de poder entre actores, hemos de considerar tanto aquellos actores que participan formalmente del ciclo de políticas públicas como aquellos actores que ejercen una presión sobre el ciclo sin desarrollar una participación formalizada, ya sea mediante prácticas de lobbying (los grupos de interés empresariales que pueden tener su agenda propia respecto a la planificación urbana) o mediante la acción de protesta (los movimientos sociales urbanos que se oponen o cuestionan determinados aspectos del plan). Por ejemplo, respecto a la participación formalizada en políticas urbanas, encontramos las fórmulas de concertación público-privada como estrategia de corresponsabilización del capital privado, o la participación ciudadana que tanto puede ejercer una función simplemente legitimadora o transformadora de la acción pública.

4. Qué efectos tiene esta intervención?

Debemos considerar tanto los efectos endógenos a la política, en función del diagnóstico previo, como aquellos efectos exógenos no buscados explícitamente por las políticas, pero que pueden ser el resultado de agendas ocultas o intervención/variación de factores alógenos no incluidos en el diagnóstico, o mal balanceados con las soluciones propuestas en el pronóstico. A este respecto, cabe atender los efectos de tunelización que se producen en políticas públicas urbanas, cuando la fijación en alcanzar un objetivo determinado en la fase de pronóstico sin acometer una visión integral del

territorio, puede conllevar externalidades no deseadas, o no enunciadas, de la política. Por ejemplo, una política destinada a erradicar la existencia de comercio de droga en una zona de la ciudad, puede conllevar la diseminación de este comercio por otros barrios, dificultando la labor asistencial de los servicios sociales. También cabe tener en cuenta los efectos de *longue dureé*, cuyo impacto sin ser significativo en primera instancia, marca una tendencia que se acrecentará en el futuro. En este sentido, nos encontramos con políticas urbanas que si bien no tienen un efecto gentrificador en un territorio determinado (substitución de los residentes con menor capacidad económica por otros de clase acomodada), pueden acabar propiciando en el futuro una paulatina substitución de residentes y usos debido a la transformación del régimen de tenencia, el encarecimiento del suelo o la instalación de equipamientos culturales atractores de flujos turísticos y empresariales.

Considero que la adopción de una orientación fronética en el análisis de las políticas públicas, que he ejemplificado con distintas situaciones-tipo extraídas de investigaciones en políticas urbanas, puede sernos útiles para superar la estrechez de miras de los enfoques empíricistas-positivistas. Sin embargo, cabe atender también aquellos sesgos que derivados de las posiciones hegemónicas, pero también de las críticas, pueden frenar el desarrollo de una orientación fronética.

Sesgos en la investigación

A este respecto, he identificado cuatro sesgos derivados de las posiciones hegemónicas en el análisis de las políticas públicas urbanas que me limitaré a enunciar, sin entrar a abordar de forma detallada:

1. El sesgo **institucionalista**: que reduce la hechura de políticas públicas a los *policymakers* tradicionales, desatendiendo el carácter relacional de las políticas públicas.
2. El sesgo **organicista**: para el que la ciudad / el barrio actúa como un sistema cerrado y el conflicto urbano se sitúa como una variable alógena reconducible a la armonía mediante su expulsión o reconducción.
3. El sesgo **neutralista**: en que el investigador adopta una posición pretendidamente neutral frente al objeto de estudio, velando su responsabilidad como agente y limitándose a ejercer su saber-hacer técnico.
4. El sesgo **tecnicista**: en que la evaluación de políticas públicas se reduce a los criterios de eficacia y eficiencia previamente estipulados por el *policymaker*, lo que puede ser correcto en el caso de una evaluación técnica, pero no constituye en sí un análisis de políticas públicas..

A estos cuatro sesgos cabría añadir aquellos en que pueden incurrir las aproximaciones críticas. A este respecto, tenemos que tener en cuenta la tendencia por parte de la investigaciones críticas a

absolutizar teorías, métodos y apriorismos ideológicos, sin tomar en consideración el carácter parcial y situado de toda práctica científica y el carácter agente del sujeto investigador. En este sentido, considero que la orientación fronética puede enriquecerse incorporando las propuestas de objetividad feminista que apelan al principio de responsabilidad de la práctica investigadora tal y como ha sido desarrollado por Biglia (2005).

Los cuatro sesgos que he identificado en parte de las aportaciones críticas corresponden a:

1. La **negación del rol agente del estado**. Sin negar el carácter relacional de las políticas públicas, no podemos obviar que las administraciones públicas disponen de una serie de recursos (legales, disciplinarios, de legitimidad,...) que las diferencian de los actores privados o socio-comunitarios, por lo que no podemos desatender su rol preeminente en el *policymaking* ya sea por acción u omisión.
2. El **particularismo militante**: que considera de forma acrítica los efectos positivos de la aparición de un conflicto sin valorar ni considerar sus efectos y los marcos discursivos movilizados en la protesta (encumbrando movilizaciones que responden a una lógica de acción eminentemente NIMBY).
3. La **romantización de la posición subalterna**: la asunción de los argumentos críticos por el único hecho de pertenecer a una posición subalterna (de manera que la función del investigador se convertiría en dotar de retórica científica los argumentos críticos de los movimientos sociales urbanos).
4. **Los reduccionismos unicausal (culturalista o economicista)**: normalmente opuestos entre sí y que se caracterizan por reducir la explicación de las políticas a factores económicos (por ejemplo la voracidad especulativa del capital privado) o culturales (el choque producido por la diversidad cultural).

Conclusiones

El propósito de esta comunicación ha sido engarzar la problematización que el movimiento perestroika ha realizado respecto a la ciencia política *mainstream* con cuestiones críticas surgidas de mi experiencia en el campo de análisis de las políticas públicas urbanas. En este sentido, no he pretendido definir un modelo normativo de análisis fronético, lo que consituiría una *contradictio in terminis*, sino pensar líneas de problematización tanto de los modelos normativos como críticos, así como sugerencias de acción en el análisis de políticas públicas que considero congruentes con la orientación fronética y con el aprendizaje de las críticas desarrolladas por el movimiento perestroika.

Así, la presente comunicación se corresponde más con una voluntad de enlazar reflexiones acerca de cuestiones epistemológicas y substantivas que atañen a nuestro quehacer como politólogos críticos, y especialmente de aquellos que nos dedicamos al análisis de políticas públicas, que a la presentación de un modelo analítico acabado. Seguramente, los sesgos identificados y la presentación de la estrategia de análisis serán objeto de crítica y debate, pero son precisamente estos espacios dialógicos los que pueden enriquecer el desarrollo de una crítica de la ciencia política, posición a mi entender más sugerente que la constitución de una ciencia política crítica.

Bibliografia

Bradier, Henry & Collier, David *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared standards*. Lanham: Rowman & Littlefield

Biglia, Barbara (2005) Narrativas de mujeres sobre las relaciones de género en los movimientos sociales. Tesis Doctoral. Universitat de Barcelona: Barcelona.

Fischer, Frank (2003) *Reframing public policy: discursive politics and deliberative practices*. Oxford: Oxford University Press.

Fischer, Frank & Forester, John (ed.) (1993) *The argumentative turn in Policy Analysis and Planning*. Duke University Press: Durham and London

Flyvbjerg, Bernt (1998) *Rationality and Power: Democracy in Practice*. Chicago: University of Chicago Press.

Flyvbjerg, Bernt (2001) *Making Social Sciences Matter: Why Social Inquiry Fails and How I Can Succeed Again*, Cambridge: Uk Cambridge University Press.

Hoerber, Rudolph (2005) "Perestroika and its other" en Renwick Monroe (2005)

King, G. Keohane, R & Verba, S. (2000) *El diseño de la investigación social. La inferencia científica en los estudios cualitativos*. Madrid: Alianza Editorial.

Laitin, David (2003) "The perestroika Challenge to Social Science" in *Politics and Society* 31 (1) (march) 163-184

Renwick Monroe, Kristen (ed.) (2005) *Perestroika! The raucous rebellion in political science*. Yale University Press: New Haven and London

Scharm, Sanford F. & Catherino, Brian (2006) *Making Political Science Matter. Debating Knowledge, Research, and Method*. New York University Press: New York

Shapiro, Ian (2002) "Problems, Methods, and Theories in the Study of Politics, or: What's Wrong with Political Science and What to Do About It" in *Political Theory*, 30 (4) 596-619

Movimientos urbanos hoy: heterogeneidad, fragmentación y glocalización¹⁴

Marc Martí i Costa

Jordi Bonet i Martí

Institut de Govern i Polítiques Públiques de la UAB

A falta de grandes manifestaciones antiglobalizadoras y contra la guerra, parece que lo pequeño vuelva a ser bello. En la última década no hemos parado de hablar, oír y leer sobre la importancia y los efectos de la globalización, las transaccionales, el capital financiero y como no, del movimiento antiglobalización y de los grandes encuentros y contracumbres internacionales. En cambio, recientemente toma fuerza aquello relacionado con lo local y nuestro entorno cotidiano. Sin duda, las ciudades y nuestros espacios-tiempos vitales se han transformado bajo las exigencias del capitalismo flexible y la configuración de los movimientos globales ha influenciado a muchas organizaciones locales y movimientos urbanos.

Este capítulo trata de reflexionar sobre las viejas y nuevas formas de movilización en las ciudades, pero sobretudo las formas de comprenderlas. Con este objetivo, hemos partimos de los trabajos de Manuel Castells donde se sientan bases teóricas para el estudio de los movimientos sociales urbanos a partir de la configuración y las dinámicas de la ciudad capitalista. Su definición inicial y su evolución posterior, así como las críticas que ha generado, son el punto de partida para construir una definición de los movimientos urbanos, teniendo en cuenta las transformaciones de lo urbano en la época de la globalización. A continuación, a partir de una revisión de la literatura internacional y nuestro conocimiento empírico sobre la ciudad Barcelona, se propone una clasificación temática de estos movimientos. Finalmente, en las conclusiones, pretendemos repensarlos en relación a tres características que marcan los retos y las oportunidades a que se enfrentan: heterogeneidad, fragmentación y su carácter "glocal".

Castells y los movimientos sociales urbanos

Manuel Castells acuñó el concepto "movimientos sociales urbanos" (MSU) en *La Cuestión Urbana* (1977) tomando como caso paradigmático las movilizaciones ciudadanas de Chile que facilitaron la subida de Allende al poder; lo que le permitió describir el desarrollo de las luchas urbanas entorno a la provisión y al acceso a los bienes públicos (consumo colectivo). Consideró que estas luchas

¹⁴ Martí-Costa, Marc & Bonet i Martí, Jordi (2008) "Movimientos Urbanos hoy: heterogeneidad, fragmentación y glocalización" en Ibarra, Pedro & Grau, Elena *Anuario de movimientos sociales: la red en la ciudad*. Barcelona: editorial Icaria

expresaban contradicciones estructurales y que eran capaces de provocar cambios radicales en la medida en que partidos políticos de izquierda y sindicatos se unieran a las mismas. Unos años más tarde desarrolló más extensamente el concepto de MSU en *La ciudad y las masas* (1983). Aunque analiza diferentes estudios de caso para ilustrar su argumentación, el modelo fue esta vez el del movimiento vecinal de Madrid durante el final del franquismo. En este libro, Castells definió a los MSU como “acciones colectivas conscientemente determinadas a transformar los intereses y valores sociales de una ciudad históricamente determinada” (Castells, 1986:20-21). Para él, la ciudad, al igual que la sociedad, es un producto social de intereses y valores en pugna. La transformación de la ciudad obedecía tanto a la acción de los intereses dominantes como a la resistencia y desafío que oponen las bases populares a esa dominación. ¿Qué características tenía que cumplir la acción colectiva para hablar específicamente de MSU? Las tres siguientes: a) Que se autodenominaran urbanos, ciudadanos o se consideraran relacionados con la ciudad, b) Que estuvieran basados en la localidad y territorialmente definidos y c) Que se movilizaran entorno a tres objetivos, añadiendo una dimensión cultural y otra política respecto al análisis de 1977: el consumo colectivo y la ciudad como valor de uso; la identidad, la autonomía cultural y la comunicación; y finalmente, la autogestión política basada en el territorio.

Con el primer objetivo, el consumo colectivo, se pretendía lograr para los residentes una ciudad organizada en torno al valor de uso, frente a la mercantilización de la vida y los servicios urbanos desde la lógica del valor de cambio. Este objetivo comprendía la provisión de viviendas como servicio público, la preservación de edificios históricos, la reivindicación de espacios libres o equipamientos para la mejora de la vida de la comunidad. El segundo objetivo se basaba en la búsqueda de la identidad cultural, a partir del mantenimiento o creación de culturas locales autónomas, étnicamente basadas o históricamente organizadas. El tercer objetivo se orientaba a la búsqueda de un poder creciente para el gobierno local, vía descentralización de los barrios o autogestión urbana, en contraposición con el modelo de Estado centralizado.

Para lograr su máximo impacto, es decir, la transformación del significado de la ciudad hacia un modelo alternativo constituido por “una red de comunidades culturales definida por el tiempo y el espacio, autogestionada políticamente con miras a la maximización del valor uso para los residentes” (Castells, 1986: 432), los MSU tenían que articular los tres objetivos en sus práctica. Además, tenían que conectarse con la sociedad mediante una serie de “operadores organizacionales” (medios de comunicación, profesionales y partidos políticos), pero manteniéndose organizativa e ideológicamente autónomos respecto a los partidos políticos.

¿Por qué los movimientos sociales urbanos se tenían que articular alrededor de estos tres objetivos y no otros? Porque estos constituían “los tres proyectos alternativos a los modos de producción y

modos de desarrollo que predominan en nuestro mundo. La ciudad de valor de uso se contrapone a la forma capitalista de ciudad en cuanto a valor de cambio; la ciudad como red de comunicación, al flujo de información unidireccional característico del modelo de desarrollo informacional, y la ciudad como entidad política de libre autogestión, al recurso al estado centralizado en cuanto instrumento de autoritarismo y amenaza de totalitarismo” (1986:438). Así pues, la consecución simultánea de estos objetivos, generaría un cambio en el significado de la ciudad, al representar los principales puntos de oposición a la lógica dominante: el capitalismo, el informacionalismo y el estatismo.

No obstante, a diferencia de lo expuesto en *La ciudad y las masas*, el autor consideraba que un cambio estructural nunca sería posible por parte de los MSU, a los que consideraba “utopías reactivas”. Así, los MSU “no son agentes de cambio estructural, sino síntomas de resistencia a la dominación social, aun cuando, en su esfuerzo por resistir, produzcan efectos importantes en las ciudades y sociedades” (Castells; 1986: 444). Estos habrían podido aparecer y desempeñar un papel social de primera magnitud debido al estancamiento en el que se encontraban los proyectos alternativos de cambio en las dimensiones de producción, cultura y poder. Por un lado, el movimiento obrero se revelaba incapaz de abordar la cuestión del salario social y las condiciones de vida fuera del trabajo, razón por la cual, el sindicalismo urbano había tenido que ocupar su puesto fuera de las fábricas y oficinas. Por otro lado, al excesivo flujo de información unidireccional sólo se le habían opuesto culturas marginales alternativas, por lo que el pueblo había tenido que asumir la tarea de ensayar y defender espontáneamente sus redes autónomas sobre la base más primitiva, la territorialidad, de ahí el surgimiento de las comunidades territoriales o locales. Finalmente, frente la centralización del Estado y la obsesión de los partidos políticos con la dimensión instrumental del poder, se oponía la revitalización de la autonomía local, la reivindicación de la autogestión política, la descentralización y la participación. “Como todas estas fuentes potenciales de conflictos en nuestra sociedad no tienen medios autónomos de expresión, organización y movilización, se han unido de una manera negativa y reactiva en la forma de movimientos urbanos (...). Pero ese movimiento no puede ser “proactivo”, sino reactivo, excepto en su dimensión utópica (...) pues la ciudad que proyecta no está ni puede estar conectada a un modo alternativo de producción y desarrollo, ni a un Estado democrático adaptado a los procesos mundiales de poder. Los movimientos sociales urbanos están, pues, orientados a transformar el significado de la ciudad, sin poder transformar la sociedad. Son una reacción, no una alternativa” (Castells, 1986: 438-439). Así, se establece el cambio de mirada de Castells, que posteriormente desarrollará en *El poder de la identidad* (1997), en la que resalta sobretodo el carácter esencialmente "reactivo" y "comunitario" de los MSU frente al contexto económico global donde estos pueden, en el mejor de los casos,

reforzar las formas de autogestión y control vecinal en sus territorios más próximos. Sin embargo, abre la posibilidad que los movimientos urbanos provoquen cambios sociales más allá de sus contextos locales cuando son capaces de aliarse con otros.

Hacia una actualización de la definición de movimientos urbanos

De acuerdo con Pickvance (1986, 2003), consideramos que Castells utiliza el término MSU ambivalentemente. Por un lado, en sentido restringido, reservado a la capacidad de la acción colectiva para producir transformaciones urbanas, sociales y políticas significativas. Ubicándolos una escala lineal que empieza con la participación (impacto débil, efectos simbólicos), sigue con la protesta (generación de pequeños cambios colaterales) y termina con los MSU (generación de cambios estructurales). Pero también lo utiliza de forma genérica, aplicándolo a toda acción colectiva ciudadana, desvinculada de su capacidad de incidencia. Este es el sentido comúnmente empleado en la actualidad, lo que ha empobrecido el término generando una diversidad de significados.

Para tratar de establecer una definición mínima, partiremos de la propuesta de Fran Tonkiss (2006) que siguiendo a Castells, apunta como característica definitoria de los MSU la utilización del espacio urbano tanto como medio como de disputa política: “I consider urban social movements as agents of a distinctly spatial politics in the city, both in targeting urban space as the point of struggle and in using urban space as a resource for political mobilization” (2006: 59. Cursivas originales) y añade “social movements politicize urban spaces in terms of ownership, access, uses and meanings” (2006: 63). A partir de esta definición entendemos por movimientos urbanos (MU) una red interactiva de individuos, grupos y organizaciones que, dirigen sus demandas a la sociedad civil y a las autoridades e intervienen con cierta continuidad en la politización del espacio urbano a través del uso de formas convencionales y no convencionales de participación en la ciudad. Hablamos de MU y no de MSU por dos razones. La primera, de la misma manera que nos referimos al resto de movimientos sin añadir el adjetivo de "sociales" (movimientos feministas, ecologistas, etc.), la utilización de MU permite una aproximación con la literatura sobre movimiento sociales, que a menudo no incorpora los MSU (Pickvance, 2003). La segunda es que nuestra perspectiva no se basa en los efectos visibles de MSU, como en la interpretación de Castells, sino en su interrelación con lo urbano.

Así pues, ¿A qué nos referimos por "politización del espacio urbano"? Cabe señalar que la interpretación de lo específicamente urbano en los 70 difiere de la actual. El argumento más famoso de la Cuestión Urbana se refería a que la especificidad de lo urbano no podía determinarse teóricamente por las funciones político-jurídicas y de producción, sino por el hecho de albergar la

esfera de reproducción de la clase trabajadora. Así, la escala geográfica era definida en relación a su función social. Aunque Castells fuera consciente de la multiplicidad de procesos sociales en las ciudades capitalistas, creía que el consumo colectivo era lo funcionalmente específico de la escala urbana, lo que daba lugar a definir los MSU por la finalidad de sus luchas entorno a esta temática. En cambio, en la actualidad pueden identificarse tres tendencias en la investigación urbana vinculadas al proceso de globalización (Brenner, 2000):

- a) la escala urbana como la localización de nodos estratégicos de los flujos globales
- b) lo urbano como producto de una densa red multiescalar que conecta unas localizaciones a la vez que desconecta otras, en una intensificación de la competitividad, la cooperación y la coordinación inter e intraurbana, lo que configura geometrías policéntricas variables
- c) la creciente importancia de nuevas formas de gobernanza supra y subestatal en el modo de acumulación flexible del capitalismo global

Estas aproximaciones focalizan lo urbano en el proceso de reterritorialización (Brenner, 1999), donde la globalización se constituye como un proceso de cambio de las escalas geográficas anteriores dónde predominaba la escala estatal y que implica un reescalaje tanto de los espacios socioeconómicos como político-institucionales, así como una mayor interdependencia e interpenetración entre ellos. Las ciudades y sus áreas de influencia ya no son concebidas como meros componentes subestatales, sino como espacios “glocales” dónde confluyen múltiples escalas geográficas de forma potencialmente conflictiva. La cuestión urbana en la actualidad se centra cada vez más en los efectos de rearticulación de las redes socioeconómicas y los modos de regulación política multiescalar, por lo cuál la politización de lo urbano por parte de los movimientos se centra en contestar las múltiples formas la transformación de las narrativas hegemónicas y las prácticas vinculadas a estas reconfiguraciones escalares. “All this suggests that the continuous reshuffling and reorganisation of spatial scales are an integral part of social strategies and struggles for control and empowerment” (Swyngedouw, 2000: 34).

Una tipología actual de movimientos urbanos

A partir de una revisión de la literatura sobre MU y MSU Europea (Pickvance, 1985, 1986; Hirst and Fainstain, 1995; Castells 1997; Mayer 1999, 2000; Hamel, Lustinger-Thaler, Mayer, 2000; Harvey, 2001; Ruggiero, 2001; Martinez, 2003; Köhler and Wissen, 2003), presentamos una agrupación de los MU a partir de los ejes de movilización y las transformaciones urbanas relacionadas. Con este fin identificamos seis tipologías temáticas que ilustraremos en el caso de Barcelona: a) MU relacionados con la provisión y al acceso a la vivienda y servicios urbanos; b) MU relacionados con la defensa de la comunidad; c) luchas relacionadas con las nuevas políticas de

desarrollo urbano a partir de los grandes eventos; d) Asociaciones y grupos que gestionan servicios y programas comunitarios e) MU de los excluidos, y f) protestas urbanas glocalizadas.

a) Relacionados con la provisión y el acceso a la vivienda y a los servicios urbanos.

Dentro de las dinámicas globales de financiarización de la economía global y el creciente peso del sector inmobiliario en las mismas, la vivienda se ha convertido cada vez más en un bien de inversión y el crecimiento urbanístico en uno de los principales sostenes de la economía y un mecanismo de concentración de capital. Esta situación ha conducido a la paradoja que mientras se produce un crecimiento urbanístico desmesurado, que revierte en dinámicas de suburbanización, extensión de las segundas residencias y proliferación de inmuebles vacíos, con los riesgos parejos de sostenibilidad social y medioambiental, el acceso a la vivienda (ya sea en régimen de compra o alquiler) constituye una de las principales fuentes de endeudamiento las capas populares. Por otra parte, la crisis del Estado de bienestar keynesiano y la oleada ideológica neoliberal, ha llevado a una creciente privatización de los servicios públicos, en algunos casos a manos de grandes corporaciones que son las principales beneficiarias del boom inmobiliario.

Estas contradicciones han activado distintos MU que corresponderían por objetivos a los relacionados con el consumo colectivo estudiados por Castells, y en algunos casos presentan un cierto protagonismo de las asociaciones de vecinos tradicionales junto a otros actores.

En este apartado situaremos a) las demandas de servicios aún inexistentes en sectores urbanos en transformación, por ejemplo la reivindicaciones de servicios de transporte, escuelas, etc. en zonas suburbanas de baja densidad; b) la demanda de nuevos servicios o de un mayor acceso a los existentes relacionados con nuevas demandas sociales, como consecuencia del envejecimiento poblacional, cambios en la estructuras familiares, mayor preocupación ambiental, intensificación de procesos migratorios, la irrupción de las nuevas tecnologías, etc. Eso se traduce en demandas como la construcción de nuevas guarderías públicas, extensión de la asistencia domiciliaria y servicios socioasistenciales, creación de centros culturales, creación y extensión de carriles para bicis, ampliación de los horarios de las bibliotecas y transportes públicos, atención a la diversidad cultural y religiosa en las escuelas, etc. e) Entre estas nuevas demandas emerge con fuerza también la cuestión securitaria, leit motiv de los MU conservadores, vinculado a la inseguridad existencial y la generación de miedo por la visibilización de "otros" en las metrópolis contemporáneas (Bauman, 2006). Esto se traduce en la demanda de mayor presencia policial, de cámaras de seguridad en los espacios públicos o la creación de "patrullas vecinales" que lleva asimismo a la promoción de la ecología del miedo (Davis, 2002) y de la ciudad revanchista (Smith, 2005) base de las actuales

políticas de control urbano contra las clases populares y desfavorecidas¹⁵.

Una mención a parte merece la cuestión de la vivienda, debido a las recientes movilizaciones en diferentes ciudades del estado español para reivindicar el derecho al acceso a la vivienda digna. Solo queremos destacar aquí dos aspectos innovadores de estas movilizaciones en relación a la teoría de los MU: El primero, es la relación entre la propiedad y las demandas sobre servicios y equipamientos para consumo colectivo. Pensamos que la tenencia de una vivienda y la estabilización de las personas en un territorio, favoreció las demandas entorno a los equipamientos y servicios de uso colectivo en el ciclo de protestas vecinales de los 70. En pocas palabras, que el consumo privado de la vivienda favoreció paradójicamente las demandas de consumo colectivo en los servicios y equipamientos en tanto generador de sentimiento de pertenencia territorial. Sin embargo, en la situación actual, la relación entre acceso a la vivienda y territorio se encuentra dislocada, lo que explicaría que en el marco de movilización la poca presencia de las asociaciones de vecinos tradicionales. El segundo elemento, se relacionaría con la capacidad de combinar el trabajo local con una coordinación flexible a nivel estatal (Movimiento VdeVivienda), lo que implica la simultaneidad de determinadas acciones y la posibilidad de compartir un marco interpretativo común alrededor de la vivienda como bien público.

b) Los relacionados con la defensa de la comunidad

Agruparía todos aquellos movimientos ciudadanos que se organizan localmente para proteger a la comunidad en contra de determinadas amenazas físicas (trafico excesivo, ubicación de equipamientos no deseados, demoliciones y programas de renovación urbana...) o amenazas socialmente percibidas (llegada de "familias problemáticas", minorías étnicas...) que se consideran un peligro o una molestia para los habitantes en su territorio de referencia.

Por un lado, cuando el elemento comunitario es importante y existe cierta homogeneidad social entre sus miembros, una interpretación común es definir a estos movimientos como reacciones locales defensivas basadas en una identidad refugio frente a las imposiciones del proceso de globalización. Para Castells, estas movilizaciones intentan dar coherencia al propio espacio vital a partir de las relaciones comunitarias, reinterpretao como agresiva la realidad externa al grupo: "estas identidades, en la mayoría de los casos, son reacciones defensivas contra las imposiciones del desorden global y el cambio de ritmo rápido e incontrolable. Construyen refugios sí, pero no paraísos" (Castells 1997: 87-88). Pero la creación de este tipo de refugios presenta una diversidad

¹⁵ Una plasmación espacial extrema de esta tendencia, todavía más comunes en Estados Unidos que en Europa, son las comunidades cerradas, zonas residenciales de acceso restringido con sus vigilantes y cámaras de seguridad en la entrada. Como acertadamente apunta Miller, "the rise of the conservative suburban politics has been based not on a politics of *collective consumption* and *use value*, but on the promotion of *private consumption* and *exchange value*" (2006: 209. *Cursivas originales*).

interpretativa. Mientras que para los sectores sociales con rentas altas, la "comunidad" significa normalmente asegurar los privilegios adquiridos, para los marginados significa simplemente asegurar i controlar sus propios guetos sin poder salir de ellos (Harvey, 2001: 191).

Por otro lado, cuando las protestas son esporádicas y se dirigen en contra de un proyecto en concreto, normalmente se etiquetan como NIMBYs, (Not In My Back Yard; no en mi patio trasero). Este acrónimo hace referencia a las actitudes proteccionistas y a las oposiciones adoptadas por grupos sociales que reaccionan enfrente la instalación en su vecindario de equipamientos considerados desagradables, molestos o nocivos para los residentes y aunque no ponen en cuestión su necesidad, los quieren lejos de casa (Dear, 1992). Según la perspectiva de NIMBY, el localismo de estas movilizaciones tiene un fuerte componente negativo: se desentiende del "interés general" y responde a intereses particulares y egoístas. Un caso paradigmático en Barcelona ha sido la oposición de un sector de los vecinos de la Vall d'Hebron a la instalación de una sala de venopunción.

Tanto la perspectiva relacionada con las identidades refugio, como la perspectiva NIMBY parece negar la posibilidad de ver las reivindicaciones locales como un marco favorable para situar y hacer comprensibles determinadas dinámicas supralocales que tienen su expresión en territorios concretos. Aunque una característica común sea su "reactividad" (emergen en contra de) y algunos pueden ser muy conservadores, muchos otros tienen una orientación progresista¹⁶ (critican la falta de participación en la decisión de la ubicación, los peligros de estas infraestructuras para la salud o el medio ambiente, o la redistribución de los costes y beneficios de una determinada infraestructura entre los diferentes grupos sociales) NOTA. Como acertadamente señala Harvey, este tipo de luchas basadas en la solidaridad local, en el "particularismo militante", no son inherentemente conservadoras, pero pueden fácilmente llegar a serlo si no se vinculan con los temas políticos más allá de su propia comunidad: "The critical problem for the vast existing array of localized and particularistic struggles is to transcend particularities and arrive at some conception of a more global if not universal politics. For oppositional movements (as opposed to those primarily dedicated to reinforcing the existing state of things) this means defining a general alternative to that social system which is the source of their difficulties" (Harvey, 2001: 193).

¹⁶ Además, no podemos obviar la capacidad reflexiva que tienen estos grupos a lo largo de una movilización (Alfama et al, 2006). Una misma movilización puede (y muy a menudo es así) empezar con un discurso propio de las protestas NIMBY y a medida que se desarrolla la acción colectiva y se tejen nuevas alianzas, la concepción del problema se modifica y el discurso y objetivos se enriquecen. En este proceso, los discursos y los objetivos de las organizaciones y las personas que tienen reivindicaciones más localistas y reactivas se transforman hacia unos planteamientos más transversales, multiescalares y propositivos.

Además, en los últimos tiempos se han ensayado nuevas formas de organización más flexibles y menos identitarias, a los que denominados forums tácticos de reflexión social (Roca, 1994). Son espacios con cierta continuidad donde se encuentran personas, organizaciones y movimientos diversos con el objetivo de reflexionar, orientar, coordinar y difundir la acción. Estos forums tienen un campo territorial de acción definido y no se basan en una identidad fuerte sino en una asociación de intereses. Más que movimientos en defensa de la comunidad, serían movimientos para repensar el territorio a partir de los problemas cotidianos de sus gentes vinculándolos a temas políticos más generales. Un ejemplo sería el Forum Ribera Besòs, una red de personas y colectivos que tiene el objetivo de plantear propuestas alternativas en toda la zona entre el parque de la Ciutadella y la Ribera del Besós.

c) luchas relacionadas con las nuevas políticas de desarrollo urbano a partir de grandes eventos (olimpiadas, expos, etc.)

La profundización de la globalización capitalista, incentiva la competición interurbana entre las “entrepreneurial cities” (Harvey, 1989) para la atracción de flujos internacionales en forma de inversiones, turismo, servicios avanzados y mega-proyectos. Esto implica un cambio en las políticas urbanas cuya prioridad se focalizaría en promover y estimular la acumulación privada de capital, subordinando las políticas sociales a las que impulsan un “desarrollo económico proactivo”. Si bien esta compleja tendencia que acriticamente asumen los gobiernos locales varía en intensidad de una ciudad a otra, los grandes proyectos de remodelación urbana que encubren los grandes eventos como las Olimpiadas, Expos y festivales internacionales, generan en los últimos tiempos dinámicas de oposición: “Movements attack the detrimental side effects of, and the lack of democratic participation inherent in, these strategies of restructuring the city and of raising funds. They criticize the spatial and temporal concentration of such development projects and complain that the concentration on prestige projects detracts attention and finances from other urban problems. Protest campaigns against the instruments of city marketing raise questions of democratic planning that urban elites concerned with intraregional and international competitiveness would rather downplay” (Mayer, 1999: 224).

En el estado Español, tenemos numerosos ejemplos de este tipo de iniciativas: El Forum de las Culturas de Barcelona, La Copa América de Valencia, La Expo de Zaragoza o las futuras Olimpiadas de Madrid. Además de la transferencia de grandes cantidades de dinero público a manos privadas que no acostumbran a reverter en la mejora de la vida de los ciudadanos, estos eventos cumplen la función simbólica de generar consensos. En el caso de Barcelona, el consenso obtenido en las Olimpiadas del 1992, no se consiguió en el Forum de 2004. Esta vez hubo una mayor articulación de las voces críticas a partir de la oposición de la Federación de asociaciones de

vecinos de la ciudad y la amalgama de colectivos alternativos que se reunió dentro y fuera de la Asamblea de Resistencias al Forum (Martí i González, 2004). Al tener este tipo de acontecimientos un carácter globalizante, ya que afecta a toda la estrategia política y económica de la ciudad, la oportunidad de este tipo de movimientos de resistencia, reside en su capacidad de crítica al modelo de desarrollo de la ciudad más allá de la oposición a transformaciones y proyectos específicos en los barrios. El movimiento de resistencia al Forum (y sin duda su propio fracaso en asistencia y bajo entusiasmo ciudadano), consolidó las bases para la crítica al "modelo Barcelona" (sobretudo en su dimensión simbólica), hasta entonces hegemónico y poco cuestionado.

d) Asociaciones y grupos que gestionan servicios y programas comunitarios

Lo que sucedió en el estado español con buena parte del movimiento vecinal de los 70 es bastante ilustrativo de la tendencia de institucionalización de los movimientos y la explosión del tercer sector en los años 80. Las asociaciones de vecinos se han convertido en un actor más: son consultadas en determinadas intervenciones urbanísticas, forman parte de programas sociales en los barrios e incluso tienen sus propias cooperativas de vivienda. Hoy en día, las organizaciones comunitarias y del tercer sector han pasado a ser un actor clave para el diseño de los programas municipales. Las demandas entorno a una mayor participación se han materializado en la constitución de partenariados público-privados y consejos consultivos, así como parte de las mismas han sido trasladadas a programas específicos. En la otra cara de la moneda, los movimientos han perdido a menudo su actitud crítica y su base social, “many urban movements organizations find themselves with their resources drying up and their alternative infrastructure eroding, their movement spaces and niche economies threatened, and their erstwhile goals channelled into “feasible” programs activities” (Mayer, 2006: 205).

Así pues, se genera un escenario complejo en la relación de movimientos e instituciones. En este sentido, el paso del gobierno a la gobernanza modifica el contexto político de los movimientos. La rutinización y la negociación entre el gobierno municipal y actores comunitarios es cada vez más importante para gestionar los conflictos en las ciudades. Mientras por un lado, su reconocimiento e integración hace aumentar su capacidad de impacto en las políticas locales y su estabilidad organizativa; por otro, modera sus demandas en el ámbito de lo factible y aumenta su dependencia de los fondos públicos. No obstante, la integración de una parte de las organizaciones dentro de la gobernanza local, genera nuevos conflictos y antagonismos dentro intra-movimientos.

Entre aquellos colectivos y grupos que orientan su acción en la ciudad a prestar servicios, tenemos que incluir aquellos que lo hacen al margen de las políticas gubernamentales. Además de los que desarrollan una labor formativa con la organización de cursos, conferencias y charlas de todo tipo,

también han crecido otro tipo de propuestas como los medios de información alternativos, las cooperativas ecológicas de consumo autogestionadas, los bancos de intercambios de tiempo, los mercados de intercambio de productos, los centros sociales autogestionados, etc. En el caso de Barcelona, destacaríamos la escuela autogestionada La Pinya, la Xarxa de Consum Solidari en el ámbito del cooperativismo de consumo y la cooperativa de servicios Altercoms. Estos espacios y servicios van dirigidos a modificar las prácticas cotidianas de los ciudadanos, no entendidos como clientes y consumidores sino como sujetos políticos con capacidad de decisión sobre los mecanismos de intercambio de productos y servicios en la ciudad que moldean nuestras vidas.

e) los nuevos movimientos de los excluidos, como los sin techo o los inmigrantes.

Uno de los impactos del proceso de globalización en las formas de vida urbanas ha sido el incremento de las desigualdades socio-espaciales causadas por la erosión de las mallas de seguridad previas (políticas, comunitarias y familiares) y la diversificación de las fracturas sociales. La plasmación urbana de estos nuevos marcos de desigualdad oscila entre la "ciudad dual" (Sassen, 2000), donde hay una fuerte polarización espacial de las desigualdades, y la "ciudad dramática" (Keestelot, 2003), donde "conviven" en un mismo espacio situaciones de vulnerabilidad muy distintas.

Los barrios del centro histórico que presentan un parque residencial degradado con la presencia de importantes bolsas de exclusión y que actualmente se encuentran sometidos a fuertes procesos de gentrificación constituyen una clara ilustración de las dinámicas conflictivas asociadas a la ciudad dramática. Históricamente, los arrabales de los centros históricos han ejercido la función de barrio de acogida de poblaciones inmigrantes, transeúntes, trabajadoras sexuales, bohemios, etc. Personas que se instalaban atraídas por la función de centralidad y las facilidades de acceso a la vivienda con alquileres bajos. Sin embargo, tras una etapa de decadencia vinculada al periodo fordista que priorizaba el crecimiento extensivo de las ciudades, el nuevo régimen postfordista ha conllevado un crecimiento intensivo, que se ha focalizado en una creciente terciarización de los centros históricos convertidos en polo cultural y turístico. Esta situación ha llevado en algunos casos a la expulsión de las poblaciones y actividades residentes, sustituidas por nuevas actividades dirigidas a la economía turística y nuevos residentes con rentas altas y regímenes de tenencia de propiedad, mientras se produce un incremento de la población inmigrante que aprovecha los resquicios no gentrificados para instalarse y desarrollar actividades económicas.

La combinación de los dos procesos, el incremento de las fracturas sociales y las dinámicas conflictivas asociadas a la gentrificación se encuentra en la base de la aparición de nuevos movimientos en defensa de las poblaciones sometidas a procesos de exclusión y marginación.

Ejemplo de estos movimientos lo encontramos en los encierros de inmigrantes en Barcelona para protestar por la ley de extranjería, la movilización contra la "ordenanza cívica" y contra el mobbing inmobiliario.

Estas movilizaciones han sido conceptualizadas como protestas que no aparecen en el marco tradicional de organización de los movimientos sociales, sino que surgen directamente de la articulación con grupos marginalizados, ya sean migrantes, sin techo, trabajadoras sexuales o precarios, aún y contar con el apoyo de pequeños grupos de activistas movimientos sociales radicales, pro derechos civiles, grupos cristianos de base, trabajadores sociales y abogados. Normalmente suele tratarse de protestas de naturaleza local, defensivas en cuanto a objetivos, disruptivas en la acción y episódicas en cuanto a temporalidad, pero que pueden conducir a desarrollar solidaridad con otro tipo de luchas, conciencia política e infraestructuras organizativas, elementos clave para el desarrollo y la continuidad de la movilización (Mayer, 2000). Sin embargo, cabría matizar a partir del análisis de las experiencias ocurridas en Barcelona, la interrelación entre movimientos sociales y colectivos afectados. En este sentido, movilizaciones como las realizadas por los inmigrantes en 2001 y 2005 fueron directamente organizadas por los propios afectados, si bien contaran con el apoyo organizativo de los movimientos sociales y de asociaciones. La movilización contra la ordenanza cívica en 2005 representó en cambio una confluencia de actores diversos, dinámicas de movilización híbridas, dónde confluyó temporalmente distintos actores, y cuya continuidad dependió de la capacidad de constituir grupos específicos que permitieran sostener temporalmente la movilización.

f) las protestas urbanas "glocalizadas"

Algunos autores han señalado como novedad el carácter "glocal" de determinadas luchas urbanas. Este concepto pone de manifiesto la relación dialéctica existente entre lo local y lo global, en el sentido que ambos están íntimamente relacionados y mutuamente constituidos. Esto significa entender lo global no como una fuerza exterior que condiciona lo local, sino que lo global es producido, reproducido, modificado y contestado por una multiplicidad de acciones en diferentes escalas espaciales. "This will become obvious at important feature of urban movements from the 1990s onwards: while criticizing and acting upon very local/material urban issues, they often explicitly relate and politicize these issues in a broader context and articulate their criticism on various spatial scales – not only on a local but also on a global scale" (Köhler and Wissen, 2003: 943).

Si bien los movimientos antiglobalizadores han sido asociados frecuentemente a ciudades (Seattle, Genova, Porto Alegre, Barcelona...), estas han servido como principal escenario de la movilización

y no como objeto de disputa política. Aún así, en las contracumbres radicadas en Barcelona se ha reflejado la materialización espacial de los agentes globalizadores en el ámbito local (a través de mapas o de acciones con el "cazalobbies").

Queda cada vez más patente la influencia y la hibridación de los movimientos antiglobalizadores y los movimientos urbanos. Como movimiento de movimientos, las luchas urbanas entorno a temas medioambientales, contra la privatización o el desmantelamiento del estado de bienestar han incorporado la narrativa contra la globalización neoliberal como elemento de interconexión entre luchas particulares. Köhler and Wissen identifican tres tipos de "acción urbana glocalizada" que tienen en común "fight the destructive influences which neoliberal globalization exerts on everyday live" (2006: 949): 1) aquellas acciones puntuales que se centran en atacar las narrativas y las imágenes hegemónicas (seguridad, privatización, competitividad, etc.); 2) aquellas que producen un conocimiento alternativo y cuestionar los paradigmas dominantes, como por ejemplo el trabajo local de ATTAC o el seminario de economía crítica Taifa 3) las acciones orientadas a largo plazo que persiguen construir infraestructuras estables para los movimientos, como por ejemplo los centros sociales okupados, los ateneos autogestionados y el desarrollo de infraestructura comunicativa como el portal Barcelona Indymedia o el periódico La Directa.

Conclusiones

A partir de la tipología analizada, proponemos una revisión de las características con que Castells identificaba los MSU. Consideramos, que de todas las características reseñadas, aquella la que más robustamente se mantiene es "que se autodenominen urbanos, ciudadanos o se consideren relacionados con la ciudad".

Con respecto a la segunda característica, mientras que el ámbito de acción de los movimientos urbanos es la ciudad, la articulación de redes de actores que sobrepasan el ámbito estrictamente local y su capacidad de dirigir sus demandas más allá de los gobiernos urbanos (incorporando el nivel autonómico, estatal e incluso europeo) desdibuja la necesidad de que sean "movimientos territorialmente definidos" para pasar a mantener una relación multiescalar con el territorio.

La tercera característica, referente a los objetivos de movilización, tiene que ser repensada en función de su diversidad temática. Aún y si tenemos en cuenta solo los MU de orientación progresista, temas como la sostenibilidad, la inmigración, el consumo alternativo, el acceso a las nuevas tecnologías, la crítica a la globalización neoliberal y sus consecuencias locales, han sido incorporadas a la agenda de los MU como resultado de las transformaciones socioeconómicas y territoriales, por una parte, y de la propia evolución de los movimientos sociales (ciclo de protesta global), por otra. Aunque podemos considerar que la defensa de la ciudad como valor de uso

continua siendo una temática transversal en la mayoría de ellos.

En referencia al segundo elemento, la cultura comunitaria, si bien la aceleración de la circulación de informaciones, bienes y personas ha reforzado las comunidades locales como mecanismo de solidaridad frente unos cambios percibidos como "incontrolados", también se practica la defensa del territorio desde la asociación entre personas, colectivos y redes que no comparten una misma identidad territorial sino unos valores comunes. La interactividad y la horizontalidad de las nuevas tecnologías de la información y la comunicación hacen más fácil la coordinación flexible entre nodos diferentes.

Por último, es necesario redefinir también el objetivo de la autogestión política basada en el territorio como una respuesta al estado centralizado. En las últimas décadas se ha producido una dislocación del Estado como adversario debido a la creciente importancia de los gobiernos urbanos (y de los organismos suprestatales), la importancia de los actores privados-mercantiles que muchas veces se ubican en una lógica supraterritorial y la emergencia de nuevas problemáticas que requieren un abordaje multiescalar como la sostenibilidad. Por lo tanto, más que hablar de autogestión basada en el territorio consideramos más pertinente hablar de la lucha de los MU por una radicalización de la democracia en el ámbito urbano, en sus vertientes política, económica y ambiental. A las reivindicaciones de mayor participación ciudadana en los procesos de decisión de las políticas urbanas y a la autogestión de servicios y equipamientos, se le suman también experiencias de democratización de la economía (cooperativas de consumo y de servicios) y la exigencia de la participación en temas ambientales, en el marco de reivindicación del derecho a la ciudad.

Castells señalaba que solamente cuando confluían simultáneamente los tres objetivos en un movimiento urbano, podía generarse un mayor impacto hacia el cambio social. Sin embargo, a resultas de la creciente complejidad, hoy en día es difícil dilucidar que combinación de objetivos, sea la más potente en términos de cambio social progresista. Lo que parece claro es que cada vez sea más necesario diferenciar entre MU progresistas (aquellos que priorizan la ciudad como valor de uso y la igualdad de derechos y posibilidades) y los MU conservadores (que priorizan el valor de cambio y defienden la preservación de un sistema de privilegios). A pesar de lo que quisieran algunos autores, la no inclusión de estos últimos en el análisis no les hace desaparecer de la realidad. Como han mostrado diferentes analistas de los movimientos sociales (Pickvance, 1985; Della Porta y Diani, 1999), la capacidad de impacto de los movimientos depende de una gran variedad de factores que incluyen la propia composición y organización, su capacidad de realizar alianzas heterogéneas así como el tipo de respuestas que realiza el Estado. Sin embargo, podemos señalar dos limitaciones mutuamente relacionadas identificadas en el estudio de los MU: su

fragmentación y su "particularismo militante" (Harvey, 2001).

Por fragmentación entendemos la existencia de múltiples temáticas que pueden dificultar la creación de un lenguaje común y un discurso político coherente capaz de generar cambios. Sin embargo, tal y como apuntan Fainstain i Hirst " 'Collective consumption trade union' movements show a systematic inability to establish lasting coalitions with other groups" (1995: 196). Así, la fragmentación entendida como multiplicidad, más que una limitación, puede ser también una oportunidad para la realización de nuevas coaliciones plurales. Por otro lado, la creciente involucración de colectivos en los sistemas de gobernanza urbana genera nuevas tensiones entre los "insiders" y los "outsiders". En este caso, nos sumamos a las sugerencias de Mayer (2000), sobre la necesidad de que se establezcan alianzas tácticas entre ambos para se "apoyen" en determinados momentos con sus recursos, contactos y estabilidad organizativa en beneficio de aquellos más débiles y que luchan autoorganizadamente para mejorar su situación.

La referencia de Castells a los movimientos urbanos como "utopías reactivas" y de Harvey al "particularismo militante", apuntan un mismo problema: la dificultad de los MU de trascender los conflictos locales para involucrarse en la política en mayúsculas, es decir, para pensar y practicar formas alternativas de estar en y organizar la sociedad, la dificultad de pasar de espacios de resistencia a espacios de esperanza. Como apuntan autores como Lefebvre, Harvey, Brenner o Swyngedouw, un camino a profundizar para superar estas limitaciones es una política escalar o "glocal", donde se tejan solidaridades interescales: "identity, difference and place and loyalty are central in any emancipatory project, but solidarity, inter-place bounding and collective resistance demand decidedly scaled politics" (Swyngedouw, 2004: 42).

En definitiva, vivimos en un contexto social, económico, cultural y espacial sensiblemente diferente a cuando Castells expuso su teoría sobre los MSU. En ese momento, supo analizar y conceptualizar una serie de luchas que sobrepasaban el conflicto entre capital y trabajo y que tuvieron importantes repercusiones en el devenir de las ciudades. En la actualidad, los MU no han desaparecido, pero sí han cambiado. En un mundo cada vez más urbanizado y donde las contradicciones globales se manifiestan cada vez de forma más visible en la escala local, este tipo de movimientos parecen tener una larga vida. Lo que venimos constatando en las líneas precedentes es que no existe un único tipo de movimiento urbano. Simplificando mucho, ya no sólo abarcan cuestiones relacionadas con el consumo colectivo ni su principal actor son las asociaciones vecinales. Muchos de ellos expresan el legado de los nuevos movimientos sociales y de las luchas antiglobalizadoras; así como los cambios que han experimentado las propias ciudades. Hoy en día encontramos una gran heterogeneidad de colectivos, temáticas y formas de acción de grupos que actúan y politizan la ciudad.

Bibliografia

- ALFAMA, E. et al. (2007) Per una nova cultura del territori? Conflictes y mobilitzacions. Barcelona: Icaria
- BAUMAN, Z. (2006) "Refugiarse en la Caja de Pandora o miedo y seguridad en la ciudad" a Vida líquida. Barcelona: Paidós. Pàg. 93-108.
- BRENNER, N. (1999) "Globalisation as Reterritorialisation: The Re-escalating of Urban Governance in the European Union" a Urban Studies, vol. 36, num. 3. pp. 431-451.
- CASTELLS, M. (1977) Movimientos Sociales Urbanos. Madrid: Siglo XXI
- CASTELLS, M. (1986) La ciudad y las masas. Madrid: Alianza Editorial
- CASTELLS, M. (1997) La era de la información. Economía, sociedad y cultura. El poder de la identidad. Vol. 2. Madrid: Alianza
- DAVIS, M. (2002) Control Urbano: La ecología del miedo. Barcelona: Virus
- DEAR, M. (1992). "Understanding and Overcoming the NIMBY Syndrome". Journal of the American Planning Association, vol. 58, núm. 3, p. 288-300.
- DELLA PORTA, D. y DIANI, M. (1999). Social Movements. An introduction. Londres: Blackell Publishers
- FAINSTEIN, S. S. y HIRST, C. (1995). "Urban Social Movements" In: JUDGE, D.; STOKER, G. y WOLMAN, H. (eds.). Theories of urban politics, Sage, London, pp. 181-204
- FERNÁNDEZ DURÁN, R. (1993), La explosión del desorden. La metrópoli como espacio de la crisis global, Fundamentos, Madrid.
- FISHER, R. and KILNG, J. (eds.) (1993). Mobilizing the community: local politics in the era of the global city. Newbury Park, Sage.
- HARVEY, D. (2001) "City and justice: social movements in the city" a Spaces of capital. towards a critical geography. New York: Routledge
- HAMEL, P., LUSTIGER-THALER, H. and MAYER, M. (eds.) (2000). Urban Movements in a Globalizing World, Routledge, London
- HAMEL, P., LUSTIGER-THALER, H. and MAYER, M. (2005) "Urban social movements: Local Thematics - Global spaces" a The Urban Sociology Reader, 336-345
- INURA (1998) Possible Urban Worlds. Urban strategies at the end of the 20th Century. Basel,

Boston and Berlin: Birkhäuser

KÖHLER, B. y WISSEN, M. (2003) "Glocalizing protest: urban conflicts and the global social movements" a *International Journal of Urban and Regional Research* 27 (4), 942–951

LOWE, S. (1986). *Urban Social Movements. The City After Castells*, St. Martin's Press, New York

MARTI, M. i GONZÀLEZ, R. (2004). "Forum 2004: La complejidad de la crítica frente a la izquierda gobernante" a *Viento Sur*, num. 77

MARTINEZ, M. (2003) "Los movimientos sociales urbanos. Un análisis de la obra de Manuel Castells" a *Revista Internacional de sociología (RIS)*. Tercera Época, num. 34, pp. 81-106

MAYER, M. (2006) Manuel Castells' *The City and the Grassroots* a *International Journal of Urban and Regional Research* 30 (1), 202–206

MAYER, M. (1999) "Urban movements and urban theory in the late-20th century city" en BEAUREGARD, R. A. I BODY-GENDROT, S. (ed). *The Urban moment: cosmopolitan essays on the late-20th-century city*. Sage Publications

MAYER, M. (2000) "Social movements in European cities: transitions from the 1970s and the 1990s" en BAGNASCO, A. & LE GALÉS, P. (ed) *Cities in contemporary Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

MILLER, B. (2006) "Castells' *The City and the Grassroots: 1983 and Today*" en *International Journal Urban and Regional Research*. vol 30.1 pp. 207-211

PICKVANCE, C. (ed.) (2003). *Symposium on Urban Movements*. *International Journal of Urban and Regional Research*. 27: pp. 102-177.

PICKVANCE, C. (1986). "Concepts, contexts and comparison in the study of urban movements: a reply to M Castells" *Environment and Planning D: Society and Space* 4(2) 221 – 231

ROCA, J. (1994) "Recomposició capitalista i perifertització social" a *El futur de les perifèries urbanes. Canvi econòmic i crisis social a les metròpolis contemporànies*. Barcelona: Institut de Batxillerat barri Besòs i Departament Benestar Social de la Generalitat de Catalunya. Pp. 509-788

RUGGIERO, V. (2001). *Movements in the City. Conflict in the European Metropolis*. Harlow: Prentice Hall

SMITH, N. (2005) "El redimensionamiento de las ciudades: la globalización y el urbanismo neoliberal" a *Capitalismo financiero, propiedad inmobiliaria y cultura*. Barcelona; Bellaterra: Museu d'Art Contemporani de Barcelona: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

SWYNDGEDOUW, E. (1997) "Neither global nor local. "Glocalization" and the politics of the scale" en COX, K.R. (ed) Spaces of globalization. Reasserting the power of the local. New York & London: The Guilford Press.

TONKISS, F. (2005) Space, the city and social theory. Social relations and urban forms. Cambridge & Malden: Polity Press

URRUTIA, V. (1992) Transformación y persistencia de los movimientos sociales urbanos. Política y Sociedad. 10 (49-56)

El territorio como espacio de radicalización democrática. Una aproximación crítica a los procesos de participación ciudadana en las políticas urbanas de Madrid y Barcelona¹⁷

Jordi Bonet i Martí
Institut de Govern i Polítiques Públiques
(IGOP)
Universitat Autònoma de Barcelona

En los últimos años, la participación ciudadana en los procesos de planeamiento y gestión urbanística en el estado español ha experimentado una gran expansión. Esta se debe tanto a los cambios legales que favorecen, e incluso obligan, su incorporación a los procesos urbanísticos, como al interés de los poderes públicos en desarrollar procesos participativos dentro del campo del urbanismo. La proliferación de estas experiencias participativas ha generado una variada casuística que presenta resultados muy dispares. Sin embargo, los estudios sobre participación ciudadana apenas abordan esta variación, centrándose casi exclusivamente en el debate normativo sobre la bondad de incorporar la participación, sin llegar a atender la diversidad de rendimientos substantivos de la misma. En el presente artículo, me propongo abordar esta cuestión partiendo del análisis de los resultados de una investigación sobre la participación ciudadana en los procesos de regeneración urbana de Madrid y Barcelona.

Keywords: participación ciudadana, urbanismo, movimiento vecinal, políticas urbanas

In recent years, citizen participation in urban planning and management has experienced a further expansion in Spain. This is due to legal changes which favor their incorporation into urban planning agenda, and the interest of public authorities to develop participatory processes in the field of urbanism. The proliferation of these experiences of participation has generated a wide casuistry with very different results. However, studies on citizen participation only address this variation, focusing almost exclusively on the discussion about the goodness of incorporating the participation, without addressing the diversity of substantive performance of it. In this article, I propose to discuss this issue focusing on the results of a research on citizen participation in the urban regeneration policies of Madrid and Barcelona.

Keywords: citizen participation, urbanism, neighbourhood movement, urban policies

¹⁷ Bonet i Martí, Jordi (2012 –a) El territorio como espacio de radicalización democrática. Una aproximación crítica a los procesos de participación ciudadana en las políticas urbanas de Madrid y Barcelona. En Revista Athenea Digital, 12 (1) (en prensa)

La participación ciudadana en los procesos urbanísticos de las grandes ciudades españolas ha experimentado en las últimas décadas un fuerte crecimiento dónde convergen las demandas de la ciudadanía; los intereses de los actores sociales (movimiento vecinal y tejido asociativo) y la voluntad de las administraciones públicas interesadas en la mejora de la producción de políticas públicas a partir de la incorporación de elementos participativos que contribuyan a aumentar su legitimidad, eficiencia y eficacia.

Sin embargo, esta proliferación de experiencias de participación no siempre responde al marco armónico que la literatura especializada toma como presupuesto, sino que en su desarrollo aparecen claro-oscuros, tensiones y asimetrías cuyo olvido supone un sesgo para la aproximación al fenómeno. En el presente texto, me propongo abordar este sesgo partiendo del análisis de los resultados del proyecto de investigación I+D «Redes, participación y políticas de regeneración urbana en centros históricos»¹⁸. Dicho proyecto de investigación tenía por objeto analizar los rendimientos substantivos de la participación ciudadana en los programas de regeneración urbana de los centros históricos de Madrid y Barcelona, a partir del análisis documental de los planes urbanísticos, las memorias participativas, las actas y materiales asociados, así como entrevistas semiestructuradas a informantes cualificados (responsables políticos, técnicos municipales y participantes del movimiento vecinal, tejido asociativo y movimientos sociales) de los barrios objeto de estudio (Barceloneta, Raval y Casc Antic en Barcelona; Malasaña, Universidad y Lavapiés en Madrid).

A pesar que el estudio se centraba principalmente en el análisis de la participación en los procesos de regeneración de los centros históricos he decidido, en este artículo, adoptar una mirada más amplia del fenómeno de la participación asociándola al conjunto de políticas urbanas, a fin de cotejar los resultados de la investigación con la literatura científica sobre participación ciudadana producida en los últimos años en el estado español. El interés de esta aproximación es doble, ya que por una parte me permite evidenciar las carencias que identifico en el debate sobre participación que dificultan una aproximación holística al fenómeno, y por otra apuntar nuevas direcciones en la investigación crítica sobre los sistemas y procesos de participación ciudadana en el entorno urbano.

Evolución de la participación ciudadana en Barcelona y Madrid

La incorporación de la participación ciudadana a los procesos de planificación y gestión urbana en el estado español tiene su origen en la eclosión del movimiento vecinal durante el periodo de transición del franquismo a la democracia. Esta primera etapa, se caracteriza por el carácter no

¹⁸ SEJ 2007 673888/CPOL, en el marco del Plan Nacional de Investigación Científica, Desarrollo e Innovación Tecnológica dirigido por el Dr. Ismael Blanco, en el que tomé parte como investigador contratado por el Institut de Govern i Polítiques Públiques de la Universitat Autònoma de Barcelona.

institucionalizado de la participación y su vinculación a las prácticas de reivindicación y protesta. Durante este periodo 1970-1979, las asociaciones vecinales se organizan para responder a las grandes operaciones urbanísticas en Barcelona (Plan de la Ribera, afectaciones del Plan Comarcal de 1953 y del Plan General Metropolitano de 1976) y en Madrid (Plan Malasaña y Plan Bidagor); el déficit de equipamientos (sanitarios, educativos y recreativos) heredado del desarrollismo especulativo franquista; la presencia de chabolismo e infravivienda; la degradación de los centros históricos y las deficiencias de urbanización de los barrios periféricos de nueva creación (Borja, 1976; CIDUR et al., 1977).

La irrupción del movimiento

La fuerte movilización social que tuvo lugar en este periodo, trajo como resultado el reconocimiento del movimiento vecinal como interlocutor en los procesos urbanos, lo que permitió la apertura de procesos de negociación con los ayuntamientos tardofranquistas y la alianza con colectivos profesionales (arquitectos, urbanistas, abogados y geógrafos) especialmente durante el periodo 1976-1979, que culminarían en los consensos urbanos alcanzados en la primera legislatura de los ayuntamientos democráticos (1979-1983) cristalizando en el diseño y aprobación de los Planes Especiales de Reforma Urbana (PERI) de Barcelona y los planes de remodelación de barrios en Madrid (Pérez & Sánchez, 2008).

Por otra parte, cabe destacar el surgimiento durante este periodo de diferentes revistas (Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, CEUMT) y libros (Borja, 1976; Rodríguez Villasante, 1976 ; Colectivo, 1978) que ya apuntaban a un mayor protagonismo del vecindario y las asociaciones vecinales en los procesos urbanos al calor de las distintas teorizaciones y experiencias que sobre el urbanismo participativo y el derecho a la ciudad (Lefebvre, 1973) estaban desarrollándose en otros países europeos.

Sin embargo, esta espiral ascendente del movimiento vecinal conocerá su punto de inflexión a raíz de las elecciones locales de 1979, dónde son elegidos los primeros ayuntamientos democráticos tras la dictadura, a raíz del proceso de cooptación del liderazgo vecinal y sus aliados técnicos que pasaran a engrosar las filas de los partidos políticos y las nuevas instituciones democráticas.

En las entrevistas realizadas a distintos dirigentes vecinales de este periodo se evidencia esta percepción de que los partidos políticos recientemente legalizados consideraban que la participación del movimiento vecinal durante el periodo pre-democrático tenía un componente instrumental asociado a una estructura de oportunidades política cerrada que impedía el pluralismo político y el derecho de la ciudadanía a organizarse en partidos políticos. Por lo que una vez reconocido el derecho de asociación política y celebradas las primeras elecciones democráticas, los partidos

políticos abandonaron el movimiento al considerar que ya existía un marco legítimo dónde podían ser representados los intereses de los ciudadanos.

La participación perdió así su componente disruptivo inicial, para pasar a ser considerada como un mecanismo de apoyo y legitimación de la democracia representativa, a la vez que la política pasaba a estar monopolizada por los partidos políticos y los representantes elegidos en las instituciones, de manera que se ampliaba el hiato entre democracia representativa y democracia participativa.

Regulación y descentralización

A partir de la segunda legislatura de los ayuntamientos democráticos (1983-1987) las principales ciudades españolas iniciaron un proceso de institucionalización de la participación ciudadana con la aprobación de Reglamentos de Participación Ciudadana que regulaban la creación y organización de los consejos sectoriales y los mecanismos de participación de ámbito municipal e inframunicipal. Los primeros reglamentos en aprobarse fueron el de Córdoba (1983) y el de Ciutat de Palma (1984), ambos promovidos por el movimiento vecinal. Sin embargo, la eclosión de las normas de participación tendrá lugar tras la aprobación de la Ley 7/1985, de 2 de abril, Reguladora de las Bases de Régimen Local. Barcelona se dotará así de las primeras normas reguladoras de la participación ciudadana en 1986, mientras Madrid retardará su aprobación hasta 1992.

Este proceso de reglamentación sirvió para dar naturaleza legal a la participación, sin embargo, ha sido criticado por Tomás Rodríguez-Villasante (1995, p. 27) por conducir a cierta burocratización de la iniciativa ciudadana “la cultura de discutir Reglamentos entre los dirigentes vecinales y concejales y técnicos municipales, sustituyó a los intereses inmediatos de las bases sociales”. Esta percepción es compartida por las entidades vecinales entrevistadas que critican la tendencia a la burocratización de la participación ciudadana y su progresiva desvirtuación en un amalgama de consejos y reglamentos que dificultan la introducción de componentes deliberativos y la implicación de la ciudadanía.

De forma paralela al proceso de reglamentación, se desarrolla un proceso de descentralización administrativa en las grandes ciudades a partir de la organización en distritos que pasarán a adquirir mayores competencias y asumir un rol de administración de proximidad. En Barcelona esta reorganización se producirá en 1984 y en Madrid se retardará hasta 1988. Sin embargo, en ambas ciudades no fueron atendidas las demandas del movimiento vecinal referidas a la elección directa de los concejales de Distrito, lo que hubiera permitido según las entrevistas realizadas una mayor proximidad y rendición de cuentas en las decisiones políticas que afectan a los barrios.

El giro comunitario

La década de los 90 supondrá un renovado interés por la participación ciudadana en la vida de las ciudades. Por una parte, se inician los primeros planes comunitarios en Madrid (Plan Comunitario de Carabanchel en 1994) y en Barcelona (el Pla Integral del Casc Antic de Barcelona y el Pla Comunitari de Trinitat Nova , ambos aprobados en 1997); por otra, se incorpora la dimensión medioambiental a la participación ciudadana, a raíz de la celebración en Rio de Janeiro de la Conferencia sobre Medio Ambiente y Desarrollo (1992) y la primera Conferencia Europea de Ciudades Sostenibles (1994) celebrada en la localidad danesa de Aalborg, dónde se aprueba la denominada Carta de Aalborg, en la que se recogen los principios y recomendaciones que han de seguir los municipios europeos para lograr los objetivos de la sostenibilidad. A raíz de estos dos acontecimientos, se impulsarán las Agendas 21 locales como herramienta de planificación participativa para conseguir un desarrollo sostenible a escala municipal. El Ayuntamiento de Madrid inicia su Agenda 21 en 1996, mientras el de Barcelona lo hace a partir de 1998, proceso que culmina en julio de 2002 con la aprobación del Compromiso Ciudadano para la Sostenibilidad -Agenda 21 de Barcelona.

Paralelamente, tendrán lugar distintos seminarios sobre participación como la Conferencia Europea sobre Participación Ciudadana celebrada en Córdoba (mayo de 1992); la celebración de diferentes Jornadas sobre Participación Ciudadana por parte de la la Federación Española de Municipios y Provincias (1990).

Durante estos años, tendrán lugar la publicación de los primeros estudios específicos sobre participación (Marchioni, 1987, 1999; Rodríguez Villasante & Alberich, 1993; Rodríguez Villasante, 1995; Merino, 1997; Font, 1998) y la creación de programas específicos de formación en participación ciudadana en la Facultad de Sociología y Ciencias Políticas de la Universidad Autónoma de Barcelona y en la Universidad Complutense de Madrid, a partir de la creación de CIMAS (Observatorio Internacional de Ciudadanía y Medio Ambiente Sostenible).

El impulso que reciben en esta etapa los planes comunitarios y las metodologías participativas generará una confusión que perdura hasta hoy entre dinamización comunitaria, movimiento asociativo y participación ciudadana. Esta confusión, es el resultado de no diferenciar la participación en el ámbito asociativo y comunitario desarrollado por entidades e iniciativas comunitarias con la participación de la ciudadanía, asociada o a título individual, en la creación de políticas públicas, cuestión que retomaré más adelante.

Racionalizando la participación

La siguiente década vendrá determinada por una reflexión sobre la necesidad de renovar los

reglamentos de participación ciudadana a partir de la creación de Consejos Territoriales (Consejo de Ciudad y Consejos Ciudadanos de Distrito), dando también un mayor protagonismo a los mecanismos de participación local (Consultas Populares, Iniciativas Ciudadanas...). En Barcelona, esta renovación tendrá lugar con la aprobación de las nuevas normas reguladoras de participación ciudadana del Ayuntamiento de Barcelona aprobadas en noviembre de 2002 y en Madrid con la aprobación del Reglamento Orgánico de Participación Ciudadana en octubre de 2008.

Así mismo, ambas administraciones harán una apuesta decidida para vincular los procesos de participación Ciudadana a la descentralización en barrios: con la aprobación de la medida de gobierno “Els Barris de Barcelona” de diciembre de 2008 que institucionaliza la división municipal en 73 barrios creando un nuevo espacio de participación, el consejo de barrio; y a través de la negociación entre el Ayuntamiento de Madrid y la FRAVM (Federación Regional de Asociaciones de Vecinos de Madrid) de los denominados Planes de Barrio (2009) que concentra actuaciones participadas en 16 barrios de la ciudad, donde se llevarán a cabo 695 actuaciones dirigidas a promover la cohesión social y el reequilibrio territorial entre barrios durante el periodo 2009-2012.

Paralelamente, cabe destacar los cambios legislativos que promueven la participación ciudadana en aquellas decisiones que atañen al planeamiento y gestión urbanística en las autonomías que han asumido competencias en urbanismo. En este sentido, cabe mencionar la aprobación de la Ley 2/2002 de Urbanismo de la Generalitat de Catalunya, reformada por la Ley 10/2004 y por el Decreto Legislativo 1/2005 por el que se aprueba el texto refundido, la cuál introduce por primera vez una referencia explícita a la participación ciudadana en los procesos urbanísticos de planeamiento y gestión (Martí-Costa, 2009) Así mismo, cabe destacar también la aprobación de la Ley 2/2004 del gobierno de la Generalitat para la mejora de barrios, villas y áreas urbanas que requieren atención especial y del Reglamento que la despliega. En dicha ley introduce la participación ciudadana en el diseño y seguimiento del Proyecto de Intervención Integral, si bien tal y como ponen de manifiesto Marc Martí-Costa y Marc Parés (2009) la Ley únicamente incorpora la participación en el diseño como valor añadido con un peso específico inferior a otros factores en la valoración del plan, relegando así la participación en la implementación a una Comisión de Evaluación y Seguimiento cuya eficacia como mecanismo participativo es puesta en cuestión por la mayoría de agentes entrevistados.

Finalmente, cabe mencionar la celebración del Plan Director de Participación Ciudadana en Barcelona (2011) que tiene por objeto racionalizar el sistema estable de participación ciudadana en el municipio y los Planes Especiales de Inversión y Actuación Territorial en Madrid que incorporan la participación ciudadana a la Planificación Estratégica de la ciudad.

Tabla 1: Evolución de la participación ciudadana

1970-1979	1979-1983	1983-1990	1990-2000	2000-2011
Auge del movimiento vecinal Reivindicación de equipamientos y urbanización Oposición a las grandes operaciones urbanísticas con fines especulativos.	Consensos con las asociaciones vecinales.	Descentralización en distritos Regulación de la participación ciudadana.	Planes Comunitarios Agendas 21.	Focalización de la intervención en los barrios Procesos de racionalización de la participación ciudadana.
Plan Popular del Casc Antic. Plan Popular de la Barceloneta (Barcelona, 1979).	Plan de Remodelación de Barrios (Madrid). Planes Especiales de Reforma Interior (Barcelona, 1981-1983).	Normas Reguladores de Participación Ciudadana 1986 (Barcelona). Reorganización en Distritos (Barcelona 1984) (Madrid, 1988).	Plan Comunitario de Carabanchel Alto (Madrid, 1995). Pla Integral de Casc Antic (Barcelona, 1997) Pla Comunitari de Trinitat Nova (Barcelona, 1997).	Planes de Barrio (Madrid, 2009). Planes de Intervención Integral (Barcelona, 2006-2011). La Barcelona de los Barrios (Barcelona, 2008). Plan Director de Participación Ciudadana (Barcelona, 2011). Planes Especiales de Inversión y Actuación Territorial (Madrid 2008-2011).

Fuente: Elaboración propia

Este somero repaso de la evolución de la participación ciudadana en ambas ciudades, evidencia como a pesar de las diferencias, podemos identificar en Barcelona y Madrid unas etapas comunes en el enfoque de la participación ciudadana. Estas etapas, como veremos, guardan relación con los enfoques que se han desarrollado en el estudio de la participación ciudadana en el Estado Español.

2. Los cinco enfoques sobre participación ciudadana

En la literatura reciente sobre participación ciudadana en el estado español identificamos cinco enfoques acerca del abordaje de la participación ciudadana. Dichos enfoques, a pesar de presentar una aparición secuencial que coincide en parte con las etapas que hemos señalado previamente, no deben entenderse de forma progresiva - el enfoque siguiente no supera el anterior, sino como una ampliación sucesiva de las dimensiones de abordaje del estudio de la participación ciudadana.

Enfoque normativo: Este primer enfoque que surge a raíz de la expansión de las experiencias de participación durante los años 90' tiene por objeto subrayar las ventajas de la participación en la producción de políticas públicas. Lo he denominado enfoque normativo, ya que su foco no reside tanto en el análisis de experiencias de participación sino en la justificación acerca de por qué es

mejor participar, vinculando este debate al campo de la gobernanza que por aquellos años goza de una fuerte expansión en la literatura anglosajona. Ejemplos de este enfoque los encontramos en Marchioni (1987,1999); Font (1998), Pindado (1999), Font (2001) y Font & Blanco (2003)

Enfoque técnico-metodológico: Este segundo enfoque, surge con el objetivo de dotar a los procesos participativos de técnicas y herramientas útiles para la mejora de los mecanismos de participación y concide con la etpa que he denominado como giro comunitario. La pregunta que quiere responder es Cómo desarrollamos la participación? Ejemplos de este enfoque los encontramos en Rodríguez Villasante (2000, 2001) y Rebollo & Martí (2007).

Enfoque evaluativo: A medida que las instituciones asumen el enfoque normativo (porqué participar) y los procesos empiezan a estandarizar el uso de las técnicas a partir de la incorporación del enfoque tecno-metodológico, surge la necesidad de evaluar la calidad de los procesos de participación, lo que nos introduce en la etapa de racionalización. La pregunta focal ya no reside en el por qué, ni en el cómo, sino en la mejora de los procesos de participación existentes atendiendo a la implicación de los participantes, la organización de los debates, la creación de indicadores de seguimiento... Para ello distintos trabajos desarrollan pautas e indicadores para la evaluación de los procesos participativos, destacando los de Anduiza & De Maya (2005), Martí et al. (2007) y Parés (2009)

Enfoque racional-estratégico: Mientras el enfoque evaluativo centra su atención en los elementos que componen la participación (órganos, mecanismos y procesos) el enfoque que hemos denominado racional-estratégico tiene por objetivo analizar la coherencia, racionalidad y eficiencia del sistema; es decir, la interacción entre los distintos elementos que forman el sistema estable de participación en un municipio o sector. Para ello, se desarrollan Planes Estratégicos y Planes Directores con la finalidad de corregir las incongruencias en el sistema (inflación de consejos de participación, descoordinación entre órganos y procesos, duplicidades...). Este enfoque respondería a la pregunta: ¿Cómo integramos la participación? A pesar que ha sido todavía poco desarrollado en el estado español, destacaríamos los estudios de Pindado (2005, 2008) que han servido de base para el desarrollo de los distintos Planes Directores y Estratégicos que se han llevado a cabo.

Enfoque crítico: Finalmente, consideremos necesario mencionar la necesidad de un último enfoque, que a penas ha sido esbozado con la excepción de algunos estudios de caso como los desarrollados por Martí-Costa et al. (2009) y Martí-Costa & Parés (2009). A diferencia de los enfoques anteriores, su finalidad se sitúa no tanto en la participación en sí misma, como en el análisis de su interrelación con el entorno. Es decir, cual es la incidencia de los órganos, procesos y mecanismos de participación en la hechura de políticas públicas a partir del análisis de su

trazabilidad en los outputs (en forma de cómo afecta la participación a las políticas y planes que se desarrollan) y relevancia en los outcomes (impactos que se generan en el territorio a consecuencia de los procesos de participación) En este sentido, podríamos considerar que el enfoque crítico tiene por objetivo responder a la pregunta de ¿Para qué participar? Al desarrollo de este enfoque dedicaré la continuación del artículo.

Tabla 2: Enfoques sobre participación

	Normativo	Tecno- metodológico	Evaluativo	Racional- estratégico	Crítico
Preguntas sobre la participación	¿Qué es? ¿Por qué la necesitamos?	¿Cómo la llevamos a cabo?	¿Cómo la podemos mejorar?	¿Cómo se integra en un sistema?	¿Para qué nos sirve?
Autores de referencia	Font Pindado Marchioni	Rebollo Villasante Martí	Martí Parés	Pindado	Martí-Costa

Fuente: Elaboración propia

3. Sugerencias para avanzar hacia la construcción de un enfoque crítico

A fin de delimitar en el último enfoque, propongo empezar con una redefinición del concepto de participación ciudadana entendida como la incorporación de la ciudadanía (desde los ciudadanos individuales a las asociaciones) en categoría de actores implicados en los procesos de toma de decisiones para el desarrollo de políticas públicas en cualquiera de sus fases: diagnóstico, diseño, implementación y evaluación.

Esta definición, a pesar de su concisión, presenta una ventaja sobre las definiciones tradicionales de participación (véase Font, 2001 y Font & Blanco, 2003) al no introducir cargas valorativas, focalizar la participación en el espacio de toma de decisiones e incorporar las diferentes fases de desarrollo de una política pública, y no focalizarla únicamente en la etapa de diagnóstico, tendencia que es común a diferentes procesos participativos instados por las administraciones públicas. De esta manera, podemos diferenciar la participación ciudadana de otros procesos concomitantes con los que a menudo se confunde como la dinamización comunitaria, las políticas de promoción del asociacionismo o la información que ofrecen las administraciones públicas.

Así mismo, con objeto de profundizar en dicho enfoque, propongo una ulterior distinción diferenciando la participación por invitación, cuando la iniciativa surge de los poderes públicos, y la participación por irrupción, cuando la iniciativa surge de la propia ciudadanía (Pereda, 2005). Esta distinción nos permite ampliar el campo de estudio de la participación ciudadana a aquellos procesos que no parten de la iniciativa institucional y que pueden utilizar, innovar, bloquear o subvertir los mecanismos de participación institucionales de manera que a partir de su introducción

en el estudio de la participación, esta gana en complejidad y profundidad de campo.

Participación por invitación

Corresponde al modelo de participación que surge por iniciativa de los poderes públicos y se estructura en órganos, mecanismos y procesos participativos. Sus objetivos son fijados por la propia institución y su funcionamiento se encuentra regulado por un reglamento o de forma genérica por las normas de participación ciudadana o por el ROM (Reglamento de Organización Municipal) en el caso de aquellos ayuntamientos que no han aprobado unas normas específicas. Así mismo, se presupone la existencia una noción de interés general o interés público en contraposición al concepto de intereses particulares y su fundamentación política se basa en los modelos de democracia deliberativa como forma de complementar la democracia representativa.

Participación por irrupción

Sería aquella participación que surge desde la propia comunidad en defensa de unos intereses concretos que entran en colisión con el interés defendido desde los poderes públicos.

Una de las razones de su aparición son la ausencia de canales de participación, las asimetrías participativas, los sesgos participativos y la escasa incidencia de los procesos y mecanismos de participación reglados. A diferencia de la anterior, problematiza la noción de interés general, así como la relación entre particular y universal. Puede utilizar los canales formales para subvertirlos o canales informales (asambleas vecinales, protestas, ocupaciones,...), constituyendo uno de los recursos comunes de participación de los movimientos sociales urbanos (Martí-Costa & Bonet, 2008), si bien no de forma exclusiva.

Interrelación entre invitación e irrupción

Hecha esta distinción, es necesario prevenir frente a la atribución de presupuestos valorativos a ambos modelos. La distinción entre irrupción e invitación hace referencia únicamente al lugar (locus) dónde surge la iniciativa y no tiene porqué asociarse necesariamente a un contenido transformador. Así, un proceso generado por irrupción puede ser la expresión de una orientación política conservadora como sucede en el caso de los movimientos NIMBY (Not in My Back Yard): por ejemplo, la oposición a la instalación de una mezquita en el barrio de Singuerlín en Santa Coloma de Gramanet (2004) o a la abertura de una sala de venopunción en el barrio de Vall de Hebron de Barcelona (2005); mientras un proceso por invitación puede adquirir un carácter transformador: por ejemplo, la apuesta del municipio de Cabezas de San Juan por implantar unos presupuestos participativos (1999).

Por otra parte, ambos modelos no se encuentran compartimentalizados, sino que presentan

relaciones de interacción. En la investigación comparativa que hemos desarrollado sobre procesos de participación urbana en Barcelona y Madrid, hemos podido destacar las siguientes tipologías de interacción:

La institucionalización: cuando un proceso por irrupción se institucionaliza en un modelo formalizado y legitimado por las administraciones públicas. Este sería el caso de los Planes Populares de los barrios de Barceloneta y Casc Antic (1979) que se generaron durante la transición del franquismo a la democracia sirviendo de base a la posterior redacción de los Planes Especiales de Reforma Interior. En el caso de Madrid, podríamos destacar la reivindicación de eliminación de infraviviendas y el derecho al realojo de los vecinos afectados en el barrio de Lavapiés, que sirvieron de base para el diseño de la Área de Rehabilitación Integral en dicho barrio.

La escenificación: cuando un proceso por invitación es utilizado para escenificar los acuerdos de un proceso por irrupción. Este sería el caso del Forat de la Vergonya un conflicto urbanístico localizado en el barrio de Casc Antic que enfrentó al Ayuntamiento de Barcelona con el movimiento vecinal y diferentes movimientos sociales que se oponían a la decisión del Ayuntamiento de construir un parking y viviendas en un espacio proyectado originariamente como zona verde y que concluyó en un proceso participativo en el marco de un Proyecto de Intervención Integral dentro de la Ley de Barrios, a partir del cuál los vecinos obtuvieron su reivindicación (Martí-Costa & Parés, 2009). En Madrid, podríamos destacar la lucha desarrollada por el movimiento vecinal en el barrio del Gran San Blas durante los años 1994 y 1997 para exigir la remodelación de la calle y la regularización de miles de viviendas ocupadas sin adjudicación, reivindicaciones a las que finalmente el consistorio accede a través de un proceso de participación.

La subversión: cuando un proceso participativo por invitación se transforma en un proceso por irrupción desbordando el propio proceso. Este sería el caso del Proceso Participativo del proyecto de construcción de un hotel en la zona del Palau de la Música, a partir del cuál los vecinos consiguieron retardar la ejecución de la obra que finalmente fue anulada al ser objeto de una proceso judicial por su tramitación irregular. En el caso de Madrid, podríamos destacar la reivindicación del movimiento vecinal para que los terrenos de la antigua cárcel de Carabanchel se dedicasen a la construcción de un hospital y equipamientos públicos, con la celebración de una consulta popular dónde participaron 32.000 vecinos.

La desactivación: cuando un proceso de participación por invitación es utilizado por parte de las administraciones públicas para contrarrestar un proceso por irrupción en ciernes. Este sería el caso de la instrumentalización del Plan Integral de Casc Antic por parte del ayuntamiento de Barcelona durante el periodo 2002-2006 para contrarrestar las crítica vecinales a la implementación del PERI

en la zona. En el caso de Madrid, podríamos señalar la creación de plataformas vecinales afines al partido del gobierno municipal en el barrio de Malasaña y la asociación de comerciantes TRIBAL (eje Tribunal-Ballesta) a fin de legitimar los planes municipales y contrarrestar la crítica vecinal liderada por ACIBU (Asamblea Ciudadana del Barrio de Universidad) y el Centro Social Patio Maravillas.

4. Conclusiones

Los enfoques tradicionales sobre participación ciudadana han tendido a limitar el análisis del fenómeno a las políticas públicas de fomento de la participación sin tomar en consideración aquellos factores que afectan al rendimiento substantivo de la misma. Esta orientación ha contribuido a confundir participación ciudadana con otras formas de participación en la comunidad como los Planes Comunitarios o el desarrollo del tejido asociativo.

El desarrollo de un modelo de análisis que transite del qué y el cómo al para qué precisa de la adopción de un enfoque crítico que no incorpore presupuestos valorativos al desarrollo de la participación. Para ello, he propuesto una definición de participación ciudadana valorativamente neutra que se centra en la capacidad de incidir en el proceso de toma de decisiones en qué se basa toda política pública y que no se limite a la iniciativa institucional, incorporando la agencia la ciudadanía.

De este modo, la participación ciudadana no debe entenderse solo como un complemento de la democracia representativa, sino como un espacio de innovación política y producción democrática (Bonet, 2010) en tanto amplía el locus del debate político y la hechura de las políticas públicas más allá del ámbito institucional. En este sentido, cobra relevancia la distinción categorial entre participación por irrupción y por invitación en tanto nos libera de la carga formalista de las definiciones clásicas, permitiéndonos introducir elementos de conflictualidad en el análisis y a su vez analizar las distintas interrelaciones entre diferentes formas de participación, tal y como muestra la tipología que he incluido supra.

La adopción de este enfoque crítico nos permite a su vez el desarrollo de nuevas temáticas que hasta ahora no han sido todavía contempladas en la agenda de investigación de la participación en el estado español, por ejemplo: ¿qué factores contribuyen a aumentar la incidencia de los procesos de participación por invitación/irrupción sobre la hechura de las políticas? ¿en qué medida el locus de la participación, según se trate de lugar, como espacio territorializado dotado de memoria e identidad, o espacio, cómo espacio desterritorializado y neutro, afecta la capacidad de incidencia de la participación? ¿En qué se diferencia incidencia y capacidad transformadora de la participación?

Por otra parte, la incorporación del enfoque crítico permite a su vez entroncar los estudios sobre participación ciudadana con debates substantivos acerca del derecho a la ciudad (Mitchell, 2003), la producción del espacio (Lefebvre, 1991) y el empoderamiento colectivo (Friedmann, 1992) cerrando el hiato que se produjo en 1979 a raíz del proceso de institucionalización iniciado tras la elección de los ayuntamientos democráticos.

Finalmente, la adopción de este enfoque en los estudios de participación en el estado español, permitiría confrontar nuestros resultados con las investigaciones que lo desarrollan en la arena internacional desde una perspectiva crítica en campos como la participación en las políticas de desarrollo (Cooke & Kothari, 2001; Hickey & Mohan, 2004) o en las de planificación urbana (Douglass & Friedmann, 1998)

Bibliografia

- Anduiza, Eva & De Maya, Sergi (2005) La qualitat de la participació. Una proposta d'indicadors. Col·lecció Finestra Oberta. Barcelona. Fundació Jaume Bofill
- Blanco, Ismael & Gomà, Ricard (eds.) (2002). Gobiernos locales y redes participativas. Barcelona: Ariel.
- Bonet, Jordi (2010) "El municipalisme alternatiu com a espai d'innovació política i de producció democràtica" En Alemany, Elisenda et al. Construint municipi des dels moviments socials. Candidatures populars i barris en lluita. Barcelona: Icaria
- Borja, Jordi (1976) ¿Qué son las asociaciones de vecinos? Barcelona: Editorial La Gaya Ciencia
- Borja, Jordi (2001). "Ciudadans i Participació. Participació Ciutadana" ponenciapresentada en el 2º Congreso Municipios de Catalunya.
- CIDUR et al. (1977) Las asociaciones de vecinos en la encrucijada. Madrid: Ediciones La Torre.
- Colectivo (1978) Poder local, poder municipal. Bilbao: Zero Zyx
- Cooke, Bill & Kothari, Uma (ed.)(2001) Participation: The new Tyranny? London: Zed Books
- Douglass, Mike & Friedmann, John (ed.)(1998) Cities for citizens. Planning and the rise of Civil Society in a Global Age. West Sussex: Wiley
- Font, Joan & Gomà, Ricard (1999) "La participación ciudadana en la política local", en Informe España 2000, Fundación Encuentro.
- Font, Núria (1998) Democràcia i participació ciutadana. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Font, Joan (coord.) (2001) Ciudadanos y decisiones públicas. Barcelona: Ariel
- Font, Joan & Blanco, Ismael (2003) Polis, la ciutat participativa. Participar en els municipis: qui, com i per què? Barcelona: Diputació de Barcelona
- FRAVM (2010) Madrid 1970-2010. 40 años de acción vecinal. Historia de las luchas urbanas que han forjado el presente de nuestros barrios y ciudades. Madrid: Federación Regional de Asociaciones de Vecinos de Madrid.
- Friedmann, John (1992) Empowerment. The Politics of Alternative Development. Oxford: Blackwell
- Hickey, Samuel & Mohan, Giles (2004) Participation: from Tyranny to Transformation?. London: Zed Books.

-
- Lefebvre, Henri (1973) *El derecho a la ciudad*. Barcelona: Editorial Península
- Lefebvre, Henri (1991) *The Production of Space*. Oxford: Blackwell
- Marchioni, Marco (1987) *Planificación Social y Organización de la Comunidad* Madrid: Edit. Popular
- Marchioni, Marco (1999) *Comunidad, Participación y Desarrollo. Teoría y metodología de la intervención comunitaria*. Madrid: Ed. Popular.
- Marchioni, Marco (2001) *Comunidad y Cambio Social. Teoría y Praxis de la Acción Comunitaria*. Madrid: Editorial Popular
- Martí, Pep (2003). *La participació ciutadana en l'àmbit local. Conceptes, figures i pràctiques*. Barcelona: Editorial Mediterrània.
- Martí, Joel et al. (2007). *La qualitat en la participació : orientacions per a l'avaluació participada*. Col·lecció Finestra Oberta. Barcelona: Fundació Jaume Bofill
- Martí-Costa, Marc & Bonet, Jordi (2008) "Movimientos urbanos hoy: heterogeneidad, fragmentación y localización" En Ibarra, Pedro & Grau, Elena (coord) *La red en la ciudad. Anuario de movimientos sociales 2008*. (pp 27-42) Barcelona: Editorial Icaria
- Martí-Costa, Marc et al. (2009) *La participació Ciutadana en Urbanisme: els Plans d'Ordenació Urbanística Municipal (Informe de investigación)* Barcelona: Institut de Govern i Polítiques Públiques
- Martí-Costa, Marc & Parés, Marc (coords.) (2009) *Llei de barris: cap a una política de regeneració urbana participada i integral?* Barcelona: Generalitat de Catalunya
- Merino, Angel (1997) "Democràcia i Participació: una visió des de l'àmbit local" en *Revista CIFA*, 6
- Mitchell, Don (2003) *The Right to the City. Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guilford Press
- Parés, Marc (coord) (2009) *Participación y calidad democrática*. Barcelona: Ariel
- Pereda, Carlos (2005) "Participación ciudadana y emancipación social" ponencia presentada en el Encuentro de políticas participativas, Granada 21 y 22 de octubre de 2005 [Disponible online en <http://www.colectivoioe.org/uploads/b0d37d4478d4e2621009e30718a2d395adadae75.pdf> consultado el 10 de junio de 2011]
- Pérez Quintana, Vicente & Sánchez León, Pablo (eds.) (2008) *Memoria ciudadana y movimiento*

vecinal. Madrid 1998-2008. Madrid: Los libros de la Catarata

Pindado, Fernando (1999). La participació ciutadana a la vida de les ciutats. Barcelona: Ediciones del Serbal.

Pindado, Fernando (2005) “La participación no se improvisa” En Revista de Estudios Locales. Núm 87. (pp.93-103)

Pindado, Fernando (2008) La participación ciudadana es la vida de las ciudades. Barcelona: Ediciones del Serbal.

Rodríguez-Villasante, Tomás (1976): Los vecinos en la calle, por una alternativa democrática a la ciudad de los monopolios. Ed. de la Torre. Madrid

Rodríguez Villasante, Tomás & Alberich, Tomás (1993) “Experiencias de participacion ciudadana en municipios: analisis y propuestas”en Alfoz núm 57, pp 104-105

Rodriguez Villasante, Tomás (1995). Las democracias participativas. Madrid: HOAC,

Rodriguez Villasante, Tomás (1998) De las redes sociales a las programaciones integrales. Buenos Aires: Ed. Lumen/Humanitas

Rodríguez-Villasante, Tomás et al. (2000) La investigación social participativa: Construyendo Ciudadanía, 1. Barcelona: Editorial El Viejo Topo

Rodríguez-Villasante, Tomás et al. (2001) Prácticas locales de creatividad social: Construyendo Ciudadanía, 2. Barcelona: Editorial El Viejo Topo.

Rebollo, Oscar (2001) “El Plan Comunitario de la Trinitat Nova: una experiencia de participación ciudadana”, en Revista Mientras Tanto, febrero de 2001

Rebollo, Oscar & Martí, Joel (2007) Eines per a la participació ciutadana: Bases, mètodes i tècniques. Barcelona: Diputació de Barcelona

Urban governance and regeneration policies in historic city centres: Madrid and Barcelona¹⁹

Ismael Blanco, IGOP, Universidad Autónoma de Barcelona Ismael.blanco.fillola@gmail.com

Jordi Bonet, IGOP, Universidad Autónoma de Barcelona jbonetma@gmail.com

Andres Walliser, Fundación CIREM a.walliser@cirem.org

Introduction

The historic centres in many European cities have developed in parallel with the development of public policies in general and town planning policies in particular. The period when the first comprehensive programmes began to be put into practice in the 1980s was one that saw large-scale transformations across Europe in the Welfare State system and in the rationale of governments, particularly at a local level. The Spanish case has been somewhat different, as the consolidation of democracy brought with it the extension of the Welfare State. Against this background, local governments in Spain saw their powers and spending capacities extended, coinciding with a major effort of rationalising administrative structures. The administrative reforms inspired by New Public Management did not begin to be broadly applied in Spanish local government until well into the 1990s, and they overlapped with the emergence of new forms of network governance such as the Strategic City Plans and the Local Agenda 21.

This article will analyse the strategies for regeneration of the historic centres of Barcelona and Madrid from the 1980s until the present day, in the context of the transformation of local governance in Spain. The analysis of these cases shows us that new forms of local network governance have begun to emerge here, as in other European countries, although perhaps later and in less depth. The development of new forms of network governance coincides with an increasing emphasis on the need to adopt an integrated approach to urban regeneration, although a trend to over-emphasise the physical aspects of regeneration persists both in Barcelona and Madrid. However, the analysis also reveals the significant differences between the two cities, both in terms of the composition and the dynamics of the governance networks, and the priorities and strategies for regeneration.

The aim of this article is therefore not only to point to the specific national features of local political change in Spain (a country that is usually under-represented in comparative studies on governance and urban regeneration); it also aims to highlight the diversity of models for governance and regeneration within the country and the possible factors explaining them.

¹⁹ Blanco, Ismael; Bonet, Jordi & Walliser, Andrés (2011 –in press) “Urban governance and regeneration policies in historic city centres: Madrid and Barcelona” a *Urban Research and Practice*, vol. 4, núm. 3 Novembre 2011

The two first sections of the article identify the main trends in the changing forms of local governance and policies of urban regeneration identified in the literature. This allows us to sketch a general framework within which to place the specific experiences of Barcelona and Madrid. The following sections explain each of these two cases, highlighting what they have in common and how they differ. We also identify the factors that can explain the differences observed. Finally in the conclusions we stress how this comparative analysis fits into the general debate on the determinants of governance and urban regeneration.

From local government to local governance

Since the 1980s, political analysis of urban governance in Europe has stressed the notion of change. There are numerous reflections on how the socio-spatial morphology of cities is changing in the context of globalisation; on the pressures to which local governments are subject when these processes of structural transformation take place; and on the dynamics of change in public policy agendas and forms of urban governance. The analysis of public policies should try to understand the reasons for policy change, policy stability and policy variation (i.e. change in relation to context) (John, 1998). However, the concern shown by the literature in the last three decades regarding government and public policies on urban development has focused much more on the question of policy change than on policy stability and policy variation.

One of the narratives that has gained most ground with regard to local policy change is that referring to the transition from "local government to local governance" (Andrew and Goldsmith, 1998; John, 2001; Brugué and Vallès, 2005).

The problems facing local government (traditional) have been defined according to three main parameters: the institutional weakness of local government entities (due to insufficient resources and/or lack of political autonomy); the dominance of representative democratic institutions over participative institutions; and the development of a model of public administration based on Weberian principles of bureaucracy (public monopoly, hierarchy, specialisation, etc).

According to this narrative, the model of local government began to experience major mutations in the 1980s. Under the influence of neo-liberal ideas, local governments began to adopt private management principles rather than bureaucratic ones. Public managers acquired greater autonomy with respect to elected politicians; the practice of outsourcing services to private companies became generalised; greater management autonomy was given to public organisations (although at the same time the mechanisms controlling results were made stricter); formulas for competition between service providers were introduced; formulas for improving the service provided for users/customers became more common; and in sectors such as education and health, the rights of users and

consumers to choose between organisations (schools, doctors, hospitals, etc.) began to be introduced. It was a case of reforming the public sector at a local level to make it as similar as possible to the principles and operation of the market and private companies.

Starting in the late 1990s there was a new wave of reforms. The paradigm of network urban governance, on the rise throughout Europe (and in other parts of the world) since the end of the 1990s is based on the creation of a network of different types of public and private actors as a formula for producing urban public policies (Perri 6, 2002; Stoker, 2004).

More particularly, network governance advocates inter-governmental coordination where before there had been a strict separation of powers or a subordination of certain levels of government with respect to others; it also reclaims administrative transversality where before there had been a rigid division of powers by areas or departments; it promotes cooperation between the public and private sector in multilateral institutional frameworks rather than a public monopoly or simply outsourcing of services to private companies. Finally, it favours the creation of new spaces for citizen participation instead of the institutions exercising the monopoly of political decision-making, and instead of citizens being treated as 'clients'.

The underlying reason for these transformations is argued to originate in the growing complexity of local public affairs and the resulting need to offer a holistic response (Christensen, 1999), for which the regeneration of underprivileged urban areas provides a clear example.

The operation and results of network governance has been the subject of extensive debate in the literature. Some authors have tended to celebrate the emergence of this paradigm as a Third Way (Giddens, 1998) that can overcome bureaucratic rigidities and market inequities through the incorporation of a great variety of actors to the development of public policies. They have stressed not only the capacity of the governance networks to provide efficient and effective responses to the most complex urban problems, but also the opportunities represented by this model of policymaking for the development of new forms of participatory democracy (Stoker, 2004). However, other authors question the concept of network governance as a Third Way and rather tend to interpret this paradigm as a reflection of a neo-liberal urban policy governed by an alliance between institutional and economic urban elites. Other problems have also been pointed out, such as the co-opting of networks by the most powerful actors and the lack of transparency and accountability in these kinds of institutional arrangements (Swyngedouw, 2005 and 2007; Geddes, 2006).

New urban regeneration policies

Urban regeneration policies (transformation of underprivileged urban areas) are among the cases most often dealt with in the literature dealing with the development of new forms of urban network

governance. In part, this is because of their growing importance in urban policy agendas in Europe over recent years; but also because of the dynamic level of this field of public policy in recent decades. Their growing importance is the result of increasing awareness of the pernicious affects of the concentration of socially vulnerable population groups (Smith et al., 2007), fed in turn by the intensification of socio-spatial urban inequalities. The dynamism of urban regeneration has to do with the growing awareness that traditional town planning instruments are unable to respond to the problems of underprivileged areas (Couch et al., 2003).

Based on a comparative analysis of different urban regeneration programmes in Europe, a number of authors have observed a convergence in the approaches and methodologies used by different national, regional and local governments. The most notable dynamics of change in this sense are as follows (Andersen, 2001: 235):

Geographical focus: i.e. the specialisation of regeneration policies in specific urban areas where the problems are concentrated and where the challenges posed by transformation are greatest.

Integral intervention: based on recognition of the multi-dimensional nature of the problems of underprivileged urban areas, and the consequent need to act on them in a holistic manner.

The adoption of a new organisational scheme of governance networks made up of different levels of government, public organisations, private organisations and social and community groups.

This model of intervention is not free from controversy. For example, some authors have criticised the geographical organisation of urban policies using three main arguments (Taylor, 2003: 31-32): a) low incomes and exclusion are not necessarily confined geographically and, in any case, prioritisation in favour of some neighbourhoods against others may become a source of social injustice; b) regeneration programmes lead to population movements, either by encouraging the exodus of people who improve socially thanks to them, or by expelling those who cannot afford the price increases of homes as a result of urban improvements; and c) regeneration policies are not an effective instrument of social inclusion, as they tend to focus on the neighbourhood level, rather than dealing with the structural factors responsible for exclusion.

Another focus of debate related to these policies refers to their actual content, and specifically to the underlying goals of regeneration. The relation between urban regeneration and social inclusion has tended to be taken for granted in some academic and institutional discourses, although research in this field reflects the existence of different motivations (Davies, 2007). It is true that some regeneration programmes are strongly associated with the idea of community development and social cohesion, but at the other extreme, other programmes are based on the radical transformation of urban use and residents to promote the gentrification of the area; often, somewhere in between

these two extremes, are programmes that aim to mix social uses and groups (Lees, 2008), and try to balance the economic development of the area with social cohesion.

Finally, the composition and dynamics of the actual governance networks for urban regeneration is also a critical subject. In countries such as the United Kingdom, for example, there is a great deal of empirical research on the degree of community involvement in urban regeneration partnerships. It has been observed that the community actors represented in these partnerships tend not to be very representative of the population; that the governance networks tend to be dominated by institutional or institutionalised actors; and that in the last resort, there is little real influence by citizens on the design of regeneration policies (Davies, *ibid.*). However, empirical research shows a great variety of experiences, some of them highly participative and others highly elitist (Taylor, 2007).

Regeneration in the historic centres of Barcelona and Madrid: a comparative analysis

Thus, when we consider the general debate on urban governance in relation to the specific field of urban regeneration, we can observe the great diversity of urban policy practices that have developed in this changing context. Nevertheless, we can expect that, in fact, some practices will remain anchored in a traditional paradigm of local government, with very few elements of policy innovation. But, even when the elements of innovation are strong, the orientation of policy change might be significantly different in different places. Even though urban regeneration projects face similar problems which have their roots in global factors and are usually framed within the same national (or European) programmes local socio-political circumstances and local political choices way well bring about the adoption of very different regeneration strategies in different places.

Recent comparative studies have stressed the diversity of urban regeneration practices around the world, but we can identify three main deficiencies in such comparative analyses:

1. First, a tendency to over-represent Anglo-Saxon case studies (mainly from the UK and from the US) while the experience of other parts of the world is clearly under-represented.
2. Second, we a tendency to focus on the national characteristics of urban governance and regeneration, at one extreme, and on the local particularities of different cities, at the other. Focusing on cross-national comparison means that local diversity within the same country is often neglected. However, the focus on single case studies usually leads to very detailed and descriptive accounts, making generalisation very difficult.
3. Third, the normative implications of the different orientations of urban governance and regeneration are often neglected. The relationship between the different regeneration strategies and the right to the city often passes without comment.

As a partial reaction to such deficiencies, we conducted a three-year research project in which we compared the policies for the regeneration of the historic centres of Barcelona and Madrid, focusing on the democratic period (since 1979)²⁰. More concretely, such comparative analysis permits us to give some answers to three types of questions which respectively have an empirical, an analytical and a normative dimension:

1. Which strategies for the regeneration of the historic centres have been followed in Barcelona and in Madrid? What types of institutional arrangements have been developed? What types of actions have been undertaken? With what socio-spatial consequences?
2. What type of factors account for the differences between these two cities? What is the relative importance of aspects such as the urban economic structure, the political orientation of local governments and the role of urban social movements?
3. How are the strategies of urban regeneration related to the practice of local democracy? What are the prospects of such regeneration strategies for social cohesion? To what extent is the right to the city enhanced or weakened through these types of urban policies?

We will begin by providing a brief historical context of the start of regeneration policies in both cities, stressing the major effect of community protests in the 1970s against the urban policy of the Franco regime. We will then analyse the regeneration strategies for the historic areas in these cities, dealing with the main town planning instruments in each case. Next, we will review the institutional structure and the composition and dynamics of the networks that have boosted these regeneration policies. After identifying the elements of innovation in the most recent policies, we will make a critical review of the models of both cities. This will lead us to an interpretation of the possible explanatory factors for the differences we have observed.

The beginnings of regeneration in Madrid and Barcelona: a brief historical context

Spanish cities experienced major demographic growth in the 1950s as a result of immigration from rural areas. However, population growth was not accompanied by policies for creating new neighbourhoods. Until then, urban intervention had basically aimed at reconstructing zones devastated by the Spanish Civil War, which led to an increase in overcrowding in the old city centres and the expansion of slums and shanty towns in outlying areas [1] ²¹(Capel, 1983).

²⁰ SEJ 2007-673888/CPOL project, Redes, participación y políticas de regeneración urbana en centros históricos [Networks, participation and urban regeneration policies in historic centres] financed by the Ministry of Science and Innovation, Government of Spain. The main researcher is Ismael Blanco (IGOP), and the research team is Andrés Walliser (CIREM), Jordi Bonet, Mauro Castro, Marc Grau and Marc Martí (IGOP).

²¹ In 1950, Ciutat Vella (the district that includes the neighbourhoods in the historic centre of Barcelona) had 255,000 residents in an area of 4.3 km²; in the Raval neighbourhood, the densities were among the highest in Europe (10,000 inhabitants/ha.). A similar process of densification took place in Madrid in the Centro district, which led to a

During this expansion process, the regime increased the size of the city of Madrid by annexing many small towns on its outskirts (San Blas, Vallecas, Hortaleza, Fuencarral, etc.), which gradually became neighbourhoods housing immigrants from rural areas. For political reasons, Barcelona was not subject to the same process of annexation and its peripheral towns, which grew like those in Madrid, today continue to be independent (Badalona, Hospitalet, Sant Adrià, etc.).

This expansive approach to town planning was carried out to the detriment of the historic centres, which underwent a process of decline characterised by the exodus of the population and business activity, lack of interest on the part of owners with respect to the maintenance and refurbishment of the housing stock and institutional neglect in relation to the tasks of town planning and provision of facilities. The degradation was heightened in the 1970s and led to a situation of urban crisis (Gomà, 1997).

The response of the regime's town planning policy to this situation of degradation, which had been continuing since the immediate post-Civil War period, was to prepare urban plans based on a rational and functional concept designed to open up large avenues and squares and "sanitise" those areas suffering the worst degradation. However, only a fraction of these plans were actually implemented. Most of them were stalled because of lack of public funds, no interest on the part of private capital for regenerating the historic centre and, to a lesser extent, community opposition.

The end of the Franco regime (1975) coincided with the emergence in Barcelona and Madrid of the neighbourhood community movement as a key actor in the defence of the local area and the struggle for collective use and provision of services. This led to the establishment of a protest agenda which would be the basis for developing the political agenda following the arrival of democracy to the Spanish local councils four years later. As Manuel Castells (1983: 215) states: "The social mobilisation on urban issues that occurred in the neighbourhoods of most Spanish cities throughout the 1970s was (...) the largest and most significant urban movement in Europe since 1945."

At the start of the democratic period, Madrid's population was almost double that of Barcelona and its surface area was six times the size. Both cities had an enormous surrounding belt of shanties and slums with very active social protest movements. The relative weight of the historic centre of Madrid was much less important than that of Barcelona, whose historic centre was larger and more degraded, with less new neighbourhoods built in the outskirts.

degradation of living conditions in these areas. At the same time, the inability to absorb this population led to a growth of the periphery of the city in the form of shanty dwellings and self-constructed housing. The best-known of these areas are Somorrostro, Camp de la Bota and Montjuïc in Barcelona and Pozo del Tío Ramundo, Orcasitas and Peña Grande in Madrid.

Regeneration models in Madrid and Barcelona

With the arrival of democracy, the new city councils in both Madrid and Barcelona had similar political leanings (left-wing) and developed similar programmes relating to citizens' rights with respect to the city and citizen participation. However, starting in the 1980s planning policies in the two urban centres began to diverge.

In Barcelona, the City Council's town planning department opted to maintain the General Metropolitan Plan of 1976, rather than to prepare a new general plan. At the same time, it decided to use the zonal plans for building plots known as PERI (Plan Especial de Reforma Interior)²² to negotiate specific town planning needs with the community movement in each neighbourhood, particularly in those with greater levels of community participation (Ajuntament de Barcelona, 1987). This approach, together with the redesign of the political and administrative structure of the city (political and administrative decentralisation of the City Council), gave a more important role to the neighbourhood and its residents. District councils were set up in the ten districts of Barcelona as mechanisms for formal citizen participation. The PERIs were also drawn up following a process of dialogue between the representatives of the City Council and the neighbourhood community movement, so that in some cases (such as the neighbourhoods of Barceloneta and Casc Antic), they were actually directly drafted according to the "popular plans" prepared in the 1970s by the neighbourhood associations themselves.

In Madrid, the decision was made to reform the General Plan. The process of political and administrative reform did not include devolving political power to the twenty-one districts in the city, but was rather a simple administrative de-concentration. In other words, in the 1980s town planning was given a city dimension, while the districts became a mere administrative reference point for the citizens. Participative mechanisms were also created in the districts, but their use was relegated in importance due to informal participation. This was because the neighbourhood association's leaders could exercise influence more efficiently in the policy process through informal contacts with the municipality rather than through the standard participatory devices in the Districts. Protest and confrontation was common in the process of conflict resolution between the neighbourhood associations and the City Council.

Another difference between the two cities was the priority given to regeneration of the historic centre in the agenda of each city's town planning policies. In Barcelona, since the start of democratic town planning, the ideal was the "restructuring of the centre and the monumentalisation of the periphery" (Bohigas, 1984); in other words, the regeneration of the historic centre and the introduction of elements of the centre into the outlying areas. In Madrid, in contrast, democratic

²² PERI (Plan Especial de Reforma Interurbana): Special Plan for Inner-City Reform.

town planning put a priority on making outlying areas more dignified (40,000 social homes in ten years, provision of facilities, town planning, etc.), based on the Neighbourhood Remodelling Plan promoted by the City Council of Madrid and central government in partnership with the local community movements, which had the real leading role in the process.

In Madrid, the first town planning measures in the historic centre followed an approach based predominantly on heritage preservation, and aimed at maintaining the monuments of the historic centre, as well as isolated activity to refurbish some *corralas* (traditional blocks of flats)²³ and provide a legal framework that would protect residents. This was in response to the initial demands by local residents in the city centre in the 1970s who had protested against the confiscation of homes and eviction of residents in the centre for speculative reasons.

Starting in the 1990s the focus began to move towards intervention at a neighbourhood level. The actions were developed through subsidies for private rehabilitation of housing through the ARIs (Area de Rehabilitación Integral) without implementing measures for the social or economic development of the neighbourhoods where the intervention was carried out. The eradication of substandard housing²⁴ became the main objective of intervention in the area of Lavapiés, in the Embajadores neighbourhood, but despite the rehabilitation of 2,200 homes through subsidies only 93 substandard homes (4.2%) were demolished (Fernández, 2004). A strategic urban centre rehabilitation plan PERCU (Plan Estrategico de Reforma de Centro Urbano) was approved in 2004 to integrate previous and future actions in the centre for the failed 2012 Olympic bid.

In contrast, in Barcelona actions were more focused on urban rehabilitation of public space through urban redevelopment operations, first through urban “acupuncture” in Raval and the Gothic Quarter, and later by clearance in densely built-up neighbourhoods (Rambla del Raval), which led to the demolition of 1,384 homes and the rehousing of around 1,000 people. Unlike Madrid, which chose a conservationist model, the implementation of reform in Barcelona was much more aggressive in urban terms, with greater intervention by the public administration based on a process of seizure, expropriation and freeing up of the land and less emphasis on private rehabilitation. The urban reform in Barcelona can be considered a success in this sense, as at the end of the 1990s the main operations planned via the PERIs had already been completed.

Finally, urban reform in the historic centre in Barcelona can be considered to be more clearly defined than in Madrid at this time. While in the years 1979-1985 in Barcelona the PERIs were

²³ This is a type of housing that was common in workers’ neighbourhoods in Madrid, consisting of a block of small flats arranged in galleries around an interior courtyard.

²⁴ Substandard housing is defined as a unit that is under 25m² in size and/or does not have basic services (water, bathroom, lighting, ventilation, etc.), according to the modification of the General Town Planning Programme (PGOUM) (Centro Office).

prepared and negotiated with the community movement, in Madrid there were only isolated interventions. The trend was to deal with problems in an isolated individualised manner (e.g. water treatment, slums, paving), and only started in the 1990s. These interventions were carried out without a coherent perspective or strategic focus that linked them to a desired model for the city. The main urban policy effort was in the periphery. Only in recent years have elements of coherent action been introduced in an isolated form. For instance citizen participation has been included in the design of regeneration programmes (the Pez-Luna Integrated Rehabilitation Area) and the management of accompanying social cohesion programmes (Neighbourhood Plans) (Arenilla et al., 2007).

Structure, composition and dynamics of the urban governance networks

One of the key elements in the design of institutional structure for intervention in historic centres is the passing of Royal Decree 2329/83 by the Spanish Government, which allowed the allocation of funds to finance regeneration in those parts of the historic centres that were declared an Integrated Rehabilitation Area (ARI). For the first time, citizen participation in urban affairs was given a legal basis through the incorporation of neighbourhood representation onto the ARI Management Committees.

In the case of Barcelona, after the preparation of the PERIs, which represent the design stage in urban reform, the process of creating institutional structures began. The first step was the creation of an integrated action programme, the PAI (Plan Actuación Integral) for Ciutat Vella in 1985, whose basic aim was to coordinate town planning actions with those carried out in other fields (such as social, cultural and educational policies), under the leadership of the local district councillor (Abella, 2004). Subsequently, in 1986 the Ciutat Vella as a whole was declared an ARI. This enabled the actions designed through the PERIs to be structured within the same framework and the central and regional government to become involved in financing and managing the reform. It is important to stress that Royal Decree 2329/83 originally intended the ARI for rehabilitating specific areas and not a district as a whole. This special use is thus linked to the strategy followed by the municipal government of reinterpreting town planning bodies and instruments in a flexible way to meet its needs [6]. The ARI Management Committee was also created in 1987 as a mechanism for participation and concentration of the different actors linked to the reform (the regional government of Catalonia, the local council, the chamber of commerce and representatives of each of the neighbourhood associations in the neighbourhoods affected by the reform).

This use of the ARI is broadly different from that carried out by the City Council of Madrid. In Madrid, the ARI was not incorporated until the 1990s and has not been used as an instrument for

institutional agreement and citizen participation, but rather as an element to support town planning activity for rehabilitation of specific areas (Dos de Mayo square, Pez-Luna area). The sole exception has been the two phases of the ARI in Embajadores, which covered a whole neighbourhood, but its scope was much more limited compared to the operations in Barcelona, as it was mainly aimed at promoting private rehabilitation.

Another key element in setting up institutional structures in Barcelona was the creation of the company PROCIVESA (Promoció de Ciutat Vella, S.A.) in 1988. While the ARIs ensured the participation of the community movement and the different levels of government, PROCIVESA involved private capital in what would become a key instrument for the development of urban management (i.e. the expropriations and evictions resulting from the actions programmed). At the same time, its status as a company allowed PROCIVESA to use loans to help its activity. Barcelona City Council and the provincial deputation had a 53% holding to ensure public control of the company. At the same time, Barnacentre, the main association of retailers in the historic centre, were allowed to participate in the PROCIVESA board through a company created ad hoc (Promoció Ciutat Nova, SCP), so that while the management committee was opened up to participation by local residents, the retailers were involved as shareholders.

The main objective of PROCIVESA was to facilitate and speed up urban management operations, which normally suffer from time lags due to institutional bureaucracy. In 2000 the joint venture Foment de Ciutat Vella, SA was set up to continue with the work of PROCIVESA, following the expiry of its operating term of 14 years. Thus at the end of its active life in 1999, the process had led to the demolition of 500 buildings, including around 4,200 homes and 800 commercial premises, as well as the creation of 2,800 new homes, most of them to rehouse those individuals affected by the urban intervention. The creation of PROCIVESA (and later on, FOCIVESA) was part of the strategy of public-private cooperation promoted by the Barcelona City Council following the city's nomination to host the Olympic Games in 1992 (Casellas, 2006; Blanco, 2009).

Finally, the design of the institutional structure in Barcelona was completed with the creation in 1989 of the Office for the Rehabilitation of Ciutat Vella. The aim of this office was to promote private rehabilitation based on subsidies to individuals. Later it was incorporated into the network of housing offices that the City Council would open in the 10 city districts.

In contrast, in Madrid the operations to free up land and rehouse residents were led by the Municipal Housing Corporation, the EMV (Empresa Municipal de la Vivienda)²⁵, which unlike

²⁵ Since 1989 the rehabilitation of the centre was led by the Municipal Housing Company (EMV), which was part of the Town Planning Department. The EMV developed the ARIs in the centre and outlying areas, although only in strictly physical intervention programmes.

PROCIVESA was wholly public in ownership. Its main sphere of action was the whole municipal area of Madrid. However, through the PERCU Plan the Madrid City Council has recently created a Centro Office, whose powers are still not well defined, particularly in terms of those connected with urban regeneration. One of the problems shown up by our study is the competition between the different bodies within the municipal government (Urban Management, the Municipal Housing Company and the Centro Office, the Environment Department, the General Area for Public Works, etc.). This makes it difficult to develop a comprehensive approach to urban reform.

In the case of Madrid, the ARIs have not included any specific mechanism for participation, although they have included the provision of social services for residents who are at risk in terms of housing. Thus on occasions, urban intervention has been combined with social programmes, but not in a way that has been integrated into the project itself. Only in recent years has this form of participation been incorporated into one of the ARIs: Pez-Luna. However, this has been on an experimental basis, at the request of the neighbourhood community movement, with the incentive of obtaining European funds and due to some political willingness on the part of the political representatives on the EMV.

Exhaustion of the model and renewal

By 2006, the main reforms included in the PERI in Barcelona had been developed, and there was a renewed interest on the part of private capital to invest in the historic centre as a result of the rise in the tourist industry. However, throughout the process other factors appeared that threatened the achievements of the previous regeneration policy. First, the boost provided by private capital, particularly from the property sector and the tourist industry, had given rise to dynamics of gentrification and expulsion of residents in certain zones in the centre. These were seen by the local community as a threat to social cohesion. In addition, the arrival of a significant contingent of non-EU immigrants settling in Raval and Cast Antic led to the urgent need to rethink the model of social policies to cover the new needs and problems resulting from the changing socio-demographic composition on the ground. What is more, the plural reality of the district could no longer be represented by traditional residents' association. New channels for participation had to be opened up to give room for the plurality of voices and realities present in Ciutat Vella.

This will to change was shown in the determination of the Ciutat Vella district council to encourage a variety of participatory processes (the urbanisation of Pou de la Figuera, Plaça de la Gardunya, etc.) where traditional neighbourhood associations were no longer the sole representatives of local residents. This change has its origin in the approval in 2004 of new rules for citizen participation, which aimed to give a renewed boost to participatory democracy in the city. These rules were

complemented in 2008 with the approval of the government measure “neighbourhood Barcelona”, which created neighbourhood councils as new channels for citizen participation. In addition, the new integrated projects in neighbourhoods such as Barceloneta and Casc Antic have generated specific structures and participatory processes. All this has steadily replaced the role of the ARI Management Committee as the space for agreement and participation. The Committee itself was wound up in 2006. However, the transition from a public-private to a participatory model may not be considered as fully consolidated. Most of these bodies are only consultative in nature and their effective decision-making powers are extremely limited, particularly at the district level.

In the case of Madrid, until 2004 an incremental model had been used for policies designed to regenerate the historic centre. Following the approval of the plan to revitalise the centre and the creation of the Centro Office, the foundations began to be laid for the development of a strategic model, including some components of citizen participation. However, the focus of urban regeneration policies has begun to take on an increasingly neo-liberal stance, in which public action focuses on urban intervention (rehabilitation and town planning), leaving the regeneration of the commercial and residential fabric mainly to private initiative. The most notable example of this model is TRIBALL, a group of investors in the southern part of Malasaña (a nightlife area with some prostitution activity). The group is seeking to transform the commercial fabric of the area through the purchase and rental of premises, of which they now own more than 50 either directly or indirectly. This organisation has also become a manager of the privatisation of the limited public space in the area by acting as intermediaries between the companies that want to organise promotional events and the district authorities. The over-use of public streets and squares for these activities limits their use by residents.

Table 1.

	Concept	Barcelona	Madrid
REGENERATION AGENDA	Urban policy model for the city	Aimed at reform of the constructed city (intensive town planning)	Aimed at urban growth (expansive town planning)
	Priority of intervention in the historic centre	High (since 1981 with the idea of monumentalising the periphery, cleaning up the centre)	Low (until 2004, when the process of revitalising the centre began and the Centro Office was created)
	Orientation of urban policy in the historic centre	Strategic (based on a hierarchically ordered and coordinated project-programme)	Incremental (based on scaled interventions that do not form part of a common programme)
	Type of rehabilitation	Clearance and intervention in the urban area (emphasis on the promotion of new housing for rehousing of residents affected by urban clearance)	Housing rehabilitation (scant intervention in the urban area, the intervention in public space is limited to semi-pedestrianisation)
	Object rehabilitated	Public space (the interventions for reform are mainly aimed at intervention in public spaces: squares, roads, public facilities...)	Housing, infrastructures and roads (the interventions are mainly aimed at rehabilitation of housing)
	Intervention in housing	Public initiative (expropriation through Compensation Boards promoted by PROCIVESA-FOCIVESA)	Private initiative (subsidies for private rehabilitation of buildings)
GOVERNANCE NETWORKS	Relation between government and the private sector	Public-private agreement (including the third sector and associations)	Differentiation of functions (the public sector aims to create economic incentives for private initiative; the private sector is limited to private business)
	Negotiations of the intervention in public spaces with the neighbourhood community movement	High (particularly in the 1981-2006 period, first with the negotiation of the PERIs and then since 1987 in the ARI Management Committee)	Low (the negotiations are carried out in bilateral meetings of the local neighbourhood movement and local government representatives of the area involved)
	Administrative principles	Post-bureaucratic (creation of PROCIVESA as a joint public-private company to implement the urban reform, using administrative structures (ARI, Llei de Barris...) in an innovative way to respond to needs in the area)	Bureaucratic (strong compartmentalisation between areas, not using administrative means in an innovative way...)
	Decentralisation	High (based on the 1984 administrative decentralisation policy for districts)	Low (the district has very limited powers, except for social services)
	Cross-sectoral administrative work	Medium (strong coordination between the urban planning and the economic development areas, and to a lesser extent the area of culture; little coordination between the urban planning and the social policy departments)	Low (little coordination between the Municipal Housing Company and the Town Planning Department)
	Multi-level coordination	Medium-high (the supra-municipal government tiers normally act as fund providers)	Medium-low (there is strong competition between the municipal government and the government of the autonomous region of Madrid)
	Integration	Medium-Low (integration is conceived as the participation of different levels of government, intervention in public spaces and housing, and promotion of economic and social change through urban intervention)	Medium (integration is conceived as a combination of urban actions in different fields, such as housing or public roads)

Source: Authors

Critical balance

In the previous section, we have shown how two major Spanish cities in different ways addressed the problem of the urban crisis faced by their historic centres, thus giving rise to distinct models of regeneration and urban governance. In Table 1, we compare the most significant differences. The differences that can be seen show that we cannot consider that there is a single model of urban governance and regeneration in Spain, but rather that it varies widely according to the city in question. This can be explained above all by the wide-ranging autonomy of local councils in the field of town planning, and by the lack of urban policy at national level. The lack of national guidelines, apart from legislation governing land use and subsidies for rehabilitation introduced by Royal Decree 2329/83, means that each municipality has approached the problem of rehabilitating its historic centres differently according to a variety of factors.

If we restrict ourselves to the two cities studied here, a number of points are worth highlighting. First, the different importance given by the two cities to the regeneration of their historic centres (very high in Barcelona and rather low in Madrid). This explains the strategic vision with which the policies for regenerating the historic centre have been formulated in Barcelona and the rather incremental approach used in the case of Madrid. Another point to highlight is the great importance given to interventions in public spaces in Barcelona, unlike the case in Madrid, where regeneration has been focused above all on promoting private rehabilitation.

Second, it is important to highlight the importance of the geographical scale at which interventions have taken place. Whereas in Barcelona the regeneration of the centre has been based on administrative decentralisation to the Ciutat Vella district and the recognition of neighbourhoods as functional units in the development of urban policies, in Madrid the interventions had a much more individualised character based on the definition of sectors to be rehabilitated.

Third, in relation to the composition and dynamics of the governance networks, we can see how since the 1980s Barcelona has developed an ad-hoc structure of governance for the regeneration of the historic area, which freed up the strategies for intervention under the PERIs. This structure could be defined as post-bureaucratic, and consists of a strategy for public-private agreement under the leadership of the public sector. The use of agencies (through the joint company PROCIVESA and other bodies such as the Rehabilitation Office) has given much more flexibility to the process of executing the PERIs²⁶. In Madrid, in contrast, no specific organisational structure for the

²⁶ This flexibility would have its correlation in access to European ERDF funds, which despite not having been originally designed for urban regeneration, were used to finance the creation of the Rambla in Raval. In Madrid European funds were also obtained for reform through participation in the Urban programme. However, these were of less value and the tools used were less innovative (they were allocated to the creation of cultural pathways).

rehabilitation of the historic centre was in place until very recently. Although there is a public agency with significant competences in questions of rehabilitation (the EMV), it has not incorporated private capital and operates at the city scale. The elements of management innovation represented by the EMV are much less significant than those of PROCIVESA.

Fourth, administrative joined-up working (transversality) and citizen participation are elements that have been developed only to a limited extent in the two cities, although in general terms the results of Barcelona in both respects are more positive than those of Madrid. The PAI of Ciutat Vella shows some will on the part of political leaders to promote an integrated geographical vision, although there are no formal mechanisms for coordination between areas. Participation by residents has been promoted above all within the framework of the ARI Management Committee and the informal negotiations with representatives of residents' associations, at the cost of excluding for a long time many other social grass-roots collectives. In Madrid, as we have seen, there has been practically no cross-sector implementation or design of policies. Citizen participation has also been relegated to informal forums where attempts have been made to resolve specific disputes.

However, it should be pointed out that starting in 2004 there has been a change of approach in both models. Whereas in Madrid the approval of the Centro Plan may represent a turnaround in the adoption of a more strategic approach, in Barcelona the previous model appears to have reached a point of exhaustion, now that the main urban operations included in the PERIs have been completed. Currently, the PERIs are being replaced by some integrated neighbourhood projects, such as those of Barceloneta and Casc Antic, and the global vision of the district as a whole is being lost to a certain extent. This crisis of the model of regeneration is linked to a more structural crisis affecting the model of the city itself, as has been made clear by Capel (2005), Borja (2010) and Muntaner (2003). At the same time, the negotiation of the Neighbourhood Plans between the regional federation of neighbour's association, the FRAVM (Federación Regional de Asociaciones de Vecinos de Madrid) and the City Council of Madrid may represent a greater recognition of the neighbourhood scale in urban policies and favour participatory processes that have been absent until now. In the case of Barcelona, the political commitment to extending mechanisms of participatory democracy face enormous difficulties, and the future scenario in this respect is extremely uncertain.

Explanatory Factors

In the first part of this work we identified a number of trends in the transformation of forms of local governance in Europe, and in particular, in the field of urban regeneration policies. A comparative analysis of the cases of Barcelona and Madrid has shown that local governments in Spain - at least those in the major cities - have not been unaffected by these dynamics of change. There has been a

commitment to the integrated regeneration of the historic centres in both cities, based on agreement between different types of urban actors (different levels of government, private actors, and residents' organisations) and using a more or less strategic approach.

However, it is difficult to include the experience of these two cities within the same model, given the significant differences between them. Rather than allowing us to point to the specific nature of the Spanish case within the framework of European dynamics, our analysis has led us to highlight the difference in the pathways of political change taken within the same country. This takes us to the debate on the explanatory factors of the models of urban governance and regeneration. Thus, in a tentative way we can suggest that the main explanatory factors of the differences observed in these cities are as follows:

First, the morphology and geographical context of each city. Madrid has a much greater scope for territorial growth compared with Barcelona, which is geographically limited by the sea and mountains. This has meant that the strategic priority of Madrid, in terms of urban development, has been expansion towards the outskirts, rather than rehabilitation of the constructed urban fabric; precisely the opposite of what has occurred in Barcelona.

Second, the economic and productive structure', more specifically the strategic value of the historic centre for the economic development of the city. Barcelona has made a firm commitment in this respect to tourism. The historic centre, due to its wealth in terms of history and culture, is one of the main attractions (together with the sea) of this city. In contrast, in Madrid there have been other main sources of wealth creation until recently, which has meant that the historic centre of the city has played a secondary role. However, in the last decade Madrid has become a tourist and business destination and revalued the potential of its urban centre.

Third, there is the political leaning of the two cities' local governments. Barcelona has been run by a left-wing coalition of social democrats and communists since 1979, with the participation in some governments of the pro-independence left. Thus urban regeneration in the city tends to respond to social-liberal ideological principles, as can be seen for example in the way public leadership has been combined with the participation of private capital, and the commitment to mechanisms of consultation and agreement with the main representatives of community associations (McNeill, 1999). In Madrid, in contrast, a left-wing government was in place until 1989, when it was defeated by a centre-right coalition. Since then, the conservative Partido Popular (PP) has dominated the City Council with an outright majority. It has favoured the development of a strategy of urban reform with a clearly neo-liberal leaning (Observatorio Metropolitano, 2007), very little citizen participation, little public leadership and a great deal of confidence in private business initiative.

Fourth, the dynamics of the associative fabric. In Barcelona the neighbourhoods in the historic centre have a broad and dense network of associations that include local residents' associations, cultural associations, entities in the third sector and local business groups that have shown an interest, and a notable involvement, in the mechanisms or processes of citizen participation in urban reform operations, while at the same time boosting the second-level networks of associations. In contrast, in Madrid the associative network is more dispersed and has participated less in the reform. Its representation has been limited to structures on a metropolitan scale, such as the FRAVM, although in recent years local neighbourhood movements in the centre have managed to win a greater role in the structures of local governance.

Finally, it is worth highlighting how the institutional structure of governance has itself become a factor in explaining the differing models of governance and regeneration. The administrative decentralisation in Barcelona and the specific political weight of the Ciutat Vella district has favoured public leadership in the process and dynamics of agreement between the institutions and the associative fabric. In contrast, the centralisation of urban policies in Madrid, the lack of political relevance of the district and the absence of ad-hoc bodies for the regeneration process, have taken away the leading role from the actors most linked to the geographical area, among them social and community organisations.

Conclusions

The comparison between the regeneration of the historic centers of Madrid and Barcelona allows us to identify the main characteristics of the Spanish case. Amongst these we have highlighted the significance of the high level of decentralization of both social and urban planning policies to the Autonomous Communities, although this tier of government has not been particularly active in the field of urban regeneration. Recently, the Government of Catalonia passed a Neighborhood Plan (Nel·lo, 2010) that could be compared to the regeneration programs developed in other European Countries, such as the Grands Projets de Ville (GPV) in France, the Kvarterloft in Denmark or the New Deal for Communities in England (NDC) (see Atkinson and Charmichael, 2007). In the rest of the Autonomous Communities, the situation is very different and only highly sectoral and uncoordinated programs can be identified (Bruquetas et al, 2005). Local governments, thus, continue to be the main actor in urban regeneration policy in Spain. Within them, the strongest departments (and the ones who have led most of urban regeneration projects) are those related to urban planning. Despite the increasing importance of the discourse that emphasizes the need to adopt a holistic approach, coordination between urban planning departments and the other departments of local government continues to be low, as shown by the cases of Barcelona and

Madrid. Another important actor in urban regeneration policies in Spain has been the residents associations, which were born in the urban conflicts of the 1960s and the 1970s, under the Franco regime, although their role is increasingly called into question by an urban context that is much more complex and diverse than it was three decades ago. Finally, we must also highlight the increasing importance of the European Union (EU), both as a funder and as a generator of discourse. The influence of the EU can be observed in a number of ways, but most relevant to our case is the increasing importance that urban planners themselves ascribe to notions such as public-private cooperation, joined-up working and public participation.

The highly decentralized nature of urban policy in Spain makes regeneration programs very sensitive to local socio-political circumstances and to local policy choices, as we have seen in the cases of Barcelona and Madrid. This diversity of practices is probably more significant than the one observed in very centralized countries where national governments lead urban (regeneration) policy, such as the UK. The comparison between the two Spanish cities confirms the significance of the type of factors identified by the literature on comparative local governance (see, for instance, John, 2001; DiGaetano and Strom, 2003; Denters and Rose, 2005). Of particular importance is the influence of the local government's ideological orientation and of the role of urban social movements, which entails that urban policy practices are not necessarily determined by inexorable and impersonal forces, but they are also subject to political will and the policy choices of local agents.

Finally, the comparison between these two cases also revealed how different regeneration strategies can enhance or debilitate the 'right to the city'. Both Barcelona and Madrid have put strong restrictions to citizen's participation in the making of regeneration policies for their respective historic centers. They both have also privileged the physical aspects of urban regeneration, which has had the effect that urban improvements in these areas have brought about strong gentrification pressures. However, they represent different conceptions of how to put into practice the transformation of historic centers. In Barcelona, urban planners have recognized the right of the residents to stay put; they have prioritized intervention in the public space, by promoting the opening up of new squares and of new public equipment; and they have negotiated most of interventions with community organizations. In Madrid, policies of public housing have been much weaker; a much more prominent role has been given to private initiative; and the restrictions on public participation have been much stronger. Both cities have faced similar structural pressures, but as Stone, states (2004: 11), structural factors 'set the stage, but they do not write the script of the play'.

References

- Abella, M. (2004) *El centre històric reviscolat* (Barcelona, Aula Barcelona).
- Ajuntament de Barcelona (1987) *Plans cap el 92*. (Barcelona, Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona).
- Andrew, C. and Goldsmith, M. (1998) From Local Government to Local Governance – and Beyond?, *International Political Science Review*, 19 (2), pp. 101-117.
- Andersen, H.T. (2001) The new urban politics of Europe. The area-based-approach to regeneration policy, in: H.T. Andersen and R. Van Kempen (Eds) *Governing European Cities*. (Hampshire, Asghate).
- Arenilla, M. Garcia, R; Llorente, J. (2007) Participación ciudadana y planificación estratégica. Los planes especiales de inversión y actuación territorial (PEI) de Madrid, in: *Contribuciones a las Ciencias sociales*, accessed May 21, 2010 <http://www.eumed.net/rev/cccss/0712/asgylm.htm>
- Atkinson, R. & Carmichael (2007) Neighbourhood as a new focus for action in the urban policies, in: I. Smith, E. Lepine and M. Taylor (eds.) *Disadvantaged by where you live? Neighbourhood governance in contemporary urban policy* (Bristol, The Policy Press).
- Blanco, I. (2009), Does a 'Barcelona Model' Really Exist? Periods, Territories and Actors in the Process of Urban Transformation, *Local Government Studies*, 35 (3), pp. 355-369.
- Blakeley, G. (2005) Local Governance and Local Democracy: the Barcelona Model, *Local Government Studies*, 31 (2), pp. 149-165.
- Bohigas, O. (1982) *La reconstrucció de Barcelona* (Barcelona, Edicions 62).
- Borja, J. (2010) *Llums i ombres de l'urbanisme de Barcelona* (Barcelona, Editorial Empúries).
- Brugué, Q. & Vallès, J.M. (2005) New-style Councils, New-style Councilors: from Local Government to Local Governance, *Governance*, 18 (2), pp. 197-226.
- Bruquetas, M., Moreno, F.J., Walliser, A. (2005) *La regeneración de barrios desfavorecidos*. Documento de Trabajo 67/2005 (Madrid, Fundación Alternativas)
- Busquets, J. (1986) El planeamiento de la Ciutat Vella. Una herramienta de trabajo para su rehabilitación, in: *Barcelona Metròpolis Mediterrànea*, 1, pp. 50-55.
- Busquets, J. (2003) *La ciutat vella de Barcelona: un passat amb futur* (Barcelona, Ajuntament de Barcelona)
- Cabrera, P. (2007) *Ciutat Vella de Barcelona. Memòria d'un procés urbà* (Barcelona, Ara Llibres,

SL)

Capel, H. (1983) *Capitalismo y morfología urbana en España* (Barcelona, Los Libros de la Frontera)

Capel, H. (2005) *El modelo Barcelona: un exámen crítico*. (Barcelona, Ediciones del Serbal)

Casellas, A. (2006) Las limitaciones del 'modelo Barcelona': una lectura desde el Urban Regime Analysis, *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 48, pp.61-81.

Castells, M. (1983) *The city and the grassroots. A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements* (London, Edward Arnold)

Christensen, K. (1999) *Cities and Complexity: Making Intergovernmental Decisions* (London, Sage)

Clarke, M & Stewart, J. (1997) *Handling the Wicked Issues: A Challenge for Government* (Birmingham, Institute of Local Government Studies)

Couch, Ch., Fraser, Ch., Percy, S (eds.) (2003) *Urban Regeneration in Europe* (London, Blackwell)

Davies, J. (2007) The Limits of Partnership: An Exit-Action Strategy for Local Democratic Inclusion, *Political Studies*, 55, pp. 779-800.

Denters, B. & Rose, L. (eds.) *Comparing Local Governance: Trends and Developments* (New York, MacMillan)

Díaz Orueta, F. (2007) Los grandes proyectos de desarrollo urbano y la reconfiguración socio-espacial de las ciudades: el barrio de Lavapies (Madrid), *Cuaderno Urbano*, 6, pp. 169-194.

DiGaetano, A. & Strom, E. (2003) Comparative Urban Governance. An integrated approach, in: *Urban Affairs Review*, 38 (3), pp. 356-395.

EMVS (1999) *Areas de Rehabilitación preferente. Intervenciones en el Centro Histórico y barrio periféricos de Madrid, 1994-99* (Madrid, Ayuntamiento de Madrid)

EMVS (2003) *Cuatro Proyectos de Rehabilitación de la Empresa Municipal de la Vivienda del Ayuntamiento de Madrid* (Madrid, Ayuntamiento de Madrid)

EMVS (2004) *Rehabilitaciones en Madrid* (Madrid, Ayuntamiento de Madrid)

Fernández, I. (2004) *El Modelo de intervención en el centro histórico madrileño. Sobre la rehabilitación de Lavapies (1997-2004)*, accessed May 21, 2010, http://www.sindominio.net/labiblio/documentos/rehabilitacion_lavapies.pdf

Geddes, M. (2006) *Partnership and the Limits to Local Governance in England: Institutional*

- Analysis and Neoliberalism, *International Journal of Urban and Regional Research*, 30 (1), pp. 76-97.
- Giddens, A. (1998) *The Third Way. The Renewal of Social Democracy* (Oxford, Blackwell)
- Gomà, R. (1997) Degradació, crisi urbana i regeneració a Ciutat Vella de Barcelona: una anàlisi políticospacial in: *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 30, pp. 65-92.
- John, P. (1998) *Analysing Public Policy* (London, Cassell)
- John, P. (2001) *Local Governance in Western Europe* (London, Sage).
- Lees, L. (2008) Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance?, *Urban Studies*, 45 (12), pp. 2449-2470.
- Lowndes, V. (2005) Something old, something new, something borrowed... How institutions change (and stay the same) in local governance, *Policy Studies*, 26 (3-4), pp. 291-309.
- McNeill, D. (1999) *Change and the European Left. Tales from de New Barcelona* (London, Routledge)
- Mendez, A. (2007) There goes Ballesta Street, accessed May 21, 2010, http://www.observatoriometropolitano.org/wp-content/uploads-observatorio/2011/03/TGTN_amda_TRIBALL.pdf
- Muntaner, J. M. (2003) *Repensar Barcelona* (Barcelona, Edicions UPC).
- Navarro, F. & Vilanova, J. M. (2000) *Transformació de la ciutat construïda. Instruments urbanístics* (Barcelona, Edicions UPC).
- Nel-lo, O. (2010) [The Challenges of Urban Renewal. Ten Lessons from the Catalan Experience](#), *Anàlisi Social*, XLV (197), pp. 685-715.
- Observatorio Metropolitano (2007) *Madrid ¿la suma de todos? Globalización, territorio, desigualdad* (Madrid, Traficantes de sueños).
- Olsen, J. (2005) Maybe it is time to rediscover bureaucracy, in: *Journal of Public Administration Research and Theory*, 1, pp. 1-22.
- Perri 6, P., Leat, D., Seltzer, K. and Stoker, G. (2002) *Towards holistic governance. The new reform agenda* (New York, Palgrave).
- Roces, M. (2004) *Areas y zonas de rehabilitación, experiencias de las asociaciones de vecinos de Madrid en 2004. Jornadas estatales sobre vivienda social, Valencia*, accessed May 21, 2010,

***Cuando cómo participar importa
Análisis de los impactos de la participación ciudadana en las políticas
de regeneración del centro histórico de Barcelona²⁷***

Abstract

Las políticas de regeneración urbana han sido las primeras en incorporar elementos participativos por su dimensión de proximidad, así como por la acción de la ciudadanía organizada. Sin embargo, los rendimientos substantivos de la participación ciudadana en este campo han sido muy variados, incluso compartiendo un mismo contexto local y temporal. En este artículo me propongo explorar porqué diferentes tipologías de participación pueden llegar a producir impactos desiguales. Para ello me baso en un análisis comparativo de cuatro experiencias de participación en políticas urbanas vinculadas a la remodelación del centro histórico de Barcelona que presentan impactos desiguales en relación a los proyectos urbanos concernidos, con el fin de analizar que dimensiones aparecen como relevantes para comprender esta variación.

Palabras clave: políticas urbanas, movimientos sociales urbanos, participación ciudadana,

Abstract

Urban regeneration policies were among the first to incorporate participatory elements due to their proximity to citizens and the activism of civic associations. However, the substantive performance of citizen participation in this arena has been varied, even within initiatives sharing the same local and temporal context. In this article, I explore how and why different types of participation can produce uneven impacts. In order to present an analysis of the relevant dimensions when making sense of these variations, I draw a comparative analysis of four participatory initiatives related to urban policy which took place in the process of city center regeneration in Barcelona.

Keywords: urban policies, urban social movements, citizen participation

²⁷ Bonet Martí, Jordi (2012-b) Cuando cómo participar importa. Análisis de los impactos de la participación ciudadana en las políticas de regeneración del centro histórico de Barcelona. En *Revista Urbs de Estudios Sociales*, 1 (en prensa)

Las políticas urbanas fueron las primeras en incorporar la participación ciudadana en el ámbito local (Lowndes, 1995), sin embargo, su impacto en el desarrollo de los procesos urbanísticos ha sido desigual y controvertido. En el presente artículo, sostendré que esta variación no puede explicarse atendiendo únicamente a la dimensión formal (el cómo procedimental) o a factores contextuales (el dónde y el cuándo), sino que es necesario tener también en cuenta la influencia de elementos substantivos (el porqué y el para qué de la participación) a menudo desconsiderados en el análisis de los procesos participativos (Parés, 2009).

Mi objetivo es comprender por qué diferentes formas de participación producen rendimientos substantivos desiguales²⁸. Partiré de una definición amplia de participación ciudadana entendida como: “la incorporación de la ciudadanía en categoría de actores implicados en los procesos de toma de decisiones para el desarrollo de las políticas públicas en cualquiera de sus fases: diagnóstico, diseño, implementación y evaluación” (Bonet, en prensa).

A diferencia de otras aproximaciones normativas connotadas valorativamente, la definición propuesta no es apriorística y comprensiva, y la he elegido en tanto considero que el análisis de los rendimientos substantivos de la participación no puede realizarse de forma fragmentada, sino que precisa de una perspectiva holística que incorpore a su vez actores (asociaciones vecinales, movimientos sociales urbanos, administraciones públicas,...); acciones (los procesos que generan los distintos grupos de actores) y resultados (los cambios y transformaciones en las políticas urbanas producidos por las acciones desarrolladas).

A su vez, dada la dificultad por dilucidar que entendemos por impacto de la participación ciudadana en las políticas urbanas, considero importante especificar que en el contexto de este artículo se refiere a aquellos cambios y transformaciones que se reflejen en los resultados (*outputs*) producidos por las políticas públicas. Es decir, cuando entre el *output* del momento t_1 (antes de la introducción de la participación) y el del momento t_2 (posterior a la incorporación de la participación) se evidencia un cambio substantivo que pueda atribuirse a la acción participada.

El análisis se basa en la metodología de análisis comparativo (Cais, 1997) a partir de cuatro estudios de caso (Coller, 2000) vinculados a cuatro modelos distintos de participación en la arena de las políticas urbanas²⁹. Las técnicas de recogida de datos que he utilizado son en el análisis documental de las fuentes primarias (proyectos y planes urbanísticos, memorias, sentencias, material autoproducido por los actores implicados en los procesos, actas de las reuniones de la Comisión Gestora del ARI de Ciutat Vella...); fuentes secundarias (hemerográficas, artículos y libros

²⁸ A fin de analizar esta cuestión me basaré en la discusión de los resultados de la investigación SEJ 2007-67388/CPOL - Redes, participación y políticas de regeneración urbana de centros históricos, del Plan Nacional de I+D+i 2004-2007 dirigida por el Dr. Ismael Blanco y en la que participé como investigador contratado.

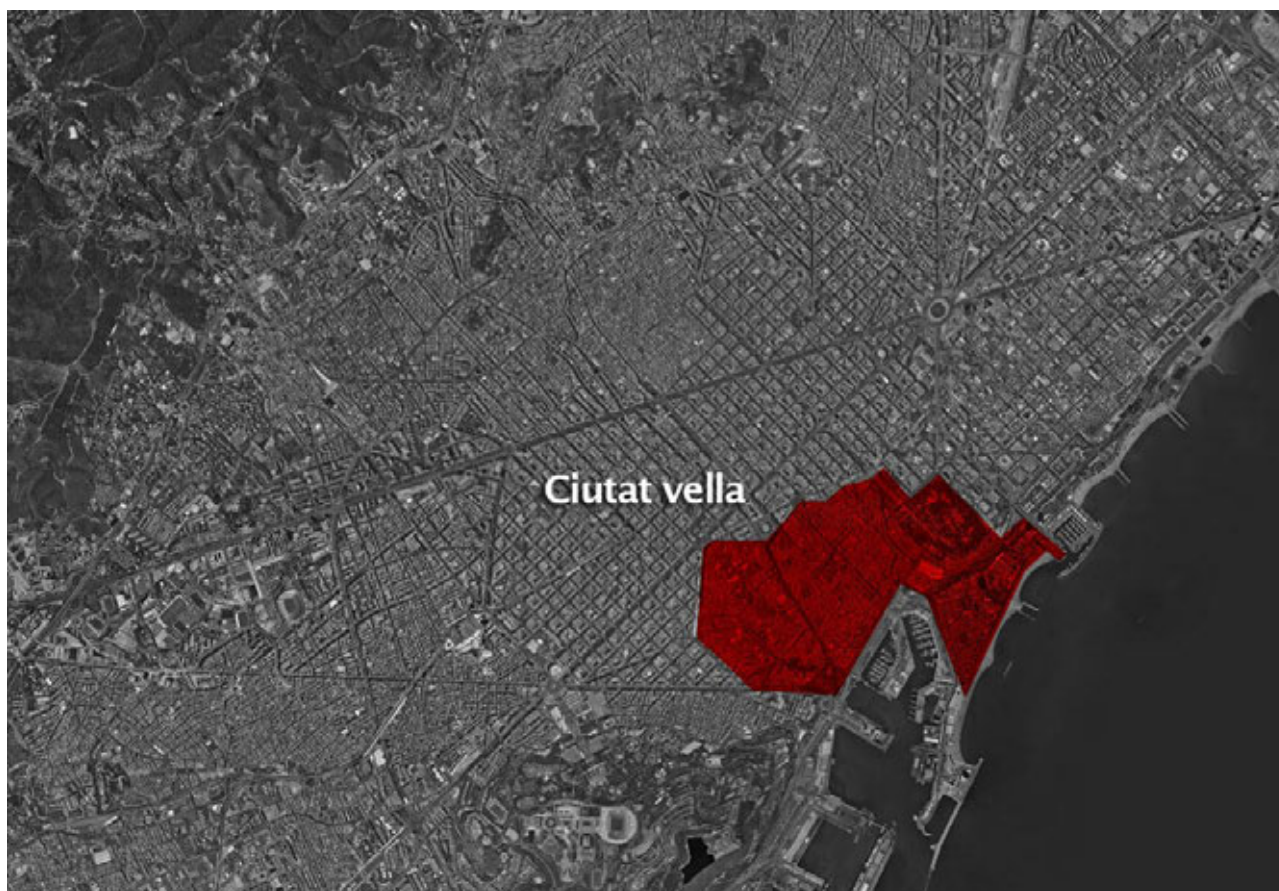
²⁹ Para profundizar en la metodología de análisis utilizada puede consultarse Bonet (2011).

publicados) y entrevistas semiestructuradas a informantes clave (técnicos, responsables políticos y representantes del movimiento asociativo y de los movimientos sociales urbanos.)

Los casos seleccionados corresponden a cuatro procesos de participación en el campo de las políticas urbanas que tuvieron lugar entre 1987 y 2006 en el centro histórico de Barcelona (Ciutat Vella). Además de compartir un mismo contexto histórico y local, comparten el hecho de suponer cambios y modificaciones procedimentales o substanciales en relación a los acuerdos alcanzados en los PERIS (Planes Especiales de Reforma Interior), los cuáles recogían el consenso alcanzado tras el fin de la dictadura entre el movimiento vecinal y el nuevo ayuntamiento democrático para el desarrollo de la remodelación urbana de Ciutat Vella (Ayuntamiento de Barcelona 1985, 1986; Busquets, 2004).

El análisis de los rendimientos substantivos de la participación se basará en dos factores: por una parte, determinar si la participación introduce o no cambios respecto al proyecto final, y por otra dilucidar que clase de cambio ha generado. Para ello, partimos así de un momento inicial t_0 en que el movimiento vecinal pactó con la administración municipal un marco común para desarrollar la reforma. Posteriormente, esta situación inicial t_0 fue modificada a partir de diferentes propuestas $t_1(u)$ por iniciativa del Ayuntamiento, que dieron lugar a sendos procesos de participación $t_1(p)$ -algunos a instancia de la propia administración municipal y otros motivados por los actores implicados- que han provocado diferentes cambios en $t_2(u)$ ³⁰.

³⁰ Utilizo t para referirme al momento temporal, u para referirme al proyecto urbanístico considerado y p a la intervención de la participación.

Gráfico 1: El distrito de Ciutat Vella

Fuente: Institut Cartogràfic de Catalunya

La inacabada reforma interior y el surgimiento de los PERIs

Si bien los primeros proyectos de reforma interior se iniciaron en el mismo momento en que se derribaron las murallas de Barcelona (1854) y se diseñó la ciudad nueva, no fue hasta principios de los años 80' del siglo XX que se asientan las bases para un proyecto de reforma integral del centro histórico. De hecho, aunque el primer proyecto de reforma interior surgiera en 1856 de la mano del ingeniero Ildefons Cerdà basándose en la abertura radical de tres vías (dos verticales y una longitudinal) que atravesaban el conjunto centro histórico (véase gráfico 2), la falta de interés del capital privado para el desarrollo de este plan aplazó su implementación hasta mediados de los 80' (Martínez Rigol, 2000).

Gráfico 2: Plan de Reforma Interior de Cerdà

Fuente: Institut Cartogràfic de Catalunya

De hecho, de las tres vías proyectadas³¹, tan sólo se llegó a abrirse la denominada Gran Vía A, actual Vía Layetana, iniciándose su apertura en 1908 (Tatjer, 2000). Sin embargo, la propuesta de abrir también las otras dos grandes vías, siguiendo el modelo italiano del *sventramento*, fue recogida en las distintas propuestas³² de planeamiento de reforma interior que se generan desde 1856 a 1976, salvo ligeras modificaciones de trazado por razones de conservación del patrimonio histórico.

No será hasta el franquismo, cuando aprovechando los bombardeos causados por la aviación fascista, se reinicien los proyectos de abertura de dos de las grandes avenidas proyectadas³³. Estas propuestas serán recogidas en el Plan General de Ordenación Comarcal de 1953 y el Plan General Metropolitano de 1976. Sin embargo, ambos proyectos solo pudieron avanzar en sus primeros tramos a consecuencia de falta de recursos económicos y sobre todo por la fuerte oposición vecinal que desembocó en la creación de la Asociación de Vecinos del Distrito V, en el barrio del Raval, y la Asociación de Vecinos del Casc Antic (Blanco, Bonet & Walliser, 2011).

³¹ Las tres grandes vías proyectadas por Cerdà y que se encuentran representadas en forma de H en el gráfico 2 corresponden a las dos ortogonales (Gran Vía B a la izquierda y Gran Vía A a la derecha) y la transversal (Gran Vía C)

³² La única excepción a este patrón fue el Pla Macià, proyectado por el GATCPAC durante la II República que sustituía la lógica del *sventramento* por la del esponjamiento cualificado: vaciado selectivo de la trama urbana con la finalidad de ganar espacio público (Bohigas, 1985).

³³ Una que tenía que atravesar el Raval conectando el puerto con la calle Muntaner, y que fue bautizada con el nombre de Avenida García Morato (actual Av. Drassanes) y la otra que tenía que atravesar el barrio de Casc Antic conectando con la Avenida Catedral con el paseo Pujades, y recibió el nombre de Avenida Francesc Cambó.

La llegada de los ayuntamientos democráticos en 1979 trajo consigo la paralización de los proyectos franquistas y el inicio de un proceso de negociación entre los nuevos entes locales y el movimiento vecinal que culminaría en el diseño y redacción de los Planes Especiales de Reforma Interior (PERI) durante la primera legislatura (1979-1983) y su posterior aprobación en la segunda legislatura (1983-1987) (Gomà & Rosetti, 1998).

En la zona de Casc Antic, el diseño del PERI se basó en Plan Popular de Casc Antic redactado a instancia de la propia Asociación de Vecinos y que contemplaba un diagnóstico de las necesidades sociales del territorio y una alternativa a la propuesta de *sventramento*; mientras en el caso del Raval, el plan popular nunca llegó a concretarse, por lo que el PERI se basó principalmente en el *Plan del Liceu al Seminari* diseñado por Óscar Tusquets i Lluís Clotet (Bohigas, 1985; Subirats & Rius, 2008) y que integraba elementos del modelo del esponjamiento y del *sventramento* en el proyecto de lo que posteriormente fue la Rambla del Raval, y basaba su lógica de regeneración en la recuperación de edificios públicos en desuso para convertirlos en equipamientos culturales de centralidad: lo que dio lugar a la creación del clúster cultural del Raval Norte (CCCB, MACBA, CIDOB,...) a mediados de los años 90'.

Sin embargo, una vez fueron aprobados los PERI, la corporación municipal se encontró de nuevo con la falta de recursos económicos, organizacionales y técnicos para llevarlos a cabo, con lo que se corría el riesgo de haber elaborado una vez más una propuesta inaplicable, generándose una situación de fallo en la implementación (*implementation failure*) de la política de regeneración proyectada que aplazaba *sine die* el inicio de la intervención (Gomà, 1992). A su vez, cabe señalar que la reforma era percibida como urgente dada la situación que se vivía en esos momentos en los barrios del centro histórico de Barcelona con una crisis urbana avanzada que se reflejaba en situaciones de pobreza, marginación e infravivienda. A fin de responder a esta situación, el Ayuntamiento desarrollará una nueva arquitectura institucional (Abella, 2004; Cabrera, 2007) para acometer la operación de reforma, basándose en la declaración de Área de Rehabilitación Integral; figura legal introducida en la legislación española por el Real Decreto 2555/1982, de 24 de septiembre.

Casos de estudio

Los cuatro casos de estudio seleccionados corresponden a sendos procesos participativos que tuvieron lugar entre 1987 y 2006 en el centro histórico de Barcelona. Los cuatro comparten el contexto espacial y el hecho de tratarse de procesos vinculados a modificaciones substantivas de los acuerdos alcanzados en el PERI. El primero de ellos, no obstante, hace referencia a una modificación procedimental, la creación de un órgano de la arquitectura institucional (la comisión

gestora del ARI);, mientras que los tres restantes, a modificaciones substantivas vinculadas a procesos urbanísticos concretos: *Illa Robador-Sadurní*; *Forat de la Vergonya* y *Plaça de la Gardunya* (ver gráfico 3).

Gráfico 3: Localización de los casos de estudio

Fuente: Institut Cartogràfic de Catalunya

Es necesario señalar que las modificaciones propuestas por la administración municipal se encontraban en sintonía con el giro empresarial que aconteció en la reforma urbana de Ciutat Vella tras la *implementation failure* anteriormente señalada. Este cambio vendrá unido al desarrollo de un nuevo modelo de gobernación, basado en el denominado gerencialismo público³⁴, el cuál pasará a ser hegemónico en la administración municipal tras la nominación de Barcelona como sede olímpica en 1986.

1. La comisión gestora del ARI

La solución a la falta de recursos técnicos y económicos en qué se encontró el Ayuntamiento de Barcelona tras la aprobación de los PERI para su implementación fue el desarrollo de una

³⁴ Modo de gobernar que considera que la tarea principal de un gobierno local es la provisión y gestión directa o indirecta de servicios públicos organizada a través de los valores (beneficios/reducción de costes) y métodos propios de la empresa mercantil (Pascual, 2011:19)

arquitectura institucional *ad hoc*, que permitiera agilizar la gestión urbanística a través de impulsar la concertación público-privada. En este sentido, en 1986 se declaró el ARI (Area de Rehabilitación Integral) de Ciutat Vella, figura legal que permitía integrar los distintos PERIs aprobados hasta entonces (Raval, Casc Antic y Barceloneta) y acceder a los fondos estatales destinados a esta figura de rehabilitación (Blanco, Bonet & Walliser, 2011).

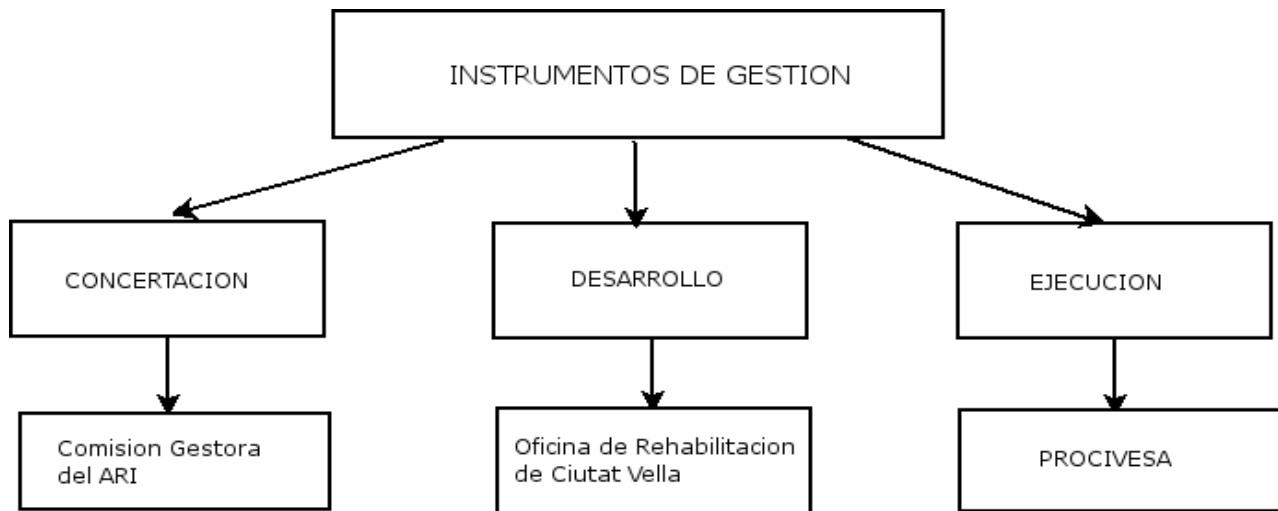
En 1987 fue creada la comisión gestora del ARI, como el órgano de concertación entre las administraciones públicas y el movimiento vecinal para efectuar el seguimiento de las operaciones proyectadas en los PERIs y acordar sus ulteriores modificaciones. La comisión funcionó hasta 2006 cuando dejó de convocarse, al considerar que los grandes proyectos de reforma ya habían concluido.

Estaba formada por un presidente y un vicepresidente nombrados por el Ayuntamiento, representantes del gobierno autonómico (*Generalitat de Catalunya*), del Ayuntamiento, del Ministerio de Fomento, de PROCIVESA, de la Oficina de Rehabilitación de Ciutat Vella, de la Cámara de Comercio y un representante para cada una de las asociaciones de vecinos del territorio (*AVV del Raval*, *AVV Casc Antic*, *AVV Barri Gòtic* y *AVV Barceloneta*). Su función principal era hacer un seguimiento de la reforma (datos económicos, ejecutivos,...), ser informada de los cambios en la normativa, así como de las operaciones de planeamiento urbano.

Hay que evidenciar que el impulso del ARI de Ciutat Vella supuso un cambio en la forma de entender esta figura legal. En primer lugar, por su ámbito de actuación -al extenderse a un distrito cuando la figura del ARI era pensada por áreas menores, y en segundo término, por su duración -se prolongó más de 20 años, así como por las innovación que supuso incorporar representantes de todas las asociaciones de vecinos de los barrios en la Comisión Gestora, cuando originalmente este órgano estaba pensado para acoger únicamente a un representante del movimiento vecinal, lo que facilitó su función como órgano de negociación y concertación.

Finalmente, la arquitectura institucional de la reforma urbana se completó en 1988 con la creación de una empresa mixta (público-privada) encargada de la gestión urbanística, PROCIVESA (Promoció de Ciutat Vella, SA) y la creación en 1989 de la Oficina de Rehabilitación de Ciutat Vella, que tenía por finalidad promocionar la rehabilitación privada (Abella, 2004) (ver gráfico 3).

Gráfico 4: Arquitectura Institucional de la reforma urbana de Ciutat Vella

Fuente:elaboración propia

2. La operación Illa Robador-Sadurní

Gráfico 5: Illa Robador-Sadurní

Fuente: Institut Cartogràfic de Catalunya

La operación de urbanización de la *Illa Robador-Sadurní* originalmente no estaba incluido en el PERI del Raval (Ayuntamiento de Barcelona, 1985), sino que surge a raíz del interés por trasladar la Facultad de Geografía y Historia de la Universidad de Barcelona a los terrenos de la antigua casa de la Misericordia³⁵. Sin embargo, estos terrenos tenían la calificación de zona verde en el PERI del Raval, ya que estaban destinados a alojar un parque urbano que esponjara la zona de Raval norte. A fin de poder recalificar los terrenos para permitir la construcción de la Universidad, el Ayuntamiento (1993a, 1993b) promovió una modificación del PERI en 1993 que incluía el cambio de uso de los terrenos de la Casa de la Misericordia y un notable esponjamiento en la zona delimitada por las calles Robador, Sant Rafael, Cadena, San Josep Oriol, Espalter, Sant Pau y Plaza Salvador Seguí que no estaba incluido en el PERI original para reubicar la zona verde original.

Sin embargo, la modificación no se limitaba a la reubicación de una zona verde, sino que aprovechando la afectación proponía un macro-proyecto urbanístico que incluía la creación de un

³⁵ El objetivo de este traslado era reforzar el clúster cultural que se estaba gestando alrededor del Museo de Arte Contemporáneo de Barcelona (MACBA) y el Centro de Cultura Contemporánea de Barcelona (CCCB).

hotel de lujo, edificios de oficinas, un aparcamiento y viviendas de nueva construcción. Así mismo, la ubicación de la zona verde se localizaba alrededor del hotel como un espacio semi-cerrado, lo que suponía una casi-privatización del espacio público.

Esta decisión causó gran malestar entre el vecindario del barrio que la consideraba una operación especulativa que rompía los acuerdos iniciales del PERI y cuyos beneficios favorecían únicamente los intereses de la promotora hotelera. Esta situación se agravó por las presiones que PROCIVESA realizó contra los residentes en la zona afectada y que culminaron con el desalojo violento del último edificio que quedaba en pie y dónde se encontraba el bar Ciutat Vella (Boneta, 2004).

Pese al malestar ciudadano, la Asociación de Vecinos del Raval apoyó activamente el proyecto municipal, ya que la cooperativa vecinal de construcción de viviendas *El Teu Barri* fue una de las adjudicatarias de la promoción de viviendas en la zona programada. Estas circunstancias motivaron la creación de una asociación alternativa, la *Taula del Raval* que interpuso un recurso contencioso-administrativo (TSJC 1999, 2005) contra el Ayuntamiento de Barcelona y PROCIVESA, el cuál obligó a modificar el estudio de detalle inicial del ayuntamiento, especialmente en relación a la ubicación de la zona verde proyectada (Ayuntamiento de Barcelona, 2001, 2005).

A su vez, se desarrolló también un movimiento simultáneo de oposición a las expropiaciones y la operación especulativa (Taller VIU, 2007) que contó con el apoyo de la *Taula* y tuvo su epicentro en el *Ateneu del Xino*, un ateneo libertario ubicado en la calle Robadors, desde dónde se editaron distintas revistas (el NIU, Derribos), des de dónde se intentó generar una oficina de información a las personas afectadas y se desarrollaron algunas acciones de protesta (Coordinadora contra l'especulació del Raval, 2004).

Sin embargo, el movimiento de oposición al proyecto se vio ensombrecida por el estallido del caso Raval (Espada, 2000) dónde a resultas de la desarticulación de una supuesta red de pederastia fue encarcelado el presidente de la *Taula del Raval*. A pesar que posteriormente fue demostrada su inocencia, el movimiento de oposición al proyecto quedó seriamente afectado.

3. El Forat de la Vergonya

Fuente: Institut Cartogràfic de Catalunya

El *Forat de la Vergonya* constituye otro proceso de modificación unilateral de los acuerdos del PERI (Ayuntamiento de Barcelona, 1986) que había proyectado un esponjamiento para generar un parque urbano, los *Jardins de Casc Antic*, entre las calles Sant Pere més Baix, Metges, Jaume Giralt, Allada, Vermell y Princesa (AVV Casc Antic, 1979).

Sin embargo, su ejecución se retrasó debido a la complejidad de la gestión urbanística (expropiación y realojo de la población afectada) así como el descubrimiento de restos arqueológicos en el subsuelo del *Mercat de Santa Caterina*. Esta situación contribuyó a la degradación del territorio debido al elevado número de edificios afectados y aumentó el malestar entre los vecinos, a la vez que algunos colectivos empezaron a pedir un replanteamiento de los criterios de intervención al entender que habían quedado desfasados. Entre estas asociaciones, cabe destacar, la *AVV en defensa de Barcelona Vella* que en 1996 empezó a editar la revista *PERILLEM* dónde exponían su desacuerdo con algunas intervenciones recogidas en el PERI y se exigía una mayor protección del patrimonio histórico, apostando por un modelo de regeneración basado en la lógica de la rehabilitación en vez del derribo (Alexandre, 2000; Heeren, 2004).

En 1997 se iniciaron las expropiaciones en la zona del *Pou de la Figuera* dónde vivían los sectores más populares del barrio. El malestar por los retrasos y por la opacidad con qué PROCIVESA negociaba las expropiaciones, aumentó al grado de indignación cuando el Ayuntamiento, tras los primeros derribos, dejó un gran solar lleno de escombros en la zona, que fue bautizado por el vecindario como el *Forat de la Vergonya* (agujero de la vergüenza) (Mas & Verger, 2004).

A raíz de la denuncia interpuesta por la asociación de vecinos, el ayuntamiento decidió asfaltar el solar. Fue entonces cuando la concejal de Distrito, propuso variar el proyecto original a fin de construir un aparcamiento subterráneo y edificios para jóvenes, actuaciones que no estaban contempladas en el PERI original y que suponían una disminución de la zona verde originalmente proyectada. Así, durante los años 2000, 2001 y 2002 el *Forat* se convirtió en un hervidero de actividades críticas: concentraciones, ruedas de prensa, talleres ciudadanos para la elaboración de proyectos alternativos, jornadas de debate, festivales infantiles,... Esta dinámica de actividades iniciada por las asociaciones vecinales de la zona promovió el acercamiento de diferentes colectivos y movimientos sociales al movimiento vecinal. De este modo, se gestará una amplia alianza de rechazo a la propuesta municipal y se ocupará el solar para construir un parque autogestionado, frente a la cuál el ayuntamiento responderá con duras intervenciones policiales.

Paralelamente, el Ayuntamiento iniciar una estrategia de enfrentamiento entre al tejido asociativo del territorio aprovechándose de los contactos con algunas entidades del tercer sector del territorio vinculadas al PICA (*Pla Integral del Casc Antic*). Esta dualización de posiciones se visibilizará en los dos manifiestos que aparecen en noviembre de 2002 (Col·lectiu, 2002a i 2002b). El primero «Per una Ciutat Vella verda i sense especulació» (Col·lectiu 2002b) lo firmaran los colectivos críticos con la administración que defendían el mantenimiento de la zona verde mientras el (Col·lectiu, 2002a) lo promueven las asociaciones afines a la estrategia municipal que reivindicarán la construcción de un polideportivo en la zona.

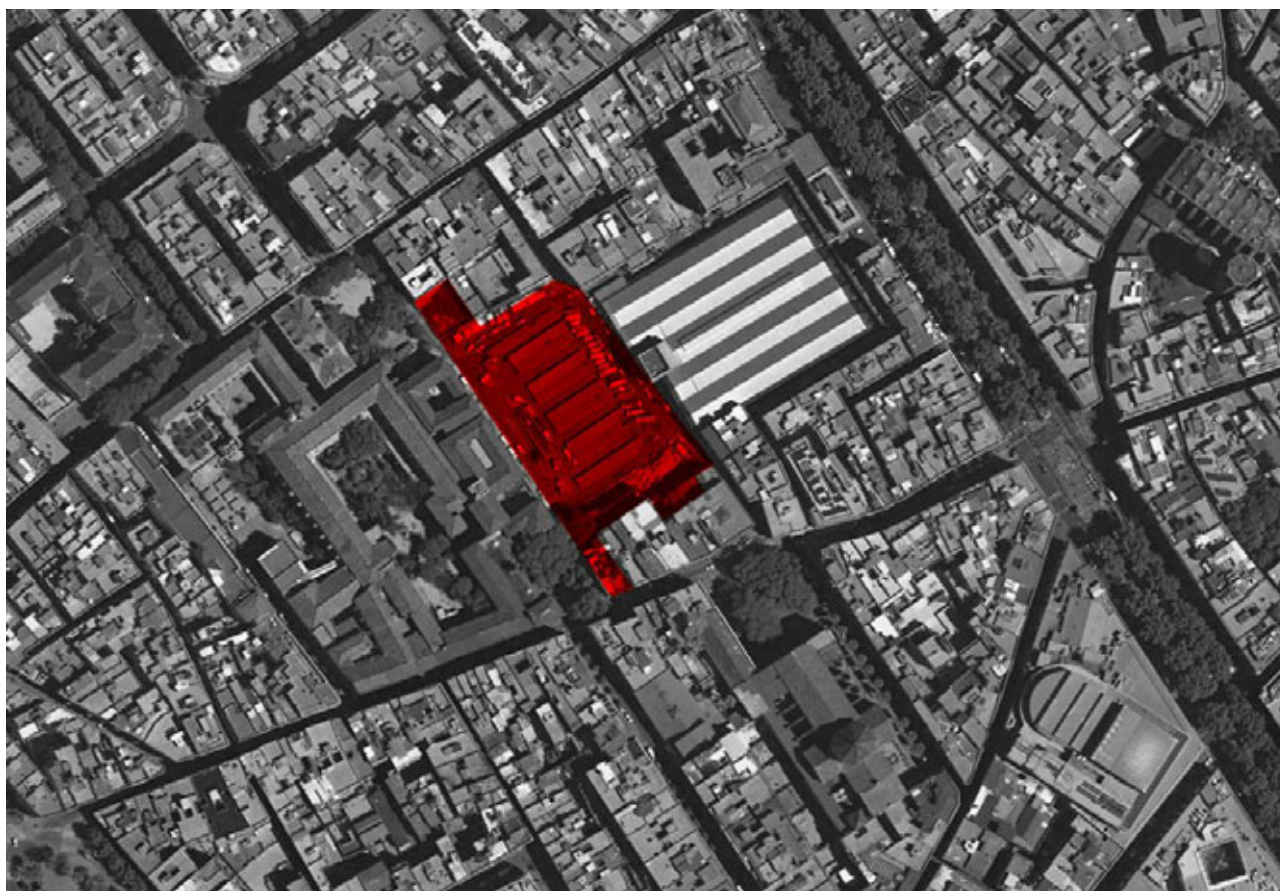
En noviembre de 2003 al finalizar una manifestación vecinal se derriba el muro que el Ayuntamiento había alzado para iniciar las obras y tras unos meses convulsos, en febrero de 2004 se inicia por segunda vez la creación de un parque autogestionado que durará hasta 2006. En él se realizaran distintas actividades, como la creación de una fuente pública -todavía en funcionamiento, talleres, fiestas reivindicativas, creacion de un espacio de juegos para niños,...

No será hasta la dotación de un Proyecto de Intervención Integral dentro de la Ley de Barrios de la *Generalitat de Catalunya* para *Sant Pere y Santa Caterina* en 2004 que se desencallará el conflicto. A ello contribuyó la creación 2006 del *Espai d'entesa del Casc Antic* formado por l'*AVV en Defensa de la Barcelona Vella*, l'*AVV del Casc Antic*, el *Fòrum Veïnal de La Ribera*, el *Col·lectiu de Veïns*

del Forat de la Vergonya, RAI, Ecoconcern, Arquitectes Sense Fronteres, Kasumay, así como miembros de algunas casas okupadas del barrio. Esta red desarrolló diferentes propuestas al Ayuntamiento (creación de dos equipamientos cívicos autogestionados, mantenimiento del huerto comunitario, dotación de pistas de baloncesto y fútbol, pavimentación de los espacios centrales con arenilla (sauló) ...) que serán negociadas en un proceso participativo (Martí-Costa & Parés, 2009) y asumidas en su mayor parte por la administración municipal. No obstante, un sector del *Espai d'Entesa* formado por algunos miembros de casas okupadas y el recién creado *Ateneu Llibertari de Casc Antic* no aceptarán las bases de este acuerdo al considerar que se perdía el carácter autogestionado del parque.

4. La reforma de la Plaza de la Gardunya

Gráfico 5: La Plaza de la Gardunya

Fuente: Institut Cartogràfic de Catalunya

La Plaza de la Gardunya se encuentra ubicada en el barrio del Raval detrás del mercado de la Boquería en los antiguos terrenos del Convento de *San Joan de Jerusalem* derribado en 1888. Durante medio siglo este espacio fue ocupado por vendedoras de frutas y hortalizas, hasta que en la década de los 50' del siglo XX se inició la construcción de un aparcamiento de vehículos, convirtiéndose la zona en una área de servicio trasera del mercado de la Boquería (Ayuntamiento de Barcelona, 2008).

El PERI del Raval (Ayuntamiento de Barcelona, 1985) planteaba la desaparición de la plaza de la Gardunya proponiendo que el mercado se trasladase unos metros más atrás. Sin embargo, esta propuesta fue desestimada y la remodelación del mercado acabó manteniendo su ubicación original. Esta reforma se desarrolló en dos fases: la primera tuvo lugar entre 1998-2001 y se ocupó de la rehabilitación del espacio interior del mercado, mientras la segunda en 2003 recuperó el porticado original.

Una vez finalizada la reforma, se evidenció la necesidad de intervenir en la zona de la plaza de la

Gardunya cuya función como área de servicios había quedado obsoleta para las necesidades del nuevo mercado. Por ello, se proyectó una intervención más amplia que acogía el área comprendida entre las calles Carne y Hospital, el mercado la Boquería y el antiguo *Hospital de la Santa Creu*. Se inició así la redacción de un Plan especial de Remodelación que preveía soterrar el aparcamiento, generando así un nuevo espacio público detrás del mercado así como la construcción de 77 nuevas viviendas. El diseño de este espacio incluía también la remodelación de la entrada principal y las instalaciones de la Escuela de Artes y Oficios Massana modificando su ingreso actual por los jardines del *Hospital de la Santa Creu i Sant Pau* (FOCIVESA, 2006).

Con el objetivo de afianzar el proyecto, el Ayuntamiento de Barcelona lanzó un proceso participativo que se desarrolló durante los meses de abril y mayo de 2005. El proceso fue liderado por Foment de Ciutat Vella, basándose en la combinación de dos metodologías: una orientada a los vecinos de la zona, para los que el Ayuntamiento habilitó una dirección de correo electrónico a fin que hicieran llegar sus propuestas así como horario de atención en la oficina de Foment de Ciutat Vella; y otra dirigida a entidades y expertos para los que se habilitaron cuatro encuentros donde se presentaron las bases del proyecto a fin de recoger la opinión de los participantes: uno con representantes de entidades e instituciones relacionadas con la plaza, otro con arquitectos vinculados al proyecto, otro con técnicos y especialistas convocados por el Colegio de Arquitectos que habían participado en procesos de transformación de espacios urbanos y una última reunión con “generadores de opinión” (sic) especializados en urbanismo o temas de ciudadanía (Ayuntamiento de Barcelona, 2005b.) Sin embargo, este último encuentro no llegó a realizarse por falta de asistencia y en cambio, se realizó un encuentro con los vecinos afectados que no estaba programado (FOCIVESA, 2005).

Durante estas reuniones de dos horas de duración, donde los técnicos exponían el proyecto municipal y recogían sugerencias de los participantes. Los temas abordados fueron: movilidad, aparcamiento, infraestructuras y servicios, edificios del perímetro de la plaza y su relación con el espacio libre, afectaciones y planeamiento y la plaza de la Gardunya como nuevo espacio de uso ciudadano.

Al tratarse de un formato de participación a mitad camino entre la información y la consulta que no daba lugar ni espacio a la deliberación, los impactos del proceso en el plan final fueron débiles. En la memoria de FOCIVESA (2005) tan solo se destacan como resultados del proceso participativo una estimación de las prioridades de intervención, destacando como más prioritaria “las necesidades de espacio para instituciones y equipamientos”, y como menos prioritaria “la actividad comercial” de la zona.

Análisis de los casos

Los cuatro casos responden a momentos de modificación de los acuerdos del PERI, en un contexto marcado por el giro gerencial en las políticas urbanas. La participación ciudadana podría contrapesar los intereses del mercado en la reforma urbana, si bien los resultados de esta acción son desiguales. En la tabla 1 he recogido aquellos factores que considero relevantes para el análisis de los cuatro casos.

La primera dimensión hace referencia al modo de acceso de la participación, si esta se produce por invitación, a instancia de la administración municipal, o por irrupción, a instancia del propio colectivo (Bonet, en prensa). En los casos de *Illa Robador* y *Forat de la Vergonya* el acceso se produjo por irrupción, ya que ninguno de los actores implicados estaba “invitado” a participar sino que irrumpieron en el proceso una vez ya iniciado. En cambio, en la Comisión Gestora del ARI y la plaza de la Gardunya, el acceso se produjo por invitación, ya que fue la propia administración quien determinó quienes estaban llamados a participar y cómo debían hacerlo.

Conexa a esta cuestión, se encuentra el repertorio de acciones. Así los casos que presentan un modo de acceso por irrupción incluyen mayor variedad de formas de participación: acciones de protesta, recursos judiciales, fiestas vecinales,... Mientas los que presentan un acceso por invitación su repertorio es más exiguo y basado en un modelo de *rules and norms* (reglas y normas): para la Comisión Gestora del ATI, reuniones trimestrales de seguimiento, y para el proceso participativo de la plaza de la Gardunya canales individualizados para los vecinos y reuniones informativas-consultivas dirigidas a entidades y expertos.

Otro factor relevante en mi análisis lo constituye la composición de actores que puede dar lugar a una articulación más homogénea o heterogénea. La Comisión Gestora sería homogénea al estar formada únicamente por asociaciones vecinales y administraciones públicas. De igual manera, sucedería en el caso de *Illa Robador* dónde quien participa en una asociación de vecinos en alianza en alianza con colectivos alternativos. En el otro polo, podemos ubicar el proceso participativo de la plaza de la Gardunya, que a pesar de la segmentación, incluye vecindario, entidades, expertos y generadores de opinión; y el caso del *Forat* con la implicación de múltiples tipos de asociaciones (Arquitectos sin Fronteras, colectivos juveniles, colectivos culturales, Asociación de Vecinos,...), movimientos sociales y ciudadanía.

Finalmente, el impacto de la participación en los cuatro casos se aprecia a través de sus rendimientos substantivos. Así, los dos extremos corresponderían a la Plaza de la Gardunya, dónde los rendimientos no son apreciables y el *Forat*, dónde la acción ciudadana consigue modificar integralmente la propuesta del ayuntamiento, generando no solo un nuevo espacio sino también una

manera distinta de entender la regeneración urbana. En medio, cabe situar la comisión gestora, dónde el impacto de la participación es puntual pero sostenido en el tiempo a través del seguimiento y evaluación de las intervenciones; e *Illa Robador* dónde el impacto provocado a través de las sentencias judiciales que obligan a modificar distintos aspectos del proyecto original del ayuntamiento (emplazamiento de la zona verde) pero no modifican el sentido de la propuesta.

Tabla 1: Comparativa casos de estudio

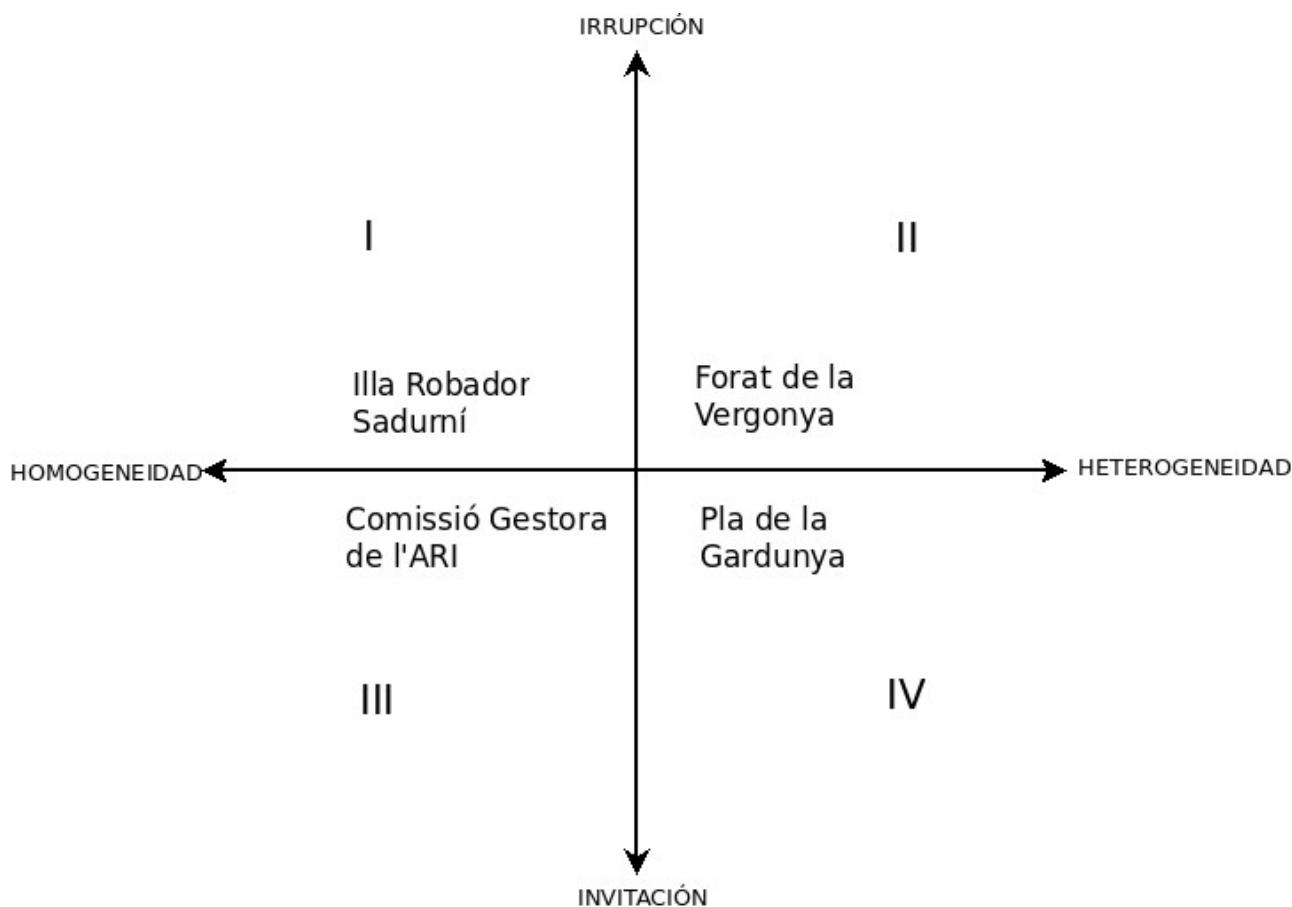
	Comisión Gestora de l'ARI	Illa Robador	Forat de la Vergonya	Plaza de la Gardunya
Acceso a la participación	Por invitación	Por irrupción	Por irrupción	Por invitación
Repertorio de acciones	Reuniones trimestrales	Acciones de protesta Contencioso Administrativo	Manifestaciones Jornadas Edición de materiales Proceso Participativo	Proceso participativo
Composición	Asociaciones de vecinos y Administraciones Públicas	Asociaciones de vecinos y colectivos alternativos	Asociación de vecinos, colectivos de arquitectos, entidades culturales, movimiento okupa, entidades juveniles, ciudadanía	Administración pública, ciudadanía, asociaciones, expertos en cuestiones urbanas, generadores de opinión
Articulación	Homogénea	Homogénea	Heterogénea	Heterogénea
Rendimientos substantivos	Seguimiento y concertación de las operaciones urbanas	Modificación de la delimitación de la zona verde	Generación de un nuevo modelo de espacio público	Estimación de las prioridades de intervención
Impacto de la participación	Medio	Medio	Alto	Bajo

Fuente: Elaboración propia

De las tipologías de participación a los modelos de cambio

Mi finalidad en este artículo es explorar si diferentes tipologías de participación producen rendimientos substantivos desiguales. En este sentido, me planteo si a partir de los cuatro casos analizados es posible construir sendas tipologías asociadas que aumenten nuestra comprensión acerca de a variación. Con ello no pretendo moldear unas tipologías universales, sino siguiendo el modelo de Marx Weber (1992) construir unas tipologías ideales, que sean útiles a fin de comprender y dotar de sentido cursos de acción, en mi caso los procesos de participación ciudadana. Así, a partir del análisis de resultados anterior he identificado cuatro tipologías de participación reflejadas en el gráfico 4 con números romanos (I, II, III y IV) junto a los casos en que se encuentran vinculadas.

Gráfico 6: Modelos de participación

Fuente: Elaboración propia

El **Tipo I** de composició homogènia i accés per irrupció, corresponde al model característic de los movimients que Harvey (2003) caracteriza como **particularismo militante**, en que los actores implicados en el proceso desarrollan su oposición en función de intereses particulares-concretos, en contraposición a los actores dominantes, pero sin llegar a desarrollar un modelo alternativo de regeneración urbana.

El **Tipo II** de composició heterogènia i el accés per irrupció seguiría el model característic de los denominados **Movimientos Sociales Urbanos** (Martí-Costa & Bonet, 2008), dónde la articulación entre actores no se desarrolla únicamente como contestación a la operación, sino que alcanza a proponer y desarrollar un modelo alternativo basado en la potencia de la articulación heterogènia y la creación de una *episteme* propia.

El **Tipo III** de composició homogènia i accés per invitació seguiría el model de **acción social concertada** (Clarck, 1979), dónde unos determinados actores son invitados a participar en el proceso en función de que ejercen de representantes de un interés colectivo. El proceso de participación se basaría aquí en el model de negociación-concertación asimilable al practicado por

el movimiento sindical en el estado fordista.

El **Tipo IV** de composición heterogénea y acceso por invitación, se asociaría el modelo del **pluralismo liberal** (Judge, 1995) en que los actores son invitados a participar en tanto que afectados o interesados en el proceso, valorándose más su status social o la experticia técnica potencial que sus intereses particulares.

A partir de aquí es posible aunar la interrelación entre tipologías de participación e impactos substantivos. En este sentido, cabe señalar como la dimensión homogeneidad-heterogeneidad opera de forma distinta dependiendo de si el acceso a la participación es por invitación o por irrupción. Así, el tipo II (Movimiento Social Urbano) es el que a partir de su articulación heterogénea presenta un mayor impacto, en tanto es capaz de generar una episteme común que no solo modifica el proyecto inicial, sino que transforma el mismo marco de sentido en que se inscribe la regeneración urbana. En cambio, el tipo IV (pluralista liberal), es el que presenta un menor impacto. La composición heterogénea de actores no actúa como elemento generador de conocimiento colectivo, sino que es segmentada por la acción de la administración (*tertium gaudens*) encargándose de ordenar y sistematizar el conocimiento generado. De este modo, las oportunidades para generar *inputs* que puedan llegar a ser relevantes son extremadamente reducidas.

Los tipos I y III presentan en cambio un impacto moderado si bien cualitativamente diferente. En el tipo I (particularismo militante), el impacto no es ejercido directamente por la acción de los sujetos, sino que se encuentra mediado por la intervención de una instancia superior (un tribunal de justicia) que es quien está facultado para validar el impacto. Su composición homogénea serviría para aunar fuerza en el movimiento de elevación de la reivindicación a una instancia superior (*push*), sin embargo esta homogeneidad es lo que le resta capacidad por generar un modelo alternativo propio. En cambio, en el tipo III (acción concertada), el carácter homogéneo es el que fortalece la posición del sujeto en tanto negociador, pero a su vez su función representativa es lo que le sujeta al cumplimiento de las reglas de juego.

Por tanto, los tipos de participación no solo producen impactos desiguales, sino que éstos pueden clasificarse en ordenes diferentes en función de si se trata un impacto acotado (caso de los tipos I y III) o bien una transformación del sentido de la regeneración (tipo II) o incluso una ausencia de cambio (tipo IV).

De aquí que puede establecerse una relación entre estos modelos y las tipologías de cambio identificadas por Watzlawick (1989). De este modo, los tipos I y III corresponderían a una clase de cambio₁, aquel que tiene lugar dentro del propio sistema, el cuál en sí mismo aparece inmodificado. El tipo II corresponde en cambio a una clase de cambio₂, cuya aparición modifica el sistema mismo.

Mientras el tipo IV, correspondería a una clase de cambio₀, es decir, una acción que no comporta ningún cambio o transformación (aunque pueda generar apariencia de cambio, como la realización de un proceso participativo).

De acuerdo con Watzlawick (1989:44) la diferencia entre las dos primeras clases de cambio estriba en que “el cambio₂ resulta introducido en el sistema desde el exterior y por tanto no es algo familiar o inteligible en términos de las vicisitudes de cambio₁. (...) Es indudable que este grupo de premisas puede estar a su vez sometido a la invariabilidad del grupo y cualquier cambio de dichas premisas ha de ser por tanto introducido a través de un nivel más elevado (es decir: un nivel que sea meta-meta con respecto a las premisas que rigen a dicho sistema en su totalidad.) Sin embargo – y éste es un punto eminentemente práctico y crucial- para efectuar un cambio dentro del sistema original es suficiente con no ir más allá del metanivel”.

Aplicado este razonamiento a nuestro cuadro tipológico, sólo los tipos I (particularismo militante) y II (movimiento social urbano) corresponderían a una acción introducida desde el exterior al operar a través de la irrupción. Sin embargo, el tipo I no actuaría a un nivel meta con respecto a las premisas que operan en el sistema, al compartir su mismo marco de sentido, lo que si sucede en cambio en el tipo II, permitiendo operar un cambio₂ ya que utiliza la potencia de la heterogeneidad para generar un marco de transformación de sentido.

Finalmente, considero que detrás de los cuatro tipos estudiados en tanto que espacios de producción política abiertos a la participación de ciudadanos y colectividades subyacen cuatro formas de entender la democracia. Así, el tipo I se vincula al modelo de **democracia elitista schumpeteriana**, (Schumpeter, 1968) en que diferentes grupos de interés compiten para la definición de las políticas públicas. Se trata de un modelo altamente estratificado, con una estructura de oportunidades política cerrada por lo que el impacto de la participación en este caso se obtiene a través del recurso a una instancia superior (en este caso los tribunales) que debe decidir sobre el conflicto de intereses en acto. El conflicto se plantea como algo a derrotar a partir de la apelación a una instancia superior.

El tipo II, correspondería en cambio al modelo de **democracia radical** (Laclau & Mouffe, 2004) para los que la democracia es el conflicto en que se dirimen y confrontan distintos intereses colectivos; pero, a diferencia del modelo schumpeteriano sostiene que “existirá más democracia en cuanto que exista mayor igualdad en este juego” (Ibarra, 2005) Aquí el conflicto es afirmado, pero a la vez es convertido en motor de transformación.

El tipo III, en cambio, al modelo de **democracia corporativa** (Schmitter, 1992), similar al desarrollado por la socialdemocracia europea. En este sentido, el interés general se negocia bilateralmente entre la administración y los representantes de intereses colectivos, en este caso las

asociaciones vecinales y el conflicto se regula a partir de las instituciones creadas ad hoc.

Finalmente, el tipo IV enlaza con el modelo de **democracia post-política** (Zizek, 2008:31-32), dónde el conflicto es negado: “La post-política subraya la necesidad de abandonar las viejas divisiones ideológicas y de resolver las nuevas problemáticas con ayuda de la necesaria competencia del experto y deliberando libremente tomando en cuenta las peticiones y exigencias puntuales de la gente.” En la tabla 2 he reflejado el nexos entre tipos de participación, clases de cambio y modelos de democracia.

Tabla 2: Modelo de participación-modelo de cambio

	Homogéneo	Heterogéneo
Irrupción	TIPO I Particularismo militante Democracia elitista Cambio I	TIPO II Movimiento Social Urbano Democracia radical Cambio II
	TIPO III Acción social concertada Democracia corporativa Cambio I	TIPO IV Pluralista liberal Democracia post-política Cambio 0

Fuente: elaboración propia

Conclusiones

En el presente artículo he evidenciado que existe una interrelación entre tipologías de participación y rendimientos substantivos de la misma. Para ello, me he basado en el análisis comparativo de casos para construir un conjunto de tipologías en base a dos dimensiones (acceso a la participación y articulación de los actores) con el fin de analizar la variación en los impactos. A su vez, el análisis de las interrelaciones entre tipologías y rendimientos substantivos me ha permitido enlazar esta cuestión con las clases de cambio estudiadas por Watzlawick (1994)

Sin embargo, tal y como he remarcado anteriormente, no he tenido interés en construir un modelo generalizable al conjunto de casos, sino utilizar las tipologías generadas a fin de profundizar en la comprensión del fenómeno estudiado y ofrecer un modelo de análisis que pueda ser transferido a otras investigaciones. Así, por ejemplo podríamos preguntarnos si la participación por invitación nunca podría alcanzar un modelo de cambio₂? Distintas evidencias nos demuestran que esto es posible, aunque no dentro del contexto estudiado. Por ejemplo, los presupuestos participativos de Porto Alegre sirvieron para transformar la manera de entender la democracia urbana en el municipio (Abers, 1998) o las experiencias de creación de autogobiernos locales en el estado indio de Kerala (Isaac & Heller, 2002).

A pesar de qué sería necesario desarrollar un estudio más detallado de estos casos, podemos apuntar algunas hipótesis de trabajo que pueden desarrollarse en ulteriores investigaciones sobre modelos de cambio₂ en procesos por invitación. Si bien el tipo III (acción social concertada) difícilmente podría conseguir un cambio₂ sin violar sus dos premisas, ya que opera al mismo nivel del sistema y comparte su mismo marco de sentido; en cambio, el tipo IV (pluralismo liberal) que en nuestro

cuadro no operaba ningún cambio (cambio₀) sería el que correspondería con el modelo de participación (invitación y heterogeneidad) que presentan los casos mencionados: *Kerala* y *Porto Alegre*.

Si bien no es el objeto de este artículo extenderme sobre este particular, las diferencias más significativas entre las experiencias estudiadas y las de India o Brasil, es que en la experiencia de la Plaza de la Gardunya la administración segregó en diferentes canales el acceso a la participación impidiendo la interacción entre los distintos actores, de manera que no podía construir ningún nivel meta-epistémico desde el cuál modificar el sistema inicial. A su vez, la administración reguló los tiempos y espacios de la participación sin permitir que esta pudiera desarrollarse desde una posición de exterioridad. En cambio, en las experiencias alternativas la administración funcionó como elemento habilitante, pero fueron los propios actores quienes al fortalecerse construyeron una posición de exterioridad lo que les permitió interrelacionarse y desarrollar modelos epistémicos alternativos, cumpliéndose las dos condiciones para el cambio₂. Aunque en estos casos, quizás sería más adecuado substituir el término liberal por popular o ciudadano.

En este sentido, la incorporación de cómo distintos modos de gobernación afectan a las tipologías de participación requiere de un diseño de investigación más complejo, que multiplicaría el número de casos de estudio y que podría formar parte de una futura agenda de investigación.

Finalmente, considero relevante para ulteriores investigaciones profundizar en el nexo entre los estudios de participación y el campo teoría política, que en este artículo sólo he podido señalar a través de la vinculación entre los tipos estudiados y los modelos democráticos subyacentes.

Bibliografia

- Abella, Martí (2004) *Ciutat Vella. El centre històric reviscolat*. Barcelona: Aula Barcelona.
- Abers, Rebecca (1997) Learning Democratic Practice: Distributing Government Resources through Popular Participation in Porto Alegre, Brazil. En Douglas, Mike & Friedmann, John (ed.) *Cities for Citizens: planning in the rise of civil society in a global age*. (pp.39-65) Chichester: John Wiley & Sons.
- Aisa, Ferran & Vidal, Mai (2006) *El Raval. Un espai al marge*. Barcelona: Editorial Base.
- Alexandre, Octavi (2000) *Catàleg de la Destrucció del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic del Centre Històric de Barcelona*. Barcelona: Veïns en defensa de Barcelona Vella.
- Alguacil, Julio (ed.) *Poder local y Participación Democrática*. Barcelona: Ediciones el Viejo Topo.
- AVV Casc Antic (1979) *Pla Popular del Casc Antic*. Barcelona: AVV Casc Antic
- Ayuntamiento de Barcelona (1985) *Pla Especial de Reforma Interior del Raval*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Ayuntamiento de Barcelona (1986) *Pla Especial de Reforma Interior del Sector Oriental del Centre Històric*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Ayuntamiento de Barcelona (1993a) *Modificació del Pla Especial de reforma Interior del Raval per a l'ubicació de la Universitat en l'illa de la Misericòrdia i decongestió del Pla Central*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Ayuntamiento de Barcelona (1993b) *Estudi de Detall de l'illa compresa entre els carrers Robador, Sant Josep Oriol, la Cadena i Sant Rafael*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Ayuntamiento de Barcelona (2001) *Modificació del PERI del Raval per a la nova ordenació de l'àrea delimitada pels carrers d'en Robador, Sant Rafael, Rambla del Raval, Sant Josep Oriol i la plaça Salvador Seguí*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Ayuntamiento de Barcelona (2005a) *Modificació del PERI del Raval a l'àrea delimitada pels carrers Sant Rafael, Sadurní, Sant Josep Oriol i la Rambla del Raval*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Ayuntamiento de Barcelona (2005b) *Parla'ns. La Gardunya a debat!* Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Ayuntamiento de Barcelona (2008) *Reforma de la Plaça de la Gardunya i entorns*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

-
- Blanco, Ismael & Gomà, Ricad (2002) *Gobiernos locales y redes participativas*. Barcelona: Editorial Ariel.
- Blanco, Ismael; Bonet, Jordi & Walliser, Andrés (2011) Urban governance and regeneration policies in historic city centres: Madrid and Barcelona. *Urban Research and Practice*, 4 (3).
- Bonet i Martí, Jordi (2011) Una aplicació de las enseñanzas del movimiento perestroika al análisis de las políticas urbanas. En Cortina Oriol, Mercè & Ibarra Guell, Pedro *Recuperando la radicalidad. Un encuentro en torno al análisis político crítico*. (pp. 325-336) Barcelona: Editorial Hacer.
- Bonet i Martí, Jordi (en prensa) El territorio como espacio de radicalización democrática. Una aproximación crítica a los procesos de participación ciudadana en las políticas urbanas de Madrid y Barcelona. *Revista Athenea Digital*.
- Boneta, Xavier (2004) Transformació de l'illa de Robadors (Barcelona). En *Anuari Territorial* (pp. 386-389). Barcelona: Societat Catalana d'Ordenació del Territori
- Bohigas, Oriol (1985) *Reconstrucció de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62.
- Borja, Jordi (2010) *Luces y sombras del Urbanismo de Barcelona*. Barcelona: Editorial UOC.
- Busquets, Joan (2004) *Barcelona, la construcció urbanística de una ciudad compacta*. Barcelona: Ediciones del Serbal.
- Cabrera, Pere (2007) *Ciutat Vella de Barcelona. Memòria d'un procés urbà*. Barcelona: Ara Llibres.
- Cais, Jordi (1997) *Metodología del análisis comparativo*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Clark, Jon (1979) Concerted Action in the Federal Republic of Germany. *British Journal of Industrial Relations*, 17(2), 242-258.
- Col·lectiu (2002) Espai del Pou de la Figuereta. Per un equipament esportiu al Casc Antic de Barcelona. Octavilla fechada el 21 de novembre de 2002
- Col·lectiu (2002b) Manifest per una Ciutat Vella verda i sense especulació. Octavilla fechada el 25 de novembre de 2002
- Coller, Xavier (2001) *Estudio de caso*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Coordinadora contra l'especulació del Raval (2004) El Raval: la lluita fragmentada o l'actuació anestesista de l'Ajuntament. En UTE *Barcelona marca registrada: un model a desarmar*.

Barcelona: Editorial Virus

Davies, Jonathan S. & Imbroscio, David L. (2009) *Theories of Urban Politics*. London: Sage.

Di Masso, Andrés; Dixon, John and Pol, Enric (2011) On the contested nature of place: 'Figuera's Well', 'The Hole of Shame' and the ideological struggle over public space in Barcelona. *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 231-244.

Espada, Arcadi (2000) *Raval: del amor a los niños* Barcelona: Anagrama.

FOCIVESA (2005) Memòria 2005. Barcelona: Foment de Ciutat Vella.

FOCIVESA (2006) *Pla Director per la Reforma Urbana de la Plaça de la Gardunya i Entorns*. Barcelona: Foment de Ciutat Vella .

Fung, Archon (2003) *Deepening democracy. Institutional innovations in Empowered Participatory Governance. The Real Utopias. Vol. 4* London: Verso Press.

Fung, Archon (2004) *Empowered Participation: reinventing Urban Democracy*. New Jersey: Princeton University Press.

Gomà, Ricard (1992) *Govern local i reestructuració urbana: un model d'anàlisi de polítiques públiques*. Tesis doctoral no publicada. Universitat Autònoma de Barcelona.

Gomà, Ricard & Rosetti, Natalia (1998) Ciutat Vella: degradació, crisi i regeneració. *Barcelona Societat*, 8, 94-124.

Harvey, David (2003) *Espacios de esperanza*. Madrid: Editorial Akal.

Heeren, Stefanie von (2004) *La remodelación de Ciutat Vella. Un análisis crítico del model Barcelona*. Barcelona: Veïns en Defensa de Barcelona Vella.

Ibarra, Pedro (2005) *Manual de sociedad civil y movimientos sociales*. Madrid: Editorial Síntesis.

Isaac, T.M. Thomas & Heller, Patrick (2003) Democracy and Development: Decentralized Planning in Kerala. En Fung, Archon & Olin Wright, Erik *Deepening democracy. Institutional innovations in Empowered Participatory Governance. The Real Utopias. Vol. 4* (pp. 85-118). London: Verso Press

Judge, David (1995) Pluralism. En Judge, David, Stoker, Gerry & Wolman, Harold *Theories of Urban Politics*. (pp. 13-34) London: Sage.

Judge, David, Stoker, Gerry & Wolman, Harold (1995) *Theories of Urban Politics*. London: Sage.

Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (2004) *Hegemonía y estrategia socialista*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

-
- Lowndes, Vivien (1994) Citizenship and urban politics. En Judge, David, Stoker, Gerry & Wolman, Harold *Theories of Urban Politics*. (pp.160-180) London: Sage.
- Martí-Costa, Marc & Bonet i Martí, Jordi (2008) Movimientos urbanos hoy: heterogeneidad, fragmentación y glocalización En Ibarra, Pedro & Grau, Elena *Anuario de movimientos sociales: la red en la ciudad* (pp.27-42). Barcelona: Editorial Icaria.
- Martí-costa, Marc & Parés, Marc (coords.) (2009) *Llei de barris: cap a una política de regeneració urbana participada i integral?* Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Martínez Rigol, Sergi (2000) *El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració del Raval entre la renovació i la gentrificació*. Tesis doctoral no publicada. Universitat de Barcelona.
- Mas, Maria & Verger, Toni (2004) Un forat de la vergonya al Casc Antic de Barcelona. En Unió Temporal d'Escribes. *Barcelona, un model a desarmar*. Barcelona: Editorial Virus.
- Mouffe, Chantal (1999) *El retorno de lo político*. Barcelona: Editorial Paidós.
- Parés, Marc (coord.) (2009) *Participación y calidad democrática. Evaluando las nuevas formas de democracia participativa*. Barcelona: Ariel.
- Pascual Esteve, Josep Maria (2011) *El Papel de la ciudadanía en el auge y decadencia de las ciudades. El fin del gerencialismo o la recuperación de lo público y sus autores*. Valencia: Editorial Tirant lo Blanch.
- Schmitter, Philippe (1992) The Irony of Modern Democracy and Efforts to Improve its Practices. *Politics and Society*, 20 (4), 507-512.
- Schumpeter, Joseph A. (1968) *Capitalismo, socialismo y democracia*. Madrid: Ediciones Aguilar.
- Stone, Clarence N. (2009) Who is Governed? Local Citizens and the Political Order of the Cities. En Davies, Joannathan S. & Imbroscio, David L. (ed) *Theories of Urban Politics*. (pp.257-273) London: Sage
- Subirats, Joan & Rius, Joaquim (2008) *Del Xino al Raval. Cultura i transformació social a la Barcelona central*. Barcelona: Editorial Hacer.
- Tatjer, Mercè (2000) Las intervenciones urbanísticas en el centro histórico de Barcelona: de la Vía Layetana a los nuevos programas de rehabilitación. En Bernal Santa Olalla, Begoña (coord.). *Oportunidades de desarrollo sostenible para los conjuntos urbanos históricos. III Jornadas de Geografía Urbana (Burgos, 18 a 21 de mayo de 1998)* (pp. 13-28). Burgos: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Burgos.
- Taller VIU (2007) *El cielo está enladrillado. Entre el mobbing y a violencia inmobiliaria y*

urbanística. Barcelona: Edicions Bellaterra.

TSJC (1999) STSJC Sala de lo Contencioso-Administrativo de 22 de marzo de 1999.

TSJC (2005) STSJC 817/2005 de la Sala de lo Contencioso-Administrativo de 27 de octubre de 2005.

UTE (2004) *Barcelona marca registrada un model a desarmar*. Barcelona: Editorial Virus.

Watzlawick, Paul (1989) *Cambio: formación y solución de los problemas humanos*. Barcelona: Editorial Herder.

Weber, Max (2006) *Conceptos sociológicos fundamentales*. Madrid: Alianza Editorial.

Zizek, Slavoj (2008) *En defensa de la intolerancia*. Madrid: Ediciones Sequitur.

An aerial photograph of a city grid, likely New York City, with a purple gradient overlay. The text is centered over the image.

RESUM GLOBAL DISCUSSIÓ DE RESULTATS

RESUM GLOBAL DE LA TESI I DISCUSSIÓ DE RESULTATS

Aquest capítol inclou tant el resum global de la tesi com la presentació i discussió de resultats. Per fer-ho, l'he dividit en dos apartats: en el primer, explico l'estructura de la tesi en relació a cadascun dels articles presentats, mentre al segon em centro en la discussió de resultats, si bé aquesta ja hagi estat en part abordada a Bonet, 2012-b.

L'estructura de la tesi

La redacció de la tesi segueix l'estructura del compendi de publicacions. Així, d'acord amb la normativa estipulada a la Universitat Autònoma de Barcelona es compon de: introducció, els diferents articles que formen el compendi, el resum global i discussió de resultats, les conclusions i un annex.

La primera secció correspon a la introducció, on exposo quina ha estat la motivació que m'ha portat a la redacció a la tesi, quin ha estat el disseny de recerca i la metodologia emprada. Els articles que formen part del compendi són cinc: dos publicats a volums col·lectius i tres publicats en revistes científiques, mentre l'annex el forma un capítol extens que analitza el procés de reforma urbana de Ciutat Vella.

El primer article (Bonet, 2008) correspon a la publicació de la ponència que vaig presentar a les *Jornadas de Análisis Político Crítico* celebrades a Bilbao el 14 i el 15 de novembre de 2008. Allí, em plantejava el desenvolupament d'un enfocament crític per a l'anàlisi de les polítiques urbanes partint de l'orientació fronètica exposada per Flyvberg (2001) i reivindicada pel moviment Perestroika (Renwick, 2005), el qual va criticar els enfocaments dominants de la ciència Política nord-americana. L'objectiu d'aquest article en relació a la tesi era doble: d'una banda situar la tesi a l'arena del debat de la Ciència Política internacional, posicionant-me a favor d'un enfocament crític que emfasitzés els biaixos que sovint afecten les recerques empíriques en ciència política, i de l'altra exposar una proposta epistemològica i metodològica d'anàlisi de les polítiques urbanes basada l'enfoc fronètic on es tinguessin en compte: “las necesidades y articulaciones de aquellos colectivos sociales que a menudo se encuentran expulsados del sistema político, relegados a la categoría de entorno, dónde evaluar los impactos (*outcomes*) de la acción de gobierno, apostando por un reconocimiento de su agencia y ofrecer mecanismos de *empoderamiento*, sin que estos supongan una suplantación de su voz o una simple traducción académica de sus exigencias”. (Bonet, 2011: 331).

El segon article (Martí-Costa & Bonet, 2009) correspon a una revisió de la teoria dels moviments socials urbans i que té el seu origen en una ponència presentada al *X Coloquio Internacional de*

Geocrítica celebrat a Barcelona el juny de 2009. En aquest article vam desenvolupar una revisió teòrica del concepte de Moviments Socials Urbans partint de la proposta original de Castells (1977, 1983) incloent-hi una reformulació de les tipologies de moviments que allí es presenten, per reconceptualitzar-la en el context de la globalització. El text es vincula a la tesi al focalitzar-ne l'anàlisi sobre la composició dels Moviments Socials Urbans evidenciant la rellevància de la dimensió d'heterogeneïtat, així com algunes d'algunes categories d'anàlisi com la de particularisme militant o la mateixa de moviments socials urbans, que seran recollides a Bonet (2012-b).

El tercer article (Bonet 2012-a) fa referència a la necessitat d'adoptar un enfocament crític en els estudis sobre participació, en sintonia amb el prèviament he exposat a (Bonet, 2011.) Aquí desenvolupo un anàlisi de l'evolució de la participació ciutadana en polítiques urbanes a Barcelona i Madrid, vinculant-lo a una revisió dels estudis sobre participació a l'estat espanyol. Això em permet identificar diferents enfocaments, posicionant-me en el crític, del qual “su finalidad se situa no tanto en la participación en sí misma, cómo en el análisis de su interrelación con el entorno. Es decir, cual es la incidencia de los órganos, procesos y mecanismos de participación en la hechura de las políticas públicas a partir del análisis de su trazabilidad en los outputs (en forma de cómo afecta la participación a las políticas y planes que se desarrollan) y la relevancia en los outcomes (impactos que se generan en el territorio a consecuencia de la participación)” (Bonet, 2012-a).

Així mateix, introdueixo una definició de participació que serà emprada a (Bonet, 2012 -b) “la incorporación de la ciudadanía en categoría de actores implicados en los procesos de toma de decisiones para el desarrollo de las políticas públicas en cualquiera de sus fases: diagnóstico, diseño, implementación y evaluación” (Bonet, 2012-a) Alhora, presento també la distinció entre participació per invitació i participació per irrupció (dimensió que serà abordada a Bonet, 2012-b) i analitzo la interrelació entre ambdues, exemplificant-la en diferents casos de Barcelona i Madrid, quatre dels quals serviran de base a l'anàlisi tipològica desenvolupada.

El quart article (Blanco, Bonet & Walliser, 2011) es basa en una anàlisi comparativa dels models de governança en les polítiques de regeneració dels centres històrics a Barcelona i Madrid en base als resultats obtinguts al projecte d'investigació SEJ 2007-63788/CPOL. Així doncs, s'analitza l'evolució de les polítiques de regeneració dels centres històrics en ambdues ciutats des de la transició del franquisme a la democràcia fins a l'actualitat, establint un vincle entre la construcció de l'agenda de la regeneració i les xarxes de governança. L'objectiu d'aquest en relació a la tesi és d'una banda, analitzar el procés de construcció de les polítiques de regeneració liderades pel sector públic en aliança amb el privat i l'arquitectura institucional que li serveix de suport, i de l'altra evidenciar com la regeneració urbana ha tendit a privilegiar-ne la dimensió física per sobre de la social “Both Barcelona and Madrid have put strong restrictions to citizen’s participation in the making of

regeneration policies for their respective historic centers. They both have also privileged the physical aspects of urban regeneration, which has had the effect that urban improvements in these areas have brought about strong gentrification pressures. However, they represent different conceptions of how to put into practice the transformation of historic centers. “ (Blanco, Bonet & Walliser, 2011).

El cinquè article (Bonet 2012-b) apareixerà publicat a la revista *Urbs de Estudios Urbanos y Ciencias Sociales* i té com a finalitat avançar les conclusions de la tesi centrant-me en l'anàlisi dels rendiments substantius de diferents tipologies de participació. Per això, partint de l'enfocament fronètic (Bonet, 2011) analitzo com varien els impactes de la participació ciutadana en les polítiques de regeneració urbana dels centres històrics en funció del tipus de participació. Per fer-ho, m'he basat en quatre casos d'estudi que formen part del procés de reforma urbana dels barris del centre de Barcelona (Blanco, Bonet & Walliser, 2011). De l'anàlisi comparativa, he construït dues dimensions rellevants: d'una banda, el mode d'accés a la participació -per invitació o per irrupció (Bonet, 2012- a) i de l'altra, l'articulació dels actors (Bonet, 2009) en la dimensió homogeneïtat-heterogeneïtat. A partir de la comparativa de resultats i del creuament d'aquestes dues dimensions, construeixo una tipologia de formes de participació que presenten rendiments substantius diferents. Això m'ha permès apuntar d'una banda la vinculació entre els impactes de la participació i classes de canvi en polítiques públiques, i de l'altra la interrelació entre tipologies de participació i models de democràcia.

Després dels cinc articles, s'inclou aquest resum aquest capítol de resum global i discussió de resultats i un darrer capítol de conclusions, on s'apunten quines considero que han estat les principals aportacions de la tesi als debats teòrics i metodològics en el camp dels estudis urbans i la teoria política, així com l'esbos de futures línies de recerca.

Finalment, s'acompanya un annex on s'inclou en text sobre el procés de creació de la reforma urbana a Ciutat Vella. L'interès d'aquest annex en relació a la tesi rau en què ubica la construcció del procés de reforma urbana des del seu origen, amb l'enderroc de la muralla i els primers plans de reforma interior fins a la negociació dels PERI, per la qual cosa la seva lectura constitueix un complement des d'una mirada històrico-discursiva al treball desenvolupat en els articles que formen el compendi de publicacions.

Descripció dels casos

La recerca es basa en una anàlisi comparativa de quatre casos d'estudi: la Comissió Gestora de l'ARI, l'oposició al projecte Illa Robador-Sadurní, el conflicte del Forat de la Vergonya i el procés participatiu per a la remodelació de la Plaça de la Gardunya. La pregunta de recerca consisteix en

per què diferents formes de participació produïen impactes desiguals en el procés de producció de les polítiques públiques. En aquest sentit, la selecció d'aquests quatre casos d'estudi evidenciava aquesta variació en els rendiments substantius de la participació dins un mateix context. Tot i que la descripció i anàlisi d'aquests quatre casos ja les he abordat a Bonet, 2012-b, en aquest apartat aprofundiré la seva discussió a partir d'una descripció més acurada i introduiré noves dimensions a l'anàlisi.

1. La Comissió Gestora del ARI

Un cop aprovats els PERIs, fruit del consens entre el moviment veïnal i l'administració municipal (veure ANNEX), es va produir una situació d'impasse en el moment d'implementació (Bonet, 2012-b) ja que l'Ajuntament no disposava dels recursos econòmics ni dels instruments legals i executius per dur a terme la reforma d'una forma àgil i efectiva (Abella, 2004). La solució a aquesta situació de bloqueig fou la creació d'una arquitectura institucional *ad hoc*, que permetés d'una banda agilitzar la gestió urbanística i, de l'altra, accedir als fons econòmics a través de l'impuls de formes de concertació público-privada (Ajuntament de Barcelona, 1999).

Així doncs, el setembre de 1984 el Ple de l'Ajuntament de Barcelona va sol·licitar la declaració d'Àrea de Rehabilitació Integral (ARI)³⁶ pel districte de Ciutat Vella (La Vanguardia, 1984); que no arribà a fer-se efectiva fins l'any 1986 a causa de les reticències de l'administració autonòmica a participar en el projecte, donada l'elevada inversió econòmica que suposava la reforma urbana (La Vanguardia, 1985). Durant aquest interval de temps, l'any 1985 l'alcalde Pasqual Maragall va atorgar el rang de tinent alcalde al regidor de Ciutat Vella, Pau Cernuda, com a comissionat per a la creació del Pla d'Actuacions Integral de Ciutat Vella (PAI), programa que tenia per finalitat integrar els diferents departaments de l'administració (Urbanisme, Benestar Social i Seguretat Ciutadana) implicats en l'operació de reforma i crear al mateix temps una direcció executiva encapçalada pel regidor de Districte (Abella, 2004).

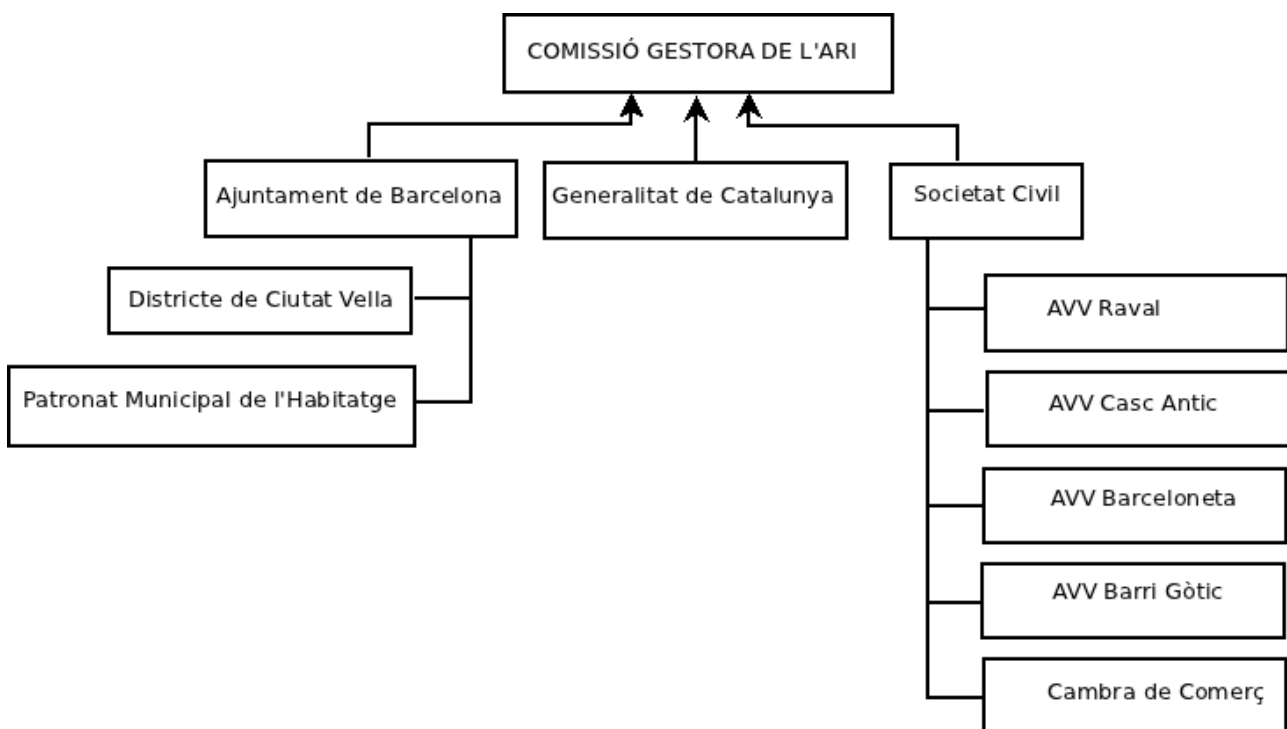
El PAI fou doncs el primer element constitutiu de la nova estructura, al qual el va seguir l'ARI (1986) com a figura legal que permetia integrar els diferents PERIs (Raval, Casc Antic i Barceloneta) i accedir als fons estatals destinats a aquesta figura de rehabilitació (Blanco, Bonet & Walliser, 2011).

L'octubre de 1987 fou creada la comissió gestora del ARI (La Vanguardia, 1987) sota la presidència de Joan Clos, escollit nou regidor de Ciutat Vella en substitució de Pau Cernuda. La Comissió Gestora funcionà com a òrgan de concertació entre les administracions públiques i el moviment

³⁶ Les Àrees de rehabilitació Integral es creen a partir del Real Decret 2555/1982 de 24 de setembre pel qual s'arbitren mesures per a la rehabilitació integrada del patrimoni arquitectònic en centres urbans, nuclis rurals i conjunts històrico-artístics.

veïnal per a efectuar el seguiment de les operacions projectades en els PERIs i acordar les seves ulteriors modificacions. La Comissió estava formada per un president i un vice-president nomenats per l'Ajuntament, representants del govern autonòmic (Generalitat de Catalunya), de l'Ajuntament i del Districte de Ciutat Vella, de la Cambra de comerç, així com un representant per cadascuna de les associacions de veïns del territori (AVV del Raval, AVV Casc Antic, AVV Barri Gòtic i AVV Barceloneta).

Gràfic 1: Composició de la Comissió Gestora de l'ARI

Font: Elaboració pròpia

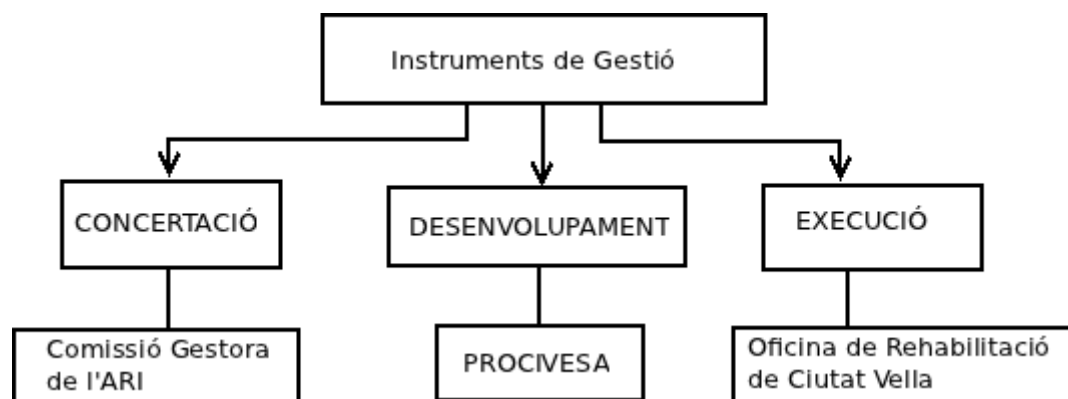
La funció principal de la Comissió era fer un seguiment de la reforma (dades econòmiques, executives,...), ser informada dels canvis en la normativa, així com de les operacions de planejament urbà. La comissió va reunir-se amb una periodicitat regular fins a 2006 quan va deixar de convocar-se, al considerar que els grans projectes de reforma ja havien conclòs i que era necessari iniciar una nova etapa en el procés de reforma de Ciutat Vella, tal i com va constatar a l'entrevista l'ex-regidor Carles Martí. També cal destacar l'establiment d'un marc de funcionament mitjançant Plans Quadriennals, els quals van permetre etapificar les operacions i projectar les inversions necessàries per a la seva implementació, evitant incórrer altra vegada en una situació d'implementació fallida.

Cal evidenciar que l'impuls de l'ARI de Ciutat Vella va suposar un canvi en la forma d'entendre aquesta figura legal: pel seu àmbit d'actuació -a l'estendre's al conjunt d'un districte quan la figura del ARI era pensada per àrees menors (Blanco, Bonet & Walliser, 2011); per la seva durada -que es va perllongar més de 20 anys i per les innovació que va suposar incorporar representants de totes les

associacions de veïns dels barris en la Comissió Gestora, quan originalment aquest òrgan estava pensat per a acollir únicament a un representant del moviment veïnal, fet que va facilitar la seva funció com òrgan de negociació i concertació a escala barrial.

A fi d'agilitzar el procés de gestió urbanística, l'any 1988 es va crear una empresa mixta (públic-privada) encarregada de la gestió urbanística, PROCIVESA (Promoció de Ciutat Vella, SA) amb capacitat d'endeutament i d'operar al mercat, adquirint i venent immobles a fi de recuperar part de les plusvàlues generades amb les intervencions. Finalment, l'arquitectura institucional de la reforma es va completar amb la creació de l'Oficina de Rehabilitació de Ciutat Vella (1989), que tenia per finalitat promocionar la rehabilitació privada (Abella, 2004) (veure gràfic 1).

Gràfic 2: Arquitectura Institucional de la reforma urbana de Ciutat Vella

Font:elaboració pròpia

2. La operació Illa Robador-Sadurní

L'operació d'urbanització de la Illa Robador-Sadurní no estava inicialment inclosa en el PERI del Raval (Ajuntament de Barcelona, 1985) sinó que va sorgir arran de l'interès de l'Ajuntament per traslladar la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona als terrenys de l'antiga casa de la Misericòrdia, seguint la lògica del Pla del Liceu al Seminari de crear equipaments de centralitat cultural com a estratègia de regeneració urbana (La Vanguardia, 1987; Subirats & Rius, 2008).

Tanmateix, els terrenys de l'antiga casa de la Misericòrdia estaven qualificats com a zona verda en el PERI original, ja que havien d'allotjar un parc urbà davant l'antiga Casa de la Caritat (actual CCCB) que servís per esponjar la zona de Raval Nord. L'operació urbanística requeria doncs efectuar un equilibri de càrregues: és a dir, la superfície de zona verda que es perdia a resultes de l'operació, havia de traslladar-se a una altra zona del territori. Així doncs, l'any 1990, l'Ajuntament va anunciar que estava estudiant traslladar aquesta àrea verda a una zona degradada del sud del barri,

de manera que servís per a regenerar el teixit urbà de la zona (La Vanguardia, 1990). Amb aquest objectiu, l'Ajuntament (1993a, 1993b) va promoure una modificació del PERI que incloïa el canvi d'ús dels terrenys de la Casa de la Misericòrdia i un notable esponjament en la zona delimitada pels carrers Robador, Sant Rafael, Cadena, San Josep Oriol, Espalter, Sant Pau i la Plaça Salvador Seguí. Aquest sector abraçava una superfície de 12.000 m² de sòl, amb una edificabilitat de 40.000 m², i estava ocupat per una cinquantena d'edificis (una escola, un antic cinema i nombroses escales de veïns), un bon nombre d'ells de propietat municipal.

El projecte urbanístic

A fi d'agilitzar la gestió urbanística i estalviar-se el cost de les expropiacions³⁷, l'Ajuntament inicia a partir de 1990 un procés de compra indirecta de finques utilitzant com a intermediaris Agents de la Propietat Immobiliària, a fi de “no aixecar la llebre” segons declara en l'entrevista Martí Abella, responsable de PROCIVESA. Aquest procés de compra durarà fins a l'aprovació del nou planejament (1993) a partir del qual es crearà la Junta de Compensació per finalitzar el procés d'expropiacions de les darreres finques que no eren propietat municipal. Segons Martí Abella (2004:91) aquesta fou la primera actuació iniciada per PROCIVESA amb criteris de recuperació de plusvàlues immobiliàries.

Des d'aleshores ençà, el projecte urbanístic passarà per diferents fases. En un inici, es preveia la construcció d'un conjunt d'edificis d'alt standing que tancarien l'illa Robador-Sadurní en forma de cargol envoltant la zona verda; en realitat es tractava d'una plaça deprimida que s'hi accedia per una única entrada i a la qual els responsables del projecte qualificaven de plaça anglesa³⁸. Aquest projecte inicial fou modificat per l'estudi d'arquitectura MBM (Martorell-Bohigas-Mackay) i gestionat per PROCIVESA, incloent-hi: l'edificació d'un hotel de luxe de catorze plantes (9.000 m²); la destinació de 12.000 m² a habitatges (uns 280), 8.400 m² per a equipaments i zona verda, i la resta per a oficines. Part dels 280 habitatges previstos havien de destinar-se a real·lotjar els afectats pel Pla, mentre la zona verda es mantenia com a plaça deprimida envoltada de les noves edificacions. Davant les protestes dels veïns, l'arquitecte Oriol Bohigas va declarar que la denominació de zona verda era una qualificació urbanística, però que la seva urbanització era compatible amb el model de plaça dura, arribant a dir-lis que si calia “podia pintar els bancs de color verd”, segons relaten els entrevistats de l'AVV de la Taula del Raval.

Tanmateix, l'Ajuntament es va veure obligat a realitzar una darrera modificació del PERI del Raval en relació al projecte d'Illa Robador a resultes de les sentències judicials fruit de l'oposició veïnal al

³⁷ Cal tenir en compte que el desenvolupament del projecte es realitzarà principalment després dels jocs olímpics de 1992, un moment on les finances municipals es troben en una situació delicada.

³⁸ Aquest model ja havia estat seguit anteriorment per la urbanització de la Plaça de les Caramelles a la zona nord del Raval.

projecte. Un cop aprovada definitivament aquesta modificació (2001) es van convocar successius concursos per a dissenyar els diferents grups d'habitatges i l'hotel. El concurs de l'hotel va ser guanyat per l'arquitecte Pere Puig, amb un projecte que consistia en un edifici de deu pisos de planta el·líptica de 38 m d'alçada, amb una façana translúcida il·luminada des de l'interior que canviava de color segons la llum del dia, de manera que en paraules de l'arquitecte esdevingués una torxa que irradiés de llum aquesta zona deprimida del Raval (El País, 8 de març de 2002; el Periódico, 8 de març de 2002).

El mes de setembre de 2002 es van licitar les obres de construcció de l'hotel, que va guanyar la cadena Barceló-Clavel Hoteles. La construcció final de l'edifici fou adjudicada a l'estudi mallorquí CMV Arquitectes i l'interiorisme a Jordi Galí; que va optar per no fer un edifici làmpada, tot i mantenir el disseny de cilindre original. El gener de 2003 l'Ajuntament de Barcelona va adjudicar la construcció de 130 habitatges en règim de protecció oficial a tres cooperatives: dues sindicals, la cooperativa Habitatge i Entorn de Comissions Obreres (CCOO) i la cooperativa Llar Unió de Ciutat Vella de l'Unió General de Treballadors (UGT); i una veïnal, la cooperativa El Teu Barri gestionada per l'Associació de Veïns del Raval. Alhora, l'any 2004 s'inicia la construcció d'un bloc destinat a oficines on s'instal·laria la seu central del sindicat UGT, així com la construcció d'un aparcament soterrat amb capacitat per a 225 vehicles³⁹.

L'oposició al projecte

L'oposició al pla d'Illa Robador pot dividir-se en dues fases. La primera s'inicia l'any 1993 arrel de l'aprovació de la modificació del PERI i dura fins l'any 1999 quan s'emet la sentència del TSJC referida al primer contenciós administratiu. Aquesta fase serà protagonitzada principalment per la AVV Taula del Raval, amb un pes poc significatiu dels col·lectius alternatius i llibertaris del barri que no arribaran a articular una aliança estable amb el moviment veïnal. Tanmateix, l'esclat del cas de pederàstia l'any 1997 va suposar un punt d'inflexió que contribuï a desactivar l'oposició veïnal al projecte.

La segona fase, s'inicià l'any 2002 i va continuar fins a la inauguració de l'hotel tenint com a principal protagonista la Coordinadora contra l'especulació del Raval. En aquesta segona fase, el pes dels col·lectius alternatius serà superior al del moviment veïnal.

La primera fase

La modificació del PERI de 1993 i la decisió de què la zona verda estigués ubicada de manera que

³⁹ Diferents entrevistats han denunciat l'existència d'un aparcament soterrani sota la Rambla del Raval que hauria de connectar amb l'aparcament d'Illa Robador. Aquest aparcament no estaria operatiu segons els entrevistats per què hauria estat construït amb els Fons FEDER que la Unió Europea va destinar a la urbanització del Pla Central del Raval.

afavorís el gaudi privat, ja fos dels futurs veïns o dels clients de l'hotel, va causar gran malestar entre el veïnat del barri, que consideraven que es tractava d'una operació especulativa que trencava els acords inicials del planejament i els beneficis de la qual afavorien únicament els interessos dels promotors privats. Aquesta situació es va agreujar arran de les pressions que PROCIVESA va realitzar per què els residents abandonessin la zona afectada.

D'una banda, el fet que la zona verda no estigués delimitada sobre plànol, va comportar que la majoria d'afectats a qui se'ls expropiava se'ls pagués en concepte de zona verda, el que donava lloc a una menor indemnització que si el seu destí final era l'edificació d'habitatges o d'un hotel. Alhora, un cop procedida l'adquisició de les finques per part de PROCIVESA (ja fos mitjançant el procediment de compra o expropiació) els antics llogaters patien pressions per deixar els seus habitatges⁴⁰; especialment aquells que es trobaven en situacions contractuals irregulars i que per tant no tenien accés legal a indemnitzacions. Les operacions de desnonament van culminar amb l'enderroc d'una cinquantena d'edificis

L'oposició al projecte va ser protagonitzada des d'un inici per l'AVV Taula del Raval, associació que té el seu origen en l'Associació de Veïns i Comerciants del Carrer de la Cera i que va nèixer a principis dels anys 90' per donar resposta a l'increment de les expropiacions i oferir una alternativa a la forta complicitat institucional que atribuïen a l'AVV del Raval. Així mateix, la incorporació de persones que provenien de l'AVV oficial descontentes amb la línia de seguidisme municipal practica per aquesta, va augmentar la competència entre ambdues associacions. A aquest fet cal afegir que arran de la progressiva satel·lització de l'AVV del Raval al voltant del Partit Socialista, Convergència i Unió (CIU) i més especialment Esquerra Republicana (ERC) recolzaren activament l'AVV Taula del Raval en les seves demandes.

L'oposició al projecte Illa Robador es materialitzà el mateix 1993 quan l'AVV Taula del Raval presenta al·legacions a la modificació del PERI i posteriorment mitjançant dos contenciosos administratius : un per la superació del nivell d'edificabilitat permès a l'hotel projectat i l'altre per la retallada dels 2.700 m² de zona verda, recolzats un d'ells per Convergència i Unió i la FAVB (Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona). Per contra, l'AVV del Raval continuarà donant suport explícit al projecte municipal, aconseguint que la cooperativa veïnal d'habitatges El Teu Barri esdevingués una de les adjudicatàries de la promoció d'habitatges en la zona programada.

⁴⁰ En una entrevista al Triangle (2002) l'advocat especialitzat en dret urbanístic Eduard Moreno declarava al voltant de la reacció veïnal enfront les expropiacions a Ciutat Vella declarava: “de manera directa encara hi ha moltíssims expropiats que no han reaccionat. Perquè no coneixien els seus drets -parlem de gent gran sovint analfabeta- i es van deixar enlluernar per les ínfimes ofertes de Procivesa, una empresa pública mixta, que negociava amb prepotència d'administració” i en relació a les indemnitzacions afirmava “no s'ha indemnitzat pràcticament ningú. Només se'ls ha ofert una altra vivenda de lloguer, potser en millors condicions però sempre més cara que la que tenien.”

Aquesta situació d'enfrontament entre associacions es perllongà fins l'any 1997 quan esclata el cas de pederàstia del Raval (Espada, 2000) i són detinguts i empresonats el president i el secretari de la Taula del Raval. Malgrat que el president de l'associació sortirà absolt dels càrrecs que se l'imputaven, l'operació policial comportarà el quasi desmembrament de l'associació i de retruc de l'oposició al projecte. Aquest fet ha suscitat diferents hipòtesis sobre les motivacions que hi havia darrera d'algunes de les acusacions i que han estat recollides a la pel·lícula *De Nens* de Joaquim Jordà (2004) i al llibre del periodista Arcadi Espada (2000).

L'any 1999 el TSJC resolgué el contenciós administratiu i tot i no donar la raó als recurrents insta a l'Ajuntament a establir una delimitació clara de la zona verda i l'obligà a pagar les costes. Aquest fet motivà la modificació del PERI de 2001, la qual va ser recorreguda una altra vegada per l'AVV la Taula del Raval recolzada per l'AVV en defensa de Barcelona Vella, en tant els recurrents consideraven que la projectació dividia en dos la zona verda i no precisava la seva exacta ubicació.

Així, a *La Vanguardia* del dimecres 16 de gener de 2002 el president de la Taula del Raval afirmava: “En lloc de mantenir una sola zona verda, l'han dividit en dues, contradient el que exposava una sentència judicial de 1999, en la qual, si bé es donava raó a l'Ajuntament i no als residents, s'asseien les bases de com havia de ser aquesta zona verda i que havia d'amidar – almenys– 2.700 metres quadrats. La sentència indicava que l'estructura de el àrea vegetal es consolidava “sobre l'eix de la calli Sant Sadurní creant una continuïtat per als vianants entre els carrers Espalter i el passatge Bernardí Martorell, situant-se en una posició a cavall entre els grans espais lliures del sector com són la plaça de Salvador Seguí i la rambla del Raval”. El projecte aprovat modificava aquest aspecte de la sentència perquè desplaçava el carrer Sant Sadurní, que ja no tenia continuïtat amb el carrer Bernardí Martorell, a fi de poder construir un hotel de deu plantes.” Aquest fet va motivar l'any 2005 una segona sentència (STSJC, 2005) que donava la raó a l'administració i tancava així la via judicial.

Segona fase

La segona fase fou desenvolupada pels col·lectius alternatius de la zona, vinculats inicialment a l'Ateneu Lliberari del Xino i posteriorment a la Coordinadora contra l'Especulació del Raval. Tot i que ja des dels anys 90', hi havia hagut diferents intents d'articular un moviment d'oposició a les expropiacions que estaven donant-se a l'Illa Robador i a l'àrea del Pla Central del Raval (futura Rambla del Raval), aquest moviment mai no va arribar a articular-se de forma duradora, subsistint això sí, diferents publicacions (el NIU, Derribos,...) i estructures efímeres (Plataforma contra l'Especulació del Raval,...) sense que es generessin dinàmiques de continuïtat (Coordinadora contra l'especulació del Raval, 2004).

No fou doncs fins l'estiu de 2003, amb la creació de la Coordinadora contra l'Especulació del Raval que s'aconseguí generar una estructura estable de treball. Tanmateix, tot i que es realitzaren diferents accions de denúncia del projecte de l'hotel, aquestes tindran un caràcter testimonial ja que el projecte es trobava força avançat. Per aquest motiu, la Coordinadora centrarà els seus esforços en denunciar els casos de mobbing que s'estaven donant al carrer Robador (Taller VIU, 2007), i que poden considerar-se com a efectes indirectes del projecte urbanístic sobre l'entorn.

En aquest context, el 26 de febrer de 2004 es va desallotjar el Bar Ciutat Vella ubicat al carrer Sant Rafael en el darrer edifici que quedava ocupat de l'Illa Robador (Societat Catalana d'Ordenació del Territori, 2004). El desnonament acabà amb càrregues per part dels antiavalots de la Guàrdia Urbana, sent detingut un càmera de televisió espanyola (El Periódico, 2004). Diferents entitats del barri, com la AVV Taula del Raval o la Coordinadora d'Entitats contra l'Especulació del Raval, van criticar l'actuació policial així com el projecte de reforma de l'illa. En canvi, Pep Garcia, president de l'AVV del Raval, celebrava que s'hagués pogut realitzar el darrer desallotjament, ja que considerava que "el barri necessita l'operació de l'illa Robadors".

El novembre de 2004 la Coordinadora contra l'especulació del Raval va convocar un Vermut Popular i un Tour al voltant de l'Illa Robador, on es difongué el full volant "No al projecte Illa Robador"⁴¹ que denunciava les línies generals del projecte i la instal·lació de l'Hotel de Luxe. Finalment, el procés finalitzà amb la inauguració l'any 2006 de la Facultat de Geografia i Història i el setembre de 2008 amb l'obertura de l'Hotel Barceló Raval. La Coordinadora contra l'especulació del Raval va convocar una concentració davant l'Hotel a fi de manifestar la seva oposició. Al fulletó convocant l'acte s'afirmava que "l'hotel simbolitza els violents processos urbanístics, econòmics i polítics del poder per esclafar la vida, l'autoorganització popular i l'antiautoritarisme al Raval, a Barcelona i a Catalunya... amb l'objectiu de fer-ne, de tot plegat, el negoci especulador d'uns pocs a costa de la misèria de molts".

3. El Forat de la Vergonya

El Forat de la Vergonya constitueix un altre procés de modificació unilateral per part de l'administració municipal dels acords del PERI del sector oriental del Centre Històric (1986) que consistia en substituir l'original zona verda, per un aparcament subterrani, pisos per joves i un poliesportiu. Inicialment, el PERI del sector oriental del Centre Històric, seguint les propostes del Pla Popular impulsat des de l'associació de veïns (AV Casc Antic, 1979), havia projectat un esponjament per a generar un parc urbà, els Jardins de Casc Antic, que havia d'ubicar-se entre els carrers Sant Pere més Baix, Metges, Jaume Giralt, Allada, Vermell i Princesa; la seva interconnexió

⁴¹ <http://www.sitesize.net/coordinadoraraval/texterobador.html>

amb l'Avinguda Francesc Cambó i la remodelació del Mercat de Santa Caterina.

No obstant això, la seva execució es va retardar a causa de la complexitat de la gestió urbanística (expropiació i real·lotjament de la població afectada) així com el descobriment de restes arqueològiques en el subsòl del Mercat de Santa Caterina que retardarà la seva reobertura fins l'any 2004. Aquesta situació va contribuir a la degradació del territori a causa del elevat nombre d'edificis afectats i va augmentar el malestar entre els veïns. Fou aleshores que alguns col·lectius van començar a demanar un replantejament dels criteris d'intervenció a l'entendre que aquests havien quedat desfasats. Entre aquestes associacions, cal destacar, l'AVV en defensa de Barcelona Vella que en 1996 va començar a editar la revista PERILLEM on exposaven el seu desacord amb algunes intervencions recollides en el PERI i s'exigiria una major protecció del patrimoni històric, apostant per un model de regeneració basat en la lògica de la rehabilitació en comptes de l'enderrocament (Alexandre, 2000; Heeren, 2004).

En 1997 es van iniciar les expropiacions en la zona del Pou de la Figuera on vivien els sectors més populars del barri. El malestar pels retards i per l'opacitat amb què PROCIVESA negociava les expropiacions⁴², va contribuir a augmentar al grau d'indignació amb l'Ajuntament, especialment quan després dels primers enderrocaments, aquest va deixar un gran solar ple d'enderrocs en la zona que va ser batejat pel veïnat com el Forat de la Vergonya (Mas & Verger, 2004). Només fou arran de la denúncia interposada per l'associació de veïns, l'ajuntament va decidir asfaltar el solar. Va ser llavors quan la regidora de Districte, va anunciar una modificació del projecte original a fi de construir un aparcament subterrani i edificis per a joves, actuació que no estava contemplada al PERI original i que suposava una considerable disminució de la zona verda originalment projectada.

El 15 de desembre del 2000, els veïns decidiren plantar un avet a la zona per celebrar els festes de Nadal. Tot i que la idea inicial era que l'avet estigués plantat només unes setmanes, a l'adonar-se que l'arbre havia arrelat decidiren mantenir-lo. Dies després l'avet aparegué tallat, el que els veïns atribuïren a l'agència municipal. El 9 de març de 2001 els veïns van tornar a plantar l'avet organitzant una col·lecta popular i al seu voltant, es realitzaren festes reivindicatives, amb activitats per infants, dinars populars, pintada de murals,... De manera que l'avet acabà esdevenint el primer símbol de la lluita dels veïns del Forat.

Així, durant els anys 2000, 2001 i 2002 el Forat es va convertir en un formiguer d'activitats

⁴² Una de les crítiques més recollides en les entrevistes fa referència al canvi de condicions contractuals. Anteriorment els veïns disposaven de contractes indefinits, però quan van ser real·lotjats el contracte passava a 5 anys prorrogables d'acord amb el que estipula la legislació vigent d'arrendaments urbans. Tot i tractar-se d'un procediment legal el veïnat percebia que amb els processos de real·lotjament perdia drets. En aquest sentit, el maig de 2001 l'AV en defensa de Barcelona Vella i l'Associació de Veïns de Casc Antic presenten un contenciós administratiu on acusen a PROCIVESA i l'ajuntament de Barcelona d'haver-se estalviat de pagar prop de 24 milions d'euros en indemnitzacions

crítiques: concentracions, rodes de premsa, tallers ciutadans per a l'elaboració de projectes alternatius, jornades de debat, festivals infantils,... Aquesta dinàmica d'activitats iniciada per les associacions veïnals de la zona va promoure l'acostament de diferents col·lectius i moviments socials al moviment veïnal. D'aquesta manera, es gestà una àmplia aliança d'oposició a la proposta municipal i s'ocuparà el solar per a construir un parc autogestionat, enfront de la qual l'Ajuntament respondrà amb dures intervencions policials.

Paral·lelament, l'administració municipal iniciarà una estratègia d'enfrontament entre el teixit associatiu del territori aprofitant-se dels contactes amb algunes entitats del tercer sector del territori vinculades al PICA (Pla Integral del Casc Antic). Aquesta dualització de posicions es visibilitzarà en els dos manifestos que apareixen al novembre de 2002 (Col·lectiu, 2002a i 2002b). El primer «Per uneixi Ciutat Vella verda i sense especulació» (Col·lectiu 2002b) estava signat pels col·lectius crítics amb l'administració que defensaven el manteniment de la zona verda mentre el (Col·lectiu, 2002a) el promovien les associacions afins a l'estratègia municipal que reivindicaven la construcció d'un poliesportiu en la zona. El 23 d'octubre de 2002 es realitzà una reunió al convent de Sant Agustí entre representants de l'administració municipal i dels col·lectius crítics a fi d'apropar posicions, però no s'arribarà a cap acord. El 18 de novembre, l'Ajuntament decidí actuar i eliminar el parc urbà autogestionat, el que desembocà amb càrregues policials que acabaren amb diferents persones ferides i la detenció d'un dels líders de la protesta veïnal. A fi que el veïnat no tornés a apropiarse del Forat, l'Ajuntament alçà un mur per iniciar les obres d'urbanització. Davant d'aquesta situació, veïns i col·lectius socials d'arreu de Barcelona convocaren una manifestació des de Plaça Sant Jaume fins al Forat de la Vergonya on s'enderrocà el mur i es recuperà el parc autogestionat que ara sí, durarà fins a 2006. En ell es realitzaran diferents activitats, com la creació d'una font pública -encara en funcionament, tallers, festes reivindicatives, construcció d'un espai de jocs per a nens,...

Aquest fet acabarà traduint-se en una modificació dels projectes de l'Ajuntament. Així, malgrat que el 5 de desembre de 2002 la Comissió de govern de l'Ajuntament de Barcelona va aprovar el projecte de parking, el dimarts 10 de desembre El Ple de Ciutat Vella i un dia després la Comissió de mobilitat de l'Ajuntament anunciaran que se suspenia de forma provisional el projecte d'instal·lar un aparcament subterrani, a resultes de l'oposició d'ICV, soci municipal del partit socialista en l'equip de govern (El Mundo, 2002).

Des d'aleshores ençà, la situació del Forat entra en un compàs d'espera, fins que l'any 2004 s'iniciarà el procés participatiu d'elaboració del Pla d'Actuació de Districte de Ciutat Vella (2004-2007). El regidor Carles Martí, que substituïa a Katty Carreras al capdavant del Districte, va decidir abandonar la idea d'aixecar un parking i proposà la creació d'una ludoteca, pistes esportives i un

parc que servís de punt de trobada dels veïns (El Punt, 2004)

Tot i així, no fou fins a l'aprovació d'un Projecte d'Intervenció Integral dintre de la Llei de Barris de la Generalitat de Catalunya per a la zona de Sant Pere i Santa Caterina en 2004 que es desencallarà definitivament el conflicte. Així, el 13 d'octubre de 2005, en una reunió informativa celebrada al Convent de Sant Agustí, l'Ajuntament va anunciar l'inici d'un procés participatiu per dissenyar el futur del Forat. En el procés hi participaran coordinats dins l'Espai d'entesa del Casc Antic: l'AVV en Defensa de la Barcelona Vella, l'AVV del Casc Antic, el Fòrum Veïnal de La Ribera, el Col·lectiu de Veïns del Forat de la Vergonya, RAI, Ecoconcern, l'Associació de Botiguers de Sant Pere més Baix, Arquitectes Sense Fronteres, l'espai Kasumay, així com membres d'algunes cases okupades del barri.

Aquesta xarxa crítica en el context del procés va desenvolupar diferents propostes a l'Ajuntament (creació de dos equipaments cívics autogestionats, manteniment de l'hort comunitari, dotació de pistes de bàsquet i futbol, pavimentació dels espais centrals amb arenilla (sauló) ...) (Martí-Costa & Parés, 2009) que foren assumides en la seva major part per l'administració municipal. No obstant això, un sector del Espai d'Entesa format per alguns membres de cases okupades i el recentment creat Ateneu Llibertari de Casc Antic no acceptaran les bases d'aquest acord, al considerar que el resultat final desvirtuava el caràcter autogestionat del parc i abandonaran el procés abans de la seva finalització.

4. La reforma de la Plaça de la Gardunya

La Plaça de la Gardunya es troba situada en el barri del Raval darrere del mercat de la Boqueria en els antics terrenys del Convent de San Joan de Jerusalem enderrocat l'any 1888. Durant mig segle aquest espai va ser ocupat per venedores de fruites i hortalisses, fins que en la dècada dels 50 del segle XX es va iniciar la construcció d'un aparcament de vehicles, convertint-se la zona en una àrea de serveis darrere del mercat de la Boqueria (Ajuntament de Barcelona, 2008).

El PERI del Raval (Ajuntament de Barcelona, 1985) plantejava la desaparició de la plaça proposant que el mercat es traslladés uns metres més enrere. No obstant això, aquesta proposta fou desestimada i després de la remodelació, el mercat va acabar mantenint la seva ubicació original.

La reforma de la Boqueria es va desenvolupar en dues fases que no van afectar la plaça: la primera va tenir lloc entre 1998-2001 i es va ocupar de la rehabilitació de l'espai interior del mercat, mentre en la segona, el 2003, es va recuperar el porxat original. Un cop finalitzada la remodelació del mercat, es va evidenciar la necessitat d'intervenir en la zona de la plaça de la Gardunya, la funció de la qual com àrea de serveis havia quedat obsoleta per a les necessitats del nou mercat.

Per a aquest motiu, es va projectar una intervenció més àmplia que acollia l'àrea compresa entre els carrers Carme i Hospital, el mercat la Boqueria i l'antic Hospital de la Santa Creu. Es va iniciar així la redacció d'un Pla especial de Remodelació que preveia soterrar l'aparcament, generant un nou espai públic darrere del mercat així com la construcció de 77 nous habitatges. El disseny d'aquest espai incloïa també la remodelació de l'entrada principal i les instal·lacions de l'Escola d'Arts i Oficis Massana modificant el seu ingrés actual pels jardins de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (FOCIVESA, 2006).

Amb l'objectiu d'afermar el projecte, l'Ajuntament de Barcelona (2005b) va llançar un procés participatiu sota el lema "Parla'ns. La Gardunya a debat" que es va desenvolupar durant els mesos d'abril i maig de 2005. El procés va ser liderat per Foment de Ciutat Vella, basant-se en la combinació de dues metodologies: una orientada als veïns de la zona, per als quals l'Ajuntament va habilitar una adreça de correu electrònic a fi que fessin arribar les seves propostes així com un horari d'atenció a l'oficina de Foment de Ciutat Vella; i altra dirigida a entitats i experts per als quals es van habilitar quatre trobades on es van presentar les bases del projecte, a fi de recollir l'opinió dels participants: un amb representants d'entitats i institucions relacionades amb la plaça, altre amb arquitectes vinculats al projecte, altre amb tècnics i especialistes convocats pel col·legi d'Arquitectes que havien participat en processos de transformació d'espais urbans i una última reunió amb "generadors d'opinió" (sic) especialitzats en urbanisme o temes de ciutadania (Ajuntament de Barcelona, 2005b.) No obstant això, aquesta última trobada no va arribar a realitzar-se per falta d'assistència. En canvi, es va realitzar una trobada amb els veïns afectats que no estava programada (FOCIVESA, 2005) a fi de recollir la seva opinió sobre la reforma.

Durant aquestes reunions de dues hores de durada, els tècnics exposaven el projecte municipal i recollien suggeriments dels participants. Els temes abordats van incloure: la mobilitat, l'aparcament, infraestructures i serveis del mercat, els edificis del perímetre de la plaça i la seva relació amb l'espai lliure, les afectacions urbanístiques, el planejament general i la habilitació de la plaça de la Gardunya com a nou espai d'ús ciutadà. Al tractar-se d'un format de participació a meitat camí entre la informació i la consulta que no donava lloc ni espai a la deliberació, els impactes del procés en el pla final van ser febles. Així, tal i com relata a l'article d'El País (2005) Blanca Cía "No se trata de un proceso de participación al uso, en el que un proyecto básico se somete a debate. Aquí no hay proyecto de salida porque lo que se plantea es conocer las preferencias, opiniones y sugerencias sobre el futuro de la plaza de la Gardunya y su entorno." Aquesta indefinició del procés, es reflecteix a la memòria de FOCIVESA (2005) on solament es destaquen com resultats del procés una estimació de les prioritats d'intervenció, destacant com més prioritària "les necessitats d'espai per a institucions i equipaments", i com menys prioritària "l'activitat comercial" de la zona.

Discussió de resultats: Anàlisi comparativa dels casos d'estudi

Tal i com he expressat a la introducció, he seguit en la recerca el mètode comparatiu de casos més similars, amb l'excepció de la Comissió Gestora de l'ARI, que constitueix un cas diferenciat de la resta al tractar-se més de l'anàlisi d'un òrgan de participació, que no pas d'un projecte urbanístic. A partir d'aquí, he identificat quines eren aquelles variables que podien ser més rellevants per comprendre la variació en l'impacte (baix, moderat i alt) que correspondrien al mode d'accés a la participació (per invitació/per irrupció) i la forma d'articulació (homogènia/heterogènia).

Quadre 1: Comparativa casos de estudi

	Comissió Gestora de l'ARI	Illa Robador	Forat de la Vergonya	Plaça de la Gardunya
Accés a la participació	Invitació	Irrupció	Irrupció	Invitació
Repertori d'accions	Reunions trimestrals de seguiment i avaluació	Rodes de premsa Contencions Administratiu Accions de protesta	Manifestacions Jornades Edició de materials Contencions-Administratiu Procés Participatiu	Procés participatiu
Articulació	Homogènia	Homogènia	Heterogènia	Heterogènia
Composició	Associacions de veïns i administracions públiques	Associacions de veïns (fins 1997) Col·lectius alternatius (fins 2009)	Associació de veïns, Associació de comerciants, col·lectius d'arquitectes, entitats culturals, moviment okupa, entitats juvenils, ciutadania	Administració pública, ciutadania, associacions de comerciants entitats del tercer sector experts en qüestions urbanes
Rendiments substantius	Seguiment de les operacions urbanes	Modificació de la delimitació de la zona verda	Generació d'un nou modelo de espai públic	Estimació de las prioritats d'intervenció
Impacte de la participació	Moderat	Moderat	Alt	Baix

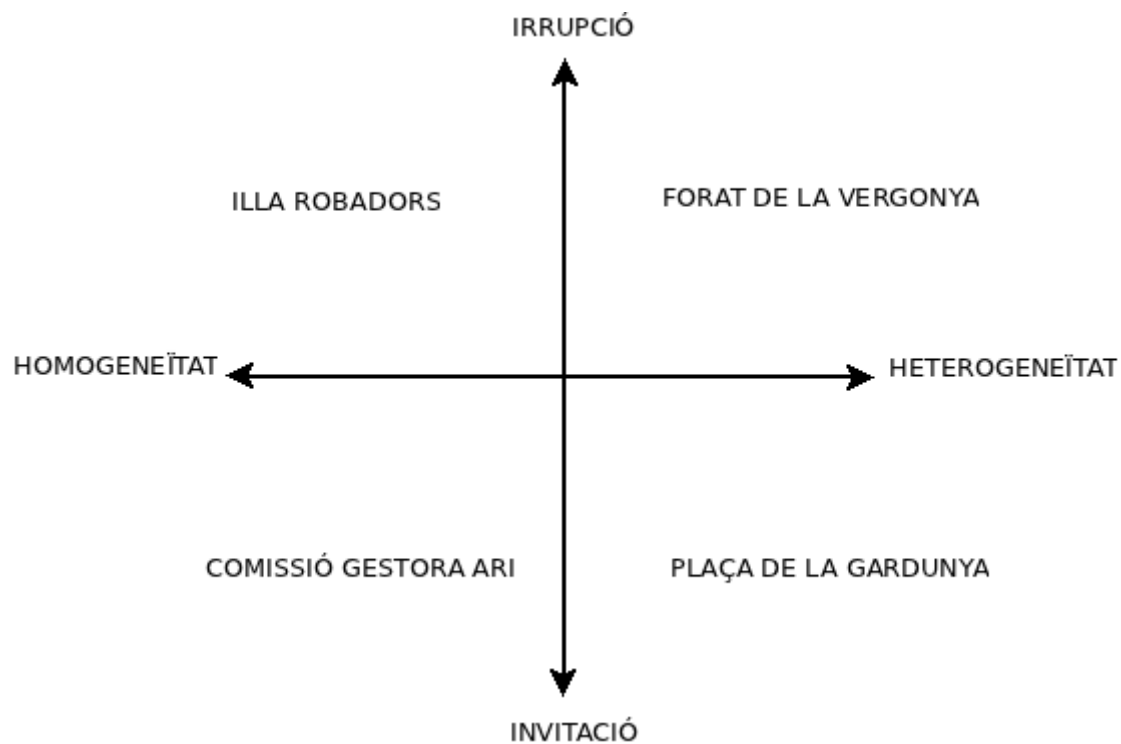
Font: elaboració pròpia

Així, l'accés a la participació faria referència a instància de qui es produeix la incorporació de l'actor al procés de *policy-making*, si per iniciativa de les institucions (accés per invitació) o del propi actor (accés per irrupció). En canvi, l'articulació (més homogènia o més heterogènia) vindria donada en funció de quina és la composició dels actors que en formen part.

Finalment, la tercera variable rellevant faria referència a l'impacte de la participació, si aquest és baix-moderat o alt, el que he graduat en funció de quins han estat els rendiments substantius de la participació en relació al procés de *policy-making*. En aquest sentit, es considera que l'impacte del

procés participatiu de la Plaça de la Gardunya ha estat baix en tant únicament definia quines eren les prioritats en la intervenció. En canvi, els processos de la Comissió Gestora de l'ARI i l'oposició a l'Illa Robador, han estat moderats en tant els participants en el primer van tenir accés a fer un seguiment de les operacions de la reforma (Comissió Gestora de l'ARI) i en el segon, introduïren modificacions substancials al projecte urbanístic original (Illa Robador-Sadurní). Finalment, el conflicte del Forat de la Vergonya considero que ha tingut un impacte alt, en tant no només va obligar a retirar les propostes de modificació de l'Ajuntament (Parking i Poliesportiu) sinó que va dotar d'un nou significat al propi procés de reforma, a l'introduir dimensions que no estaven considerades al projecte original. La relació entre aquestes tres variables es troba representada al següent gràfic, que he desenvolupat més a bastament a Bonet (2012-b)

Gráfico 3: Casos d'Estudi

Font: Elaboració pròpia

Tal i com s'observa en el gràfic, els quatre casos correspondrien a quatre tipologies de participació en funció de com es posicionen en relació al mode d'accés i la forma d'articulació. En aquest sentit, és rellevant evidenciar com varia l'impacte en relació al mode d'accés per la forma d'articulació heterogènia (alt en el cas del Forat i baix en el cas de Gardunya). Aquesta qüestió ja ha estat apuntada a Bonet (2012b) i serà represa al capítol de conclusions.

Ara voldria centrar-me en una dimensió que no he desenvolupat a Bonet 2012b, però que considero rellevant per una millor aproximació al fenomen: el context polític-administratiu i els repertoris d'accions emprats per cada actor.

Accés a la participació i models de governança local

Cal tenir en compte que els processos de participació no es generen en un buit social, sinó que estan directament vinculats a les configuracions polítiques i administratives que es donen en un territori. En aquest sentit, l'evolució de les polítiques de regeneració urbana a Ciutat Vella no és lineal, sinó que presenta diferents etapes que es poden vincular a diferents models de governació local (Gomà, 1992; Pasqual, 2011). He distingit així: Un **model burocràtic-tradicional** que s'estendria durant tota la dictadura franquista fins a la primera legislatura dels Ajuntaments democràtics. Un model de intermedi que tindria el seu origen a partir de la segona legislatura, i especialment a partir de la nominació de Barcelona com a seu olímpica (1986) i on es produeix la progressiva **transició del model tradicional-burocràtic cap a un model post-burocràtic** incorporant-hi progressivament elements de nova gestió pública: descentralització en districtes i àrees, agencialització (creació de PROCIVESA), concertació público-privada,... I finalment un **model de gerencialisme públic**, que cristal·litza durant els anys 90' a partir del mandat de Joan Clos i on es diferencia clarament la funció gerencial de la funció política (Ajuntament de Barcelona, 1996; Hereu & Puig, 2011, Pascual, 2011)

A partir de la identificació d'aquestes tres etapes, podem analitzar com operen en cadascuna d'elles els diferents tipus de participació en relació al seu mode d'accés: ja sigui per invitació, si s'inicia a instància de la pròpia administració; o per irrupció, si s'inicia per part dels actors socials implicats.

En el model burocràtic clàssic, s'entén que la definició de les polítiques urbanes és competència exclusiva de l'administració pública i els seus tècnics, reforçat en el cas de l'estat espanyol pel caràcter dictatorial i autoritari del règim franquista. Els recursos que tenen els afectats per oposar-se als plans de l'administració passen doncs pels recursos jurídics, presentació d'al·legacions, recursos administratius o pel recurs a la pressió/protesta. Així doncs, la participació només pot irrompre des de l'exterioritat dotant-se d'una legitimitat pròpia. La batalla es produeix en l'àmbit polític i tècnic a partir d'una articulació que vincula les associacions veïnals, amb arquitectes, urbanistes, juristes,...

En canvi, la democratització del govern i l'administració local a partir de les primeres eleccions municipals (1979) comporta un canvi en les formes d'entendre la participació, així com l'inici d'un procés de transició del model burocràtic clàssic. L'accés per invitació a la participació en aquest context es restringeix als col·lectius que la administració considera representants d'un interès col·lectiu, tal i com queda reflectit en la composició de la Comissió Gestora de l'ARI. En el model de transició, aquells actors, a qui no se'ls reconeix la legitimitat per participar tenen com únics recursos la protesta o les al·legacions i recursos jurídics, ambdós emprats en el cas d'Illa Robador Sadurní.

Aquest model pot acabar afavorint dinàmiques d'institucionalització (Ibarra, 2005) dels actors socials implicats en el primer model, el que a Ciutat Vella es fa palès durant la segona meitat dels anys 80' a partir de l'adopció d'un repertori més convencionals, la renúncia a mobilitzacions conflictives i la progressiva rutinització de les seves accions. Així, per Eduard Moreno (El Triangle, 2002) les associacions de veïns “ens molts casos van arribar a ser absorbides per les administracions, per què els partits en van captar els millors quadres.” Cal apuntar no obstant això que enfront aquest procés d'institucionalització, van sorgir noves associacions amb perfils més crítics, tal i com reflecteix l'article *Luces y Sombras del Urbanismo en Barcelona* publicat a la Vanguardia el 19 de gener de 1997 “A las asociaciones de vecinos históricas del Raval y Casc Antic les han surgido escisiones más radicales. la Taula del Raval y la citada Veïns en Defensa de la Barcelona Vella, respectivamente. Desde estas entidades se acusa a los líderes vecinales históricos de ser blandos con la Administración y de “dejarse comprar” con subvenciones para sus actividades cívicas o sociales, una parte de las cuales ha sido pagada por Procivesa.”⁴³

El model del gerencialisme públic, en canvi, reconeix la possibilitat de participar en el procés de creació de la política als individus particulars i a col·lectius diversos, però restringeix la possibilitat de decidir sobre els àmbits substantius i d'articular aliances entre els actors implicats, el que acaba comportant una segmentació de la participació i una dilució del seu impacte. En aquest sentit, les articulacions participatives en el model de gerencialisme públic presenten una major heterogeneïtat que en els models anteriors, però una incidència menor en aquelles que operen per invitació.

Quadre 2: Models de governança-acces a la participació

Model de Governança	Burocràtic	Transició post-burocràtic	Gerencialisme públic
Accés per invitació	No existeix	Comissió Gestora de l'ARI	Plaça de la Gardunya
Accés per irrupció	Plans Populars de Participació	Illa Robador Sadurní	Forat de la Vergonya

Font: elaboració pròpia

Així doncs, s'enuncia que pot establir-se una relació entre la participació per invitació i participació per irrupció (Bonet, 2012-a) i els models de governació; de manera que cada model acaba afavorint un determinat tipus de participació per invitació (els que inclou en el procés/els exclosos en el procés) el que contribueix a determinar també quin és el tipus de participació per irrupció que es dona.

A fi d'aprofundir en l'anàlisi d'aquesta dimensió, he construït el concepte Estructura d'Oportunitats a la Participació, que operaria de forma anàloga a l'Estructura d'Oportunitats Política (Kitschelt, 1986; Tarrow, 1996 i Kriesi et al., 1995), i que constitueix una de les aportacions conceptuals d'aquesta

⁴³ No obstant això, l'Associació de Veïns del Casc Antic variarà la seva posició arran del canvi de junta de l'any 1999, a partir del qual iniciarà un procés de major confrontació amb l'Ajuntament.

tesi a l'estudi de la participació. Així doncs, si per Estructura d'Oportunitat Política s'entén “el grado en el que es probable que los grupos sean capaces de acceder al poder y manipular el sistema político” (Ibarra & Tejerina, 1998:89), per Estructura d'Oportunitats a la Participació entenc el grau en què es probable que determinats grups puguin accedir als processos de presa de decisió per a la creació de polítiques públiques.

L'Estructura d'Oportunitats a la Participació, tindria doncs dues dimensions: d'una banda els grups que poden participar i de l'altra les àrees substantives sobre les quals aquests poden participar. Així, en el model burocràtic el grau d'obertura de l'EOP seria molt baix o nul per cadascuna de les dues dimensions. En el cas del model de transició, l'EOP seria selectiva en relació als grups (normalment col·lectius representants d'interessos col·lectius) i selectiva respecte a les àrees (aquelles àrees de les quals els grups són considerats interlocutors legítims); en el model del gerencialisme públic, l'EOP seria oberta en quant a grups (permet la participació de nombrosos grups), però restrictiva al voltant de les àrees en què aquests grups poden participar (només poden participar en aquelles àrees en què es consideren afectats -model client i no permetent l'articulació entre ells al trobar-se segmentats per àrees). Finalment, tot i que no forma part dels nostres casos d'estudi, un model de governança democràtica seria aquell on la participació fos oberta als grups i oberta a les àrees de participació.

Quadre 4: Models de governació-Estructura d'Oportunitats a la Participació

	Obertura EOP	Àrees substantives
Model Burocràtic	Baix	-
Transició	Moderat (selectiu)	Selectiva
Gerencialisme Públic	Alt	Restrictiva
Governança democràtica	Alt	Transversal

Font: elaboració pròpia

Cal destacar així mateix una altra variable vinculada a l'EOP que seria **el grau de cohesió de les elits polítiques**, és a dir com els diferents partits representats al consistori es posicionen en relació al problema analitzat. Així, els dos processos per invitació (Comissió Gestora de l'ARI i reforma de la Plaça de la Gardunya) coincideixen amb una cohesió de les elits forta. En canvi, els dos processos per irrupció (Illa Robador-Sadurní i Forat de la Vergonya) presenten diferents graus de fractura, que faciliten l'èxit de la irrupció. Així, tal i com ja s'ha exposat en el resum anterior, en el cas d'Illa Robador-Sadurní, Convergència i Unió i Esquerra Republicana de Catalunya, recolzaran inicialment les accions empreses per la Taula del Raval, si bé aquest suport desapareixerà arran de l'esclat del cas de 'pederàstia' de 1997. En canvi, en el cas del Forat es manifesta el procés invers, si en un inici, hi havia una forta cohesió de les elits polítiques en relació al projecte urbanístic, aquest consens es fracturà l'any 2002 quan Convergència i Unió, Partit Popular i especialment Iniciativa per Catalunya-Verds, que formava part aleshores del govern municipal, manifestin la seva oposició

al projecte de l'aparcament subterrani instant a l'Ajuntament a encetar un procés de diàleg amb els veïns a fi d'encarrilar la situació. En aquest sentit, es pot considerar que una de les conseqüències del conflicte del Forat fou la fractura de les elits polítiques, mentre que en el cas d'Illa Robador no va aconseguir mantenir i explotar la fractura inicial.

Un altre element a tenir en compte és la relació dels models de governança, que no ha de confondre's amb model de governació local⁴⁴. D'acord amb la distinció tradicional de Rhodes (1984), distingeixo entre *policy communities* i *issue networks* (Howlett & Ramesh, 1995) per l'estudi dels models de governança locals. Les primeres correspondrien a espais de governança tancats i ben organitzats que dificulta l'accés de nous actors. Exemples doncs de *policy communities* serien, la Comissió Gestora de l'ARI o l'operació Illa Robador-Sadurní, el que es manifesta en les dificultats de l'AVV Taula del Raval per ser reconeguda com a interlocutor vàlid en el procés urbanístic. En canvi, les *issue networks* correspondrien a xarxes obertes amb múltiples pols on no estan definides prèviament les jerarquies; el que correspondria al model de la Plaça de la Gardunya i especialment al model del Forat de la Vergonya.

Pot establir-se doncs una relació entre la forma d'articulació d'actors (homogènia-heterogènia) i el model de governança; de manera que les *policy communities* afavoririen articulacions de participació homogènies vinculades com evidenciaré a repertoris d'acció més tradicionals, mentre les *issue networks* correspondrien a formes de participació heterogènies vinculades a repertoris més innovadors.

⁴⁴ El model de governació faria referència a com s'estructuren les formes de governar, de les quals la governança en seria una part.

Quadre 3: Estructura d'Oportunitats a la Participació

	Estructura d'Oportunitats a la Participació	Cohesió d'elits polítiques	Model de Governança	Model de governació	Accés a la participació
Comissió Gestora de l'ARI	Selectiva	Compacta	Policy Community	Transició post-burocràtic	Invitació
Illa Robador-Sadurní	Selectiva	Fractura dèbil a l'inici	Policy Community	Transició post-burocràtic	Irrupció
Forat de la Vergonya	Oberta	Compacta inicialment, fractura forta enmig del procés	Issue Network	Gerencialisme públic	Irrupció
Plaça de la Gardunya	Oberta	Compacta	Issue Network	Gerencialisme públic	Invitació

Font: Elaboració pròpia

Repertori d'estratgies per a la participació

Una segona dimensió rellevant en l'estudi de la interrelació entre models de governació i repertori d'estratgies mobilitzades per a la participació vindria determinada per les estratgies mobilitzades pels actors dins el procés de policy-making, i si aquests repertoris són més tradicionals o més innovadors. Si analitzem els repertoris d'estratgies vinculades a la participació (quadre 4), trobem que aquells casos on hi ha una composició més homogènia, els repertoris acostumen a ser més convencionals (reunions trimestrals en el cas de la Comissió Gestora de l'ARI i accions de protesta i recursos judicials en el cas d'Illa Robador), mentre el casos més heterogenis i amb una EOP més oberta, els repertoris són més innovadors: Plaça de la Gardunya (repertori innovador institucional: Butlletes, taules de debat, atenció presencial) i Forat de la Vergonya (repertori innovador no institucional: parc autogestionat, horts comunitaris,...)

Quadre 4: repertori d'estratègies

	Actors que hi participen	Composició	Estratègies	Model governació	Accés
Comissió Gestora de l'ARI	Associacions veïnals	Homogeni	Reunions trimestrals d'avaluació i seguiment	Transició post-burocràtic	Invitació
Illa Robador-Sadurní	Associacions veïnals Col·lectius alternatius vinculats a l'Ateneu del Xino	Homogeni	Recurs Contenciós-Administratiu Accions de protesta	Transició post-burocràtic	Irrupció
Forat de la Vergonya	Associacions Veïnals Associació de Comerciants Moviment Okupa Col·lectius de joves Col·lectius de professionals (arquitectes)	Heterogeni	Accions de protesta Assemblees veïnals Recurs Contenciós-administratiu Creació d'un parc autogestionat Creació de propostes alternatives al projecte municipal	Gerencialisme públic	Irrupció
Plaça de la Gardunya	Veïnat Associació de Comerciants Entitats del tercer sector Professionals (arquitectes, urbanistes,...)	Heterogeni	Butlletes per a la participació Oficina d'atenció presencial Reunions temàtiques	Gerencialisme públic	Invitació

Font: elaboració pròpia

Així mateix, tal i com s'observa en el quadre, les composicions més homogènies d'actors tendeixen a restar associades amb els models de transició del model de governació burocràtic al post-burocràtic; mentre les composicions heterogènies tendeixen a associar-se al model del gerencialisme públic. Amb això no vull hipotetitzar l'existència d'una relació determinista entre model de governació i composició d'actors, sinó tan sols evidenciar que aquest fenomen es produeix en els casos estudiats. De fet, si hagués inclòs al quadre el cas referit a la redacció dels Plans Populars durant l'etapa que correspon al model burocràtic tradicional, hauríem vist que aquesta composició era molt més heterogènia (vinculava a arquitectes, juristes, associacions veïnals, entitats ciutadanes,...) que els casos referits al model burocràtic tradicional.

Una possible explicació d'aquesta variació, podria ser no tant el model de governació com l'Estructura d'Oportunitats a la Participació associada. Així, en el model burocràtic tradicional com aquesta Estructura es troba completament tancada, la participació pot articular-se heterogèniament per irrupció ja que se situa en una posició d'exterioritat respecte al sistema de making-policy. En el cas del model de transició, l'EOP és selectiva en l'accés, de manera que la participació per invitació tendirà a ser més homogènia que en altres casos. L'homogeneïtat de la participació per irrupció pot explicar-se tant pel caràcter selectiu i sectorialitzat de l'EOP, com per grau de fragmentació i desarticulació del moviment veïnal i els moviments socials urbans durant aquest període. Finalment, en relació al model del gerencialisme públic, l'EOP és en l'accés oberta el que explicaria que tant la participació per invitació com per irrupció tendeixi a ser més heterogènia, que en el model anterior.

Així doncs, a partir de l'anàlisi de les diferents EOPs i dels Repertoris d'Estratègies per a la participació s'evidencia que existeixen diverses tipologies de participació que produeixen diferents rendiments substantius que he identificat com a impactes en el planejament inicial. A Bonet, 2012-b he exposat com aquestes s'associen a diferents teories de la democràcia (elitista, radical, coporativa i post-política) i a diferents classes de canvi (canvi₀, canvi₁ i canvi₂) a partir de la teoria de Watzlawick. Així mateix, l'única d'aquestes tipologies on apareix una classe de canvi₂ correspondria al cas del Forat de la Vergonya, que he associat a la teoria de la democràcia radical. En l'apartat corresponent a reflexions finals, abordaré de nou aquesta relació entre tipologia de participació i teoria democràtica, establint una ulterior distinció entre participació substantiva i una participació procedimental a partir de la qual clouré la tesi.

CONCLUSIONI⁴⁵

In questo capitolo voglio riflettere sui risultati più importanti ottenuti nel processo della tesi. Concludere non è per nulla facile e ancora meno pensando alle questioni che sempre rimangono irrisolte, memorizzate nel *buffer* della mente in attesa di trasferirsi un giorno a un file di testo. Eppure, arriva il momento di terminarla. Tuttavia, giusto quando si pensa che sia il momento di concludere, appare un elemento che apre nuovi orizzonti e che, se si decidesse di seguirlo, porterebbe a percorrere cammini sconosciuti per tempi incerti. Per questo motivo, è necessaria una decisione cosciente per mettere il punto finale. Nel mio caso, l'ho presa quando mi sono reso conto di aver ottenuto una interpretazione coerente delle domande di ricerca iniziali e, soprattutto, quando queste si sono trasformate, generandone di nuove. Questa decisione ha reso la tesi un processo terminabile lasciando la ricerca sociale, per sua stessa natura, inconclusa.

La domanda di ricerca iniziale era: perché differenti forme di partecipazione producono effetti diseguali nelle politiche di rigenerazione urbana? Alla base di questa domanda, vi era un sentimento di insoddisfazione rispetto a come era stato affrontato lo studio della partecipazione nello stato spagnolo. Infatti, mentre la letteratura accademica spagnola rimane ancorata ai dibattiti normativi e tecnico-metodologici, quella internazionale (Cooke & Kothari, 2001, Hickey e Mohan, 2004), ha iniziato già da tempo a sviluppare approcci critici rispetto alla partecipazione. Se le ragioni di questo *gap* (Bonet, 2012-a) possono essere dovute al ritardo nell'introduzione di esperienze di partecipazione dopo 40 anni di dittatura; disponiamo attualmente di un ampio corpus di esperienze che avrebbe dovuto farci fare un passo in avanti rispetto al semplice elogio della bontà delle tecniche di partecipazione e all'esposizione di esperienze per facilitarne la implementazione.

In questo senso durante la ricerca ho distinto la partecipazione cittadina delle teorie della democrazia partecipativa non per negare l'importanza di quest'ultima nello sviluppo pratico delle esperienze, bensì per dimostrare che la partecipazione non è necessariamente legata ad una singola teoria della democrazia ma, al contrario, può operare in diversi quadri normativi.

In questa riflessione, già esposta in Bonet (2012-b), partendo dall'analisi delle modalità di accesso (per irruzione / su invito) e dell'articolazione (omogeneo / eterogeneo), ho associato ad ogni forma partecipativa un tipo di concezione della democrazia (Schumpeteriana, azione concertata, radicale e liberal-democratica) esplorando inoltre il loro rapporto con la teoria dei possibili cambi nelle politiche pubbliche (cambio0 - cambio1 e cambio2) adattando il modello di Watzlawick (1989). Tuttavia, come espresso in Bonet (2012-b), con quest'analisi non ho preteso stabilire una classificazione esaustiva e generalizzabile delle forme di partecipazione e nemmeno una relazione

⁴⁵ A l'Annex he inclòs una còpia de les conclusions traduïdes al català.

deterministica con gli altri elementi; infatti, in altri contesti, le associazioni tra i tipi di partecipazione, di cambio e di teoria democratica potrebbero essere differenti. Mi premeva invece dimostrare che le forme di partecipazione, i modelli di governance e le teorie democratiche si associano tra di loro. Inoltre, volevo individuare e esplorare elementi analitici utili per comprendere il fenomeno della partecipazione cittadina in relazione al processo di produzione delle politiche pubbliche.

Nel capitolo 'Riassunto globale e discussione dei risultati', ho analizzato più in profondità queste questioni includendo l'analisi dei modelli di governo e la loro evoluzione (modello burocratico-tradizionale, di transizione post-burocratica, managerialismo pubblico, governance democratica). Ciò mi ha permesso costruire due elementi analitici, presi in prestito dalla teoria dei movimenti sociali, utili per sviluppare un'analisi olistica e critica dei processi partecipativi: la struttura delle opportunità di partecipazione e il repertorio delle strategie degli attori.

Prima di entrare direttamente nelle conclusioni, considero importante riflettere qui sui modi in cui ho cercato di dare risposta alle domande guida sull'oggetto di studio proposte da Flyvbjerg (2001) che, come specificato nell'introduzione, hanno diretto il mio processo di ricerca. La prima di queste fa riferimento a verso dove ci dirigiamo? In questo senso, come ho evidenziato nella ricerca, la partecipazione *nelle politiche* di rigenerazione urbana sono oggi più eterogenee - anteriormente implicavano come *policy community* solamente i comitati di quartiere- ma allo stesso tempo la tecnicizzazione dell'attuale processo corre il rischio di minimizzarne l'impatto finale. Questo fatto si relaziona con la seconda domanda che mi ponevo ovvero sapere se questo sviluppo era desiderabile tenendo in conto che, sebbene il passaggio dalle *policy communities* all'*issue network* è di per se desiderabile essendo i network più permeabili e incorporando una pluralità maggiore d'attori, la loro capacità d'impatto è minore se il network non riesce a sviluppare una propria autonomia che lo rafforzi, come è successo nel caso del Forat de la Vergonya (Il buco della vergogna) ma non in quello della piazza Gardunya.

Rispetto alla terza domanda, chi trae vantaggio e chi perde e, in base a quali meccanismi, possiamo evidenziare che nei processi che optano per la logica del consenso gli attori sociali hanno meno capacità d'influenza perché l'amministrazione dispone di più risorse per far prevalere la propria voce. Al contrario, nei processi in cui irrompe il dissenso, la capacità di influenza degli attori risulta superiore.

Infine, l'ultima domanda era riguardo a cosa possiamo fare, nel caso in cui si possa fare qualcosa. In questo senso, credo fondamentale spostare il dibattito sulla partecipazione dall'arena metodologica a quella sostantiva tenendo in considerazione il vincolo tra la partecipazione e la teoria democratica;

ovvero significare la partecipazione non solo come tecnica orientata al miglioramento procedimentale del *policy-making*, bensì come un diritto di cittadinanza inerente ai processi di radicalizzazione democratica e cambio sociale.

Questo capitolo conclusivo ha una doppia funzione: approfondire e ampliare le conclusioni avanzate in Bonet (2012-b) e nella discussione dei risultati di questo scritto; segnalare alcuni *bias* della ricerca così come le tematiche più rilevanti che potranno configurarsi in future linee di ricerca in questo campo.

Per quanto riguarda le conclusioni di questo lavoro, le presento divise in tre sezioni: la metodologica, che si centra sul processo di elaborazione della ricerca e sui contributi della tesi alle possibilità di analisi delle politiche pubbliche; la sostantiva, nella quale si analizzano le apportazioni della ricerca nel campo della interrelazione tra partecipazione, movimenti urbani e politiche di rigenerazione urbana; la teorica, che approfondisce le relazioni tra partecipazione e teoria politica.

Come avvertivo all'inizio però, un processo di ricerca non si realizza nel vuoto sociale ma risponde a una serie di elementi con cui si interrelaziona e a cui non è aliena nemmeno la fase conclusiva: l'esperienza personale, i desideri e volontà, il caso.... Per esempio, il processo di scrittura di queste conclusioni ha coinciso con l'emergere del movimento 15-M che ha messo in primo piano nei dibattiti politici e sociali temi direttamente relazionati con quelli della tesi come, per esempio, la rilevanza della partecipazione cittadina e la ridefinizione della democrazia. In questo senso solamente commentare che spero che al margine della rilevanza accademica che queste conclusioni possano avere nei dibattiti sulla partecipazione e sulla rigenerazione urbana, spero di aver contribuito ai dibattiti e temi che si stanno realizzando nelle piazze e assemblee dello stato spagnolo.

Non voglio concludere questa sezione prima di fare menzione alla disseminazione dei risultati di questa ricerca. Dato che questo processo è stato possibile grazie al denaro pubblico, è giusto che si faccia un ritorno sociale dello stesso. Così, se da una parte spero che questo capitolo, ancora non pubblicato, sia alla base di un futuro articolo scientifico pubblicato con licenza libera dall'altra spero, ancora più fervidamente, che, dopo aver presentato la tesi, possa pubblicarne i principali risultati in articoli divulgativi diretti ai comitati di quartiere e realizzare atti nel territorio per condividere i saperi generati nella tesi.

Conclusioni metodologiche

Per la realizzazione della tesi sono partito da una prospettiva situata e da una orientazione fonetica

per l'analisi delle politiche urbane (Bonet, 2011). Questo fatto suppone già di per sé una novità nel campo degli studi urbani nello stato spagnolo, in cui non esistono riferimenti a questa orientazione e la maggioranza di studi sulle politiche urbane non usano una prospettiva situata, eccezion fatta per quelli orientati alla trasformazione del sociale, p. es. i processi di ricerca azione partecipativa. Nonostante, queste ricerche-azioni centrandosi nell'obiettivo di generare cambi concreti, solitamente non producono teoria critica che esuli un sapere contestuale e tecno-metodologico (Bonet, 2012-a). In controtendenza, l'assunzione di una prospettiva fonetica nell'analisi delle politiche urbane è un posizionamento epistemologico utile per la costruzione di teoria e la possibilità di confrontarla con i dibattiti rilevanti della scienza politica in particolare e delle scienze sociali in generale (teoria della democrazia, analisi delle politiche pubbliche e trasformazione urbana).

Rispetto al metodo utilizzato, sebbene l'analisi comparativa di casi è una strategia comune nell'area degli studi urbani, è frequentemente usata per analizzare casi che si ubicano in contesti sociali e politici molto diversi tra di loro, per esempio comparando città; ma non suole utilizzarsi a partire da modelli del caso più simile e nemmeno nello stesso contesto urbano. L'uso di questi modelli nella mia ricerca, mi ha permesso un maggiore controllo sull'effetto di contesto nel momento di analizzare le differenze tra i casi e aumentare la rilevanza delle dimensioni studiate. Seppur è certo che, centrandoci in un unico contesto (Ciutat Vella), il comportamento di queste dimensioni può non essere generalizzabile, questa scelta mi ha permesso approfondire nell'analisi delle interrelazioni tra le varie dimensioni. Una posteriore ricerca comparata, in altre città o zone, permetterebbe approfondire l'analisi dell'influenza delle variabili contestuali (modello di governance, *path dependency* politica, culturale e associativa, livello di rendita ...).

Considero inoltre che il disegno della ricerca rappresenta un'innovazione nel contesto degli studi sulla partecipazione e sulle politiche pubbliche nello stato spagnolo anche in quanto riconosce l'esistenza di differenti forme di partecipazione, oltre all'istituzionale, e interpreta come dinamici i processi di creazione delle politiche (*policy-making*) senza restringerli al modello classico. Infatti, come esposto in Bonet (2011) l'analisi delle politiche pubbliche è troppo spesso debitrice dello schema eastoniano che riduce il ruolo del cittadino a colui che offre input per essere inclusi nell'agenda politica e processati in modo tale da produrre *output*. Al contrario, l'approccio della mia ricerca non si centra nel momento dell'input né dell'*agenda setting* bensì, nell'abbordare gli effetti della partecipazione dentro della scatola negra del *policy-making*, ovvero nel processo di presa di decisioni sul disegno e sull'implementazione dell'*output*. A questo proposito, la ricerca analizza le modalità con le quali le politiche pubbliche sono prodotte e implementate in relazione agli altri

attori sociali⁴⁶, governamentali o non (associazioni, gruppi d'interesse, movimenti sociali urbani e singoli cittadini).

Un altro elemento metodologico rilevante nella mia ricerca è stato lo studio, generalmente poco frequente, come si sostiene in Bonet (2012-a), dell'impatto della partecipazione nel disegno e implementazione delle politiche pubbliche. D'accordo con Ibarra (2005) riconosco le difficoltà, dovute alla quantità di variabili e fattori intervenienti, nello stabilire un modello generale per lo studio dell'influenza dei movimenti sociali nelle politiche pubbliche. Nonostante, queste difficoltà non dovrebbe supporre un ostacolo insormontabile e occludere così il campo di ricerca.

Per questo, ho generato un modello nel quale l'impatto della partecipazione si studia attraverso la comparazione di due momenti t_1 e t_2 del processo di produzione della politica pubblica, analizzati a partire da fonti documentali e da interviste con attori implicati per vedere se possiamo attribuire alla partecipazione le differenze tra l'*output* iniziale e finale⁴⁷. Lo studio di questa differenza mi ha permesso indagare in che modo diverse proprietà del momento partecipativo possono spiegare un maggior o minor impatto.

El modello per l'analisi dell'impatto della partecipazione cittadina ai processi decisionali costruito (cfr. Introducció i Bonet, 2012-b) permette abordare parsimoniosamente uno degli aspetti (la dimensione sostantiva riferita al processo del *policy-making*), di un tema frequentemente dibattuto pero poco analizzato: a cosa serve la partecipazione? Infine, un altro contributo, a mio intendere rilevante, è l'avvicinamento del dibattito sulla partecipazione allo studio dei movimenti sociali, che permette relazionare lo studio della politica contenziosa con il marco deliberativo della democrazia partecipativa.

Conclusioni sostantive

La relazione tra la partecipazione e le politiche di rigenerazione urbana a Ciutat Vella non possono analizzarsi al margine del contesto in cui si sviluppano: l'agenda di rigenerazione, l'architettura istituzionale e gli attori implicati.... Ho realizzato questa analisi tanto nell'annesso, dove parlo della costruzione del modello di rigenerazione di Ciutat Vella, come nell'articolo Blanco, Bonet & Walliser (2011) nel quale, a partire da un'analisi comparativa tra Barcellona e Madrid, analizzo la interrelazione tra modelli di governance e di rigenerazione.

⁴⁶ D'accordo con Clarence Stone (2009: 259): "Policy is how official initiatives and programmes actually mesh with the behaviour of citizens as they respond from varied positions they occupy in the total order of things. It flows from complex interactions within polity. Policy therefore is not a unidirectional force applied to uniform body of people (McLaughlin, 2006). It is instead a complex set of interactions with which citizens may be aligned in various ways."

⁴⁷ L'*output* corrisponderebbe in questo caso al grado di elaborazione del progetto/politica/piano considerato nelle sue fasi successive, dall'ante-progetto alla sua approvazione definitiva.

Tra i contributi più sostantivi del mio studio sottolineerei:

- 1) Evidenziare che il modello di accesso alla partecipazione e all'articolazione degli attori sociali sono due dimensioni rilevanti sia per lo studio della partecipazione che per la comprensione del rendimento diseguale dei processi partecipativi.
- 2) Analizzare le interrelazioni tra queste dimensioni, il modello di governance (struttura) e le azioni sviluppate dai differenti attori (agency). A questo proposito bisogna evidenziare la incorporazione di due elementi analitici presi in prestito dalla teoria dei movimenti sociali per applicarli allo studio della partecipazione: la Struttura d'Opportunità e il Repertorio d'azioni.
- 3) Incorporare la teoria del cambio di Watzlawick allo studio dell'impatto della partecipazione nel processo del *policy-making*, potendo così classificare il cambio operato per la partecipazione in tre categorie: i cambi apparenti, che non modificano ne gli elementi ne la struttura del sistema (cambio₀); il cambio che trasforma elementi di processo senza modificare la struttura ne la logica di fondo (cambio₁) e quello che introduce una ristrutturazione di secondo ordine che influisce nella globalità del processo (cambio₂).
- 4) Identificare in che condizioni appare un cambio₂ e la sua relazione con le dimensioni studiate di accesso per irruzione e articolazione eterogenea, cosa che fa pensare che un cambio₂ solo possa darsi quando occorre in una posizione d'esteriorità rispetto al sistema generando un marco interpretativo differente (Bonet, 2012-b).

Conclusioni teoriche

Sebbene anni fa era necessario rivendicare *di per se* l'incorporazione della partecipazione cittadina ai processi di creazione di politiche pubbliche, attualmente, essendosi già naturalizzato il suo uso, è necessario fare un passo indietro e chiederci in che misura la partecipazione contribuisca a migliorare la politica. Non bisogna però realizzare questo slittamento solo a livello formale, misurandolo a partire dagli standard di efficacia ed efficienza delle logiche di governo, ma analizzandolo in base alla dimensione sostanziale, ovvero, alla maniera in cui questi miglioramenti si traducono in un rafforzamento dell'agency dei cittadini potendo diventare uno strumento di democratico profonda.

Come ho più volte evidenziato, il concetto di partecipazione pubblica non è univoco e le relazioni tra i diversi tipi di partecipazione e i modelli di governance possono generare ritorni sostantivi associati a diversi modi di intendere la democrazia. Esistono infatti forme di partecipazione che creano nuove esclusioni, altre, che legittimano decisioni già prese dai policy maker, altre ancora che favoriscono interessi personali in processi competitivi fingendo che siano pubblici, infine, ci sono quelli che rinforzano i cittadini implicati e generano trasformazioni sostanziali nel processo di produzione delle politiche pubbliche.

Come sostiene Carole Pateman, nel suo libro *Partecipazione e teoria democratica* (1970), il dibattito sulla partecipazione è inseparabile da quello sulla teoria democrazia. In questa opera, l'autrice si oppone alle teorie che riducono la politica democratica a un sistema stabile di governo rappresentativo (Schumpeter, Sartori, Dahl, Berelson, Eckstein) e che partono dal presupposto dell'apatia partecipativa cittadina⁴⁸, allo stesso tempo, lei prende partito per l'estensione della partecipazione a diverse aree sociali che esulino il marco governativo⁴⁹ che dovrebbe fornire la base per formare una cittadinanza critica.

Allo stesso modo, come segnala Boaventura Sousa de Santos stiamo attraversando una perdita di forme di *dermodiversitá* intesa come “la coexistencia pacífica o conflictiva de diferentes modelos y prácticas democráticas” (Sousa Santos, 2004:65), e ciò ha condotto all'estensione del modello di democrazia liberale come se fosse l'unico universalizzabile. Questa riduzione di alternative è stata parallela a un processo di neutralizzazione della politica che viene sottoposta sempre di più a criteri decisionali tecnici nei quali la partecipazione occuperebbe un ruolo meramente di procedimento.

⁴⁸ Così per Rafael del Águila (2000:17): “Hemos llegado a un momento en que la democracia podría definirse como aquel tipo de gobierno que autoriza a sus ciudadanos a desinteresarse por el destino de la democracia, ciudadanos que exigen que esté ahí para nosotros, sin que nosotros estemos ahí para ella.”

⁴⁹ A questo proposito Pateman propone il modello di autogestione jugoslavo che interpreta come una forma di democrazia industriale a partire dalla partecipazione dei lavoratori nella produzione, sebbene considera che queste forme di partecipazione possono estendersi a altre sfere sociali come la famiglia.

Davanti a questa tendenza riduzionista della democrazia, dobbiamo segnalare le proposte non egemoniche sviluppate da Claude Lefort (2004), Chantal Mouffe (1999), Cornelius Castoriadis (1996) e Jacques Rancière (1998), che partono dal presupposto che la democrazia non si configura come un sistema politico preconstituito ma che esiste una nuova grammatica storica che implicherebbe la rottura con tradizioni e norme prestabilite (Sousa Santos, 2004). Seguendo queste proposte la partecipazione non può essere ridotta né a un procedimento né a un mero dispositivo tecnico, ma bisognerebbe preservarle un ruolo centrale nella generazione di teoria democratica.

Eppure, come possiamo osservare nei casi studiati, la partecipazione opera per lo più come significante flottante che si definisce solo in funzione degli altri significanti a cui è associata. Quindi, la partecipazione non è la stessa nel caso del Forat e in quello della Gardunya. Nel primo si genera una articolazione di attori diversi che irrompono nel processo decisionale della politica a partire da un repertorio di azioni innovativo e ottengono, non solo la modificazione delle decisioni previe, ma anche un cambio nello stesso significato dell'intervenzionismo (cambio2). Nel secondo, dove gli attori partecipano in risposta a una chiamata istituzionale e non creano articolazioni proprie, l'impatto nella presa di decisioni è molto basso limitandosi a stabilire una calendarizzazione delle azioni definite anteriormente dall'amministrazione (cambio0). Considero per lo tanto che non si possa parlare normativamente di partecipazione tout court, bensì di differenti tipologie di partecipazione in funzione del modello di accesso, dell'articolazione della Struttura di Opportunità della Partecipazione.... e del loro vincolo con le teorie democratiche.

Dobbiamo infine distinguere tra la partecipazione di procedimento, che opererebbe solo a livello formale di creazione di politiche, e quella sostantiva, che si vincolerebbe all'approfondimento reale della democrazia e a una riappropriazione cittadina del *policy making*. Questa distinzione si assocerebbe a quella realizzata da Rancière (1996) tra due logiche incommensurabili che si tendono a confondere quando parliamo di politica: quella della politica (*politique*) e della polizia (*police*)⁵⁰. Mentre la logica della polizia distribuisce i corpi nello spazio di visibilità o invisibilità e li conforma con i modi di essere, di fare e di dire che convengono a ciascuno; la logica della politica “desplaza un cuerpo del lugar que se le ha asignado o modifica el destino prefijado de un lugar. La actividad política hace visible lo que no debía ser visto, y hace audible un discurso donde una vez sólo hubo lugar para el ruido: hace que se comprenda como discurso lo que antes era oído como ruido” (Rancière, 1996:30).

La partecipazione di procedimento, che si realizza nei casi studiati della piazza della Gardunya e

⁵⁰ Questa ambiguità continuerà nelle lingue romaniche fino al secolo XVII. Così i termini *policia/police/polizia* si useranno per riferirsi alle politiche che si occupano delle popolazioni numerabili, nelle quali Foucault (2003) studierà l'origine della biopolitica.

della Commissione Gestrice dell'ARI, stabilendo una partecipazione che organizza e gerarchizza gli spazi di visibilità e invisibilità dei differenti attori sociali, si iscrive quindi nella logica della polizia. In cambio, la partecipazione sostantiva costituisce un'azione chiaramente politica in quanto suppone l'irruzione di una nuova logica nell'organizzazione del sociale, come succede nel caso del Forat de la Vergonya.

Davanti alla logica del consenso che pretende eliminare il conflitto nella politica e quindi la costituzione del politico (Laclau & Mouffe, 2004), la partecipazione sostantiva si baserebbe nella logica del dissenso tanto come spazio di articolazione democratica che come smantellamento della ripartizione di potere e attributi (Garcés, 2004).

In questo senso, la partecipazione sostantiva in quanto istituzione di una parte dei senza parte, di quelli che non hanno i titoli per parlare e che si possono solo appropriare del comune, può essere solo disruptiva (Garces, 2004). Tuttavia, questo componente disruptivo non deve generarsi necessariamente per irruzione ma considerato deve acquistare una posizione d'esteriorità rispetto alla norma, come il linguaggio dal quale si solleva. Sono quindi processi come quelli vissuti nel Forat de la Vergonya che permettono evidenziare come la partecipazione può sottrarsi alla gestione tecnica per divenire uno strumento di approfondimento democratico e un dispositivo di soggettivazione politica, in quanto “la política propiamente dicha surge cuando el orden de la policía es dislocado, transgredido, cuando el orden natural de la dominación es interrumpido por la institución de una parte de aquellos que no tienen parte” (Swyngedouw, 2011)

Biases e futura agenda politica

Uno dei limiti che ho potuto apprezzare ripassando il mio lavoro è l'assenza della dimensione di genere e provenienza. L'analisi di questi due aspetti meriterebbe uno studio a parte che, come minimo, dovrebbe dirigere la sua attenzione su due problemi che mi sembrano particolarmente rilevanti in relazione al caso di Ciutat Vella:

- Perché negli anni '80 tutti i leader dei comitati di quartiere che parteciparono nel disegno della riforma urbana di Ciutat Vella erano uomini e, in cambio, chi ha diretto i movimenti di opposizione alle politiche urbane comunali negli ultimi anni sono state principalmente donne?
- Perché non è visibile una partecipazione delle persone di origine migrante nelle politiche di rigenerazione urbana di Ciutat Vella?

Un altro bias che ho individuato è quello di un certo attualismo nel momento di comparare i casi. Infatti non ho tenuto sufficientemente in considerazione il fatto che tra la creazione della Commissione Gestrice dell'ARI e la Piazza della Gardunya, passarono quasi 20 anni. Sebbene ho cercato di controllare questo gap introducendo una periodizzazione dei modelli di governance (burocratico- di transizione-postburocratico) nel capitolo del riassunto generale, avrei dovuto considerare le sue implicazioni vincolando l'evoluzione dell'architettura istituzionale dei Ciutat Vella con le trasformazioni dei modelli di governance a livello municipale e cittadino.

Per concludere, considero che la linea di ricerca cominciata in questa tesi può essere approfondita a partire da uno studio maggiormente dettagliato sulla relazione tra partecipazione, teoria democratica e teoria del cambio: ampliando il numero di casi con l'inclusione di altri quartieri e città; sviluppando una revisione teorica più completa dell'interazione tra partecipazione e teoria democratica.

An aerial photograph of a city grid, likely New York City, with a teal overlay. The text "SINTESI DELLA TESI" is centered in white.

**SINTESI
DELLA TESI**

SINTESI DELLA TESI

Dalla metà degli anni 80, la partecipazione è stata gradualmente integrata a livello locale nei processi di *policy-making*. La rilevanza che ha acquisito la partecipazione è stata il risultato combinato di un processo esogeno di pressione pubblica, di coloro che vogliono far sentire la propria voce oltre alle elezioni, con uno endogeno dell'amministrazione, che la considerava un'opportunità per migliorare le politiche pubbliche in diversi settori ottimizzando l'efficacia e l'efficienza nell'attuazione e la legittimazione sociale delle politiche.

Durante questo stesso periodo, i centri storici delle principali città dello stato spagnolo sono stati oggetto di piani di rigenerazione urbana e di politiche che miravano a rivitalizzare i quartieri sottoposti a situazioni di maggiore degrado fisico in cui erano rimasti fette significative di povertà e emarginazione a causa del disinteresse verso i centri storici mostrato della città fordista.

In generale la letteratura in Spagna ha affrontato separatamente lo studio della partecipazione e la politica urbana. Così, mentre la maggior parte delle ricerche sostantive si sono concentrate sulle dinamiche dei processi di rigenerazione urbana (riabilitazione fisica, riduzione dei fattori di vulnerabilità, tendenze di *gentrification* ...) gli studi sulla partecipazione sono stati maggiormente interessati a dinamiche di procedimento (qualità del processo, caratteristiche innovative, indicatori di soddisfazione ...). Tuttavia, c'è un vuoto rispetto all'analisi degli effetti della partecipazione nelle dinamiche di rigenerazione del centro storico, tematica sulla quale ho basato il mio problema di ricerca.

Nel campo delle politiche pubbliche, l'analisi degli impatti è una delle più difficili questioni da risolvere. Infatti, le dinamiche sociali sono estremamente complessi e multi-causali, quindi è molto facile incorrere in interpretazioni riduzionistiche quando vogliamo attribuire gli impatti a pochi fattori. Inoltre, maggiore è la distanza tra il fattore e la dimensione in cui si studia l'impatto, più è probabile che intervengano altri fattori.

Per questo motivo, ho deciso di sviluppare un modello analitico che cerca di avvicinare dimensioni e fattori, non osservando l'impatto finale sulle dinamiche urbane (*gentrification*, sostituzione residenziale,...) ma nei risultati concreti della politica (gli output stessi). In un primo momento, distinguo tra *output* iniziale (il disegno iniziale del progetto) e l'*output* finale (il progetto definitivamente approvato). Successivamente, tramite interviste e analisi di documenti, analizzo in che modo è possibile attribuire alla partecipazione cittadina i cambi osservati tra i due output.

A questo punto, ho scelto la domanda di ricerca focalizzandola sui risultati sostantivi della partecipazione nella produzione di politiche pubbliche per la rigenerazione urbana, partendo da una

prospettiva ampia che comprende, non solo le forme di partecipazione istituzionalizzata ma anche quelle non istituzionali.

Per fare questo, mi baso sul metodo di analisi comparata di quattro casi di studio scelti nell'area chiamata Ciutat Vella del centro storico di Barcellona. Tutti questi casi si svolgono dopo l'approvazione dei PERIs (Piani Speciali di Riforma) e presentano modifiche di procedimento o sostanziali rispetto agli accordi iniziali. Il primo caso corrisponde al comitato di gestione dell'ARI (Area Riabilitazione Integrata) dal centro storico, che ha operato dal 1987-2006 e che è stato il primo organo di partecipazione formale aperto ai comitati di quartiere. Questo, era responsabile del monitoraggio e valutazione delle principali operazioni di riforma urbana realizzate in questo periodo.

Il secondo caso è il progetto Illa Robador-Sadurni centrato nella costruzione di un hotel di lusso, appartamenti e uffici in una delle zone più degradate del Raval. Questo progetto ha ricevuto l'opposizione di un settore del movimento cittadino e dei gruppi alternativi nella zona.

Il terzo caso è stato il conflitto del Forat de la Vergonya (il buco de la vergogna), situato nella zona del Casc Antic e dove il Comune voleva costruire un parcheggio sotterraneo e appartamenti per i giovani. Infine, l'opposizione cittadina e i movimenti sociali non solo sono riusciti a fermare il progetto del Comune, ma hanno disegnato un progetto di sviluppo alternativo del parco che finalmente è stato adottato dal Comune.

Il quarto caso corrisponde al processo di partecipazione associato con la riforma della piazza della Gardunya, uno spazio pubblico situato dietro il mercato della Boqueria e attualmente occupato da un parcheggio all'aperto.

La tesi si presenta sotto la forma di un compendio di pubblicazioni in conformità con il regolamento del Dottorato della UAB. Si compone di un'introduzione, di cinque articoli pubblicati su riviste scientifiche o libri, di una sintesi complessiva che include la discussione dei principali risultati della ricerca e, infine, delle conclusioni. Oltretutto in annesso ho incluso un'analisi della riforma urbana del centro storico dalle origini fino alla approvazione di PERI, la sua lettura può essere utile al fine di contestualizzare i diversi casi studiati.

La ricerca è basata sul lavoro collettivo svolto nell'ambito di due progetti di ricerca: il primo, la valutazione dei progetti la partecipazione cittadina della Legge di Quartieri (*Llei de Barris*) finanziato dal Dipartimento di Partecipazione cittadina del governo catalano; il secondo, il progetto di ricerca SEJ 2007-67388/CPOL REDES, partecipazione e rigenerazione dei centri storici urbani (REDES), guidato dal Dr. Ismael Blanco (IGOP-UAB) sovvenzionato dal piano nazionale per R & S 2004-2007.

Il primo articolo (Bonet, 2008) corrisponde alla pubblicazione del documento che ho presentato al I Simposio di analisi politica critica tenutosi a Bilbao il 14 e 15 novembre di 2008. Qui propongo lo sviluppo di un approccio critico per l'analisi della politica urbana in base alle indicazioni proposte dalla prospettiva fonetica elaborata per Flyvberg (2001) e sostenuta dal movimento Perestroika (Renwick, 2005). In questo articolo, critico gli approcci dominanti nell'area di scienze politiche. Il suo scopo, nel contesto della tesi era duplice: in primo luogo, situare la tesi nell'arena del dibattito della scienza politica internazionale partendo di un approccio critico che enfatizza i bias che spesso influenzano la ricerca empirica in scienze politiche; dall'altra parte presentare una proposta di analisi epistemologica e metodologica della politica urbana basata sull'approccio fonetico che prende in considerazione le esigenze e le articolazioni di collettivi sociali che solitamente sono esclusi dal sistema politico, marginalizzati, difendendo il riconoscimento della loro agency e capacità di *empowerment*. (Bonet, 2011).

Il secondo articolo (Martí-Costa & Bonet, 2009) corrisponde a una revisione della teoria dei movimenti sociali urbani e che ha le sue origini in un documento presentato al X Simposio Internazionale Geocritica tenutasi a Barcellona nel giugno 2009. In questo lavoro, abbiamo sviluppato una revisione teorica del concetto di movimenti sociali urbani sulla base della proposta di Castells (1977, 1983) che abbiamo attualizzato partendo dall'analisi specifica dei movimenti di Barcellona nel contesto delle lotte globali. Il testo si relaziona alla tesi in quanto si centra sulla composizione dei movimenti sociali urbani che dimostrano la rilevanza della dimensione eterogenea e incorpora diverse categorie di analisi come il particolarismo militante e quella di movimenti sociali urbani, che saranno raccolte in Bonet (2012-b).

Il terzo articolo (Bonet 2012-a) si riferisce alla necessità di adottare un approccio critico allo studio della partecipazione, in linea con Bonet (2011). Qui sviluppo un'analisi dell'evoluzione della partecipazione cittadina nelle politiche urbane in Barcellona e Madrid collegandolo a una revisione degli studi sulla partecipazione realizzati in Spagna. Questo mi permette di identificare tra i diversi approcci, il posizionamento critico in cui mi identifico, basato sull'analisi degli impatti della partecipazione nel processo di *policy-making*, incorporando l'analisi della sua tracciabilità nei diversi output e sulla rilevanza degli impatti sulle politiche (Bonet, 2012-a).

Questo articolo introduce inoltre una definizione di partecipazione che sarà utilizzata in (Bonet, 2012-b) "la incorporación de la ciudadanía en categoría de actores implicados en los procesos de toma de decisiones para el desarrollo de las políticas públicas en cualquiera de sus fases: diagnóstico, diseño, implementación y evaluación"(Bonet, 2012-a) Al tempo stesso, sviluppo una distinzione tra partecipazione per invito e per irruzione (dimensione che sarà affrontata in Bonet, 2012-b) e analizzo l'interrelazione tra di loro, esemplificandola nei diversi casi di Barcellona e

Madrid.

Il quarto articolo, Blanco, Bonet e Walliser (2011) si centra nell'analisi comparativa dei modelli di *governance* nella rigenerazione politica dei centri storici di Barcellona e Madrid sulla base dei risultati ottenuti nel progetto di ricerca SEJ 2007-63788/CPOL . Si studia l'evoluzione della rigenerazione politica dei centri storici in entrambe città, dalla transizione -epoca di passaggio dal regime franchista a quello democratico- fino ad oggi e si stabilisce un legame tra la costruzione del programma di rigenerazione e le reti di *governance*. Lo scopo di questo articolo è da una parte analizzare il processo di costruzione di politiche di rigenerazione dirette dal pubblico in partnership col privato, e dall'altra dimostrare come la rigenerazione urbana tende a favorire la dimensione fisica rispetto a quella sociale “Both Barcelona and Madrid have put strong restrictions to citizen’s participation in the making of regeneration policies for their respective historic centers. They both have also privileged the physical aspects of urban regeneration, which has had the effect that urban improvements in these areas have brought about strong gentrification pressures. However, they represent different conceptions of how to put into practice the transformation of historic centers.” (Blanco, Bonet & Walliser, 2011)

Il quinto articolo (Bonet 2012-b) corrisponde a una pubblicazione sulla rivista *Urbs*, qui si presentano le conclusioni della tesi in riferimento all'analisi dei riscontri sostantivi dei diversi tipi di partecipazione. Sulla base dell'approccio fonetico (Bonet, 2011) analizzo le modalità di variazione dell'impatto della partecipazione cittadina nelle politiche di rigenerazione urbana dei centri storici in relazione con le specificità della partecipazione. Per fare questo, mi baso nei quattro casi di studio che fanno parte del processo di riforma urbana del centro di Barcellona (Blanco, Bonet e Walliser, 2011). Nell'analisi comparativa, identifico due dimensioni chiave: in primo luogo, la modalità di accesso alla partecipazione -ad invito o per irruzione (Bonet, 2012 - a) e in secondo luogo, l'articolazione degli attori coinvolti (Bonet, 2009) omogeneità-eterogeneità. Dal confronto dei risultati e l'intersezione di queste due dimensioni, costruisco una tipologia di forme di partecipazione che hanno differenti risultati sostantivi. Questo mi ha permesso di unire da un lato il legame tra gli impatti di partecipazione e i tipi di cambio nelle politiche pubbliche, e dall'altro, l'interrelazione tra diversi forme di partecipazione e modelli di democrazia.

I cinque articoli sono seguiti da un riassunto globale e dalla discussione dei risultati e, *dulcis in fundo*, dalle conclusioni, in cui si presentano quelli che considero essere i principali contributi di questa tesi rispetto al dibattito teorico e metodologico nel campo degli studi urbani e teoria politica, così come una possibile futura agenda di ricerca.

Tra i contributi più sostantivi del mio studio sottolineerei che il modello di accesso alla

partecipazione e all'articolazione degli attori sociali sono due dimensioni rilevanti sia per lo studio della partecipazione che per la comprensione del rendimento diseguale dei processi partecipativi. Inoltre, queste dimensioni non operano nel vuoto, ma devono interagire con il modello di governance (struttura) e le azioni sviluppate dai differenti attori (*agency*). A questo proposito bisogna evidenziare la incorporazione di due elementi analitici presi in prestito dalla teoria dei movimenti sociali per applicarli allo studio della partecipazione: la Struttura d'Opportunità e il Repertorio d'azioni.

Infine, si considera anche l'inclusione della teoria del cambio di Watzlawick allo studio dell'impatto della partecipazione nel processo del *policy-making*, *potendo così classificare il cambio operato per la partecipazione in tre categorie: i cambi apparenti, che non modificano ne gli elementi ne la struttura del sistema* (cambio₀); il cambio che trasforma elementi di processo senza modificare la struttura ne la logica di fondo (cambio₁) e quello che introduce una ristrutturazione di secondo ordine che influisce nella globalità del processo (cambio₂).

Dunque, il concetto di partecipazione pubblica non è univoco e le relazioni tra i diversi tipi di partecipazione e i modelli di governance possono generare ritorni sostantivi associati a diversi modi di intendere la democrazia. Esistono infatti forme di partecipazione che creano nuove esclusioni, altre, che legittimano decisioni già prese dai *policy maker*, altre ancora che favoriscono interessi personali in processi competitivi fingendo che siano pubblici, infine, ci sono quelli che rinforzano i cittadini implicati e generano trasformazioni sostanziali nel processo di produzione delle politiche pubbliche. Da questa varietà di forme possiamo stabilire un'ulteriore distinzione tra la partecipazione di procedimento, che opererebbe solo a livello formale di creazione di politiche, e quella sostantiva, che si vincolerebbe all'approfondimento reale della democrazia e a una riappropriazione cittadina del *policy making*. Tuttavia, l'approfondimento di questa questione non fa più parte della tesi, è sarà la base per future ricerche.

BIBLIOGRAFIA

- Abella, Martí (2004) *Ciutat Vella. El centre històric reviscolat*. Barcelona: Aula Barcelona.
- Abers, Rebecca (1997) Learning Democratic Practice: Distributing Government Resources through Popular Participation in Porto Alegre, Brazil. Douglas, Mike & Friedmann, John (ed.) *Cities for Citizens: planning in the rise of civil society in a global age*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Águila, Rafael del (2000) *La senda del mal. Política y razón de estado*. Madrid: Taurus.
- Águila, Rafael del; Gabriel, José Antonio; García Guitián, Elena; Rivero, Ángel & Vallespín, Fernando (1998) *La democracia en sus textos*. Madrid: Alianza Editorial.
- Aisa, Ferran & Vidal, Mai (2006) *El Raval. Un espai al marge*. Barcelona: Editorial Base.
- Ajuntament de Barcelona (1999) *Barcelona: gobierno y gestión de la ciudad*. Madrid: Díaz de Santos, 1999.
- Alexandre, Octavi (2000) *Catàleg de la Destrucció del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic del Centre Històric de Barcelona*. Barcelona: Veïns en defensa de Barcelona Vella.
- Alguacil Gómez, Julio (2000) *Calidad de vida y praxis urbana. Nuevas iniciativas de gestión ciudadana en la periferia social de Madrid*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas
- Alguacil Gómez, Julio (ed.) (2003) *Ciudadanía, ciudadanos y democracia participativa*. Madrid: Fundación Cesar Manrique
- Alguacil Gómez, Julio.; Basagoiti, M.; Bru, P & Camacho, J. (2006) Investigación-acción participativa en el barrio de San Cristóbal de los Ángeles (Distrito de Villaverde, Madrid). *Cuadernos de Trabajo Social*. Escuela de Universitaria de Trabajo Social, 19, 331-346.
- Alguacil, Julio (ed.) (2006) *Poder local y Participación Democrática*. Barcelona: Ediciones el Viejo Topo.
- Alonso, Núria & Bonet i Martí, Jordi (2009) Cocinando cibermadalenas. Operaciones de ensamblaje entre tecnología y política en el centro histórico de Barcelona. Ponència presentada al *IV Congreso de la Cibersociedad Crisis analógica, futuro digital*. Recuperat el 21 de juliol de 2011, de http://www.cibersociedad.net/congres2009/actes/html/com_cocinando-cibermadalenas-operaciones-de-ensamblaje-entre-tecnologia-y-politica-en-el-centro-historico-de-barcelona_1007.html
- Arnstein, S. (1969) A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, XXXV, 216-224

-
- Ascher, A. (2004) *Los nuevos principios del urbanismo*. Madrid: Alianza
- Askunze, Carlos (2001) *Rehabilitación de barrios desfavorecidos y participación ciudadana*
Abadiño: Fundación Betiko. Recuperat el consultat el 23 de juliol de 2011, de
http://www.partehartuz.org/textos_04-05/rehabilit_biovieja.PDF
- AVV Casc Antic (1979) *Pla Popular del Casc Antic*. Barcelona: AVV Casc Antic
- Ayuntamiento de Barcelona (1985) *Pla Especial de Reforma Interior del Raval*. Barcelona:
Ayuntamiento de Barcelona
- Ayuntamiento de Barcelona (1993a) *Modificació del Pla Especial de reforma Interior del Raval
per a l'ubicació de la Universitat en l'illa de la Misericòrdia i decongestió del Pla Central*.
Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona
- Ayuntamiento de Barcelona (1993b) *Estudi de Detall de l'illa compresa entre els carrers Robador,
Sant Josep Oriol, la Cadena i Sant Rafael*. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona
- Ayuntamiento de Barcelona (2001) *Modificació del PERI del Raval per a la nova ordenació de
l'àrea delimitada pels carrers d'en Robador, Sant Rafael, Rambla del Raval, Sant Josep Oriol i la
plaça Salvador Seguí*. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona
- Ayuntamiento de Barcelona (2005a) *Modificació del PERI del Raval a l'àrea delimitada pels
carrers Sant Rafael, Sadurní, Sant Josep Oriol i la Rambla del Raval*. Barcelona: Ayuntamiento de
Barcelona.
- Ayuntamiento de Barcelona (2005b) *Parla'ns. La Gardunya a debat!* Barcelona: Ajuntament de
Barcelona
- Ayuntamiento de Barcelona (2008) *Reforma de la Plaça de la Gardunya i entorns*. Barcelona:
Ajuntament de Barcelona
- Bacchi, Carol (2009) *Analysing Policy: What's the problem represented to be?* Frenchs Forest,
N.S.W: Pearson Education
- Benjamin, Walter (1978) *Illuminations*. New York: Schocken Books.
- Biglia, Barbara (2005) *Narrativas de mujeres sobre las relaciones de género en los movimientos
sociales*. Tesis Doctoral. Universitat de Barcelona: Barcelona.
- Biglia, Barbara & Bonet i Martí, Jordi (2009) Narrative Construction as a Psychosocial Research
Method: Sharing Writing Practices. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social
Research*, 10

Biglia, Barbara; Bonet i Martí, Jordi & Martí-Costa, Marc (2006) Marc “Experiencias y reflexiones de Investigación” en *Experiències de col·laboració entre ciutadania i recerca*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Blanco, Ismael & Gomà, Ricad (2002) *Gobiernos locales y redes participativas*. Barcelona: Editorial Ariel

Blanco, Ismael, Martí Costa, Marc Bonet i Martí, Jordi, Parés Franzi, Marc (2009) Gobernanza y participación en políticas de regeneración urbana (pp. 419 – 440) Pares (ed.) *Participación y calidad democrática: evaluando nuevas formas de democracia participativa*. Barcelona : Ariel

Blanco, Ismael; Bonet, Jordi & Walliser, Andrés (2011) Urban governance and regeneration policies in historic city centres: Madrid and Barcelona. *Urban Research and Practice*, 4(3)

Bonet i Martí, Jordi (2005) Barcelona: la reinvençió de la ciutat portuària en la nova economia global. *Revista Archipiélago, cuadernos de crítica de la cultura*, 62, 63 – 68.

Bonet i Martí, Jordi (2006) La vulnerabilitat relacional: Anàlisi del fenomen i pautes de intervenció. *Redes. Revista Hispana para el Análisis de Redes*, 11.

Bonet i Martí, Jordi (2007a) ”De la planificació a les pràctiques de producció metropolitana: Dilemes polítics sobre la generació d'espai públic urbana. (pp. 36 – 44) *Producta50* Barcelona: Generalitat de Catalunya departament de cultura i mitjans de comunicació

Bonet i Martí, Jordi (2007b) Problematizar las políticas sociales frente a la(s) violencia(s) de género. (pp. 35 - 48) Biglia, Barba & San Martín, Conchi *Estado de Wonderbra. Entretejiendo narraciones feministas sobre las violencias de género*. Barcelona: Virus -

Bonet i Martí, Jordi (2009) “De la planificació a les pràctiques de producció metropolitana: Dilemes polítics sobre la generació d'espai públic urbana” a *Producta50*. Barcelona: Generalitat de Catalunya pp. 36 – 44

Bonet i Martí, Jordi (2010) El municipalisme alternatiu com espai d'innovació política i de producció democràtica. (pp. 71-81) Ubasart, Gemma & Serra, Marc *Construint Municipi des dels Moviments Socials*. Barcelona: Editorial Icària.

Bonet i Martí, Jordi (2011) Una aplicació de les ensenyanzes del moviment perestroika al anàlisi de les polítiques urbanas En Ibarra, Pedro & Cortina Oriol, Mercè *Recuperando la radicalidad. Un encuentro en torno al análisis político crítico*. (pp 325-336) Barcelona: Editorial Hacer

Bonet i Martí, Jordi (2012-a) "El territorio como espacio de radicalización democrática. Una aproximación crítica a los procesos de participación ciudadana en las políticas urbanas de Madrid y

Barcelona" en *Athenea Digital*, 12 (1)

Bonet i Martí, Jordi (2012 -b) "Cuando cómo participar importa. Un análisis de los rendimientos substantivos de la participación ciudadana en las políticas de regeneración del centro histórico de Barcelona" en *URBS Revista de estudios Urbanos y sociales* (pròxima publicació)

Bonet i Martí, Jordi & Martí-Costa, Marc (2009) "Segregació espacial i polítiques d'inclusió urbana: el cas de Girona" a *Revista Nous Horitzons*, 195 pp. 66-76

Borja, Jordi & Castells, Manuel (2004) *Local y global. La gestión de las ciudades en la era informática*. Madrid: Taurus

Borja, Jordi (2009) La ciudad entre la desposesión y la reconquista. *Barcelona Metròpolis*, 1

Borja, Jordi (2010) *Luces y sombras del Urbanismo de Barcelona*. Barcelona: Editorial UOC.

Bradier, Henry & Collier, David *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared standards*. Lanham: Rowman & Littlefield

Brugué, Quim y Gomà, Ricard (1998) *Gobierno Local, Ciudad y Política Urbana*. Estudios Demográficos y Urbanos, Colegio de México, vol. 13, nº 3, pp. 561-583

Busquets, Joan (2004) *La ciutat vella de Barcelona.: un passat amb futur*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona

Cabrera, Pere (2007) *Ciutat Vella de Barcelona. Memòria d'un procés urbà*. Barcelona: Ara llibres.

Cais, Jordi (1997) *Metodología del análisis comparativo*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

Caïs, Jordi (2002) *Metodología del Análisis Comparativo*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas. Cuadernos Metodológicos,

Casellas, Antonia (2007) Gobernabilidad, participación ciudadana y crecimiento económico: adaptaciones locales a estrategias globales. *Scripta Nova Revista electrónica de geografía y ciencias sociales* Vol. XI, núm. 243

Castoriadis, Cornelius (1996) La democracia como procedimiento y como régimen. *Iniciativa Socialista*. 38, 50-59

Clark, Jon (1979) Concerted Action in the Federal Republic of Germany. *British Journal of Industrial Relations*. Vol 17 (2), 242-258

Col·lectiu (2002a) "Espai del Pou de la Figuereta: Per un equipament esportiu al Casc Antic de Barcelona" 21 de novembre de 2002

Col·lectiu (2002b) “Manifest per una Ciutat Vella verda i sense especulació” 25 de novembre de 2002

Coller, Xavier (2005) *Estudios de caso*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas. Cuadernos Metodológicos, 30

Cooke, Bill & Kothari, Uma (ed.) (2001) *Participation: The new Tyranny?* London: Zed Books

Coordinadora contra l'especulació del Raval (2004) “El Raval: la lluita fragmentada o l'actuació anestesista de l'Ajuntament” a UTE *Barcelona marca registrada: un model a desarmar*. Barcelona: Editorial Virus

Dahl, Robert A. (1961) *Who governs? Democracy and Power in American City*. New Heaven: Yale University Press.

Davies, Joanathan S. & Imbroscio, David L. (2009) *Theories of Urban Politics*. London: Sage

Denzin, Norman K y Lincoln, Yves S. (2004) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications

Di Masso, Andrés (2007) “Usos retóricos del espacio público: la organización discursiva de un espacio en conflicto” a *Athenea Digital*, 11, 1-22

Durose, Catherine; Greasley, Stephen & Richardson, Liz (2009) *Changing local governance, changing citizens*. Bristol: Policy Press

Espada, Arcadi (2000) *Raval: del amor a los niños* Barcelona: Anagrama

Fainstein, Susan S. & Fainstein, Norman I. (1983) Regime strategies, communal resistance and economic forces. (pp. 245-282) Fainstein, Susans S.; Fainstein, Norman, I; Child Hill, Richard; Judd, Dennis & Smith, Peter *Restructuring the City: The Political Economy of Urban Redevelopment*. New York: Longman.

Fischer, Frank (2003) *Reframing public policy: discursive politics and deliberative practices*. Oxford: Oxford University Press.

Fischer, Frank & Forester, John (ed.) (1993) *The argumentative turn in Policy Analysis and Planning*. Duke University Press: Durham and London

Flyvbjerg, Bernt (2004) Cinco malentendidos acerca de la investigación mediante los estudios de caso. *Política y Sociedad*. 106, 33-62

Flyvbjerg, Bernt (1998) *Rationality and Power: Democracy in Practice*. Chicago: University of Chicago Press.

Flyvbjerg, Bernt (2001) *Making Social Sciences Matter: Why Social Inquiry Fails and How I Can Succeed Again*, Cambridge: Uk Cambridge University Press.

FOCIVESA (2005) *Memòria 2005*. Barcelona: Foment de Ciutat Vella.

FOCIVESA (2006) *Pla Director per la Reforma Urbana de la Plaça de la Gardunya i Entorns*. Barcelona: Foment de Ciutat Vella

Foucault; Michel (2003) *Historia de la sexualidad. Volumen I: la voluntad de saber*. Madrid: Siglo XXI

Fraser, Nancy (1991) "The Uses and Abuses of French Discourse: Theories of Feminist Politics" in P. Wexler (ed.) *Critical Theory Now*, London: Falmer Press.

Fung, Archon (2003) *Deepening democracy. Institutional innovations in Empowered Participatory Governance. The Real Utopias. Vol. 4* London:Verso Press

Fung, Archon (2003) *Deepening democracy. Institutional innovations in Empowered Participatory Governance. The Real Utopias. Vol. 4* London:Verso Press

Fung, Archon (2004) *Empowered Participation.: reinventing Urban Democracy*. New Jersey: Princeton University Press

Fung, Archon (2004) *Empowered Participation.: reinventing Urban Democracy*. New Jersey: Princeton University Press

Garcés, Marina (2004) Jacques Rancière: La política de los sin-parte. *Riff Raff. Revista de pensamiento y cultura*, 24, 109-117

Giddens, A. (1998) *La Tercera Vía. La renovación de la socialdemocracia*. Madrid: Taurus

Gomà, Ricard (1992) *Govern local i reestructuració urbana: un model d'anàlisi de polítiques públiques*. Tesi doctoral dirigida per Joan Subirats Humet

Gomà, Ricard & Rosetti, Natalia (1998) "Ciutat Vella: degradació, crisi i regeneració" en *Barcelona Societat*, 8, pp. 94-124

González Ordovás, Maria José (2000) *Políticas y estrategias urbanas: La distribución del espacio privado y público en la ciudad*. Madrid: Fundamentos,

Guba, E.G. y Lincoln, Y.S.(1989): *Fourth Generation Evaluation*. Newbury Park, CA: Sage

Gutierrez Palomero, Aaron (2009) "El mètode Urban i la seva difusió com a valor afegit

Haraway, Donna j. (1995) *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinención de la naturaleza*. Madrid: Cátedra

- Harvey, David (2003) *Espacios de esperanza*. Madrid: Editorial Akal
- Heeren, Stefanie von (2004) *La remodelación de Ciutat Vella. Un análisis crítico del model Barcelona*. Barcelona: Veïns en Defensa de Barcelona Vella.
- Hereu, Jordi & Puig, Andreu (2011) *Barcelona. Modelo avanzado de gestión pública*. Badalona: Editorial Planeta
- Hernández Aja, Agustín (2003) “Ciudadanía y espacio público: participación o segregación” en Alguacil Gómez, Julio (ed) *Ciudadanía, ciudadanos y democracia participativa*. Lanzarote: Fundación Cesar Manrique
- Hoebler, Rudolph (2005) *Perestroika and its other* Renwick Monroe (2005)
- Howlett, Michael & Ramesh, M. (1995) *Studying Public Policy. Policy Cycles and Policy Subsystems*. Oxford: Oxford University Press.
- Hunter, F. (1953) *Community Power Structure*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Ibarra, Pedro (2005) *Manual de sociedad civil y movimientos sociales*. Madrid: Editorial Síntesis
- Ibarra, Pedro & Tejerina, Benjamin (1998) *Los movimientos sociales transformaciones políticas y cambio cultural*. Madrid: Trotta
- Investigació (2006) *Recerca Activista i Moviments Socials*. Barcelona: Ediciones el Viejo Topo
- Isaac, T.M. Thomas & Heller, Patrick (2003) Democracy and Development: Decentralized Planning in Kerala. (pp. 85-118) Fung, Archon & Olin Wright, Erik *Deepening democracy. Institutional innovations in Empowered Participatory Governance. The Real Utopias. Vol. 4* London: Verso Press
- John, Peter (1998) *Analysing Public Policy*. London and New York: Pinter.
- Judge, David (1995) Pluralism. Judge, David, Stoker, Gerry & Wolman, Harold *Theories of Urban Politics*. London: Sage
- Judge, David, Stoker, Gerry & Wolman, Harold (1995) *Theories of Urban Politics*. London: Sage
- King, G. Keohane, R & Verba, S. (2000) *El diseño de la investigación social. La inferencia científica en los estudios cualitativos*. Madrid: Alianza Editorial.
- Kitschelt, H. (1986) Political opportunities structure and political process, Antinuclear Movements i four Democracies. *British Journal of Political Science*, 16
- Kriesi, H.P. (1992) El contexto político de los nuevos movimientos sociales en Europa Occidental. Benedicto, J. & Reinares, F. (ed) *Las transformaciones de la política*. Madrid: Alianza Editorial

-
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (2004) *Hegemonía y estrategia socialista*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica
- Laitin, David (2003) "The perestroika Challenge to Social Science" in *Politics and Society* 31 (1) (march) 163-184 a Renwick Monroe, Kristen (ed.) (2005) *Perestroika! The raucous rebellion in political science*. Yale University Press: New Haven and London.
- Lefebvre, Henri (1969) *El derecho a la ciudad*. Barcelona: Ediciones Península
- Lefort, Claude (2004) *La incertidumbre democrática*. Barcelona: Anthropos.
- Lipjhart, Arend (1971) Comparative Politics and the Comparative Method. *The American Political Science Review*, 65(3), 682-693
- Logan, J. & Moloch, H. (1987) *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*. Berkeley: University of California Press.
- Lojkin, Jean (1979) *El marxismo, el estado y la cuestión urbana*. México: Editorial Siglo XXI
- López Sánchez, Pere (1986) *El centro histórico un lugar para el conflicto*. Barcelona: Geocrítica.
- López Sánchez, Pere (1993) *Un verano con mil julios y otras estaciones. Barcelona, de la reforma interior a la revolución de julio de 1909*. Madrid: Editorial Siglo XXI
- Lowndes, Vivien (1994) Citizenship and urban politics. Judge, David, Stoker, Gerry & Wolman, Harold *Theories of Urban Politics*. London: Sage
- Lowndes, Vivien (1994) Citizenship and urban politics. Judge, David, Stoker, Gerry & Wolman, Harold *Theories of Urban Politics*. London: Sage
- Marsh, D. (1997) *Comparing policy networks*. London: Open University Press
- Martí i Costa, Marc Bonet i Martí, Jordi (2008b) Los movimientos urbanos: de la identidad a la glocalidad. *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1 de agosto de 2008, vol. XII, núm. 270 (121).
- Martí-Costa, Marc & Bonet i Martí, Jordi (2008) Movimientos urbanos hoy: heterogeneidad, fragmentación y glocalización en Ibarra, Pedro & Grau, Elena *Anuario de movimientos sociales: la red en la ciudad*. Barcelona: Editorial Icaria (pp.27-42)
- Martí-Costa, Marc & Bonet i Martí, Jordi (2008a) Movimientos urbanos hoy: heterogeneidad, fragmentación y glocalización. (pp. 27-42) Ibarra, Pedro & Grau Elena *La red en la ciudad*. Barcelona: Editorial Icaria
- Martí-costa, Marc & Parés, Marc (coords.) (2009) *Llei de barris: cap a una política de regeneració*

urbana participada i integral? Barcelona: Generalitat de Catalunya

Martí, Marc & Bonet, Jordi (2008c) Planning from below in Barcelona Potter, Libby & Shaw, Kate *Whose Whose Urban Renaissance? An international comparison of urban regeneration strategies*. London: Routledge

Martínez Rigol, Sergi (2000) *El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració del Raval entre la renovació i la gentrificació*, Tesis doctoral no publicada, Universitat de Barcelona.

Mas, Maria & Verger, Toni (2004) “Un forat de la vergonya al Casc Antic de Barcelona” a Unió Temporal d'Escrivas. *Barcelona, un model a desarmar*. Barcelona: Editorial Virus.

Mas, Maria & Verger, Toni (2004) Un forat de la vergonya al Casc Antic de Barcelona. A Unió Temporal d'Escrivas. *Barcelona, un model a desarmar*. Barcelona: Editorial Virus.

Mouffe, Chantal (1999) *El retorno de lo político*. Barcelona: Editorial Paidós.

Navarro Yáñez, Clemente Jesús (2008) Participación ciudadana y territorio. Exploraciones para el caso español. *Ciudad y territorio: Estudios territoriales*, 156, 261-271

Parés, Marc (coord.) (2009) *Participación y calidad democrática. Evaluando las nuevas formas de democracia participativa*. Barcelona: Ariel

Parés, Marc (coord.) (2009) *Participación y calidad democrática. Evaluando las nuevas formas de democracia participativa*. Barcelona: Ariel

Parés, Marc; Martí-Costa, Marc & Bonet, Jordi (2012-) “Does participation really matter in urban regeneration policies? Exploring governance networks in Catalonia (Spain)” in *Urban Affairs Review*, (en premsa)

Parés, Marc; Martí-Costa, Marc; Miquel Pybus; Bonet Martí, Jordi; Sánchez, Jonatan; Vilchez, David; Blanco, Ismael; Cruz, Helena. (2009) *Llei de barris: cap a una política de regeneració urbana participada i integral?* Barcelona: Generalitat de Catalunya

Pascual Esteve, Josep Maria (2011) *El Papel de la ciudadanía en el auge y decadencia de las ciudades. El fin del gerencialismo o la recuperación de lo público y sus autores*. Valencia: Editorial Tirant lo Blanch

Pateman, Carole (1976) *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press

Ragin, Charles (2000) *Fuzzy-set Social Science*. Chicago: University of Chicago Press

Ragin, Charles C. (ed.) (1997) *What's a case?* Cambridge: Cambridge University Press

-
- Rancière, Jacques (1996) *El desacuerdo. Política y filosofía*. Buenos Aires: Ediciones Nueva Visión
- Rancière, Jacques (2000) *El odio a la democracia*. Buenos Aires: Amorrortu
- Rhodes, R. and Stoker, Gerry (eds.) (1999) *The New Management of British Local Governance*. UK: Palgrave Macmillan.
- Sapotchine, J. Jones, B.D. & Wolfe, M. (2007) Is urban politics a black hole? Analyzing the boundary between political science and urban politics, *Urban Affairs Review*, 43 (1), 76-106
- Scharm, Sanford F. & Catherino, Brian (2006) *Making Political Science Matter. Debating Knowledge, Research, and Method*. New York University Press: New York
- Schmitter, Philippe (1992) "The Irony of Modern Democracy and Efforts to Improve its Practices" en *Politics and Society*, 20 (4), 507-512
- Schumpeter, J.A. (1971) *Capitalismo, socialismo y democracia*. Madrid: Aguilar.
- Schumpeter, Joseph A. (1968) *Capitalismo, socialismo y democracia*. Madrid: Ediciones Aguilar
- Shapiro, Ian (2002) Problems, Methods, and Theories in the Study of Politics, or: What's Wrong with Political Science and What to Do About It. *Political Theory*, 30 (4) 596-619
- Sharpe, Matthew & Boucher, Geoff (2010) *Zizek on Politics. A critical Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Societat Catalana d'Ordenació del Territori (2004) "Transformació de l'illa de Robadors (Barcelona)" a *Anuari Territorial*:192
- Sousa Santos, Boaventura de (2004) *Democratizar la democracia: Los caminos de la democracia participativa*. México: FCE
- Stake, Robert E. (2007) *Investigación con estudio de casos*. Madrid: Ediciones Morata.
- Stone, Clarence N. (2009) "Who is Governed? Local Citizens and the Political Order of the Cities" en Davies, Jonathan S. & Imbroscio, David L. (ed) *Theories of Urban Politics*. London: Sage
- Subirats, Joan & Blanco, Ismael (2008) ¿Todo lo urbano es social y todo lo social es urbano?. *Dinámicas urbanas y dilemas de políticas públicas*. Instituto de Gobierno y Políticas Públicas. UAB
- Subirats, Joan & Rius, Joaquim (2008) *Del Xino al Raval. Cultura i transformació social a la Barcelona central*. Barcelona: Editorial Hacer.
- Subirats, Joan; Bonet i Martí, Jordi; Gallego Dobón, Aina; Fernández de Prat, Marta i Obradors, Anna (2006) *Fragilidades vecinas: narraciones biográficas de exclusión social urbana*. Barcelona: Editorial Icaria

Swyngedouw, Erik (2011) “¿La naturaleza no existe! La sostenibilidad como síntoma de una planificación despolitizada” a *Urban*, 1 (nova sèrie)

Taller VIU (2007) *El cielo está enladrillado. Entre el mobbing y a violencia inmobiliaria y urbanística*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

Tarrow, Sidney (1996) “States and Opportunities: the Political Structurin of Social Movements” en McAsam, D.; MacArthy, J.D. & Zald, M.N. (ed) *Comparative Perspectives on Social Movements*. Cambridge University Press. Cambridge

Tatjer, Mercè (2000) Las intervenciones urbanísticas en el centro histórico de Barcelona: de la Vía Layetana a los nuevos programas de rehabilitación. (pp. 13-28) Bernal Santa Olalla, Begoña (coord.). Oportunidades de desarrollo sostenible para los conjuntos urbanos históricos. III Jornadas de Geografía Urbana (Burgos, 18 a 21 de mayo de 1998). Burgos: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Burgos

Trinidad, Antonio (2006) *Teoría fundamentada "Grounded Theory". La construcción de teoría a través del análisis interpretacional*. Colección Cuadernos Metodológicos N° 37. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

TSJC (1999) STSJC Sala de lo Contencioso-Administrativo de 22 de marzo de 1999

TSJC (2005) STSJC 817/2005 de la Sala de lo Contencioso-Administrativo de 27 de octubre de 2005

UTE (2004) *Barcelona marca registrada un model a desarmar*. Barcelona: Editorial Virus.

Valles, Miguel S. (1997) *Técnicas cualitativas de investigación social Reflexión metodológica y práctica profesional*. Síntesis: Madrid

Warf, Barney & Arias, Santa (2009) "Introduction: the reinsertion of space into the social sciences and humatinites" a Warf, Barney & Arias, Santa *The Spatial Turn. Interdisciplinary perspectives*. London & New York: Routledge

Watzlawick, Paul (1989) *Cambio: formación y solución de los problemas humanos*. Barcelona: Editorial Herder

Weber, Max (1949) *The Methodology of Social Sciences*. New York: Simon & Schuster, The Free Press.

Weber, Max (2006) *Conceptos sociológicos fundamentales*. Madrid: Alianza Editorial

Yin, Robert K. (1994) *Case Study Research: Design and Methods*. London:Sage

Yin, Robert, K. (2003) *Applications of Case Study Research*. London: Sage

Zarate Martín, Manuel Antonio & Rubio Benito, Teresa (2010) *Geografía humana. Sociedad, Economía y Territorio*. Madrid: Editorial Universitaria Ramón Areces.

Zizek, Slavoj (2008) *En defensa de la intolerancia*. Madrid: Ediciones Sequitur. Bibliografía

Hemerografia

Comissió Gestora de l'ARI

La Vanguardia (1984, 9 de setembre) La Barcelona històrica camino de su rehabilitación. *La Vanguardia*

La Vanguardia (1985, 21 de desembre) Ciutat Vella: la Generalitat aplaza la decisió sobre la proposta de suprimir la apertura de grandes vías. *La Vanguardia*, p. 21

La Vanguardia (1986, 24 de gener) Acuerdo definitivo entre administraciones para poner en marcha la remodelación urbanística de Ciutat Vella. *La Vanguardia*, p. 17

La Vanguardia (1987, 17 d'octubre) El nuevo concejal estudia ya la rehabilitación de Ciutat Vella. *La Vanguardia*, p.19

Roma, Marc (2002, 18 de novembre) Entrevista a Eduard Moreno. *El Triangle*

Illa Robadors-Sadurní

La Vanguardia (1987, 4 d'agost) La Universidad de Barcelona trasladará Historia y Filosofía desde Pedralbes al centro de la ciudad. *La Vanguardia*, p.15

El Periódico (1990, 20 d'octubre) El Raval recuperará la zona verde que cede a la Universidad. *El Periódico*.

La Vanguardia (1997, 19 de gener) Luces y sombras de la rehabilitación del centro histórico. *La Vanguardia*

El País (2001, 25 d'abril) Oposición a que se levante un hotel de nueve plantas en la Rambla del Raval. *El País*

Utrera, Joaquin (2002, 16 de gener) Pleito de los vecinos del Raval para que no se parta una zona verde en Robadors. *El País*

La Vanguardia (2002, 16 de gener) "Vecinos del Raval impugnan el PERI de la calle Robador. *La Vanguardia*

Cia, Blanca (2002, 8 de març) El hotel previsto en la Rambla del Raval será un cilindro traslúcido de 38 metros de altura. *El País*

Col, Carles (2002, 8 de març) Un "edifici làmpara" il.luminará l'adormida Rambla del Raval. *El Periódico*

El Periódico (2004, 27 de febrer) Desallotjament d'un bar Ciutat Vella acaba en una batalla campal. *El Periódico*

Cia, Blanca (2004, 27 de febrer) Violento desalojo del último edificio que se debe derribar para ejecutar el proyecto de Illa Robadors . *El País*, p.5 (edició Catalunya)

Díaz, Rosa (2004, 15 de setembre) Comencen a construir les oficines de la UGT, un hotel i pisos de promoció pública al Raval. *El Punt*

Díaz, Rosa (2004, 10 de novembre) Barceló compra el solar de l'illa Robador on s'aixecarà l'hotel. *El Punt*

El Confidencial (2004, 10 de novembre) Barceló invertirà 30 millones de euros en construir un hotel de lujo en un barrio marginal de Barcelona. *El confidencial*.

Ferragut Casas, Núria (2006, 10 de juliol) L'Illa Robadors tindrà els primers veïns a fi de mes. *20 minutos*

Fernández, Pilar (2006, setembre) L'habitatge assequible ocupa l'illa de la Rambla del Raval a Ciutat Vella. *Suplement del Districte I dels barris*. p.5

Suñé, Ramon (2007, 8 de març) Una isla emerge en el Raval. La transformación radical de la illa Robador incia la recta final para estar lista en 2008. *La Vanguardia*. pp. 1-3 (Vivir en Barcelona)

Díaz, Rosa (2008, 28 de gener) L'últim bocí del Raval convertit en ciutat. *El Punt*

Cia, Blanca (2008, 30 de març) La plaza Vázquez Montalbán se abre paso en el Raval. *El País*

Forat de la Vergonya

Sierra, Lluís (2001, 6 de novembre) Dos asociaciones reclaman indemnizaciones millonarias a la empresa Procivesa. *La Vanguardia*.

Latorre, Eloi (2001, 24 de setembre) Volen arrestar un veí per un grafitti crític contra Clos. *El Triangle*, n. 551

Sierra, Lluís (2002, 19 de novembre) Batalla campal en el "forat de la vergonya" del Casc Antic. *La Vanguardia*

Boiza, Ferran (2002, 12 de desembre) Clos cede a la presión y frena el aparcamiento del Forat de la Vergonya. *El Mundo*

El Mundo (2002, 12 de desembre) Los vecinos de BCN califican el Fórum 2004 de "operación especulativa". *El Mundo*

Yolanda Viñals-Esther Aleu (2002, desembre) Enfrontaments al Forat de la Vergonya. *Nova Ciutat Vella*, p. 19

Díaz, Rosa (2004, 12 de febrer) Ciutat Vella vol convertir "el forat de la vergonya" en un punt de

trobada dels veïns. *El Punt*

Plaça de la Gardunya

Cía, Blanca (2005, 11 de març) ¿Qué propones? Pregunta abierta para la reforma de la Gardunya, *El País*

Fontova, Rosario (2008, 10 de març) La Gardunya serà un nucli de vianants del Raval. *El Periódico*, p. 49)

Documents audiovisuals

Falconetti, Peña (Director) (2005) *El Forat. (el Agujero)* [Video-documental] Espanya

Ibañez, Enrique (Director) (2008) *La caída del Forat* [Video-documental] Espanya

Jordà, Joaquim (Director) (2003) *De Nens.* [Pel·lícula] Espanya: Massa d'Or Produccions.

Mallarach, Joan (Director) (1999) *Perill. El centro històric de Barcelona* [Video-documental] Espanya

Verdaguer, Antoni (Director) (2006) *Raval, Raval.* [Pel·lícula] Espanya: Iris Star

Documents

Dossier “Denuncia del proceso participativo del Casc Antic del Ayuntamiento para la ordenación del “Forat de la Vergonya”.

Coordinadora Contra l'Especulació del Raval (2004) “No al Projecte Illa Robador” octaveta que es publicita al *vermut tour*

Coordinadora contra l'especulació del Raval (2006) “Un altre hotel no el volem” octaveta de convocatòria de la concentració contra la inauguració de l'Hotel Barceló raval.

CONCLUSIONS

En aquest capítol vull reflectir quins han estat els resultats més rellevants obtinguts al llarg del procés de la tesi. Cloure-la no és gens fàcil, menys encara quan consideres que sempre romanen qüestions irresoltes, emmagatzemades dins el *buffer* cerebral a l'espera de traslladar-se algun dia a un fitxer de text. Ara bé, arriba el moment en què cal posar-hi punt i final. Això no obstant, quan penses que és el moment de tancar, sempre apareix aquell element que t'obre nous horitzons i que si et decidissis a seguir-lo mai no saps ni on ni quan podries acabar. És per aquest motiu, que tot procés de tancament recau en una decisió. En el meu cas, aquesta ha arribat quan m'he adonat que disposava d'una interpretació congruent en relació a les preguntes inicials de la recerca, però molt especialment, quan s'havien transformat, generant-ne de noves; el que converteix la tesi en sí en un procés terminable, però no la recerca social, que per la seva pròpia naturalesa és interminable.

La pregunta inicial de recerca era per què diferents formes de participació produeixen impactes desiguals en les polítiques de regeneració urbana. Darrera d'aquesta qüestió, hi havia un sentiment d'insatisfacció al voltant de com s'havia abordat l'estudi de la participació a l'estat espanyol. Així, mentre la literatura acadèmica espanyola encara roman ancorada dins els debats normatius i tecnometodològics, la literatura internacional (Cooke & Kothari, 2001; Hickey & Mohan, 2004), des d'un temps ençà ha començat a desenvolupar enfocaments crítics sobre la participació. Les raons d'aquest decalatge (Bonet, 2012-a) poden explicar-se pel retard en la introducció d'experiències participatives arran dels 40 anys de dictadura; tanmateix, avui en dia ja disposem d'un ingent corpus d'experiències que ens hauria de dur un pas més enllà de les lloances sobre la bondat de la participació i l'exposició de tècniques i experiències que facilitin la seva implementació.

És per aquest motiu que al llarg de la recerca he volgut diferenciar la participació ciutadana de les teories de la democràcia participativa, no per negar la importància d'aquest marc teòric en el desenvolupament pràctic de les experiències, sinó per evidenciar que la participació no es vincula necessàriament a una única teoria de la democràcia, sinó que pot operar en diferents marcs normatius.

Aquesta reflexió l'he posada de manifest a Bonet, 2012-b on partint de l'anàlisi del mode d'accés (per irrupció/per invitació) i l'articulació (homogènia/heterogènia) he associat cada forma a una tipologia de democràcia (schumpeteriana, acció concertada, radical i liberal-democràtica) i explorat així mateix la seva relació amb una teoria de les classes de canvi en polítiques públiques (el canvi₀, el canvi₁ i el canvi₂) adaptada del model de Watzlawick (1989).

Tanmateix, tal i com apuntava a Bonet (2012-b) amb aquesta anàlisi no he pretès establir una classificació exhaustiva i generalitzable de les formes de participació ni una relació determinista

entre elles; de manera que en altres contextos, les associacions que s'evidenciaven entre tipologies de participació, classes de canvi i teoria democràtica podrien presentar altres combinacions. El que m'interessava era evidenciar l'associació entre formes de participació, models de governació i teories de la democràcia. He volgut identificar i explorar elements d'anàlisi que puguin ser útils per comprendre el fenomen de la participació ciutadana en relació al procés de producció de polítiques públiques.

Al capítol Resum global i discussió de resultats, he aprofundit al voltant d'aquestes qüestions, incloent una anàlisi dels models de governació i la seva etapificació (model burocràtic tradicional, model de transició post-burocràtica, gerencialisme públic i governança democràtica) el que m'ha permès construir dos elements analítics, manllevats de la teoria de moviments socials, útils per a desenvolupar una anàlisi holística i crítica dels processos participatius: l'estructura d'oportunitats a la participació i el repertori d'estratègies dels actors.

Abans d'entrar més directament en les conclusions, considero important reflexionar de quina manera he intentat donar resposta a les preguntes guia en relació a l'objecte d'estudi plantejades per Flyvjerg (2001) i que tal i com havia exposat a la introducció han guiat el meu procés investigador. La primera d'aquestes, feia referència al *cap a on ens dirigim?* En aquest sentit, tal i com he evidenciat en la recerca, la participació en les polítiques de regeneració urbana ha guanyat en heterogeneïtat, ja que amb anterioritat es trobava pràcticament reduïda a les associacions veïnals actuant com una *policy community*, però alhora en el seu procés actual corre el risc de dissoldre el seu impacte en el procés final a partir de la seva tecnificació. Aquest fet ens connecta amb la segona pregunta que em plantejava, *si aquest desenvolupament era desitjable* ja que si bé és positiu el trànsit de les *policy communities* a les *issue network*, al ser xarxes més permeables que incorporen una major pluralitat d'actors, la seva capacitat d'impacte és menor si aquesta xarxa no aconsegueix desenvolupar una autonomia pròpia que l'empoderi, el que va succeir al cas del Forat de la Vergonya però no a la Plaça de la Gardunya.

En relació a la tercera pregunta, *qui guanya i qui perd i en funció de quins mecanismes de poder això és possible*, s'evidencia que aquells mecanismes que opten per una lògica consensual, els actors socials tenen menys capacitat d'impacte en tant l'administració disposa de més recursos per fer prevaldre la seva veu. En canvi, aquells processos on irromp el dissens, la capacitat d'influir dels actors socials és superior.

Finalment, la darrera pregunta ens plantejava la qüestió de *què podem fer, si és que podem fer alguna cosa*. En aquest sentit, considero que és clau traslladar el debat de la participació del camp metodològic on actualment es troba a l'arena substantiva tot plantejant els vincles entre participació

i teoria democràtica; concebre la participació no només com una tècnica orientada a la millora procedimental del *policy-making*, sinó com un dret de ciutadania inherent als processos d'aprofundiment democràtic i canvi social.

Aquest capítol de conclusions té una doble funció: aprofundir i ampliar les conclusions avançades a Bonet (2012-b) i al capítol de discussió de resultats; i apuntar alguns dels baixos de la recerca i aquelles qüestions rellevants que han anat apareixent al llarg del procés i que poden obrir futures línies de recerca en aquest camp.

Per fer-ho, he elaborat tres apartats de conclusions: les metodològiques referides al procés d'elaboració de la recerca i les aportacions de la tesi a la metodologia d'anàlisi de les polítiques urbanes; les substantives, on abordo les aportacions de la recerca en el camp d'interrelació entre participació, moviments socials urbans i polítiques de regeneració urbana; i les teòriques sobre la relació entre participació i teoria política. A més a més, he inclòs un darrer apartat on identifico alguns biaixos i exposo una futura agenda de recerca a partir del treball realitzat.

Finalment, tal i com advertia al començament, un procés de recerca no es realitza des del buit social, sinó que respon a un seguit de decisions amb què s'interrelaciona, des d'experiències personals, anhels i desitjos fins a la intervenció de l'atzar; el procés de tancament tampoc no és doncs aliè a aquestes qüestions. Així, el procés d'escriptura d'aquestes conclusions ha coincidit amb l'emergència del moviment del 15-M que ha posat en primera plana del debat polític i social qüestions que estan directament relacionades amb la temàtica d'aquesta tesi com la rellevància de la participació ciutadana i la reconceptualització de la democràcia. En aquest sentit, només vull dir que espero que al marge de la rellevància acadèmica que aquestes conclusions puguin tenir en els debats sobre participació i regeneració urbana, espero haver aportat el meu petit gra de sorra als debats i qüestions que s'estan plantejant a les places i assemblees d'arreu de l'estat espanyol. Alhora, no voldria acabar aquest apartat sense fer referència a la disseminació de les conclusions. En tant, aquesta recerca ha estat possible gràcies al diner públic, és just que aquest treball sigui retornat socialment en diferents formats. Així d'una banda, espero que aquest capítol serveixi de base a un futur article científic publicat en una llicència lliure, però encara més important, espero que un cop defensada la tesi poder aportar les conclusions de la tesi a un article de caire més divulgatiu orientat al moviment veïnal, així com realitzar diferents actes en territori per compartir el coneixement generat durant el procés de redacció de la tesi social.

Conclusions metodològiques

En la tesi he partit d'una perspectiva situada i d'orientació fronètica per a l'anàlisi de les polítiques urbanes (Bonet, 2011). Aquest fet ja suposa en sí una novetat dins el camp dels estudis urbans a

l'estat espanyol, ja que no existeixen referències a aquesta orientació, ni la majoria d'estudis sobre polítiques urbanes adopten una perspectiva situada; a excepció d'aquells que orienten les seves accions a transformar l'entorn, p.ex. els processos d'investigació acció participativa. Tanmateix, aquestes recerques-acció al centrar els seus objectius en generar canvis concrets, no acostumen a produir teoria crítica, més enllà d'un coneixement contextual i tecno-metodològic (Bonet, 2012-a). Per contra, l'adopció d'una perspectiva fronètica a l'anàlisi de polítiques urbanes s'evidencia com un posicionament epistemològic útil per a la construcció de teoria i la possibilitat de confrontar-la amb els debats rellevants en ciència política i ciències socials (teoria de la democràcia, anàlisi de polítiques públiques i transformació urbana).

Respecte al mètode adoptat, tot i que l'anàlisi comparativa de casos és una estratègia comuna dins l'àrea dels estudis urbans, sovint aquesta s'utilitza per analitzar casos ubicats en contextos socials i polítics molt diferents, per exemple en comparacions entre ciutats; però no acostuma a emprar-se a partir del model dels casos més similars i dins un mateix context urbà. L'ús d'aquest model en la meua recerca m'ha permès un major control sobre l'efecte de context alhora d'analitzar les diferències entre casos i augmentar la rellevància de les dimensions estudiades. Si bé és cert, que al centrar-nos en un únic context (Ciutat Vella) el comportament d'aquestes dimensions pot ser diferent en altres contextos i per tant no és generalitzable, aquest fet m'ha permès aprofundir en la seva interrelació, de manera que una recerca comparada posterior en altres ciutats o zones, permetria aprofundir en l'efecte de les variables contextuais (model de governació, path dependency política, cultural i associativa, nivell de renda,...).

Alhora considero que el disseny de la recerca representa també una innovació dins els estudis sobre participació i polítiques públiques a l'estat espanyol, en tant reconeix l'existència de diferents formes de participació al marge de la institucional i entén el procés de creació de les polítiques (policy-making) com dinàmic i no restringit al model clàssic. De fet, tal i com he exposat a Bonet (2011) l'anàlisi de polítiques públiques és massa sovint deutor de l'esquema eastonià que redueix el rol de la ciutadania a oferir inputs al sistema polític, que aquest incorpora a la seva agenda i processa fins a l'arribada d'outputs. Per contra, l'enfoc que he donat a la meua recerca no se centra en el moment de *l'input*, ni de *l'agenda setting* sinó en abordar l'efecte de la participació dins la pròpia caixa negra del *policy-making*, és a dir, el procés de presa de decisions sobre el disseny de *l'output* i les decisions que acompanyen la seva implementació fàctica. En aquest sentit, la recerca analitza com les polítiques públiques són produïdes i implementades en relació amb la resta d'actors socials⁵¹, incloent tant els governamentals com els no governamentals (associacions, grups d'interès,

⁵¹ D'acord amb Clarence Stone (2009: 259): "Policy is how official initiatives and programmes actually mesh with the behaviour of citizens as they respond from varied positions they occupy in the total order of things. It flows from complex interactions within polity. Policy therefore is not a unidirectional force applied to uniform body of people

moviments socials urbans i ciutadans individuals).

Un altre element metodològic rellevant en la meua recerca ha estat l'estudi de l'impacte de la participació en el disseny i implementació de polítiques públiques. Tal i com he assenyalat a Bonet (2012-a), aquest ha estat poc desenvolupat en els estudis sobre participació. Concorde amb Ibarra (2005) sobre al voltant de la dificultat d'establir un model general per a l'estudi de l'impacte dels moviments socials en les polítiques públiques, donat que existeixen múltiples variables i factors. Però aquesta dificultat, no hauria de suposar un obstacle per a fer-ho.

Així, he generat un model en què l'impacte de la participació s'estudia de la comparació entre dos moments temporals t_1 i t_2 en el procés de producció de la política pública, analitzant a partir de fonts documentals i entrevistes als actors implicats, si podem atribuir a la participació les variacions entre l'*output* inicial i final⁵². L'estudi d'aquesta variació, m'ha permès indagar en quina mesura diferents propietats del moment participatiu explicaven un major o menor impacte.

El model que he desenvolupat per a l'anàlisi de l'impacte de la participació ciutadana en els processos de presa de decisió (cfr. Introducció i Bonet, 2012-b) permet doncs abordar parsimoniosament un dels aspectes (la dimensió substantiva referida al procés de policy-making) d'una qüestió sovint molt debatuda però poc analitzada: per què serveix la participació? Finalment, una altra aportació rellevant al meu entendre seria l'aproximació del debat sobre la participació a l'estudi dels moviments socials, que permet confrontar l'estudi de la política contenciosa al marc deliberatiu en què s'inscriu la democràcia participativa.

(McLaughlin, 2006). It is instead a complex set of interactions with which citizens may be aligned in various ways".

⁵² L'*output* correspondria aquí al grau d'elaboració del projecte/política/pla considerat en les seves successives fases, des de l'avantprojecte inicial a la seva aprovació definitiva.

Conclusions substantives

La relació entre participació i polítiques de regeneració urbana a Ciutat Vella no pot analitzar-se al marge del context on es desenvolupa: la creació de l'agenda de la regeneració, l'arquitectura institucional i els actors implicats,... Aquest anàlisi l'he abordat d'una banda a l'Annex on tracto la construcció del model de regeneració a Ciutat Vella i de l'altra, a l'article (Blanco, Bonet & Walliser, 2011) on a partir d'una anàlisi comparativa Barcelona Madrid analitzo la interrelació entre models de governança i models de regeneració.

Entre les aportacions substantives del meu estudi destacaria:

- 1) Evidenciar que el mode d'accés a la participació i l'articulació dels actors socials són dues dimensions rellevants tant per l'estudi de la participació com per comprendre el rendiment desigual dels processos participatius.
- 2) Analitzar les interrelacions entre aquestes dimensions, el model de governació (estructura) i les accions desenvolupades pels diferents actors (agència). En aquest sentit, cal destacar la incorporació de dos elements analítics que he manllevat de la teoria de moviments socials per aplicar-los a l'estudi de la participació: l'Estructura d'Oportunitats a la Participació i el Repertori d'accions dels diferents actors.
- 3) Incorporar la teoria del canvi de Watzlawick a l'estudi dels impactes de la participació en el procés de *policy-making*, el que permet classificar el canvi operat per la participació en tres tipologies: aquell canvi aparent que no modifica els elements ni l'estructura del sistema (classe de canvi₀); el canvi que modifica elements del procés sense modificar-ne l'estructura ni la lògica en què s'inscriu (classe de canvi₁) o aquell que introdueix una modificació de segon ordre que afectaria al global del procés (classe de canvi₂).
- 4) Identificar en quines condicions apareix un canvi₂ i com aquest es relaciona amb les dimensions estudiades: accés per irrupció i articulació heterogènia, el que ens permet considerar que un procés de canvi₂ només pot donar-se quan sorgeix en una posició d'exterioritat al propi sistema i genera un marc de sentit diferent (Bonet, 2012-b)

Conclusions teòriques

Si anys enrere calia reivindicar la incorporació de la participació ciutadana als processos de creació d'una política pública *per sé*; ara, un cop naturalitzat el seu ús, cal fer una passa enrere i preguntar-nos en quina mesura la participació contribueix a millorar la política. Això, no s'ha de fer únicament des d'una dimensió formal, mesurant-ho a partir dels barems d'eficàcia i eficiència de la lògica del govern, sinó atenent a la seva dimensió substantiva; és a dir, en quina mesura aquesta millora es reflecteix en un enfortiment de l'agència dels actors ciutadans i pot esdevenir un instrument d'aprofundiment democràtic.

Tal i com he evidenciat al llarg d'aquesta tesi, el concepte de participació ciutadana no és unívoc, sinó que existeixen diferents tipologies de participació, les quals en relació amb els models de governació, poden generar rendiments substantius diferents i s'associen a diferents formes d'entendre la democràcia. Així doncs, hi hauria formes de participació que acaben generant noves exclusions, d'altres que legitimen decisions prèviament establertes pel *policy maker*, d'altres que afavoreixen interessos particulars apel·lant a l'interès general en un context competitiu i finalment d'altres que enforteixen els actors ciutadans implicats i generen transformacions substantives dins el propi procés de producció de polítiques públiques.

Tal i com va posar de relleu Carole Pateman al seu llibre *Participation and democratic theory* (1970) el debat sobre la participació és indescindible del debat sobre la teoria democràtica. En aquesta obra, l'autora s'oposa a les teories que reduïen la política democràtica a un sistema estable de govern representatiu (Schumpeter, Sartori, Dahl, Berelson, Eckstein) i que parteixen del pressupòsit d'una apatia participativa dins la ciutadania⁵³, alhora que pren partit per una extensió de la participació a diferents àrees socials més enllà del propi marc de govern⁵⁴, el que hauria de proporcionar la base per a formar una ciutadania crítica.

Tanmateix, tal i com apunta Boaventura Sousa de Santos estem travessant una pèrdua de formes de demodiversitat entesa com “la coexistència pacífica o conflictiva de diferentes modelos y prácticas democráticas” (Sousa Santos, 2004:65), el que ha conduït a una extensió del model de democràcia liberal com a únic model universal possible. Aquesta reducció d'alternatives, ha anat paral·lela a un procés de neutralització de la política que es troba cada dia més sotmesa a l'àmbit de la decisió tècnica i on la participació ocuparia un rol merament procedimental. Enfront d'aquesta tendència

⁵³ Així per Rafael del Águila (2000:17): “Hemos llegado a un momento en que la democracia podría definirse como aquel tipo de gobierno que autoriza a sus ciudadanos a desinteresarse por el destino de la democracia, ciudadanos que exigen que esté ahí para nosotros, sin que nosotros estemos ahí para ella.”

⁵⁴ En aquest sentit, Pateman proposa el model d'autogestió iugoslau que concep com una forma de democràcia industrial a partir de la participació dels treballadors en la producció, si bé entén que aquestes formes de participació poden estendre's a altres àrees socials com la família.

reductiva de la democràcia, cal apuntar les propostes no hegemòniques desenvolupades per: Claude Lefort (2004), Chantal Mouffe (1999), Cornelius Castoriadis (1996) i Jacques Rancière (1998) que tindrien en comú el pressupòsit que la democràcia no constitueix un sistema polític preestablert, sinó una nova gramàtica històrica que implicaria la ruptura amb les tradicions i normes establertes (Sousa Santos, 2004). Des d'aquestes perspectives, la participació no pot ser reduïda a un procediment o un mer dispositiu tecnològic, sinó que caldria preservar el seu caràcter central dins de la generació de teoria democràtica.

Ara bé, tal i com s'observa, en els casos estudiats la participació opera més com un significant flotant que es defineix només en funció dels altres significants que s'associa. Així doncs, no és el mateix la participació representada pel cas del Forat on es genera una articulació de diferents actors que irrompen en el procés de presa de decisions de la política a partir d'un repertori d'accions innovador i aconseguen no només modificar les decisions prèvies sinó canviar el sentit de la intervenció (classe de canvi₂), que el procés participatiu de la Plaça de la Gardunya on els actors participen a instància de la pròpia administració sense generar articulacions entre ells i on l'impacte del procés en la presa de decisions és molt baix, limitant-se a establir una prioritització de les accions prèviament determinades per l'administració (classe de canvi₀). En aquest sentit, considero que no podem parlar normativament de participació *tout court*, sinó de diferents tipologies de participació en funció del mode d'accés, l'articulació, l'Estructura d'Oportunitats a la Participació,... que es vinculen a una o altra teoria democràtica.

Finalment, cal distingir entre una participació procedimental, que operaria només en l'àmbit formal de creació de la política, d'una participació substantiva que es vincularia a un aprofundiment real de la democràcia i una reapropiació del *policy-making* per part de la ciutadania. Aquesta distinció s'associaria a la realitzada per Rancière (1996) entre dues lògiques incommensurables que sovint es confonen quan parlem de política: la de la política (*politique*) i policia (*police*)⁵⁵. Així, mentre la lògica de la policia (*police*) distribueix als cossos dins l'espai de visibilitat o invisibilitat i els posa en concordança amb els modes de ser, de fer i de dir que convenen a cadascú, la lògica de la política (*politique*) “desplaza un cuerpo del lugar que se le ha asignado o modifica el destino prefijado de un lugar. La actividad política hace visible lo que no debía ser visto, y hace audible un discurso donde una vez sólo hubo lugar para el ruido: hace que se comprenda como discurso lo que antes era oído como ruido” (Rancière, 1996:30).

La participació procedimental s'inscriuria doncs dins la lògica de la policia al establir una participació

⁵⁵ Aquesta ambigüïtat es mantindrà a les llengües romàniques fins al segle XVIII. De manera que el terme policia/police/polizia s'emprarà per referir-se a les polítiques que s'ocupen de les poblacions que es poden comptar, on Foucault (2003) estudiarà l'origen de la biopolítica.

del sensible que organitza i ordena els espais de visibilitat i invisibilitat dels diferents actors socials, el que correspondria en la nostra recerca al cas de la Plaça de la Gardunya o la Comissió Gestora de l'ARI. En canvi, la participació substantiva constituiria una acció netament política, en tant suposaria la irrupció d'una nova lògica en l'organització d'allò social, aquella en la que el *demos* pretén ser el tot de la comunitat, el que correspondria al cas del Forat de la Vergonya. Enfront la lògica consensual que pretén esborrar el conflicte en la política i per tant la constitució d'allò polític (Laclau & Mouffe, 2004), la participació substantiva es basaria en una lògica del dissens, com espai d'articulació democràtica i de desfonamentació del repartiment d'atributs i del poder (Garcés, 2004).

Així doncs, la participació substantiva només pot ser disruptiva, en tant institució d'una part dels sense-part, d'aquells que no tenen títol per parlar ni una qualitat que els sigui pròpia i que només poden apropiarse d'allò que és comú (Garcés, 2004). Ara bé, aquest component disruptiu no necessàriament ha de generar-se per irrupció, però si considero que en el seu produir-se ha d'adquirir una posició d'exterioritat tant respecte a la norma, com al llenguatge des d'on es planteja. Són doncs processos com el viscut al Forat de la Vergonya els que permeten evidenciar com la participació pot substraure's a la gestió tècnica per esdevenir una eina d'aprofundiment democràtic i un dispositiu de subjectivització política, en tant “la política propiamente dicha surge cuando el orden de la policía es dislocado, transgredido, cuando el orden natural de la dominación es interrumpido por la institución de una parte de aquellos que no tienen parte” (Swyngedouw, 2011)

Biaixos i futura agenda de recerca

Una de les mancances que he trobat revisant en la meva tesi ha estat l'absència de la dimensió de gènere i procedència en el meu estudi sobre participació en regeneració urbana. La consideració d'ambdues dimensions mereixeria un estudi a part que inclogués com a mínim dos problemes que em semblen rellevants en relació a Ciutat Vella:

- Per què durant els anys 80' tots els líders del moviment veïnal que participaren en el disseny de la reforma urbana de Ciutat Vella eren homes, i en canvi, qui ha liderat els moviments d'oposició a les polítiques urbanes de l'Ajuntament en els darrers anys han estat majoritàriament dones?
- Per què no s'evidencia una participació de la població d'origen immigrant en les polítiques de regeneració urbana de Ciutat Vella?

Un altre biaix que he detectat ha estat un cert presentisme alhora de comparar els casos. Així, no s'ha tingut prou en compte que entre la creació de la Comissió Gestora de l'ARI i la Plaça de la Gardunya han passat gairebé 20 anys, tot i que he intentat controlar-lo introduint una etapificació dels modes de governació (burocràtic, transició i post-burocràtic) al capítol de resum global, que no obstant això requeriria un major aprofundiment que vinculés l'evolució de l'arquitectura institucional del Districte de Ciutat Vella amb les transformacions dels modes de governació a escala municipal i metropolitana.

Finalment, considero que la línia de recerca iniciada amb aquesta tesi pot ser aprofundida a partir d'un estudi més pormenaritzat sobre la relació entre participació, teoria democràtica i teoria del canvi; ampliant el nombre de casos a partir de la inclusió d'altres barris i ciutats i desenvolupant una revisió teòrica més exhaustiva de la interrelació entre participació i teoria democràtica.

PASSAT I PRESENT DEL PROCÉS DE REMODELACIÓ URBANA DE CIUTAT VELLA

La zona que avui en dia coneixem com a Ciutat Vella correspon al que fou el conjunt de la planta edificada de la ciutat de Barcelona fins a l'enderroc del recinte emmurallat (1854-56). Amb anterioritat a aquesta data, els termes "ciutat vella" i "ciutat nova" havien estat aplicats per diferenciar l'original enclavament urbà dels successius processos d'expansió de la ciutat medieval, a través de la creació de les vilanoves de Sant Pere, de Sant Pau, del Pi i de Santa Maria del Mar. La denominació doncs era purament descriptiva, sense incorporar cap càrrega valorativa.

Emperò, no serà fins a l'enderroc de les muralles quan es fixi definitivament la denominació de Ciutat Vella per designar al conjunt dels barris històrics barcelonins, diferenciant-los de la trama urbana posterior, sorgida arran del procés d'urbanització del Pla de Barcelona: l'Eixample. Així doncs, la construcció social de 'Ciutat Vella' com a significant mestre que emmarqui les lògiques de regeneració urbana, l'anomenada reforma interior, té el seu origen a mitjans del segle XIX; en el mateix moment, on sorgeix l'Eixample i s'inicia el procés de modernització urbana. És a partir d'aquest moment, quan apareix la tensió entre **Ciutat Vella** i **Ciutat Nova**. Si fins aleshores, aquests termes havien estat només descriptius dels successius estadis d'expansió dinàmica de la ciutat; és a partir d'aquell moment que ambdós passen a designar dues representacions contraposades del fet urbà: d'una banda, la ciutat nova associada a la idea de progrés i modernitat; de l'altra, la ciutat vella descrita com a contraposició a la ciutat nova, un residu del passat (llòbrec, amb carrers tortuosos, focus de misèria i de conflicte). No es tracta doncs únicament d'un binomi descriptiu, sinó també valoratiu on els valors positius s'associen a la modernitat i els negatius a la ciutat històrica.

Aquesta dualitat es reforçarà en la mesura en que es produeix una reconfiguració de la centralitat urbana: d'una banda, a resultes de la fugida del centre històric de les classes benestants, el que comporta la progressiva proletarització del centre històric; i de l'altra, del trasllat del focus d'activitats econòmiques i comercials (el *Central Business District*) ubicat originàriament al barri de la Mercè envers al nou Eixample. La combinació d'aquests dos fets, produirà una segona tensió conceptual que he designat com l'**ex-centricitat del centre històric** barceloní, és a dir el procés a partir del qual el centre històric perd la seva categoria de centre funcional per esdevenir un espai residual, receptacle de classes i idees perilloses, i alhora un espai 'excèntric', anòmal envers el projecte global de ciutat.

Així doncs, cal tenir en compte que aquesta aposta de reordenació urbana coincideix amb el procés de modernització de la ciutat, és a dir, la inserció de Barcelona en la lògica del cicle d'acumulació

capitalista a partir de la seva industrialització, on l'urbanisme actua com un dispositiu de modelització de l'espai, generació de rendes i de control biopolític de les poblacions. És en aquesta transició on l'espai urbà, i Ciutat Vella en particular, apareix com un territori conflictual, arran de l'emergència del proletariat com a classe social antagonista i dels intents per part de la noves classes dominants de reorganitzar l'espai en funció dels seus interessos. Aquesta conjuntura marca una tercera tensió, aquella que emergeix entre **la ciutat planificada** (segons els interessos del capital) i **la ciutat practicada** (per les classes populars). De manera que els diferents plans, projectes i intervencions s'han de confrontar amb les diferents pràctiques de reapropiació de l'espai urbà de les classes populars. O sia, l'urbanisme de la piqueta i el bombardeig enfront les estratègies de reproducció i supervivència de les classes populars (l'ateneisme, el sindicalisme i el cooperativisme obrer, però també l'extensió del relloguer, les tavernes i la venda ambulants.)

En aquest apartat, he volgut analitzar com intervenen totes tres tensions en la definició i implementació del procés de reforma urbana de Ciutat Vella i com darrera d'aquestes tensions subjau la lluita entre articulacions hegemòniques i contrahegemòniques al voltant de la construcció/reconstrucció de la ciutat. Analitzaré aquesta dialèctica adoptant una perspectiva longitudinal que inicio en les primeres intervencions decimonòniques fins arribar al període de crisi urbana dels anys 70' que donarà lloc al procés de negociació dels Plans Especials de Reforma Interior (PERI) durant la primera meitat dels anys 80'.

Així doncs, mostraré com l'aparició de la tensió entre Ciutat Vella i Ciutat Nova sorgeix per a les classes dominants com un problema d'encaix entre ambdues morfologies urbanes i les funcions associades; com la reducció del caràcter ex-cèntric del centre esdevé l'objectiu de les diferents operacions que s'hi apliquen o es pretenen aplicar per tal d'afrontar-lo, i com l'èxit o fracàs d'aquestes operacions es troba en part determinat per la tensió entre la ciutat planificada (per les classes dominants) i la ciutat practicada (per les classes populars), sense menystenir altres factors d'ordre polític, legal i econòmic.

Aquest apartat s'inicia amb la problematització de Ciutat Vella com a significant dins el discurs urbanístic modern, indestruïble de les propostes de planificació urbana sorgides des de mitjans del segle XIX fins a finals del segle XX. En aquest sentit, vull evidenciar com l'anomenada reforma interior, és a dir, la remodelació urbana del territori conegut com a Ciutat Vella per adaptar-lo a les necessitats funcionals de la Ciutat Nova, ha constituït fins a l'execució dels PERIs l'assignatura pendent de l'urbanisme barceloní.

Per fer-ho, he adoptat una perspectiva discursiva diacrònica, on s'analitzen el sorgiment i evolució dels discursos mobilitzats al voltant de la problemàtica, la reforma interior, en funció de com es

conceptualitza el problema (**marc de diagnòstic**) i quines solucions s'hi proposen (**marc de pronòstic**), atenent també a quins actors i **veus** hi són representades⁵⁶. L'estudi de l'evolució d'aquests discursos em servirà d'una banda per delimitar quin és l'ordre del discurs en què opera la reforma anterior: és a dir quin és el camp de possibles discursius que es posa en joc en la reforma urbana, i de l'altra per analitzar com aquests discursos s'articulen hegemonícament o contrahegemònica i quins actors/veus es mobilitzen, s'identifiquen, operen o exclouen.

La meua proposta analítica parteix doncs d'una lectura històrica i social de la planificació urbana que defug les lectures presentistes que enumeren les projectacions anteriors només com a antecedents curiosos o com el resultat de provatures que mitjançant assaig-error condueixen vers la feliç projecció final. Per contra, l'aproximació que emprenc parteix d'una lectura de l'urbanisme com a una tecnologia de dominació social, indestriable de les relacions econòmiques, socials i polítiques que es donen en un moment històric determinat, i on els discursos i decisions empreses condicionen les intervencions posteriors. Tal i com apunta Ward (2004:1) "What is less obvious though is that the concerns and ideologies of the town planners themselves are also products of the past. Planners carry with them professional assumptions about the need to regulate and order urban space and about the ways in which they should do this. They also work within a planning system that embodies past political assumptions about the institutional location, purpose and instruments of planning policy, And, not least, they have to live with the consequences of past planning decisions, expressed within the fabric of towns and cities".

L'adopció d'una perspectiva materialista i crítica de la pràctica urbanística en que s'inscriu la meua recerca té per objectiu evidenciar com darrera de solucions pretesament tècniques (esventraments, generació de noves centralitats, esponjaments,...) subjau una matriu d'organització política de l'espai i les poblacions que l'habiten. En aquest sentit, he volgut defugir les lectures triomfalistes i acrítiques a l'ús sobre el procés de transformació urbana a Ciutat Vella, ja que tal i com assenyala l'arquitecte Humbertus Poppinghaus "a pesar de la proliferación de publicaciones 'oficiales' sobre el tema (generalmente financiadas por PROCIVESA) existe un gran vacío en lo que a información independiente se refiere." (Von Heeren, 2002).

Excepcions a aquesta norma serien a tall d'exemple el capítols dedicats als barris del Raval i Casc Antic del llibre *Barcelona Marca Registrada: un model a desarmar* (UTE, 2004); el *Catàleg de Destrució del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic del Centre Històric de Barcelona* (Alexandre, 2000), *El centro histórico, un lugar para el conflicto* (López Sánchez, 1986) i *La Remodelación de Ciutat Vella. Un análisis crítico del modelo Barcelona* (Von Heeren, 2002).

⁵⁶ Aquí no incorporo l'anàlisi del marc de mobilització, o sia com els marcs són participats i integrats en els actors, en tant aquest ocupa un paper marginal donat el caràcter fallit de la reforma fins a la implementació dels PERIS.

Per explicar aquesta manca d'estudis crítics sobre el procés de remodelació urbana, coincideixo amb l'opinió expressada per Manuel Vázquez Montalbán en atribuir-la a un decaïment de la cultura de la sospita en el teixit associatiu i veïnal: “El hecho de que la ciudad esté regida por un gobierno municipal de izquierdas y de que disponga de una trama asociativa de vecinos vigilantes ha contribuido a la relativización de la cultura de la sospecha, indispensable cultura para todo consumidor de democracia en relación con el poder, aunque esté poder sea rigurosamente democrático”. (Von Hereen, 2002). Aquesta merma de la sospita es troba estretament vinculada a tres factors: la desmobilització i coaptació del moviment veïnal després de les primeres eleccions democràtiques de 1979, la maquinària de consens desplegada per les institucions municipals arran de la nominació de Barcelona com a seu olímpica l'any 1986 que laminarà qualsevol veu crítica envers el procés de reforma urbana i l'hegemonia discursiva del nou capitalisme que transforma el camp de la política com a espai de l'antagonisme envers un camp de gestió tècnica orientada al desenvolupament econòmic dins el capitalisme de consum.

A aquest fet, cal afegir-hi el seu reflex en l'hegemonització tant en l'àmbit acadèmic com polític d'un relat acrític i complaent sobre el procés de transformació urbana a Barcelona, que ha esborrat qualsevol petja de conflictitivitat que pogués esquerdar el consens ideològic que la va fer possible. En aquest sentit, les crítiques al procés de transformació han estat ningunejades dels fòrums oficials, ignorades pels mitjans de comunicació, o senzillament, quan hom ja no podia ofegar la seva veu, distorsionades i atribuïdes a discursos conservadors o nostàlgics tal i com evidenciaré en el proper capítol.

És per això que amb aquesta investigació em proposo revertir l'afirmació de Martí Abella, responsable de comunicació de PROCIVESA (Promoció Ciutat Vella, SA) i prohoms significatiu en el procés de la reforma quan afirma que “la renovació urbanística de Ciutat Vella va ser dissenyada a principis dels vuitanta com a una eina fonamental per aturar la dinàmica de degradació que afectava tots els àmbits del districte. Han passat més de vint anys i algunes solucions que en aquells moments semblaven les millors ara poden resultar discutibles. En aquestes circumstàncies pot resultar normal que, sense perspectiva històrica, hi hagi persones i col·lectius fermament oposats al projecte” (Abella, 2005: 110)

Al contrari del sostingut per Abella, considero que la majoria d'aproximacions legitimadores de la transformació urbana, parteixen justament d'una concepció presentista que fa tabula rasa del teixit urbà i la història social del barri, per focalitzar la mirada únicament envers aquells elements de degradació que han servit per legitimar la intervenció; i alhora són presentades com a novetats, operacions importades de planificacions passades que no van poder materialitzar-se per la manca d'inversió privada, instrumentació legal i legitimitat política. D'igual manera sostindré que la

marginació no és causa, sinó l'efecte del pòsit de les polítiques urbanes anteriors que afavoriren una situació de marginació expectant que justificà els enderrocaments i les intervencions més lacerants amb el teixit urbà durant l'etapa d'implementació de la reforma urbana.

L'anàlisi global d'aquest procés ha de partir doncs no des de la fi de la dictadura del franquista, sinó des del moment en que neix Ciutat Vella com a problema urbà, és a dir, el moment d'enderroc de les muralles. Aquesta perspectiva històrica ens oferirà la contextualització necessària per comprendre d'on sorgeix l'impuls, els objectius, els instruments i les estratègies que conduiran a la reforma urbana del centre històric de Barcelona.

L'enderroc de les muralles

La muralla és un element essencial dins l'urbanisme medieval i modern. La ciutat fixava els seus límits a les muralles, aquestes delimitaven un a dins i un a fora, una frontera entre el món urbà i el món rural. Les muralles no eren únicament construccions defensives, sinó que servien per assegurar la seguretat interior, a partir del control dels fluxos d'entrada i sortida, i asseguraven una presència militar al voltant de la ciutat; a més a més, tenien funcions tributàries, a través de la recaptació d'impostos i aranzels duaners; jurídiques, mitjançant l'establiment d'un sistema legal de drets i deures dels ciutadans i simbòliques, en tant que representants de la potència i riquesa d'una ciutat. Per aquests motius, tot recinte emmurallat precisava d'una zona de seguretat no urbanitzada, de manera que el creixement urbà només era possible mitjançant la densificació de la ciutat interior o l'afegiment de nous recintes emmurallats. Aquesta segona opció fou l'escollida per Barcelona durant el període medieval, quan a la primera muralla romana s'hi afegí la muralla dita de Jaume I (segle XIII) i la muralla dita de Pere IV (segle XIV) i la muralla del Mar aixecada durant el segle XVI a instàncies de Carles I.

Tanmateix, des d'aleshores ençà no es construï cap nou recinte emmurallat, i la ciutat a excepció del barri de la Barceloneta, alçat fora muralles sobra una llenca de terra guanyada al mar, va haver de créixer a partir de densificar-se donada la prohibició d'edificar en la "zona polèmica", és a dir la zona d'horta i conreus que separava la ciutat murada de Barcelona dels municipis col·lindants (Sants, Gràcia, Sant Martí de Provençals, Sarrià i Sant Gervasi de Cassoles).

Entre 1714 i 1789, Barcelona triplicà la seva població (Cabrerà, 2007:25) el que portà a les autoritats a prendre unes primeres mesures per generar sòl per la construcció i per a la dotació d'espai públic. Així, al llarg del segle XVIII, les cases creixien en volada a partir de l'afegiment de noves plantes i la creació de subdivisions, mentre les antigues hortes desapareixien per donar lloc a habitatges i fàbriques. Alhora, la manca d'espais lliures, provocà l'eliminació dels antics cementiris parroquials (1778) que van convertir-se en places (Plaça del Pi, Plaça Sant Jaume, Plaça de Sant

Pere, la Plaça del Fossar de les Moreres,...) i es va erigir el cementiri del Poble Nou fora del recinte emmurallat per cobrir els serveis mortuoris. No obstant això, la solució urbanística escollida tot i generar nous espais públics no resolva el problema de la creixent densitat urbana. Aquesta situació arribà al seu punt crític durant el segle XIX, quan esperonada per la demanda de mà d'obra vinculada a l'inici del procés d'industrialització, es produeix una forta migració del camp català, afectat per males collites i la inseguretat provocada pels alçaments carlins.

La industrialització barcelonina es realitzarà doncs dins del recinte emmurallat, en primer lloc a la zona del barri de Sant Pere i Portal Nou aprofitant l'existència del Rec Comtal i el fet que allí existís una àmplia concentració d'oficis vinculats a la rama tèxtil, posteriorment la manca de sòl per a l'edificació de noves fàbriques dirigirà aquest procés envers el barri del Raval, que constituïa la principal reserva de sòl urbà dins de muralles donat el seu caràcter agrícola i conventual. La industrialització canviarà radicalment la fesomia social i urbana del Raval, que esdevindrà el primer barri proletari de Barcelona.

Paral·lelament als problemes d'insalubritat vinculats a la sobredensificació, que facilitava l'extensió de malalties i les condicions d'infrahabitabilitat cada cop més freqüents a la que es veien abocada les classes populars, tenia lloc entremurs el procés de formació -econòmica i política- d'una nova classe social: la classe obrera. El declivi de l'antic règim gremial donava lloc a l'aparició d'un nou estrat popular dins aquesta classe, designat inicialment com a patuleia⁵⁷, conscient de l'empitjorament de les seves condicions de vida, i que esdevindrà el protagonista de les diferents revoltes i aixecaments populars que sacsejaren Barcelona durant més d'un segle.

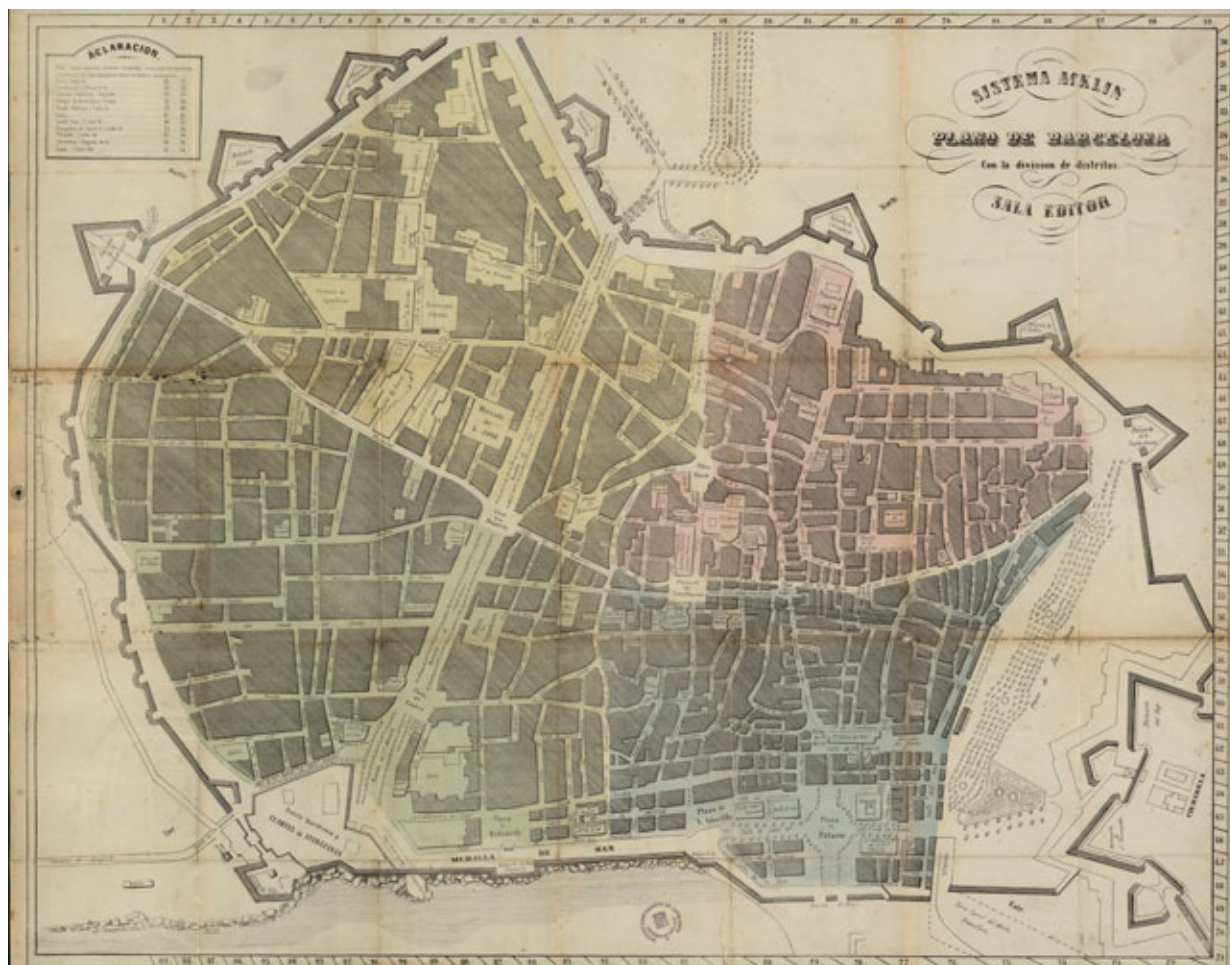
Així, durant la primera meitat del segle XIX, Barcelona esdevingué l'escenari d'importants alçaments populars: el Rebombori del pa (1789), les Bullangues (1833-1837) i la Jamància (1843). L'anomenada qüestió social era vista amb preocupació per les classes dominants que malgrat necessitar de la població obrera per fer funcionar les seves fàbriques, veien amenaçats els seus privilegis arran de la creixent conflictivitat social. D'igual manera que altres ciutats europees, el capital i el poder polític cercaren solucions reformistes per tal d'apaivagar el clima de revolta social. D'entre aquestes solucions, ens centrarem en les urbanístiques, en tant constitueixen el meu àmbit d'estudi.

Un de les primeres estratègies engegades per a la dotació de sòl i espai públic fou la supressió d'antics convents que s'havien estès per la ciutat arran de la contrareforma de l'església catòlica en el Concili de Trento. Així, l'any 1836 s'aprovà el decret de desamortització de Mendizabal, que donaria lloc a les places del Duc de Medinaceli (1844), la Plaça Reial (1850) i la Plaça de Sant

⁵⁷ Per a Huertas Claveria (1994:8) la patuleia era "la denominació despectiva donada a qui la major part del temps ni tan sols disposaven de treball eventual o a jornal".

Agustí. Aquesta operació serà afavorida per la successiva crema de convents operada per les classes populars que els identificaven com símbols de l'obscurantisme i la reacció. Tanmateix, l'alliberament de sòl era insuficient per donar cabuda a les noves necessitats residencials i productives derivades del procés d'industrialització. En aquest context, les muralles eren percebudes com el principal cinyell que ofegava el desenvolupament urbà (veure gràfic 1)

Gràfic 1: Plànol de Barcelona de 1855

Font: Institut Cartogràfic de Catalunya

Durant aquells anys, Barcelona havia esdevingut una plaça rebel sotmesa a constants aixecaments populars. Dins aquest clima enrarit, l'Ajuntament prengué la determinació d'abanderar l'enderroc de les muralles, el que connectava amb un sentiment popular de rebuig a la institució militar viscuda com a ocupant des de la derrota de 1714. L'enderroc de les muralles era vist com una solució que congeniava amb els dos objectius de les classes capitalistes: alleugerir la pressió social de les classes subalternes i augmentar el benefici a partir de les plusvàlues derivades de la urbanització i el creixement industrial afavorit per l'alliberament de sòl.

Així doncs, el 31 de desembre de 1840 l'Ajuntament convocà un concurs públic on es demanaven arguments favorables a l'enderroc de les muralles especialment des del punt de vista econòmic. El guanyador fou el metge higienista Pere Felip Monlau que va presentar la memòria "Abajo las Murallas!!!" on ja es defensava l'oportunitat de construcció d'un eixample que abarqués el pla de Barcelona de riu a riu.

Tanmateix, el govern central i l'exèrcit s'oposaren a la proposta, els primers per una concepció centralista de l'estat que malfeia de la puixança econòmica de les classes dominants catalanes i els

segons per raons de defensa i seguretat d'una plaça sempre sospitosa de rebel·lia. L'enderroc fou intentat diverses vegades aprofitant successius canvis de govern. El primer esdevingué sota la regència d'Espartero, l'octubre de 1841, però el govern ordenà la paral·lització i la seva reconstrucció a càrrec de les arques municipals. El segon intent es produí arran del cop d'estat del general Prim, que prohibí l'enderroc i posteriorment va canonejar Barcelona per sotmetre la revolta posterior, coneguda com la Jamància. Arran d'aquest fet, Barcelona passà deu anys sotmesa a l'estat d'excepció.

Fou també durant aquest període quan prengué embranzida la primera intervenció urbanística sobre la trama de la ciutat històrica: l'obertura de l'eix Ferran-Princesa, que s'inscriu dins el model d'urbanisme il·lustrat. Aquest projecte havia estat elaborat per Josep Mas i Vila, i malgrat que la seva execució fou aprovada l'any 1822, el primer tram no es culminà fins l'any 1853, quan el carrer Ferran arriba a la Plaça de l'Àngel i s'inicia l'obertura del carrer Princesa que arribarà a l'Esplanada del General, just davant la Ciutadella, el 1862. El diferencial de ritmes entre les dues fases d'execució s'explica en part per què el primer tram afectava residències de rendes altes i institucions educatives de les classes benestants el que retardava l'operació donada la resistència dels propietaris a les expropiacions, mentre el segon tram s'endinsava en barris d'extracció popular que oferien una menor resistència.

La importància d'aquesta obertura rau en el caràcter rectilini, racional i funcional de la intervenció urbanística. Així, mentre els carrers de la Barcelona medieval havien estat majoritàriament el resultat de la urbanització d'antics camins d'accés, i de la reparcelació d'horts i conreus; la urbanització de l'eix Ferran-Princesa suposà la primera incisió longitudinal sobre la ciutat construïda, anticipant les projectacions posteriors. Alhora dotarà d'un centre simbòlic la concentració d'espais de decisió política, amb la creació de la Plaça Sant Jaume i la reorientació de la nova façana de l'Ajuntament envers el Palau de la Diputació, actual Palau de la Generalitat, un cop suprimit el convent de Sant Jaume. D'altra banda, cal remarcar que si fins aleshores era el propietari del sòl qui s'encarregava de la construcció, amb la urbanització del carrer Ferran apareix la figura de l'intermediari, que comprarà els terrenys afectats per construir els nous habitatges, donant lloc a una nova fase del cicle d'especulació immobiliària (Solà-Morales, 2008:71)

Mentrestant, l'enderroc de les muralles continuava com a qüestió pendent. Seguint la petja de Monlau, es publiquen durant aquesta època diverses monografies des de l'òptica higienista que fan referència a les condicions de vida miserables a les que es veuen obligades a viure els barcelonins. Així Joaquín Font i Mosella a *Consideraciones sobre los inconvenientes que irrojan a la salud de los jornaleros y a la pública de Barcelona las fábricas, en especial las de vapor* (1852:10) escriu "Reducida ésta al estrecho círculo que fijan sus murallas, convertidas en magníficas fábricas o

reducidas habitaciones la mayor parte de las huertas que en otro tiempo contribuían a purificar el aire, ya por la ventilación que facilitaban, ya por el oxígeno que durante la influencia solar exhalaban los vegetales plantados en las mismas; levantadas hasta terceros y cuartos pisos aquellas modestas casas que antes no tenían más que uno o dos; divididos en las modernas en muchas habitaciones pequeñas aquellos locales que antes servían para una sola familia, y aumentados considerablemente los alquileres, porque han seguido el asombroso aumento del valor del terreno; para poderlo pagar los desgraciados jornaleros se ven obligados a apiñarse en habitaciones pequeñas y poco ventiladas, sufriendo los prejuicios consiguientes a la renovación incompleta y a la impureza del aire." En aquest fragment podem ja identificar un seguit d'elements discursius que constituïran el desplegament del diagnòstic del marc higienista: la insalubritat, la densificació i l'amuntegament.

El 1853, l'Ajuntament encarregà a Manuel Duran i Bas la redacció d'una memòria sobre el projecte d'enderroc. Però no serà fins a 1854, quan la concurrència d'un seguit d'esdeveniments precipitaren la decisió. D'una banda, es produí un nou canvi de govern motivat per la lògica dels "pronunciamientos" que marcà el segle XIX espanyol; de l'altra, Barcelona es trobava sota el flagell d'una epidèmia de colera que deixaria 6.548 morts. A aquests dos factors cal afegir la forta agitació social que vivia la ciutat arran dels conflictes de les selfactines⁵⁸.

El 14 de juliol de 1854 arran del triomf del govern progressista, una munió de filadors van cremar diverses fàbriques per protestar contra l'atur forçós que suposava la introducció de la nova maquinària tèxtil; a conseqüència d'aquests fets, dos dies després, van ser afusellats tres filadors. A fi d'aturar la mobilització, el 25 de juliol el capità general De la Rocha després d'un procés de negociació amb els dirigents obrers, prohibí l'ús de les selfactines, iniciant-se així el procés de reconeixement de les Societats Obreres. Els industrials recorregueren la decisió i el govern central revocà la prohibició el 9 d'agost. Tot i així, es va ajornar la publicació de l'ordre fins el mes de maig de 1855 per por a la reacció popular.

Fou en el marc d'aquest clima d'efervescència social que l'Ajuntament inicià l'enderroc de les muralles el 7 d'agost de 1854. L'enderroc fou presentat com una empresa que mancomunava els diferents interessos socials contraposats en una fita comuna, apaivagant els ànims revoltats, i utilitzant-lo a fi de reduir la població desocupada. En certa mesura, l'operació d'enderroc de muralles com a fita col·lectiva fixada des de la corporació municipal, generadora de consens i ocupació, alhora que impuls del procés de modernització urbana, és el primer exemple d'una estratègia que veurem posteriorment repetida en l'Exposició Universal de 1888, l'Exposició

⁵⁸ La introducció de les self-actines, teixidors mecànics, suposava una reducció del nombre d'obrers empleats en les fàbriques, per la qual cosa eren motius d'oposició popular.

Universal de 1929, els Jocs Olímpics de 1992 i el Fòrum de les Cultures de 2004. Tal i com assenyalen Antoni Nicolau i Albert Cubeles (2004:15), és arran de l'enderroc de les muralles que "la ciutat entra definitivament en la contemporaneïtat i establí les bases espacials, econòmiques i socials que havien de permetre el seu gran creixement fins a convertir-se en una gran metròpolis europea".

La creació de l'Eixample

Arran de l'inici de l'enderroc de les muralles sorgeix la necessitat d'urbanitzar el Pla de Barcelona. Tanmateix, la definició de la urbanització del Pla no va estar exempta de polèmica. El 1855 el govern central encarregà a l'enginyer Ildefons Cerdà l'aixecament del plànol dels terrenys rurals de les afores de la ciutat, mentre l'Ajuntament s'encarregava de topografiar els terrenys urbans interiors, del qual s'encarregà l'arquitecte municipal, Miquel Garriga i Roca.

Aquest últim ja havia fet una primera proposta d'Eixample l'any 1843 proposant la unió de la Barcelona Vella amb la vila de Gràcia, mitjançant una quadrícula d'illes grans en agrupacions de vuit a l'entorn d'una plaça, tot seguint el model de malla rectangular característic de la ciutat americana planificada. Aquesta proposta, amb algunes modificacions serà presentada l'any 1854 en el "Projecte d'Eixample de la ciutat i conclusió del port de Barcelona".

Paral·lelament, el 1846, l'arquitecte municipal Antoni Rovira i Trias havia engegat un altre projecte d'Eixample basant-se en un disseny radial inspirat en Fourier⁵⁹, el qual formalitzaria l'any 1859 al presentar-se el Concurs de Plans de l'Eixample convocat per l'Ajuntament i del que resulta guanyador (Segarra i Trias, 2004:89). El projecte de Rovira i Trias proposava una "malla circular d'illes rectangulars agrupades dins un sistema d'eixos radials, els quals, des del nucli antic i per tota la plana barcelonina, uneixen la ciutat central, respectivament, amb Sants, Sarrià, Gràcia, Horta, el Clot i Sant Andreu, la Llacuna i Icària." (Solà-Morales, 2008:283) La solució proposada per Rovira i Trias mantenia analogies amb altres intervencions realitzades a Europa, com el Ring vienès.

Al concurs també s'hi presentà també Ildefons Cerdà, el qual ja havia signat l'encàrrec amb el govern central el mes d'abril de 1859. El resultat del concurs, on l'Ajuntament apostà per la solució de Rovira i Trias, motivà un conflicte administratiu amb la decisió del govern espanyol, que es resolgué quan el govern central va acabar imposant la proposta de Cerdà per la Reial Ordre del 31 de maig de 1860.

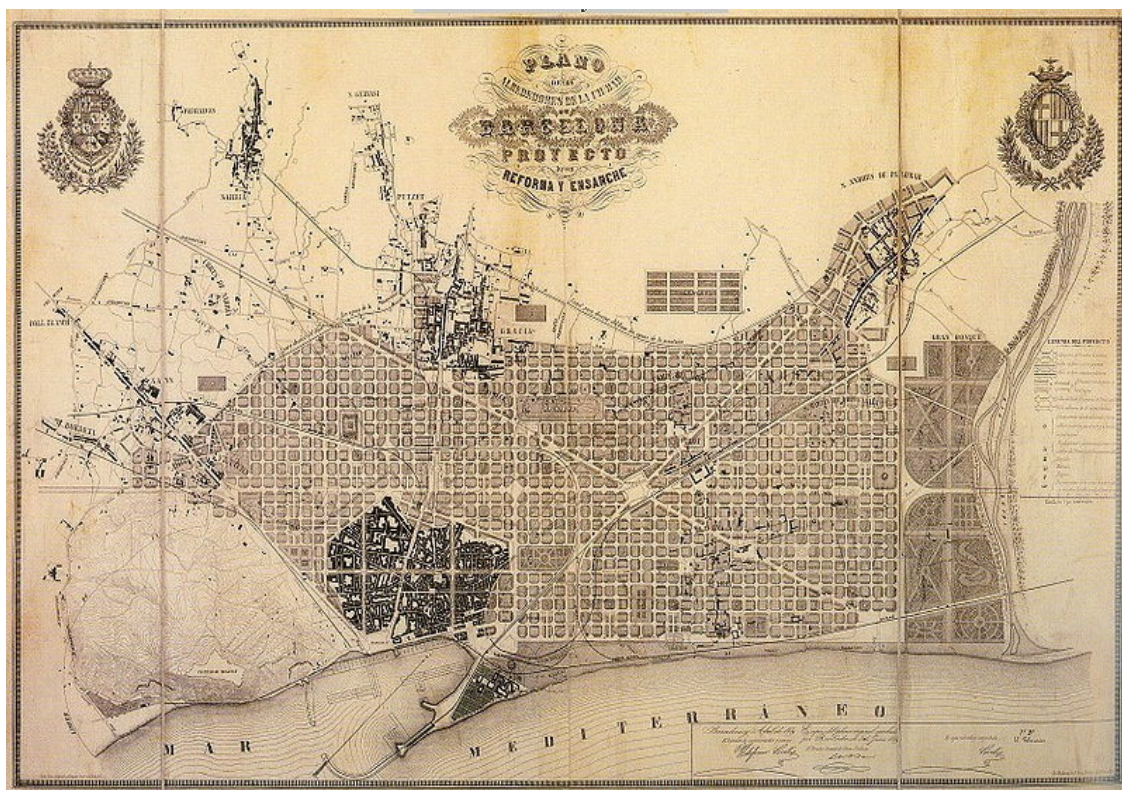
⁵⁹ Dins el cercle d'enginyer i arquitectes catalans tingueren gran difusió les corrents fourieristes i saint-simonianes conegudes al país arran de la publicació de la *Revue générale d'architecture et des travaux publics* de Paris exerciren sobre els arquitectes i enginyers catalans de l'època.

El Pla Cerdà

L'aplicació del Pla Cerdà constituí la primera transformació urbana integral de la Barcelona moderna. Tanmateix, per comprendre la lògica del Pla cal tenir present el pensament reformista del qual deriva. El 1856, l'enginyer Ildefons Cerdà va escriure la seva *Monografía estadística de la clase obrera en Barcelona*, on partint de postulats higienistes analitzava les condicions de salubritat i sanitat que vivia la població obrera a Ciutat Vella. Aquest diagnòstic serví de base per la redacció del Pla de l'Eixample que des d'una òptica reformista i racionalista pretenia resoldre les disfuncionalitats (insalubritat, amuntegament, baixa qualitat edificatòria,...) diagnosticades en la monografia anterior i construir una model de ciutat més igualitari i adaptat les necessitats del progrés. Aquest fet li ha valgut a Cerdà l'apel·latiu d'urbanista socialista. Tanmateix, aquesta accepció pot donar lloc a confusions. La proposta de Cerdà, malgrat apostar per un ideal igualitari no aposta per una emancipació de la classe obrera, sinó per una reducció de l'antagonisme social a partir d'un disseny tècnic-científic reformista de la morfologia urbana. En certa mesura, Cerdà anticipa l'alternativa expressada per Le Corbusier entre 'arquitectura o revolució', és a dir l'aposta per la intervenció urbana com a alternativa a la insatisfacció popular que d'una altra manera es decidiria per la revolució social, model que retrobarem en el marc racional-funcionalista del GATCPAC, el qual serà de tots els marcs posteriors el que més ressonàncies presenti amb l'original de Cerdà.

Des de la perspectiva de Cerdà, que s'inspira en la figura d'August Comte i el positivisme científic, l'urbanisme és elevat a la categoria de disciplina científica on ciència i tècnica s'entrecreuen per afavorir el progrés social: "convencido cada día más, a proporción que he ido profundizando en mis estudios e investigaciones, de que la urbanización es una verdadera ciencia, y comprendiendo por lo mismo la necesidad de inquirir, establecer y fijar las bases sobre que dicha ciencia ha de levantarse, con el fin de llenar con el mayor acierto posible esta difícil tarea que desde luego me impuse, creí que era lo más contundente y adecuado comenzar por hacer una análisis detenido y lo más minucioso posible de todos cuantos elementos constituyen los centros urbanos; ya que después de conocer profundamente lo que es de hecho una urbe, aparece mucho más fácil, o mejor, menos difícil, definir lo que para el mejor servicio y contentamiento de todos, debería ser en teoría." (Cerdà, pròleg al Tom II, p.1)

Gràfic 2: Projecte d'Eixample i Reforma Interior (Pla Cerdà)

Font: Wikimedia Commons

Ara bé, com a hereu de la tradició positivista, Cerdà s'allunya dels models utòpics de construcció de la ciutat ideal que havien marcat l'urbanisme clàssic. El pla esdevé indissociable del projecte, i per a Cerdà, el projecte urbanístic només té sentit a partir de la seva implementació: "A la generación presente con su espíritu de positivismo práctico, no se le debe, no se le puede ofrecer nada que, sobre estar convenientemente razonado, no reúna todas la condiciones necesarias para una realización inmediata y pronta. Los célebres proyectistas y utopistas del siglo XVI, XVII y aún del XVIII, serían justamente la burla y el escarnio del siglo nuestro". (Cerdà, 1868 *Teoría General de la Urbanización*, vol I., página 11)

El Pla en la seva formulació inicial proposava l'alçat d'edificis amb una alçada màxima de 16 metres, de manera que tots els pisos poguessin gaudir d'aire i sol, la creació d'illes enjardinades i una distribució funcional d'equipaments adequats a les necessitats de la població (mercats, espais d'esbarjo, hospitals,...). L'objectiu era la millora de les condicions de vida del conjunt dels habitants de la ciutat adaptat a les necessitats del progrés científic i tècnic de les formes de vida moderna. Tanmateix, aquesta formulació inicial aviat fou pervertida pels propietaris i constructors, que edificaren l'interior de les illes de cases i les alçarien més enllà de la normativa prevista. La corporació municipal s'encarregà posteriorment, mitjançant canvis en la normativa d'edificació, de legalitzar aquests desgavells, els quals perduraran fins al final de l'època franquista.

El Pla de l'Eixample i de Reforma Interior de Cerdà sorgia doncs emmarcat dins la mentalitat

higienista-progressista del segle XIX, preocupada per millorar la salubritat de les ciutats industrials a partir de polítiques de desdensificació dels seus centres històrics i la dotació d'equipaments, així com d'una morfologia funcional orientada a facilitar-ne la circulació interior derivada dels nous mitjans de locomoció.

La filosofia urbanística de Cerdà es basava en els ideals de reforma social del socialisme utòpic vuitcentista (Fourier, Owen,...) que volien harmonitzar higienisme i positivisme, i que foren recollits en la seva *Teoria General de la Urbanització* (1867). En aquest sentit, l'Eixample fou inicialment projectat com un barri que havia d'afavorir la mixticitat urbana, és a dir, la barreja de classes socials en una zona urbana planificada per compaginar les diferents funcions socials i que suposaria una millora de les condicions de les classes populars. Dins d'aquesta visió progressista, es pretenia harmonitzar els beneficis de la comunitat rural amb les formes de vida de la societat urbana, el debat que posteriorment serà reconceptualitzat per Tönnies a partir del binomi *gemeinschaft* versus *gesellschaft*. Aquesta solució mixta serà expressada en paraules del propi Cerdà en el seu lema d' "urbanitzar el que és rural, ruralitzar el que és urbà".

Tanmateix, la seva implementació tingué l'efecte contrari al desitjat: la urbanització de l'Eixample significà l'èxode de les classes benestants de Ciutat Vella, desitjoses de cercar zones d'homogeneïtat social, i nous nínxols de benefici en el negoci immobiliari, mentre els barris antics esdevingueren zones de concentració obrera, disparant el procés de densificació i agreujant els fenòmens de insalubritat que el Pla havia de solventar.

Un efecte discursiu de l'aprovació i posterior execució del Pla de l'Eixample fou la creació del terme Ciutat Vella, per diferenciar-se de la Ciutat Nova que començava a estendre's sobre el Pla de Barcelona. S'inicià així la dicotomia ciutat nova-ciutat vella (Cabrera, 2007: 105), amb una accepció connotada positivament la primera i negativament la segona, que regirà la planificació urbanística de Barcelona fins a finals del segle XX.

Paral·lelament a l'aprovació del Pla de l'Eixample, Cerdà redactà el primer Pla de Reforma Interior on per primer cop s'aborda integralment la reforma urbanística dins la ciutat construïda. Per a la seva redacció, es basà en la política d'esventraments que ja havia estat practicada amb èxit pel baró Haussman al París de Napoleó III a partir de tres eixos que penetraven longitudinalment i vertical la trama urbana del centre històric. Si bé, Cerdà després de visitar París abandona la idea de la creació de grans *boulevards* longitudinals, i redueix la lògica dels grans enderrocs a tres vies de penetració en forma d'H⁶⁰ que havien de permetre connectar la trama ortogonal de l'Eixample (la Ciutat Nova)

⁶⁰ Els tres eixos plantejats per Cerdà també es trobaven recollits en el Projecte General d'Alienacions i Reformes de 1861 de Miquel Garriga i Roca on ja apareixia la solució en H: la Via A (Via Laietana), la Via B (Avinguda Catedral-Francesc Cambó i la Via C (actual Avinguda Drassanes). En aquest sentit, es va produir un debat sobre a qui corresponia la paternitat de la idea, si a Cerdà o Miquel Garriga Roca (Fabrè i Huertas, 2000:28)

amb el port de llevant, el qual havia d'esdevenir el nou centre d'activitats econòmiques que impulsés el progrés econòmic de la ciutat. La connexió amb el port que ja apareixia com a imperatiu en el projecte de Miguel Garriga i Roca serà des d'aleshores ençà un element clau per entendre la continuïtat de les propostes d'esventrament en els successius plans de reforma interior de Ciutat Vella. La solució en H de Cerdà esdevindrà el model que marcarà els successius plans de reforma del centre històric i la connexió amb el port una de les principals raons que motivarà l'obertura de la Via Laietana. Si el Pla de l'Eixample comportava una innovació significativa en l'urbanisme, el Pla de Reforma Interior mostra una línia continuïsta amb les propostes urbanístiques vigents a Europa pels centres històrics degradats.

La consideració de Cerdà envers la necessitat de preservació de la ciutat històrica és negativa, tal i com es fa palès a la *Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de reforma y ensanche de Barcelona*, 1859, vol II p.455 on afirma en relació al projecte de reforma interior "en una época en que las poblaciones todas tienen necesidad de una expansión tan grande, y en la cual es sabido de todos la insalubridad, el sufrimiento y la miseria que se albergan y anidan en esas ciudades que nos ha legado la edad media, el no descargar sobre ellas el martillo de la demolición y la reforma sería, más bien un anacronismo injustificable, una verdadera iniquidad" (citada per Ganau, 1996:244) Tal i com veurem en el següent apartat aquesta argumentació serà recuperada fil per randa un segle més tard per arquitectes com Oriol Bohigas a fi de deslegitimar les veus opositores envers el procés de reforma.

La desconsideració del centre històric per Cerdà s'explica pel seu caràcter residual en el projecte urbà destinat a desaparèixer escombrat pel vent del progrés econòmic i social. Així tal i com afirma Sagarra i Trias (2005:94) "Segons Cerdà la ciutat no es podia zonificar en barris diferents si no volia evitar-ne la segregació social; els carrers havien de ser rectes i idèntics i les illes de cases totes iguals; els bulevards monumentals eren injustificables per separar la ciutat nova de l'antiga que havia de desaparèixer tard o d'hora".

Tanmateix, a diferència de l'Eixample, el Pla de Reforma Interior de Cerdà mai no s'arribà a materialitzar. Mentre a França i Itàlia, es desenvoluparen les reformes interiors dels centres històrics "a Espanya, la manca de recursos municipals prioritzava la política d'Eixamples a ciutats com Barcelona, Madrid, Bilbao o Sant Sebastià, en detriment de la transformació de la ciutat tradicional" (Cabrera, 2007:105) A aquest fet, cal afegir les dificultats legals apuntades per Ganau (1996:241) "Mentre la urbanització de l'eixample s'inicia immediatament després de l'aprovació del projecte Cerdà, l'any 1860, i ocupava els espais lliures que voltaven la ciutat, la reforma interior restarà aturada durant dues dècades. Els problemes econòmics i polítics, els interessos de la propietat, i la manca d'una legislació adequada sobre expropiació forçosa van frenar l'impuls inicial de

l'Ajuntament". Les causes de la fallida implementació de la reforma interior cal cercar-les doncs en la complexitat que implicava la gestió urbanística de les expropiacions, la conflictivitat social latent als barris del centre històric i el desinterès del capital privat en arriscades operacions de reforma, mentre pogués continuar extraient les plusvàlues de la urbanització expansiva, que suposava un actiu molt menys arriscat.

Si m'he detingut a analitzar més a bastament les propostes de Cerdà és per què considero que aquestes són claus per entendre la formulació del marc higienista-progressista que marcarà fins als anys 90' la reforma urbanística de Ciutat Vella. Aquest discurs (veure taula 1) esdevindrà dominant en les maneres de conceptualitzar la problemàtica urbana durant la segona meitat del segle XIX en el conjunt de l'Europa industrialitzada.

Taula 1: El marc higienista-progressista

DIAGNOSI	<u>Malaltia urbana</u> Insalubritat Amuntegament Infrahabitatge Conflictivitat Social
PROGNOSI	<u>Cirurgia Urbana</u> Accions a desenvolupar: -Esventraments -Reducció de densitats -Sanejament
VEU	<u>Positivisme científic</u> Experts (enginyers, arquitectes, metges)

Font: Elaboració pròpia

El discurs higienista-progressista pot ser llegit a partir del patró que ens ofereix el discurs de la medicina moderna. La ciutat és concebuda com un organisme dinàmic i complex afectat per una malaltia urbana representada per les deficientes condicions d'habitabilitat dels centres històrics, o dels *slums* en el cas de les ciutats anglosaxones que constitueixen la seva simptomatologia: insalubritat, amuntegament, expansió d'epidèmies i malalties infeccioses, insuficient lluminositat, manca d'espai públic i creixent conflictivitat social. El diagnòstic d'aquestes condicions correspon a veus expertes: societats mèdiques i primers científics socials que elaboren monografies i dictàmens basant-se en fonts estadístiques, documentals i observacionals. El tractament adequat per afrontar aquesta malaltia urbana es concreta en la intervenció urbanística que apareix com a solució als problemes identificats en el diagnòstic: privilegiant les operacions d'enderroc i extirpació del teixit infectat, obrint noves vies circulatòries sanejades de manera que sigui possible recuperar l'equilibri metabòlic de l'organisme. El disseny de la solució a aquests problemes correspon també a veus expertes: enginyers i arquitectes, únics qualificats per actuar sobre el cos pacient, la ciutat.

Malgrat la preocupació que el discurs higienista mostra per les condicions de vida de les classes populars, cal assenyalar que aquestes apareixen únicament representades com a població diana de les seves polítiques, però sense reconèixer la seva agència ni considerar la seva veu. D'igual manera, tant en les fases de diagnòstic com de pronòstic del procés s'evita plantejar factors d'ordre econòmic i polític, com la desigualtat de rendes i de poder entre classes, alhora d'analitzar les condicions de vida de la població obrera⁶¹. El concepte de progressisme des d'aquesta perspectiva, considera la lluita de classes no com el resultat d'una irresoluble contradicció entre capital i treball, sinó com un efecte del procés de modernització que podrà ser canalitzada/pacificada a través de solucions científico-tècniques.

L'higienisme ha tingut una forta empremta en el disseny urbà de Barcelona. Un altre figura important en aquest marc discursiu serà la d'en Pere Garcia Farias, que dissenyarà la xarxa de clavegueram a partir de la redacció del *Pla de Sanejament del Subsòl la Ciutat* (1891). Tanmateix, el discurs higienista no s'esgota en el segle XIX, sinó que tal i com veurem manté fortes ressonàncies en les operacions posteriors, podent-se rastrejar el seu impacte en la redacció dels PERIS i en la proclama de Bohigas de "sanejar el centre i monumentalitzar la perifèria".

El Pla Cerdà ha estat objecte de crítica per la seva desconsideració envers la ciutat històrica, que passa a ser considerada com a un cos estrany dins la ciutat. Així doncs, per a l'arquitecte Humbertus Poppinghaus "el sr. Cerdà ciertamente no tenia ningún interés por el casco antiguo cuando se redactó su plan de Ensanche. De hecho, parte de los problemas de los que aquí estamos hablando del casco antiguo derivan de un planeamiento urbanístico de gran alcance de este siglo pasado, porque no se había resuelto de ninguna manera el problema de conexión entre el ensanche y Casco Antiguo. Para el plan del Ensanche, el Casco Antiguo era solamente un cuerpo extraño que había que atravesar con un conjunto de vías que el Sr. Cerdà llamaba las grandes vías A, B, C, y aún hoy, cincuenta años más tarde, continuamos interviniendo según los ejes del Plan Cerdà". (CCCB, 1998:91-92)

En aquest, sentit "la creació de l'Eixample, amb tot el que significava de millora, novetat i repte, va suposar per a l'actual Ciutat Vella l'inici d'un procés de decaïment continuat del seu paper central" (Abella, 2004:11) En poc temps, es produí l'èxode de les classes benestants de Ciutat Vella i dels centres de gestió comercial, convertint la part central, el Passeig de Gràcia i la zona adjacent, en el nou CBD (*Central Bussines District*) barceloní, mentre Ciutat Vella esdevenia cada vegada més un suburbi obrer.

⁶¹ Una visió alternativa de la problemàtica urbana que sí incorpora aquests factors així com la veu de la població obrera la trobem en la monografia realitzada per Friederich Engels sobre les condicions de vida de la població obrera anglesa.

A la pèrdua de centralitat econòmica de Ciutat Vella, caldrà afegir-hi la pèrdua de centralitat en les polítiques de planejament: “l'eix d'intervenció dels principals agents públic i privats de Barcelona es desplaça al procés d'eixamplament primer i de perifèrització urbana després” (Gomà, 1992:205). El centre històric esdevingué doncs ex-cèntric respecte a la resta de la ciutat. L'anomalia de Ciutat Vella s'estabilitza com a problema pendent a abordar en les successives operacions de reforma urbana.

Del Pla Baixeras a l'urbanisme franquista

Tanmateix, a mesura que s'urbanitzava l'Eixample, la reforma interior no acabava d'arrencar bloquejada per la dificultat de les expropiacions i la manca d'interès del capital privat. Per a resoldre-ho l'ajuntament aprovà l'anomenat Pla Baixeras que “abordava, per primer cop la necessitat de concretar el Pla Cerdà vigent des de feia vint anys amb els instruments legals que havien de permetre el seu desenvolupament.” (Cabrera, 2007:105).

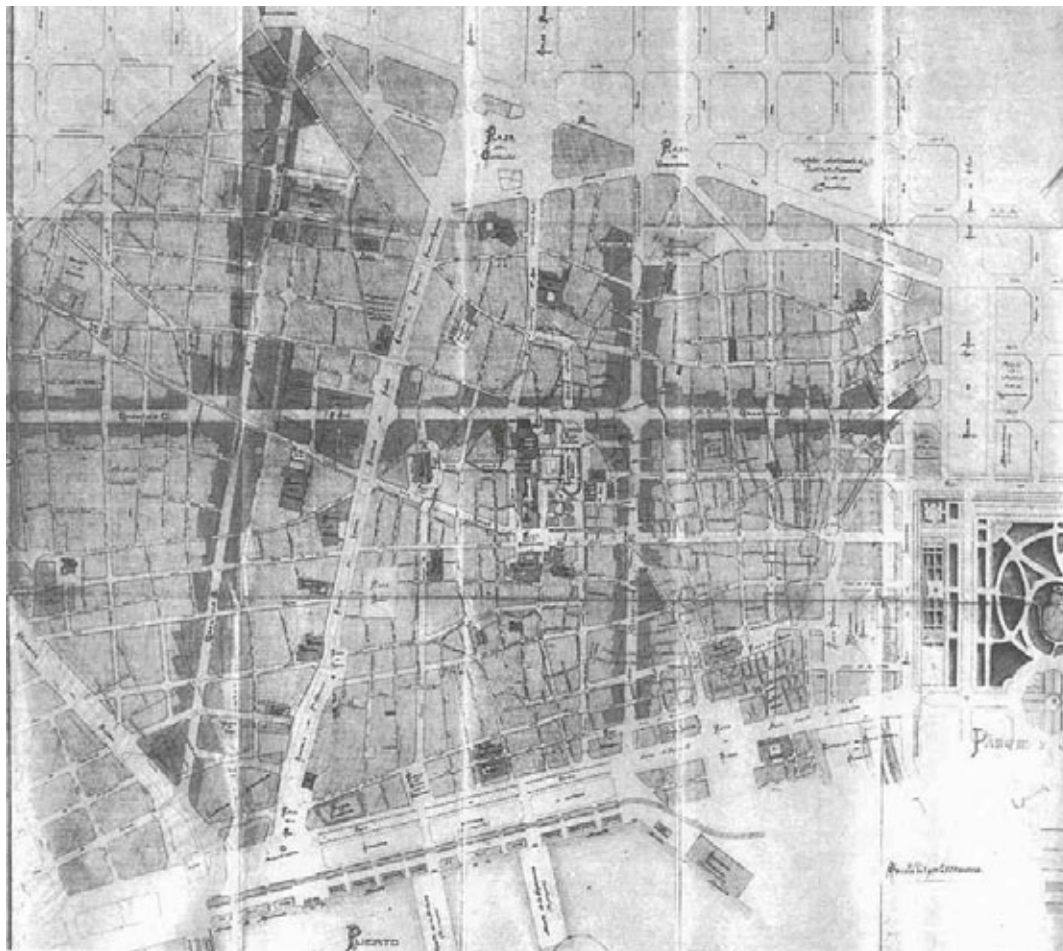
L'endarreriment de la Reforma Interior projectada per Cerdà, va portar a Àngel Baixeras, home de negocis barceloní, a concebre els instruments jurídics i urbanístics que la fessin possible. En aquest sentit, Baixeras ja havia participat en la redacció d'una proposta de Llei de Reforma Interior de les grans poblacions presentada al Senat espanyol el 1878 i que fou inclosa en la Llei d'expropiació forçosa de 1879, que permetia l'acceleració de les intervencions urbanístiques, obrint el camí a desbloquejar situacions com les que frenaven la intervenció urbanística al centre històric barceloní. Aquell mateix any, Baixeras presentà a l'Ajuntament de Barcelona un pla de reforma interior que fou aprovat pel consistori l'any 1881 i que afectava el conjunt de Ciutat Vella, on es proposava ampliar el traçat de les tres vies que havien d'esventrar la trama urbana, afegint un gran nombre d'intervencions col·laterals i proposant alhora que les obres d'obertura fossin realitzades per un agent privat mitjançant una concessió de l'Ajuntament.

A diferència dels projectes de Garriga i Roca i de Cerdà "Baixeras proposava expropiar no solament el terreny de la calçada i les voreres de les noves vies, sinó també una franja de vint metres a cada costat per a nova edificació. Aquests terrenys laterals expropiats eren després subhastats per l'Ajuntament i es garantia així la construcció d'una pantalla d'edificacions que tapés les ferides de la piqueta". (Fabrè i Huertas, 2000:29) En aquest sentit no es tractava només de penetrar el centre a través de vies de circulació, sinó de penetrar-lo residencialment i funcional afegint una extensió de les formes i funcions econòmiques de l'Eixample dins el teixit urbà de Ciutat Vella.

D'aquestes tres vies projectades, l'única que es portarà a terme en la seva integralitat serà la Via Laietana iniciada l'any 1908. Tal i com apunten Fuster, Nicolau i Venteo (2001:27) "l'obertura de la Via Laietana oferia l'oportunitat de crear, al bell mig de la ciutat històrica, un centre de negocis, una

àrea en la qual els bancs, companyies d'assegurances i altres institucions econòmiques disposessin d'edificis específicament d'oficines per a la seva activitat". Es tracta doncs de reduir el caràcter ex-cèntric del centre, mitjançant l'obertura d'una via de penetració del capital financer que trenqui el teixit urbà i social obrer dels barris populars del centre històric: substituir usos i expulsar població. Aquesta expulsió es concreta arran de l'obertura de la Via Laietana que va comportar la desaparició de 2.199 habitatges sense que s'oferís cap solució alternativa als llogaters, el que va comportar que prop de deu mil persones quedessin sense casa (Fabrè i Huertas, 2000:31)

Gràfic 3: Pla Baixeras

Font: Sánchez de Juan (2000)

El Pla Baixeras suposava una despesa de 177.959.907 pessetes i representava l'expropiació de 1.990 cases particulars, el que desfermà una forta oposició que endarrerí la seva aprovació definitiva per part del govern de central (1889).

En el Pla es recuperaven, si bé modificant part del seu traçat, les vies d'esventrament traçades al Pla Cerdà pel centre històric (A, B i C). D'aquestes, l'única que finalment es va dur a terme fou la Gran Via A, i que fou projectada per permetre la connexió de la ciutat nova amb la futura estació central (Estació de França) i el port de llevant. Es tracta d'una intervenció que ja s'havia experimentat anteriorment a Màlaga i Granada i que mobilitzà una ingent massa de capital per a la seva realització. En aquest sentit cal destacar la construcció d'edificis pantalla destinats a allotjar la seu de les principals institucions bancàries, la borsa i habitatges destinats als prohoms de la ciutat, el més conegut del qual fou Francesc Cambó prohom de la Lliga Regionalista, partit polític representant del catalanisme conservador.

Tal i com posa de relleu Ganau (1996: 242) un marc no substitueix a l'anterior, sinó que l'incorpora posant el seu focus en un altre element que fins aleshores havia estat desconsiderat: "Baixeras havia

elaborat el seu pla a partir d'un progressiu coneixement, profund i concret, de la realitat econòmica i social de la Barcelona del seu temps. Pretenia una renovació completa del teixit urbà per a introduir els principis d'higienització i accessibilitat que la ciutat tenia plantejats. Al mateix temps, però, observava com a objectiu primordial la revaloració immobiliària del centre de la ciutat, sense el qual la possibilitat de culminar la reforma amb èxit era una mera entelèquia."

La construcció de la Via Laietana generà una cicatriu que fracturava el teixit urbà del casc antic, dividint el sector occidental, que passaria a anomenar-se barri Gòtic, on es concentraven els símbols del poder polític (Ajuntament i Generalitat), religiós (Catedral i Bisbat) i Militar (Capitania General) i l'anomenat sector oriental del Centre Històric, que des d'aleshores ençà veuria accelerar-se el seu procés d'abandonament i degradació. Un procés paral·lel es desenvoluparà a la Rambla, convertida en passeig ciutadà a partir de les intervencions urbanístiques del segle XVII i que actuarà com element de frontera entre el nou barri gòtic i un Raval proletaritzat.

En aquest sentit, el Pla Baixeras incorpora als marc anterior la primera formulació de la concertació público privada, és a dir la participació del sector privat en l'execució de la planificació urbana, solució que serà utilitzada en el procés d'implementació dels PERIS a partir de la creació de PROCIVESA com agent executor del procés de reforma⁶².

Aquest marc l'he anomenat "funcionalista del benefici" (veure Taula 2) per què incorpora per primera vegada la visió de la remodelació urbana com a expectativa de benefici per al sector privat, advoca per la participació directa de l'empresa privada en l'execució de la reforma urbana i dota d'una funcionalitat econòmica a la renovació del centre a partir de l'atracció d'entitats financeres i seus empresarials en les vies creades pels nous esventraments.

Aquesta operació no hagués estat possible sense la col·lusió d'interessos entre el capital financer i la classe política, és a dir la creació d'una aliança estratègica entre diferents sectors de les classes dominants, tal i com relaten Fabré i Huertas (2000:33) "per primera vegada els polítics municipals construïen un pont entre ells i els banquers. La circulació entre els dos costats del pont va ser tan intensa que es va arribar a produir una confusió entre quins eren els regidors i quins eren els banquers. Naixia una nova raça de polítics, molt vinculats al món de les finances."

Un exemple d'aquesta aliança el trobem en el procés d'obertura de la Via Laietana: "El banco Hispano-Colonial es va fer càrrec de tot. A partir del projecte d'Àngel Baixeras que li va lliurar l'Ajuntament, es va fer càrrec de la gestió de compra de finques, l'enderrocament de les cases,

⁶² La principal diferència entre la concertació público privada present en la implementació del Pla Baixeras i la que es realitzarà a partir de 1988, és que en la primera es busca una concertació bilateral entre administració municipal i sector privat, mentre en la segona és la administració municipal la qui genera els instruments tècnics i empresarials que faran possible aquesta concertació.

l'adquisició dels materials i la realització de les obres, que va subcontractar en l'empresa Foment d'Obres i Construccions, constituïda mitja dotzena d'anys abans." (ibidem.) Així doncs, la veu en aquest marc corresponia a les entitats financeres i empresarials que s'incorporen com a actor clau en els processos de remodelació urbana.

Taula 2: El marc funcionalista del benefici

DIAGNOSI	<u>La ciutat improductiva</u> Retard en la implementació de la reforma urbana. Recuperació de la centralitat Infradesenvolupament econòmic del centre històric Expectativa de benefici
PROGNOSI	<u>El capital animador</u> Recuperació de la centralitat econòmica del centre històric. Incorporació del capital privat com a executor de la transformació urbana. Accions: Gestió públic-privada de la reforma urbana Creació d'esventraments que serveixin per construir noves avingudes on ubicar-se les empreses privades
VEU	<u>Agents econòmics</u> Entitats financeres Empreses

Font: Elaboració pròpia

En el marc funcionalista del benefici, el patró subjacent és el del discurs empresarial: la ciutat històrica és vista alhora com un agent passiu (la ciutat improductiva) que pot ser transformat en actiu econòmic (expectativa de benefici) a partir de la intervenció dels agents capitalistes (entitats financeres i empreses privades) que seran els principals beneficiaris dels rèdits obtinguts en l'operació. Aquest marc incorpora doncs al camp de la reforma urbana el discurs liberal que advoca per la racionalitat superior del benefici empresarial enfront la racionalitat burocràtica estatal, de manera que les operacions de disseny i implementació de la reforma que anteriorment eren patrimoni exclusiu de l'actuació de l'estat passen a ser executades pel capital privat, que s'incorpora com a actor clau en el procés de reforma urbana.

El problema de l'aplicació d'aquest marc és com mostraré més endavant que la lògica de maximització del benefici del capital privat limita la seva intervenció en l'àmbit urbà a aquelles operacions que minimitzen el risc i que li reportaran guanys segurs, com l'obertura de la Via Laietana, desinteressant-se en canvi envers aquelles operacions que incorporen incertesa com la reforma integral de Ciutat Vella. En aquest sentit, caldrà per fer-la efectiva un canvi en la lògica de la concertació públic-privada, de manera que l'administració faciliti l'atracció del capital privat envers les operacions de reforma urbana, el que mostraré en l'anàlisi d'alineació de marcs.

Un altre projecte que cal incorporar en el marc funcionalista del benefici, tot i que respon a una escala de ciutat, és el Pla Jaussely que incorpora un redisseny funcional dels vials urbans per adaptar-los a les necessitats del cicle acumulatiu del capitalisme industrial. Així, un cop urbanitzat l'Eixample, i projectada la política d'agregació de les poblacions que conformaven el Pla de

Barcelona (Sants, Gràcia, Sant Martí de Provençals, Sant Andreu, Sant Gervasi de Cassoles, Horta i Sarrià) era necessari planejar la connexió entre aquestes poblacions i la ciutat construïda.

L'Ajuntament convocà el 1903 un "Concurso Internacional sobre Anteproyectos de Enlace de la Zona de Ensanche de Barcelona y de los Pueblos Agregados entre sí y con el resto del término municipal de Sarriá y Horta" que guanyà el projecte Romulus, on havia participat Leon Jaussely, el qual fou encarregat de redactar el pla definitiu amb l'ajut de tècnics municipals. El Pla d'Enllaços a diferència del Pla Cerdà incloïa per primer cop la zonificació, és a dir especificava quines eren les àrees residencials, industrials, comercials, equipaments i parcs (Fabrè i Huertas, 2000:18) Aquesta proposta és coneguda com la tailorització de l'organització urbana, en sintonia amb les propostes d'organització científica del treball de l'empresa fordista impulsades per l'enginyer Taylor.

La concepció de la ciutat taylorista queda reflectida en aquest text de Jaussely extret del pròleg a l'edició francesa de R. Unwin quan afirma "En este taller -refiriéndose a la ciudad-, es preciso tanto más orden cuanto los engranajes son múltiples y complicados, es decir que en la gran ciudad, la organización debe ser más acabada, más estudiada que en la pequeña población. Se quiere evitar las pérdidas de tiempo y los pasos inútiles para los hombres y las cosas, ya que pesan gravemente sobre la vida colectiva y sobre la vida individual (...) La ciudad, por su organización, debe dar el mayor rendimiento posible, es preciso producir mejor para vivir mejor; ése es el axioma actual cuya realización constituye el problema de la sociedad Moderna" (Pere López, 1993:63 i Torres Capell, 1987:72) Una visió més precisa de la proposta de zonificació servirà de base a la redacció dels plans del desarrollisme franquista que analitzarem més endavant i que són els que presenten més ressonàncies del marc funcionalista del benefici que hem examinat.

El Pla Darder i l'historicisme

Tanmateix, entre l'aprovació del Pla Baixeras i la seva realització, trenta anys després, el clima polític i cultural de Barcelona havia canviat. El catalanisme polític havia pres embranzida mercès a la recent fundada Solidaritat Catalana reemplaçant el catalanisme cultural de la Reinaxença. Alhora la creació d'un nou corrent cultural conegut com a Noucentisme, institucionalitzaria una nova mentalitat patrimonialista que es veuria reflectida en les polítiques conversacionistes que donaran lloc a la "invenció" del barri Gòtic i a la revalorització dels conjunts monumentals del barri del Raval i el sector oriental de Casc Antic (Santa Maria del Mar).

Un exemple d'aquesta nova mentalitat historicista-conservacionista el trobem en l'article de Puig i Cadafalch "La destrucció de l'Acròpolis de Barcelona" publicat a La Veu de Barcelona, 10 de desembre de 1924 i citat per Ganau (1996:239):

"Meditem el que va a passar: desapareixeran aquelles delicioses raconades de darrera l'absis de la

Catedral, on es contemplen de prop les pedres torrades, daurades pel sol; es destruirà la plaça del Rei; la plaça de Sant Jaume, tot engrandint-se, es fondrà com eixampla banal dintre d'un carrer de la Reforma; la Catedral, l'antic Palau del Lloctinent, Santa Àgata, el Temple romà (tancat avui al Centre Excursionista), la Casa de la Ciutat, els relleus de Sant Jordi de la Plaça de la Generalitat apareixeran al voltant d'una gran plaça, ampla, desfragada (...) Deturem, si hi som a temps, i si podem la profanació de l'acròpolis de Barcelona"

Aquest tercer marc, que es sobreposa als anteriors, és el que denomino com a marc historicista-conservacionista. En ell es conceptualitza el valor del patrimoni artístic i cultural present al centre històric i s'inicien instruments per a la seva protecció. Aquest marc es troba connectat amb el sorgiment dels nacionalismes polítics i culturals i la necessitat de valoració i reinvençió del passat com a mite fundacional. Des d'aquesta perspectiva, el concepte de patrimoni es construeix a partir d'una perspectiva de les classes dominants que considera que l'únic passat a conservar és aquell que s'adiu a la seva narrativa històrica, negant tota validesa al patrimoni material i immaterial de les classes populars. Els agents autoritzats que tenen veu per determinar què cal conservar i com cal conservar-lo són els historiadors i els literats que s'encarregaran de resignificar la Ciutat Vella com espai de la memòria fundacional de la ciutat.

Taula 3: El marc historicista-conservacionista

DIAGNOSI	<u>La ciutat patrimonial</u> Valoració del patrimoni monumental present al centre històric del passat Amenaça de destrucció del valor patrimonial a conseqüència de les intervencions urbanístiques.
PROGNOSI	<u>La cultura com agent renovador</u> Historicisme burgès. Protecció dels edificis emblemàtics Monumentalització i reinvençió del passat. Reutilització d'edificis històrics
VEU	<u>Creadors culturals:</u> Historiadors catalans Literats

Font: Elaboració pròpia

És dins aquest marc que es produeix una reinvençió historicista del centre històric donant lloc a l'inici de les polítiques de protecció de béns monumentals i de resignificació del centre històric com a representació de la història i espai a preservar, tal i com assenyala Pere López (2000) "Inventar el centro histórico, a través de unas imágenes que señalan su mera preponderancia como representación, implica catalogar esas áreas urbanas como zonas protegidas, especializadas y especiales." Així doncs, la tensió entre Ciutat Vella i Ciutat Nova es complexifica, en tant la primera és percebuda no com un mer residu del passat que seria escombrat pel vent del progrés, sinó també com un contenidor del patrimoni històric de les classes dominants, el qual cal preservar i monumentalitzar, separant-los d'aquells elements 'degradants' vinculats al passat recent de la

industrialització. El caràcter excèntric del centre, ja no correspon només al seu caràcter 'vell'; sinó a la presència d'elements que no són dignes d'ésser conservats: el patrimoni material i immaterial de les classes populars.

A diferència del modernisme que només cercava la recreació del passat medieval com a motiu d'inspiració arquitectònica, el noucentisme pretenia una institucionalització de la cultura com a element generador de ciutadania i civilització a partir d'un reconeixement dels valors patrimonials del passat. Fou aleshores quan es traslladà l'Hospital de la Santa Creu al nou Hospital de Sant Pau (obra de Lluís Domenech i Muntaner al barri del Guinardó), mentre en les seves dependències originals (Hospital i Casa de Convalescència) es creà la biblioteca de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans i l'Escola Massana d'Arts i Oficis. Cal recordar que poc abans del trasllat a les noves dependències, allí hi va morir l'arquitecte modernista Antoni Gaudí confós amb un indigent després de ser atropellat per un tramvia, cloent simbòlicament una època de la cultura catalana.

Aquesta reutilització d'edificis singulars per allotjar contenidors culturals que irradiïn nous usos sobre el seu espai col·lidant té el seu ressò actual amb les polítiques de governança cultural que s'inicien amb el Pla del Liceu al Seminari (1981) i trobaran la seva expressió més reeixida en l'operació de crear un clúster cultural al voltant de la Plaça dels Àngels (CCCB, MACBA, FAD, Facultat de Geografia i Història de la UB, Facultat de Ciències de la Informació Blanquerna de la Universitat Ramon Llull, CIDOB,...)⁶³.

Fruit d'aquesta visió patrimonialista, el 1918 s'aprovà el Pla Darder que pretenia una modificació del traçat de les vies incloses en el Pla Baixeras a fi de preservar el patrimoni històric i arquitectònic en concordança amb el marc historicista-conservacionista. Tanmateix, aquest Pla tampoc no es dugué a terme a causa de la dificultat de la gestió urbanística i les convulsions socials i polítiques que marcaren l'època anterior a la Guerra civil.

Paral·lelament, entre 1915 i 1930 Ciutat Vella patiria un fort creixement demogràfic, especialment als barris de la Barceloneta i el Raval a conseqüència de la immigració procedent de València, Múrcia, Aragó, i Andalusia Oriental (EARHA, 1991) tot i que no serà fins a 1950 quan el conjunt de barris de Ciutat Vella assoliran el màxim poblacional. Aquesta pujança demogràfica, majoritàriament obrera i popular, anirà acompanyada d'una radicalització de la lluita social que convertirà el barri del Raval en 'viver de sindicalistes', tal i com reflecteix el títol d'una novel·la de

⁶³ Tanmateix, també podem retrobar una ressonància del marc historicista-conservacionista en el marc de l'urbanisme democràtic radical del moviment veïnal dels anys 70' per exemple en les campanyes "Salvem el Born" o la "Casa de la Caritat pel barri". Ara bé, a diferència del marc original, i de les polítiques de governança cultural que es realitzaran a partir dels anys 80', la demanda de protecció d'aquests espais es vincula a la creació d'equipaments de barris (llars d'infants, escoles, ateneus populars,...). Així mateix, també s'inicia un procés de redescobriments de la història dels barris des del punt de vista de les classes populars, l'exemple més reeixit del qual serà el llibre de Jaume Artigues (1980) editat per l'Associació de Veïns del Districte Vè "El Raval. Història d'un barri servidor de la ciutat".

l'època.

Així, mentre la burgesia catalanista s'unificava sota els auspicis del programa de la Solidaritat Catalana, en contraposició es creà la Solidaritat Obrera, llavor del sindicat anarquista CNT, que tindrà un paper protagonista en la insurrecció popular de juliol de 1909, coneguda com la “Setmana Tràgica” (26-31 de juliol de 1909) i durant la qual el barri del Raval fou un dels principals escenaris tant de la crema de convents i edificis religiosos com d'enfrontament entre els obrers i les tropes de l'exèrcit. En els anys posteriors el barri esdevindrà l'escenari dels episodis més cruentos de la guerra social (pistolerisme patronal, grups d'acció anarcosindicalistes, assassinat del dirigent confederal Salvador Seguí a mans dels pistolers del lliure,...) reforçant el seu caràcter d'anomalia proletària enquistada al centre de Barcelona.

El GAPTPAC i el racionalisme

El 14 d'abril de 1931 a resultes de la victòria de les candidatures d'esquerra i republicanes a les eleccions municipals celebrades dos dies abans, el monarca Alfons XIII abdicà mentre a Barcelona, Lluís Companys proclamava primer la República Espanyola i poc després Francesc Macià la República Catalana dins la Federació Ibèrica. Tanmateix, dies després i a resultes de les pressions exercides des del govern de Madrid, Macià haurà de desdir-se de la proclama, obtenint a canvi la instauració del govern de la Generalitat de Catalunya. L'etapa republicana que s'inicia a partir de 1931 significa el canvi de l'hegemonia del catalanisme burgès de la Lliga Regionalista pel catalanisme popular representat per Esquerra Republicana de Catalunya que ocuparà les institucions locals i autonòmiques impulsant un programa reformista orientat a la millora de les condicions de vida de les classes populars, però considerat insuficient per l'anarcosindicalisme. Aquest gir tindrà també els seus efectes en la planificació de la reforma interior.

És dins aquest context, que un grup d'arquitectes funden el GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània) inspirant-se en la Carta d'Atenes que fixava les bases de l'urbanisme racionalista i modern. Aquesta carta incloïa 111 tesis sobre les que es basaria l'arquitectura moderna. Aquestes declaraven que tota ciutat havia de ser analitzada segons les seves funcions bàsiques (habitar, treball, oci-plaer i circulació.) (Rykwert, 2000: 175) Segons aquest plantejament, calia repensar de bell nou la forma urbana per adequar-la a les necessitats funcionals de l'home modern seguint criteris racionalistes. Els projectes del GATCPAC destaquen sobre l'urbanisme anterior per la seva adhesió als principis del racionalisme funcionalista de Le Corbusier i l'estratègia del *zoning*. Malgrat que aquests projectes no arribaren a materialitzar-se, considero que marquen un canvi de rumb i recuperen l'impuls progressista i científic del primer Pla Cerdà.

El projecte senyera del GATCPAC fou el Pla Macià elaborat l'any 1933, que presentava una reordenació urbana del conjunt de l'àrea metropolitana de Barcelona. Dins el nucli històric, el projecte del GATCPAC proposa un pla de sanejament que abandona la lògica dels esventraments anteriors, substituint-la per l'esponjament (la creació d'importants buits per generar espai públic que serveixin com a espais d'oci ciutadà). El projecte del GATCPAC serà eminentment modern i com a tal poc respectuós amb el teixit històric de la Barcelona Vella, preveient un gran nombre d'enderrocaments en la trama heretada, especialment en el barri del Raval.

Gràfic 4: Pla Macià

Font: Pizza & Rovira (2006)

El GATPAC inaugura un nou model de reforma que trencara amb l'herència dels models anteriors basats en la lògica de l'esventrament, substituint-la per l'esponjament. Fidels al corrent de l'arquitectura racionalista moderna, la ciutat es concep com un espai per ser dibuixat de bell nou, seguint l'exemple de la *Ville Radieuse* de le Courbousier que servirà de model arquitectònic per a ciutats creades de nova planta com Brasilia. S'incorpora així la figura de tres gratacels pantalla a la zona del port de Barcelona, representants de la nova arquitectura moderna, i la seva màxima serà el canvi del pla horitzontal pel vertical de manera que fos possible des-densificar la trama construïda (obrint nous espais verds) densificant (guanyant en alçada) els nous edificis.

Malgrat que el model del GATPAC mai no passarà de la fase d'avant-projecte, és important assenyalar que el concepte d'esponjament serà recuperat de forma molt menys agressiva per les propostes de *counter-planning* desenvolupades per les associacions de veïns durant el període de transició, com a alternativa als esventraments encara romanents en el Pla General Metropolità de 1976, i que posteriorment seran incorporats en els PERIS arran del procés de negociació. També podem trobar una irònica ressonància de la proposta del GATPAC en l'aixecament de la Torre Drassanes obra de l'arquitecte Santiago Bordoy al final de l'Avinguda Drassanes a tocar del port de Barcelona.

Per a Fernando Teran (1999:175) en el Pla Macià és present el rebuig de l'arquitecte suís per la Ciutat Vella i la seva aposta radical per la Ciutat Nova, de manera que "aparecen en él, en toda su

puerza las ideas del arquitecto suizo, que lo publicó con todos sus trabajos en su libro *La Ciudad Radiante*. Porque más que un plan es el alegato de una idea, de una propuesta teórica, como solía ocurrir con todos los proyectos de Le Courbusier, redactados provocativamente, sin grandes posibilidades de ser llevados a la práctica; la ciudad vieja sería demolida para ser sustituida por grandes rascacielos rodeados de jardines públicos y espacios para los servicios públicos."

Sobre el procés d'ideació del Pla, l'historiador Chris Ealham explica que arran de la visita de Le Courbusier a Barcelona descobreix el barri del Raval i queda horroritzat per les condicions d'habitatge i la densitat. La solució proposada al Pla Macià "radicaba en el 'esponjamiento' (esponjamiento) de las calles del Raval para abrir el paso a una serie de vías rectas y amplias que facilitarían el movimiento de los artículos de consumo a lo largo de toda Barcelona. (...) También se crearían nuevas viviendas para los antiguos habitantes del Raval, bloques modernos y de varias plantas estilo Bauhaus, ubicados en el barri de Sant Andreu, lejos del centro de la ciudad. A través de un sistema de "zonación", que establecería esferas separadas para la vivienda, el trabajo, el comercio y el ocio, el Plan Macià buscava aumentar el consumo de los servicios urbanos como paso hacia una sociedad burocrática y tecnócrata de consumismo controlado." (Ealham, 2005:145) El Pla doncs recull elements de dos marcs discursius anteriors: el marc del sanejament i el marc funcionalista del benefici, tot i que sense incorporar la participació del capital privat com agent de reforma urbana.

La concepció del Pla Macià estava d'acord amb la visió de remodelació radical del centre defensada per Le Courbusier i la seva recuperació com a centre funcional, és a dir altra vegada la reducció del caràcter ex-cèntric del centre: "Las estadísticas nos muestran que los negocios se hacen en el centro. Esto quiere decir que debemos hacer grandes avenidas que crucen nuestras ciudades. En consecuencia los centros actuales deben ser demolidos. Si quieren sobrevivir, todas las grandes ciudades deben reconstruir su zona central". (Hall, 1996:219)

Taula 4: El marc racional-funcionalista

DIAGNOSI	<u>La ciutat irracional</u> Inadaptació funcional de la forma urbana a les necessitats de la modernitat Manca d'espai públic
PROGNOSI	<u>Ville radiouse</u> Sanejament Millora de les condicions d'habitabilitat Zonificació Verd urbà Accions proposades: Esponjaments Creació de gratacels
VEU	<u>Racionalisme</u> Arquitectes

Font: Elaboració pròpia

El marc racional-funcionalista (veure taula 4) aposta per la creació d'una nova forma urbana basada

en els criteris del racionalisme científic que donarà lloc a la *Ville Radiouse*, una ciutat plenament adaptada a les necessitats funcionals de la modernitat (mobilitat, treball, habitar i oci/recreació). Els únics capacitats per decidir sobre el disseny de la ciutat, la veu experta, serien els arquitectes que aplicarien els seus coneixements urbanístics com una ciència exacta. Així tal i com afirma Le Corbusier "la planificación de las ciudades es demasiado importante para dejarla en manos de sus habitantes" (Hall, 1996:219)

Per a Chris Ealham (2005:146) l'aposta de les classes dirigents pel Pla Macià es connecta als pànics morals de la burgesia i la necessitat d'expulsar aquelles 'classes perilloses' del centre històric per reubicar-les en espais més controlables: "se puede explicar el Plan Macià como la continuación de la obsesión de los reformistas decimonónicos de 'limpiar' y 'purificar' la ciudad e inducir un nuevo orden espacial a través de una incisión quirúrgica en un espacio 'enfermo'. Este exclusivismo espacial ya había hecho acto de presencia durante la construcción de la Via Laietana y las *cases barates*, cuando las elites urbanas utilizaron la 'deschabolización' para forzar a las 'clases peligrosas' fuera del centro de la ciudad, dispersándolas lejos de los centros del poder económico y político. En el caso del Raval, el tan citado plan de Le Corbusier de 'matar la calle', implicaba reubicar a una comunidad históricamente rebelde en espacios de reciente diseño donde la policía podría aislarla y controlarla más fácilmente. Como resultado, se lograría transformar las redes sociales y vínculos locales, fundamentales para la resistencia anticapitalista y protesta social del Raval. Así la demolición del Raval, lugar de nacimiento de la clase obrera, era un acto de agresión contra la historia local de la resistencia proletaria: marcaba la destrucción de espacios claves históricos y simbólicos del proletariado local, la eliminación de lugares de la memoria de resistencia al capital, manifestaciones, disturbios, barricadas, insurrecciones y toda una serie de comportamientos de protesta presentes desde la década de 1830. Estos espacios de esperanza y lucha, fuente de inspiración de tantos obreros, serían reemplazados por grandes vías públicas, lugares sin historia en cuyo entorno no sería posible desarrollar nuevos vínculos."

Tanmateix, el Pla Macià no va passar mai de la fase de projecte ja que el període republicà fou convulsionat per diferents esdeveniments (vagues, insurreccions obreres, intents d'alçament militar, ,,,,) que dificultaren la implementació de les obres públiques projectades. És dins aquesta període que el mateix 1934 s'aprova el Pla Vilaseca que a partir d'un estudi de les necessitats circulatòries del Casc Antic proposant la creació a més de les vies principals herdades de Cerdà, d'altres menors. A diferència del Pla Macià, que suposava un canvi radical de l'òptica de planejament, el Pla Vilaseca és un pla continuista que no incorpora grans novetats respecte a la lògica dels esventraments anteriors.

La supressió de les institucions catalanes i l'accés a la Lliga a l'Ajuntament de Barcelona a

conseqüència del fallit intent de proclamar l'Estat Català per part del president Lluís Companys el 6 d'octubre de 1934, comportaran que aquest Pla no arribi mai a materialitzar-se. Tanmateix, el Pla Vilaseca serà recuperat pel mateix autor l'any 1941 durant el període franquista, que rebutjarà el Pla Macià per les seves veleïtats republicanes.

Tanmateix, la pedra de toc que impossibilitarà la implementació del Pla Macià serà l'esclat de la Guerra Civil. El 17 de juliol de 1936 a conseqüència de l'aixecament de les tropes aquartelades al Marroc sota el comandament del general Franco s'inicia el conflicte armat. A Barcelona, l'aixecament dirigit pel General Goded fracassa davant l'acció combinada de les forces obreres (CNT, POUM i UGT) amb l'auxili dels cossos de seguretat (guàrdies d'assalt, mossos d'esquadra i guàrdia civil). Un dels efectes urbanístics més importants de la guerra seran els bombardeigs. Des del 13 de febrer de 1937 quan Barcelona pateix el primer bombardeig marítim seriós fins al 25 de gener de 1939, l'agressió militar perpetrada per l'aviació italiana, la legió condor i els cuirassats feixistes que tenien la seva base a Mallorca causarà 2.750 morts, més de 7.000 ferits i 1.800 edificis afectats (Albertí, 2004). Els barris de Ciutat Vella, especialment el Raval i la Barceloneta, seran durament castigats, fins al punt de decretar-ne l'evacuació de la Barceloneta.

El 26 de gener de 1939 les tropes del general Franco ocupen la ciutat de Barcelona. Enrere queden tres anys de guerra civil i la por del bombardeig serà substituïda per la por de la repressió. S'inicia doncs un període d'autoritarisme que durarà fins a la mort del dictador on les organitzacions obreres i d'esquerra són prohibides, els militants antifeixistes empresonats i/o afusellats, mentre la llengua i cultura catalanes són perseguides i reduïdes a l'àmbit privat.

El clima d'efervescència popular que havia caracteritzat els barris de Ciutat Vella fins 1939 serà substituït per la por, la repressió, els consells de guerra i els afusellaments. L'escriptor Sebastià Sorribas en el seu llibre "Barri Xino" descriu el càstig que patí el Raval durant el franquisme i ho relaciona a la composició política del barri "Estava molt clar que, al barri tothom era roig. Menys alguns botiguers, precisament els més pocavergonyes, mira que bé. No cal dir que la major part dels habitants del barri eren anarquistes. Al Xino, des de sempre, l'anarquisme era majoritari" (Sorribas, 2008:175)

L'urbanisme durant aquest període s'orienta a la reconstrucció d'una ciutat durament castigada per la guerra, amb una situació econòmica caracteritzada per la fam, la pobresa i l'autarquia. Els bombardejos feixistes serviran al franquisme per executar diferents operacions urbanístiques, l'anomenat **urbanisme de bombardeig**, com l'obertura de l'Avinguda Francesc Cambó i de la Catedral entre el barri Gòtic i el Casc Antic, el carrer Almirall Cervera a la Barceloneta i el carrer Erasme Gener i de l'Avinguda Garcia Morato (actual Avinguda Drassanes) al Raval, que

irònicament se li donarà el nom d'un dels comandants de les operacions de bombardeig contra la població treballadora barcelonina. Un exemple d'aquesta visió el trobem en les paraules d'Ignasi Ventosa, ponent de la Reconstrucció quan afirma que calia "proyectar urbanizaciones adecuadas en las zonas perjudicadas por la guerra, aprovechar los espacios libres producidos por el derrumbamiento de los edificios, especialmente en la Barceloneta y el Distrito V" (Fabrè i Huertas, 2000:359). Aquest urbanisme residual de crisi que caracteritza la postguerra donarà lloc en la propera dècada a la recuperació de l'urbanisme dels grans plans a mesura que l'economia es revitalitzi i s'iniciï una nova fase d'acumulació on el creixement industrial s'aliarà amb l'especulació residencial.

Els primers símptomes de renovació econòmica arribaran a partir de 1950 quan l'aliança del règim amb la burgesia catalana, que va recolzar el cop d'estat abandonant les seves inquietuds catalanistes, portarà a tornar a situar Catalunya com un pol industrial. Aquest fet afavorirà una nova onada migratòria provinent del sud peninsular (Andalusia i Extremadura) que fugia de la misèria i la repressió del món rural. La manca d'habitatge a Barcelona, i la proximitat del port i l'Estació de França comportarà que part d'aquesta migració s'instal·li a Ciutat Vella, la qual arribarà el 1950 a obtenir el seu màxim poblacional (200.000 habitants) mentre els més dissortats passaran a engruixir les diferents zones de barraques que per aquell moment s'estenien per Barcelona (Somorrostro, Camp de la Bota, el Carmel, Diagonal, Montjuïc,...).

És sota aquests condicionants (manca de llibertats polítiques i sindicals, repressió i forta immigració rural) que de mica en mica es produeix el procés de recomposició de la classe obrera, i com a tal de la protesta popular. Així, l'1 de març de 1951 s'inicia la Vaga dels tramvies, la primera revolta massiva popular sota la dictadura franquista, on la pujada de preus del transport serveix de paraigües per expressar l'oposició al règim. Tanmateix, aquest procés de recomposició ja no es realitzarà sota l'hegemonia anarcondicalista, colpida per la repressió i les dissensions internes de l'exili, sinó sobre les organitzacions d'esquerres d'orientació marxista, especialment el PSUC. Aquest fet marcarà un canvi substancial, en tant que la majoria de les organitzacions polítiques d'esquerres mantindran com a objectiu principal la lluita antifranguista i l'assoliment de les llibertats democràtiques, perdent el caràcter insurreccional revolucionari que havia caracteritzat el moviment obrer català anterior.

És també durant aquest període, quan s'aprova el Pla d'ordenació comarcal de 1953. Aquest és el primer Pla que advoca clarament per una dimensió metropolitana del fet urbà i incorpora definitivament en el plànol la zonificació que ja havia estat apuntada, però no suficientment desenvolupada, en el Pla Jaussely i incorporada en el Pla Macià. En aquest sentit, podem afirmar que aquest Pla apunta ja clarament al gir tecnocràtic que es coneixerà posteriorment amb el nom del

'Desarrollisme' i que esdevindrà hegemònic a partir de 1960.

L'aliança tecnocràtica que possibilità el desarrollisme a l'estat espanyol cal cercar-la l'any 1957 quan es produí un canvi de govern emparat per l'almirall Carrero Blanco que promogué l'entrada de ministres adscrits a l'Opus Dei: Laureano López Rodó, Mariano Navarro Rubio i Alberto Ullastres, que agafaran cada vegada més poder enfront la vella guàrdia falangista. La principal preocupació d'aquests ministres era la racionalització de la política econòmica i la superació de l'autarquisme que frenava el desplegament de l'economia espanyola. Així doncs, s'impulsen mesures d'unificació de tipus de canvi, control de la despesa pública i ingrés de l'estat espanyol al Fons Monetari Internacional, l'OECE (actual OCDE) i el Banc Internacional de Reconstrucció i Foment, una de les cinc institucions que integren el Banc Mundial.

El més de març de 1959 el govern aprova el Plan Nacional de Estabilización Económica que té per objectiu assolir l'estabilitat econòmica, equilibrar la balança de pagaments i enfortir la moneda. Sota l'empara d'aquest Pla es produirà la modernització industrial espanyola: substitució de les energies basades en el carbó per energies basades en el petroli i l'electricitat, i increment de l'indústria química i del metall.

Una de les conseqüències de l'adopció de l'estratega desarrollista serà el desenvolupament de l'urbanisme extensiu, a partir de la urbanització de la perifèria per generar habitatge per a la classe obrera. D'una banda, aquesta provisió d'habitatge es realitzarà mitjançant promocions públiques a partir de la Obra Sindical del Hogar, institució vinculada als sindicats verticals franquistes, i del Patronat Municipal de l'Habitatge. Però d'altra banda, s'obrirà també aquest procés a la iniciativa privada, de manera que el mercat del sòl i d'habitatge esdevindrà un actiu especulatiu incentivat per la introducció del capitalisme de consum. El desarrollisme representa doncs una combinació del *laissez-faire* liberal i del proteccionisme estatal, o dit d'una altra manera una aproximació residual, clientelar i autoritària a les polítiques de *welfare* que des del final de la Segona Guerra Mundial s'havien començat a introduir a Europa.

A Barcelona, l'urbanisme desarrollista representa la seva configuració més clara sota el comandament de l'alcalde Porcioles que va estendre el seu mandat des de 1957 fins a 1973 arribant a encunyar-se un terme per designar el seu estil de fer ciutat "el porciolisme". A diferència dels alcaldes franquistes anteriors, que havien mantingut una activitat urbanística minsa, el porciolisme s'associa als grans projectes d'urbanització de la perifèria, eradicació del barraquisme i el sorgiment de la 'Gran Barcelona' amb la incorporació del fet metropolità al planejament urbà. El porciolisme va canviar la fesomia urbana de Barcelona a través d'urbanitzacions que afavorien principalment interessos especulatius, alhora que tingué efectes nefasts sobre la realitat de Ciutat Vella, tal i com

apunta Borja (2009:17) "el mal és que el que es feia va estimular la corrupció municipal (<<els edificis singulars>>) i la cobdícia particular (la densificació il·legal); la prioritat que es va donar al transport privat va convertir les avingudes i els carrers majors en carreteres; els barris perifèrics es van abandonar; de Ciutat Vella, per exemple, només interessava el monumentalisme <<gòtic>> i alguna operació aïllada especulativa (com la torre Colon). Fins i tot operacions que podien ser *a priori* interessants (com el Pla de Ribera) només es consideraven viables si oferien grans beneficis privats i pocs beneficis col·lectius."

Malgrat que durant aquest període existeix un abandonament institucional de Ciutat Vella, on les intervencions urbanístiques que s'hi realitzen són mínimes, les conseqüències d'aquesta lògica sobre la seva composició social i urbana seran evidents: d'una banda, el capital centra la seva activitat en l'expansió residencial de la perifèria, afavorint la degradació del centre en tant no presenta una perspectiva de benefici immediat. De l'altra, l'oferta d'habitatge a la perifèria incentiva el buidament del centre, que des d'aleshores ençà inicia una pèrdua constant de població. La combinació d'aquests dos fets (manca d'interès econòmic pel centre afavoridor de la degradació i pèrdua constant de població) són els elements que conduiran a la crisi urbana del centre històric.

El 1973 esclata la crisi del petroli. Aquesta s'afegia en el context de l'estat espanyol a l'agitació política contra la dictadura franquista. A Barcelona, com a altres pols industrials de l'estat espanyol es succeïen les vagues i les manifestacions. A resultes d'aquesta inestabilitat, l'economia iniciarà una espiral inflacionista que serà resposta amb un augment dels conflictes obrers. Dins d'aquest context d'efervescència social, apareix a les grans ciutats un nou actor: el moviment veïnal. La llei d'Associacions de 1962 havia obert el camí cap a la legalització de les associacions de veïns, substituint a les anteriors Asociaciones de Cabezas de Familia. Aquest fet fou aprofitat pels habitants dels barris populars per associar-se i iniciar un seguit de reivindicacions per la millora de les seves condicions de vida, alhora que els partits d'esquerra a la clandestinitat s'incorporaren al moviment veïnal com a paraigües des d'on desenvolupar la seva activitat política. Als barris del centre històric, tal i com analitzaré més endavant, les associacions de veïns encapçalaven les crítiques al Pla d'Ordenació Comarcal i especialment a les propostes d'esventrament: l'obertura de l'Avinguda García Morato, Francesc Cambó i Méndez Núñez.

El PGM s'aprova el 1976 sota el mandat de Joaquín Viola (setembre de 1975-desembre de 1976) marcat fortament per les lluites veïnals que el portaran a dimitir, passant el bastó de comandament a José María Socías Humbert, qui adoptà un to més conciliador i mantingué el seu càrrec fins a la victòria de Narcís Serra en les eleccions municipals democràtiques de 1979.

En aquest context, el 1976 fou revisada la planificació anterior i aprovat el Pla General Metropolità

(PGM), que venia a substituir el Pla d'Ordenació Comarcal de Barcelona. Aquest pla fou redactat per l'enginyer Albert Serratosa i l'arquitecte Joan Anton Solans amb la col·laboració de l'advocat Miquel Roca i Junyent (2002, Van Heeren). Malgrat que aquest Pla es produeix després de la mort del dictador, l'he inclòs dins l'etapa de l'urbanisme franquista en tant que fou redactat prèviament a la constitució d'un ajuntament democràtic i les propostes d'actuació, especialment les referides a Ciutat Vella, són deutes de la lògica urbana del règim dictatorial.

Si bé aquest pla ha estat presentat com a quasi-bé democràtic, el cert és que no va aportar cap diferència significativa respecte als plans anteriors en l'àrea de Ciutat Vella i seguia responent a l'estil urbanístic franquista: absència d'una orientació social i de participació ciutadana i manteniment de les operacions d'esbudellament de Ciutat Vella (obertura de l'Avinguda Garcia Morato i de l'Avinguda Francesc Cambó) el que motivà no només la continuació sinó l'augment de l'oposició veïnal.

Taula 5: El marc desarrollista

DIAGNOSI	Manca d'habitatge per a les classes populars Inadequació del planejament anterior a la realitat metropolitana
PROGNOSI	<u>Marginalitat Expectant del centre històric</u> Manteniment de la lògica d'esventraments. Desinversió i marginació del centre històric Zonificació Planificació a escala metropolitana Urbanisme perifèric extensiu
VEU	Promotors immobiliaris Propietaris de sòl

Font: Elaboració pròpia

En la taula 5 he recollit els principals elements del marc desarrollista pel que fa referència als efectes que tingué en els barris del centre històric. És important ressaltar, que molts dels efectes que hi ressenyo tenen lloc en una altra escala, la metropolitana, en tant una de les característiques d'aquest marc és precisament l'abandonament i el desinterès envers la reforma urbana al centre històric i la seva opció per la urbanització de la perifèria que produïa majors beneficis. Aquest desinterès per la intervenció en el centre l'he anomenat com a marginalitat expectant, en tant la política de no-intervenció afavoreix la degradació del parc d'habitatges i de la composició social afavorint la seva posterior intervenció.

El caràcter marcadament especulatiu d'aquest marc farà que la veu sobre les operacions urbanístiques recaigui especialment en els promotors immobiliaris i els propietaris de sòl, que seran els principals beneficiaris de les polítiques d'intervenció o no-intervenció urbana.

La qüestió urbana des de les classes populars

En els apartats anteriors he fet referència als diferents discursos sobre la reforma urbana

desenvolupats des del punt de vista de les classes dominants. Aquests conformen el marc hegemònic dels discursos sobre la ciutat. Malgrat les diferències d'accents, focus i temàtiques que podem observar, tots ells neguen l'agència a la població obrera, que només apareix com a població diana de les polítiques urbanístiques, sense tenir mai en compte la seva veu ni la seva agència com a subjecte, més enllà de les necessitats de control i repressió.

A més a més, alhora d'abordar la qüestió urbana sovint s'ha tendit a invisibilitzar la perspectiva de les classes populars a partir de la creença que les classes populars no disposen dels recursos socials, culturals i econòmics per afrontar la problemàtica urbana. Al meu entendre, aquesta visió confon urbanisme, com a discurs tècnic sobre la planificació i organització de la ciutat capitalista, i el que podríem anomenar la mirada urbana, és a dir com es conceptualitzen i defineixen aquells problemes vinculats al fet urbà (habitatge, espais públics, equipaments,...).

En aquest apartat sostinc que les classes populars durant el període estudiat sí disposaven d'una mirada urbana, però que aquesta diferia de l'urbanisme en tant considerava que la problemàtica urbana derivava d'una situació d'injustícia social i que les solucions a aquests problemes no podien ser resoltes mitjançant intervencions urbanístiques, sinó a través de mesures socials, ja sigui basades en l'autonomia de classe (cooperativisme, suport mutu, sindicalisme,...) o a través dels beneficis que mitjançant les lluites concretes (vagues, manifestacions, acció directa) podien arrabassar a les classes dominants.

Aquesta mirada urbana és doncs inseparable de les pràctiques d'autonomia de classe desenvolupades pel moviment obrer barceloní sota l'hegemonia del moviment llibertari. Així, per a Chris Ealham (2005:88) la CNT "presentaba un proyecto urbano alternativo: su política callejera acrecentó la conciencia de comunidad y el espíritu de autonomía local; su hostilidad organizada hacia las estrategias de control del poder central también reafirmó la impenetrabilidad e independencia de los *barris*; y su concepto de democracia participativa consolidó las redes sociales existentes. Para los anarquistas revolucionarios de la CNT, la democracia directa fortificaría los *barris*, convirtiéndolos en zonas colectivas y liberadas, materia prima de las comunas 'kropotkinianas' autónomas y sin Estado".

La manca d'una crítica directa a les operacions urbanístiques que configuraven la reforma interior, no hauria de ser considerada com una manca de mirada urbana, sinó el fet que aquesta s'expressés en una altra dimensió vinculada a l'expansió de l'antagonisme de classe. Així, tal i com apunta Pere López (1993:10) "aquella vuelta de espaldas, y hasta la inexistencia de una oposición abierta y frontal, de los sectores populares a los significados e impactos de la Reforma interior podría ser, en fin, un aviso de que en aquellas filas se encaraban otras perspectivas respecto a la ciudad y a su

sector antiguo. El terreno de esas perspectivas consistiría más bien en reforzar el antagonismo de la ciudad: apropiarse del espacio urbano en su calidad todavía de territorio amigo, en tanto que dominado en las prácticas difusas, y manipularlo en el sentido de resguardar las singularidades y la cohesión de la comunidad obrera".

Aquesta dimensió comunitària és també recollida per Ealham (2005:94-95) en relació a la creació d'una cultura pròpia i alternativa, autònoma respecte als models dominants: "Al igual que la CNT, los ateneos y las 'escuelas racionalistas' se apoyaban en las estructuras comunitarias existentes y en la sociabilidad. El sinfín de actividades sociales y culturales de los ateneos despertaba el interés de toda la familia, y la presencia de guarderías para los más pequeños permitía la participación de todos los miembros de la comunidad sin importar su edad. Además, las secciones juveniles de los ateneos contribuyeron a romper la división generacional; tanto adultos como niños establecieron amistades duraderas bajo estas instituciones."

Aquesta vocació d'autonomia cultural no pot separar-se de la mirada urbana a què fem referència, en tant que expressió d'apropiació de l'espai urbà i creació d'altres formes de socialitat als barris obrers: "Por otro lado, los ateneos reforzaron el espíritu autonómico de los barrios, dotando de dignidad y sentido a las experiencias de barrio. Debido al sacrificio colectivo generalmente necesario para su apertura, se convirtieron en una gran fuente de orgullo local, alentando la confianza de la comunidad en la posesión común de la riqueza. En terminos generales, por tant, la cultura del ateneo agudizó las divisiones de clase al estrechar los lazos que había entre lo *barris* y los activistas de la CNT y el movimiento libertario".

Tanmateix, a aquesta mirada urbana antagonista s'hi afegirà un dels factors que causaven major preocupació dins les classes populars: l'accés a l'habitatge, i més concretament l'augment dels lloguers en tant aquest era el regim de tinença majoritari entre les classes populars. És doncs important destacar per la seva dimensió urbana la Vaga de Lloguers que es desenvolupa durant els anys 1931 i 1932 liderada per la FAI i la CNT contra uns lloguers desmesurats que representen entre el 20 i el 25% dels salaris obrers. En aquest sentit, s'organitza un sindicat de lloguers que reclama abaixar-los a la meitat o exonerar el seu pagament fins que no es resolgués la situació particular dels llogaters. Tot i que la vaga tindrà un seguiment important als barris populars de la segona perifèria, també tindrà un fort ressò als barris del centre històric particularment al Raval (Díez, 2010:23-24 i Oyon, 2008)

La vaga de lloguers suposarà no només la incorporació del moviment obrer a un conflicte d'arrel específicament urbana, sinó també un espai on posar de manifest pràctiques antagonistes de solidaritat de classe: "Aquest conflicte, que més que vaga hauríem de considerar com un acte

d'insubmissió col·lectiva a l'especulació immobiliària, desferma el pànic entre unes classes mitjanes que veuen com catalitza una consciència de classe traduïda en una certa capacitat de viure al marge de les regles del capitalisme; genera una reacció dràstica i ràpida entre les autoritats municipals, que inclouen milers d'expedients de desnonaments i envien la policia a fer-los efectius. La qüestió és que algunes comunitats, especialment en barriades amb una forta cohesió grupal i llaços de solidaritat, també ofereixen respostes contundents. Quan hi ha notícies d'un desnonament, nens i dones -els homes solen abstenir-se d'actuar per evitar detencions – reben els funcionaris municipals a cops de pedra, o tornen a pujar els mobles dipositats al carrer de les famílies expulsades de casa. També empleats sindicats a la CNT dels serveis d'aigua i electricitat tornen a connectar els serveis que l'Ajuntament ha interromput" (Díez, 2010:24)

Atenent als elements assenyalats anteriorment podem considerar que existeix un marc contrahegemònic que anomeno de justícia social (veure taula 6), en tant aquest és el significat que es posa al centre del marc (la desigualtat de rendes i poder entre les classes dominants i populars.) Però, a diferència dels marcs hegemònics anteriors aquest no s'expressa de forma localitzada, no és exclusiu del centre històric sinó que és compartit pel conjunt de barris obrers, ni proposa solucions urbanístiques alternatives, en tant centra la seva aposta en pràctiques d'autonomia de classe (apropiació de l'espai urbà com àmbit de reproducció d'una socialitat alternativa alhora que escenari de l'antagonisme social) i incorpora en la seva agenda reivindicativa aquells elements que afecten directament a la seva subsistència material (habitatge i consum). La prognosi de marc vindrà determinada pel model de ciutat autogestionada, basada en les propostes de Kropotkin i Proudhon, i que seran posades en pràctica durant el període revolucionari que s'obre el 19 de juliol de 1936. La veu en aquest marc correspondrà a les organitzacions de classe: els sindicats en primer terme com a expressió de l'autoorganització obrera, els ateneus com a expressió cultural i les cooperatives de producció, habitatge i consum com a experiències prefiguradores del model de societat pel qual es lluitava.

Taula 6: El marc contrahegemònic de justícia social

DIAGNOSI	<u>La injustícia social</u> Els problemes urbans com a conseqüència de les situacions d'injustícia social
PROGNOSI	<u>La ciutat autogestionada</u> Autoorganització obrera: sindicalisme Democràcia directa Federalisme Suport mutu Cooperativisme Lluites socials: vaga de lloguers, manifestacions,...
VEU	<u>Organitzacions obreres</u> Sindicats Cooperatives Ateneus

Font: Elaboració pròpia

A diferència dels marcs que anteriorment hem ressenyat, el marc de justícia social no incorpora la prioritització d'intervencions urbanes, en tant no conceptualitza que els problemes de les classes populars que habiten al centre històric es redueixin a la intervenció urbanística, sinó que són identificats com el resultat de l'explotació de classe que perpetua les situacions d'injustícia social. D'altra banda, aquest marc està fortament vinculat al procés de construcció i autoidentificació de la classe obrera com a subjecte antagonista durant el segle XIX i la primera meitat del segle XX. En aquest sentit, les accions que es deriven d'aquest marc es vinculen a formes d'autoorganització del subjecte obrer a fi de combatre aquesta situació d'opressió basades en models d'autogestió organitzativa (sindicats), autogestió econòmica (cooperatives) i autogestió cultural (ateneus) que prefiguren un model d'autogestió generalitzada del fet urbà (la ciutat autogestionada sota control obrer) que es farà efectiva des de juliol de 1936 fins a 1937 quan la reacció stalinista unida al republicanisme burgès esclafarà aquest model en els coneguts com a 'fets de maig'.

La mirada urbana del moviment obrer, doncs, anticipa d'una banda la incapacitat de les solucions únicament urbanístiques per resoldre problemàtiques socials. Aquesta dimensió serà incorporada en el període de l'urbanisme democràtic a través de les mesures socials que acompanyin les intervencions urbanístiques (creació de centres cívics com espais de socialització ciutadana, programes d'ocupació incorporats en les actuacions urbanes,...).

Però d'altra banda, i d'una manera molt més radical, apunten a la irresolubilitat del conflicte urbà en una societat basada en un repartiment desigual del poder i la riquesa. En aquest sentit, el marc contrahegemònic de la justícia social connecta amb el desenvolupament posterior de les lluites pels consums col·lectius dels moviments urbans democràtics, l'aparició de nous moviments socials urbans i la producció del dret a la ciutat que guiarà les lluites dels nous moviments urbans.

L'urbanisme democràtic radical

Sovint s'ha tendit a considerar l'inici de l'urbanisme democràtic a partir de la celebració de les

primeres eleccions municipals posteriors a la dictadura franquista (1979). Aquesta perspectiva institucionalista, tendeix a focalitzar el canvi democràtic únicament quan es produeix un canvi en el model de legitimació de les institucions a partir de la designació dels seus representants mitjançant eleccions competitives en un sistema en què els partits s'atorguen el monopoli de la participació política.

Al meu entendre, l'urbanisme democràtic apareix amb anterioritat a les institucions 'democràtiques' i es troba connectat a les lluites desenvolupades pel moviment veïnal durant els anys 70 i la seva forma de tematitzar la qüestió urbana. En aquestes lluites és on per primer cop l'urbanisme deixa de ser vist únicament com un instrument de domini hegemònic, per passar a ser considerat com un recurs d'oposició a la planificació establerta. S'introdueix així un canvi que reverteix la funció original de l'urbanisme com a tecnologia de dominació, per incloure'l en un marc contrahegemònic com a instrument de resistència.

Així doncs, les lluites veïnals dels anys 70' es diferencien del marc antagonista anterior, per què tot i acceptant els principis de justícia social del model contrahegemònic, incorporen la possibilitat d'intervenir participativament en el disseny del model urbà a fi que aquest no amplii les desigualtats socials. i en la mesura del possible contribueixi a la seva reducció. Alhora la identitat classe deixa d'operar com a nexa articulador del subjecte antagonista, substituïda per la autoidentificació com a "veí/na", emfasitzant la seva localització urbana. Una lectura superficial i ortodoxa d'aquest gir podria fer-nos caure en l'error que aquesta identitat representa una despolitització de la identitat anterior, en tant "veí/na" seria un concepte universalitzable a tot resident en el municipi i per tant no seria susceptible de politització. Ara bé, si fem una lectura atenta del material produït pel moviment veïnal durant aquesta època copsem com veí/na s'oposa a especulador, a polític de l'ajuntament, a policia,... o sia és susceptible de generar una identitat antagonista.

Una possible explicació d'aquesta politització del significat veí/na seria que mentre la identitat obrer/a se circumscribia a l'espai de producció, les lluites associades al salari i les condicions laborals, la identitat de veí/na se circumscriuria a l'espai de reproducció del capital i les lluites pels consums col·lectius. En aquest sentit, el veí seria el treballador fora del seu espai laboral. No obstant això, considero aquesta explicació és excessivament simplificadora i amb poca capacitat explicativa del canvi promogut, així com de per què es produeix una efervescència de les lluites veïnals durant la dècada dels 70'.

Al meu entendre, l'emergència de la identitat veïnal com a potencialment antagonista i articuladora de moviment, s'ha de posar en relació amb el sorgiment de noves identitats col·lectives que donen lloc al sorgiment dels anomenats nous moviments socials: segona onada del feminisme, moviment

d'alliberament GLTB, moviment estudiantil,... Aquestes identitats sorgeixen quan la identitat de classe, que havia operat com significant antagonista unitari des del segle XIX deixa de ser rellevant a resultes de la seva fragmentació com a conseqüència dels canvis tecnològics, econòmics i polítics derivats de la transició del fordisme al postfordisme. Així, a diferència de la identitat de classe, que representava un marc homogeni dins una metanarrativa ombinabarcadora, el marxisme, les noves identitats que irrompen a l'escena política es reconeixen com a parcials, fragmentàries, no-essencialistes, contingents situades i construïdes, és a dir resultants de processos de politització de diferents aspectes de la vida social.

És en el context d'aquest procés de 'politització situada' on apareix el moviment veïnal i sorgeix una nova forma de conceptualitzar l'urbanisme, que anomenaré democràtico-radical, la qual es basa en l'aliança entre tècnics experts (arquitectes, sociòlegs, economistes,...) i sectors populars. Exemples d'aquesta col·laboració els podem trobar en els diferents números de la revista CAU (Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo) del Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Catalunya i les Balears i la revista Quaderns d'Arquitectura del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya. les quals dedicaran diferents números a les lluites veïnals i a la crítica a l'urbanisme franquista. També cal ressenyar la fundació del Centre d'Estudis Urbans, creat per les persones expulsades del Departament d'Estudis de l'Ajuntament de Barcelona el 1972 arran de la participació en el número monogràfic de la revista CAU dedicat al porciolisme "La gran Barcelona" (Borja: 2009:10)

En la taula 7 he recollit els elements més significatius d'aquest urbanisme democràtic radical. D'una banda, en la diagnosi es posa de relleu la desigualtat social representada pel diferencial de rendes urbanes, la manca d'equipaments, la urbanització deficient dels carrers i places, els abusos comesos per l'administració contra els veïns i la col·lusió amb els interessos dels especuladors urbanístics. La prognosi ve definida pel dret a la ciutat, és a dir la possibilitat per part del veïnat de gaudir i participar en el disseny d'una ciutat socialment justa mitjançant la dotació d'equipaments, la creació de serveis autogestionats (casals d'infants, escoles d'adults, centres de planificació familiar) i la possibilitat d'una participació ciutadana radical en què el veïnat pugui decidir sobre les intervencions necessàries als seus barris. La veu correspondria principalment a la ciutadania organitzada amb associacions de veïns acompanyada per experts en el camp de l'arquitectura, l'economia i la geografia i amplificada a través de periodistes compromesos en els mitjans de comunicació.

Taula 7: Urbanisme democràtic radical

DIAGNOSI	<u>La ciutat desigual</u> Diferencial de rendes urbanes Abusos de l'administració Especulació urbanística Lluita pels consums col·lectius
-----------------	---

PROGNOSI	<u>Dret a la ciutat</u> Dotació d'equipaments Creació de serveis autogestionats. Plans Alternatius
VEU	Ciutadania organitzada en associacions de veïns Experts (arquitectes, economistes geògrafs,...) com a acompanyants Premsa compromesa amb les lluites del barri

Font: Elaboració pròpia

Part del discurs d'aquest urbanisme democràtic radical serà posteriorment incorporat posteriorment dins el discurs dels PERIS i servirà de base al disseny de les normes de participació ciutadana de l'Ajuntament de Barcelona. Ara bé, aquest procés no pot ser llegit linealment, sinó que seguint a Laclau i Mouffe (2004) correspondria a una intervenció hegemònica: és a dir l'operació de clausura que permet incorporar elements del discurs contrahegemònic dins el discurs hegemònic neutralitzant el seu potencial antagonista. En aquest sentit, les propostes de participació ciutadana per irrupció, sorgides de baix a dalt per reivindicar un servei o oposar-se a una intervenció urbanística, seran substituïdes per una participació per invitació, on és l'Ajuntament qui convoca les entitats ciutadanes a fi de millorar, o en el pitjor dels casos legitimar, una intervenció urbanística. Igualment, la creació de serveis autogestionats per part de les organitzacions veïnals serà substituïda per la promoció de les entitats del tercer sector, afavorint l'externalització de serveis públics i utilitzant-les per frenar la contestació social, tal i com veurem en els casos del Raval i Casc Antic. A fi d'analitzar amb més detall com aquest marc es concreta en les pràctiques del moviment veïnal a Ciutat Vella, em cenyiré als casos d'estudi del Raval i Casc Antic. Si bé, cal tenir en compte que aquest procés succeeix de forma anàloga al barri de la Barceloneta, afectat en aquell moment pel Pla de la Ribera i que donarà lloc a una important oposició veïnal que frenarà el Pla i a l'elaboració d'un Pla Alternatiu pel barri de la Barceloneta que servirà de base al seu futur PERI.

L'urbanisme democràtic al Raval

Les circumstàncies de la postguerra foren especialment dures al barri del Raval, donat la seva morfologia social obrera i l'orientació política republicana i anarquista dels seus habitants. El barri arribà al seu màxim poblacional l'any 1950, quan es calcula que més de 100.000 persones vivien en el territori, allotjant una de les densitats més altes d'Europa. No obstant això, a mesura que es van construir els polígons de la perifèria, s'inicia l'èxode de la població jove, el que comporta un progressiu envelliment del barri i la seva ocupació pels sectors més depauperats de la societat.

Durant el franquisme, el barri no disposava d'equipaments ni serveis públics, el parc d'habitatges es trobava envellit i els edificis presentaven importants patologies estructurals, A aquest fet cal afegir que la zona central del barri es trobava afectada des de 1953 pel Pla Comarcal que preveia l'obertura d'una via ràpida que comunicés el port amb la Plaça Universitat. Per Jaume Artigues, arquitecte i

que fou vocal d'urbanisme de l'Associació de Veïns durant aquest període explica la lògica d'implementació del Pla Comarcal en tres trams: "Aquestes operacions urbanístiques es realitzaven amb Plans Parcial. El primer a Drassanes que es va obrir a la postguerra entre els 50' i els 60' aprofitant els bombardejos de la guerra. Després hi havia un pla parcial entre Sant Pau i Hospital que representava un esventrament brutal, amb una afectació que si la via ocupava 30 metres, l'operació n'ocupava 60. No només l'àmbit de la via, sinó uns 20 metres per banda".

En els edificis afectats per les expropiacions, es multiplicaven les situacions de degradació social i urbanística, donat la manca d'interès dels propietaris en rehabilitar-los i la dificultat per vendre'ls o llogar-los, donada la seva escassa rendibilitat. Aquesta manca d'interès, es trobava afavorida per la congelació de lloguers de 1966, que va comportar una proliferació dels subarrendaments i de les pensions il·legals.

L'associació de Veïns del Raval (anteriorment anomenada del Districte Vè) es va crear l'any 1974 per donar resposta les necessitats del barri (població afectada per la prolongació de l'Avinguda Garcia Morato, presència d'indústries perilloses, treball sexual, edificis en estat ruïnós i infrahabitatge).

Amb anterioritat, l'any 1966 a l'empar de la llei d'associacions ja s'havia constituït l'Associació de Veïns de Sant Pau on participaria el nucli militant que donaria lloc a la fundació de l'AVV del Districte Vè. Josep Cunillera relata les condicions en que es va crear l'AVV del barri de Sant Pau "Es va fer una convocatòria amb cartells fets a mà, pels voltants del barri, que abraçava del carrer Nou de la Rambla fins al carrer Hospital, tota aquesta franja; es va fer una assemblea multitudinària al Collaso i Gil, conegut popularment com el col·legi de Sant Pau. Allà es van reunir aquella nit sis o set-centes persones -que era molt, estem parlant de l'any 1966-, i d'allà van sortir diverses comissions: una comissió per elaborar els estatus, per què creiem que els estatuts els havia d'elaborar el poble, una altra comissió per fer una enquesta..." (CCCB, 1999:36)

Des dels seus inicis, l'Associació de veïns de Sant Pau tingué per objectiu crear una associació que abastés el conjunt del Districte Vè, el que no va aconseguir fins l'any 1974. Aquesta proposta era mal vista per les autoritats governatives que preferien un teixit veïnal fragmentat i s'oposaven vehementment a la creació d'una entitat veïnal de districte.

Respecte a la composició de l'Associació de Veïns de Sant Pau, aquesta estava impulsada en part per joves que s'havien trobat a les jornades d'espiritualitat i que mantenien una participació activa a l'església de Sant Pau, alguns d'ells s'incorporaran posteriorment a l'USO, sindicat que sorgí de les organitzacions cristianes de base. A diferència d'altres Associacions de Veïns, que tenien com a principal finalitat la realització de festes majors i engalanament de carrers, i que eren anomenades

popularment com a 'bombillaires', l'Associació de Veïns de Sant Pau mantingué una dinàmica reivindicativa amb la vinculació amb l'Associació d'afectats per l'obertura de l'Avinguda Garcia Morato, un projecte que afectava a 30.000 habitants segons els tècnics municipals i 70.000 segons l'Asociación de Cabezas de Familia. Aquest projecte, que en principi s'havia aturat, fou reactivat el març de 1974 per l'Ajuntament, el que motivà la revifalla de l'oposició i la seva confluència amb la nova associació de veïns que aquell mateix any es constituí

L'AVV del Districte Vè nasqué el mateix any 1974 com a resposta a l'incendi d'una fusteria ubicada al carrer de les Tàpies en van morir 17 persones, anteriorment ja s'havia produït un incendi al carrer Carretes, el que motivà la celebració d'una assemblea veïnal per reclamar el trasllat de les indústries perilloses fora del barri. Tal i com relata Josep Maria Cunillera, primer president de l'AVV "L'associació de veïns es va crear el 1974. L'assemblea fundacional es va fer a l'Escola Oficial d'Idiomes. Al setembre de 1974 es va declarar un incendi al carrer de les Tàpies on van morir 17 o 18 persones. Aleshores vam convocar aquesta assemblea on volíem que hi participés tot el barri, per parlar de com estava el barri, les indústries perilloses,..."

Entre les activitats desenvolupades per l'Associació de Veïns fins a 1980 cal destacar: la paralització del projecte de l'Avinguda Garcia Morato, la fundació del Casal d'Infants del Raval, la realització d'un informe sobre les indústries perilloses, la realització d'una enquesta i informe sobre les condicions del treball sexual al barri, la creació del Casal d'Avis Josep Trueta, la dotació del nom Salvador Seguí per a la plaça creada en la confluència entre el carrer Robador i Sant Pau, la defensa de l'ajardinament de la Plaça Folch i Torres afectada per un pla de remodelació de l'Ajuntament, la denúncia d'edificis en situació de ruïna i la demanda d'obres de rehabilitació i enderrocament, la realització d'una exposició sobre el Raval i l'edició del llibre (Artigues, 1980) *Raval. Història d'un barri servidor de la ciutat*.

A partir de 1980, l'Associació de Veïns va entrar en crisi, ja fos per abandonament dels seus membres més actius o per cooptació política. Aquest procés ens l'explica Paco Jiménez, vocal de prostitució "En el moment de les eleccions democràtiques els socialistes desfan el moviment veïnal. Les Associacions de Veïns els hi creaven problemes per estructurar la política municipal. Els hi havien anat bé durant la dictadura, però ja no. El que ells fan és enganxar la gent dins les associacions de veïns i ficar-la dins la línia política."

La lluita de la recentment creada Associació de Veïns del Districte V va aconseguir paraitzar el pla d'obertura de la Garcia Morato. En contraposició a la proposta del Pla Comarcal, l'Associació de Veïns defensava la solució de l'esponjament qualificat proposada pel GATCPAC. Així ens ho relata Josep Maria Cunillera, primer president de l'Associació de Veïns del Raval "A la vocalia

d'urbanisme descartàvem l'Avinguda Garcia Morato, que era només que la Via Laietana, que fan edificis pantalla i es queda igual. Ens decantàvem més per l'estudi del GATCPAC de fer pulmons del barri."

A partir de l'elecció dels ajuntaments democràtics (1979) s'inicia el procés de redacció dels Plans de Reforma Interior, que tenien per objectiu resoldre les mancances urbanístiques i dotacionals heretades del franquisme. En alguns casos, aquesta plans incorporaven plans populars anteriors com a base per a la seva redacció. A diferència de la Barceloneta i el Casc Antic, en el cas del Raval no es va arribar mai a redactar el Pla Popular per la qual cosa la redacció del PERI va recaure exclusivament en la direcció d'urbanisme. Segons Jaume Artigues "En el cas del Raval es va intentar seguir un camí similar, ja amb un cert retard respecte al Casc Antic i malgrat que disposàvem d'un equip d'arquitectes que havien estat vinculats al Congrés de Cultura Catalana, per què va arribar un moment en que es va decidir dins el Congrés que calia col·laborar amb els barris.

Ja feia uns anys que havien arribat a l'associació de veïns un grup d'arquitectes entre els quals hi havia el Pedro Lorenzo, Seguí i Sabartés i un parell més. Amb aquest nucli es va proposar fer el mateix que s'havia fet a Casc Antic que era aconseguir un encàrrec de l'Ajuntament, per què aquests tècnics poguessin redactar uns estudis previs per fer un pla de reforma. En aquest cas, no es va aconseguir aquest encàrrec. Crec que aleshores l'Ajuntament de Barcelona ja no era un ajuntament de transició com era el de Socias Humbert. S'havien realitzat les primeres eleccions municipals i en Bohigas estava a l'oficina de projectes.

Es va plantejar una política diferent que a Casc Antic, la primera iniciativa va ser encarregar a l'Òscar Tusquets el Pla del Liceu al Seminari i arrel d'aquest primer estudi, se'ls hi va encarregar també conjuntament amb el Carles Díaz el PERI del Raval. En el cas del Raval no hi va haver Pla Popular".

L'associació entre en crisi l'any 1980, en el moment en què Pep Garcia pren la presidència de l'associació, que no ha abandonat des d'aleshores. Aquesta decadència del moviment veïnal és comentada pel sociòleg Quim Rius "Les associacions de veïns són formades per gent gran, si et poses a la seva pell tenen actituds que són fàcils de condemnar, tenen discursos políticament incorrectes, però són comprensibles a nivell vital, per l'augment de migració. Les Associacions de Veïns tenen derives NIMBY, no només al Raval si no a tot l'estat espanyol. L'Associació de Veïns del Raval, la que es diu així és una màfia. L'ajuntament ha entrat en el joc".

L'urbanisme democràtic al Casc Antic

En el Casc Antic, la formació de l'associacionisme veïnal té lloc el 1973 amb la creació de les

primeres Comissions de Barri, que van preparar l'exposició "Barri Condemnat" que es presentà al Col·legi d'Arquitectes l'any 1974.

Durant l'any 1974 s'inicia una campanya contra l'obertura d'un edifici pantalla al carrer Freixures. L'origen d'aquest conflicte fou el projecte d'edificar un nou edifici a l'Avinguda Francesc Cambó que tancava la llum al carrer de Freixures, deixant únicament un pas de túnel per a la circulació. A partir de novembre de 1974 s'inicia una campanya contra el projecte on cent veïns i comerciants demanen la paralització de les obres amb la col·laboració dels Amics de la Ciutat i la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona. Finalment, l'Ajuntament va decidir negociar amb el propietari, modificant el projecte inicial i compensant-lo per la no realització del pont amb un augment del volum edificable.

Paral·lelament, el mes de maig de 1974 tingué lloc una reunió al carrer Mercaders que aplegà dotzenes de veïns afectats per la revisió del Pla Comarcal, que mantenia les agressions decimonòniques al barri. Aquesta reunió serà el germen de l'Associació de Veïns de Casc Antic que es constituirà formalment l'any 1975 quan la Junta Gestora va presentar els estatus a Govern Civil, el qual no els aprovarà fins el 1977.

Un cop constituïda l'associació, l'any 1976 s'inicia la campanya "Salvem el nostre barri" amb la comissió d'afectats per les expropiacions del Pla Comarcal i s'encarrega a un grup d'arquitectes l'elaboració d'un Pla Popular alternatiu al PGM. El president de l'entitat durant aquest període fou Prudenci Sánchez (Bandera Roja) que posteriorment serà president de la FAVB.

Després de la legalització definitiva es va demanar a l'ajuntament que cedís un local expropiat. Però davant del silenci administratiu, es decidí ocupar un pis buit que havia estat la seu d'un antic ateneu obrer durant la República, al carrer Tantarantana 8. Finalment, l'Ajuntament va cedir els locals expropiats (antics magatzems) dels números 8, 10 i 12 del mateix carrer, però davant la manca de compromís per part de l'Ajuntament per condicionar els locals, aquests passaran a allotjar un grup de joves, un esplai infantil, i un Centre de Planificació Familiar.

Tanmateix, una de les campanyes més sorolloses empreses pel moviment veïnal del Casc Antic fou la de "Salvem el Born." El mercat central de fruites i verdures del Born havia estat construït entre 1874 i 1876 per Josep Fontseré i Mestres amb la col·laboració de J.M. Cornet i Mas inspirant-se en el conjunt parisenc de "Les Halles" edificat l'any 1851 en el marc de la reforma urbanística de Haussman. L'edifici s'estructura en dos carrers ortogonals, que al creuar-se conformen una gran piràmide octogonal de 30 metres de diàmetre i 31 d'altura.

Al traslladar-se l'any 1971 el mercat de fruites i verdures a la Zona Franca, el Born va quedar desocupat el que va ocasionar no només la pèrdua de l'edifici sinó el decaïment de l'activitat

comercial que generava al seu voltant. Diferents arquitectes es pronunciaren contra l'estat d'abandonament de l'edifici, entre ells Salvador Tarragó que en un article publicat a la revista CAU (33, 1975: 58) afirmava "hoy en día (...) el triste estado de abandono y la falta de conservación nos lo muestra como un monumento en harapos, sucio, con todos los elementos decorativos semidestruidos. A pesar de esta situación y debido a sus perfectas proporciones y a su bien pensada dimensión, el antiguo mercado, hoy libre en toda su planta baja, vuelve a recuperar su fuerza expresiva y a manifestar toda su grandeza"

L'any 1969 el programa d'actuació de l'Ajuntament era construir un aparcament soterrani sota el mercat. Davant el descontent popular, l'alcalde Porcioles va afirmar públicament que l'edifici es conservaria i el Foment d'Arts Decoratives va iniciar una campanya publica de premsa per què se li tornés a donar us.

El maig de 1974 onze entitats culturals i professionals de Barcelona, van elaborar un concurs d'idees que comptava amb el suport de l'alcalde Enrique Masó. S'especificaven dos punts en les bases: els concursants havien de plantejar-se la conservació de l'edifici existent i totes les entitats que participaven en la redacció de les bases estarien representades al jurat del concurs (CAU, 1975:58) Mentrestant, l'AVV de la Ribera es va oferir a pagar la reparació prèvia del Born avalada per les Caixa d'Estalvis (40 milions de pessetes). Alhora, el Nadal de 1974 joves del Centre de Casc Antic anaren de casa a casa amb un arbre de Nadal explicant llurs desitjos als Reis: la conservació del Born.

Finalment, fruit de tensions internes l'Ajuntament va decidir prescindir de les entitats amb qui havia negociat la convocatòria del concurs i va decidir resoldre'l unilateralment, redactant unes bases on no s'exigia la conservació de l'edifici. L'anunci fou publicat al Butlletí Oficial de la Província de Barcelona el 28 de juny de 1975. Davant el canvi de situació, el Col·legi d'Arquitectes va desautoritzar la participació al concurs dels seus col·legiats i només es presentaren dos projectes, mentre l'Associació de Veïns va mostrar també la seva protesta a través d'una carta publica dirigida a l'alcalde.

El gener de 1976 l'Associació de Veïns de Casc Antic va lliurar un miler de firmes on es demanava la conservació del Born i la convocatòria d'un concurs d'idees pel seu futur. Es va realitzar una festa al carrer per reivindicar-lo i el novembre de 1976 l'Assemblea d'Actors i Directors de Teatre van recuperar el Born per representar el Tenorio.

Un altre front de batalla fou l'oposició al Pla Comarcal. Així, el març de 1976, l'Associació de Veïns del Casc Antic va organitzar una marxa contra l'esmentat Pla i va col·laborar en l'elaboració

d'un estudi del SECOD⁶⁴ (FABRE, HUERTAS CLAVERÍA, 1977 pp.257) sobre el barri de la Ribera on es demanava:

- La Transformació del Born en un mercat d'artesanía que suposés un alt nivell comercial que faria de nou atractiu el barri.
- Recolzar la idea d'esponjament defensada pel Pla Florensa de 1957 -Obertura de l'eix Girona Méndez Núñez
- Noves vivendes que substituïssin a les velles, respectant el dret de residència als barris dels seus habitants.
- 2.800 places escolars d'AGB i dos parvularis, 540 places en maternals i guarderies; un centre social i un dispensari.
- Una àrea poliesportiva de tres hectàrees.

Tanmateix, una de les fites més importants de l'AVV del Casc Antic fou l'elaboració del Pla Popular del Sector Oriental de Casc Antic que serví de base per la redacció del PERI. Aquest Pla va comptar amb el recolzament de l'Ajuntament de Barcelona per a la seva redacció i naixia com oposició als esventraments previstos pel PGM denunciats en el fulletó explicatiu del Pla Popular editat per l'Associació de Veïns: "En la actualidad, el plan de urbanismo vigente en el Casc Antic es el Plan Comarcal, aprobado en 1976, este plan significaba la destrucción de gran parte de nuestro barrio mediante la apertura de dos grandes calles, la prolongación de la calle Girona y de la Avenida Francesc Cambó con la expulsión de gran número de Vecinos. Además dejaba el resto del barrio en una situación legal muy poco favorable a la renovación de los viejos edificios, a la creación de nuevos equipamientos y en resumen a la mejora de las condiciones de vida del barrio" (Document 1)

Enfront d'això, el Pla proposava solucions que passaven per la supressió dels esventraments, tal i com recull el fulletó "son un primer paso en la consecución de algo muy importante para el barrio: la desaparición de la amenaza que suponen aún la apertura de las calles Girona y Francesc Cambó, y la supresión con ello de los impedimientos legales a algunas de nuestras reivindicaciones más urgentes, y algo más importante aún si cabe, el logro de una situación legal en el barrio mucho más favorable a la lucha por la mejora de las condiciones de vida en todos los órdenes." (Document 1)

Entre els problemes més urgents que el Pla Alternatiu proposava abordar destaquen aquelles que fan referència a les necessitats de les classes populars (habitatge, equipaments i petaonalització, sanejament i urbanització del viari):

⁶⁴ Organisme democrístia especilitzat en l'elaboració d'estudis de barri

"La actuación municipal en una primera etapa se ha de mover en tres frentes

- **El problema de la vivienda**, a través de la rehabilitación de la vivienda vacía y de propiedad pública existente en el barrio y de la construcción de vivienda social en los solares vacíos.
- **Los equipamientos**. Es urgente abordar ya la solución de los problemas escolar y sanitario del barrio mediante la construcción de una escuela de EGB en el cuartel de Sant Agustí y el Centro Básico de Salud en el solar del cine Triunfo.
- **Las calles y plazas y el tráfico**. El barrio necesita por sus características un tratamiento especial de los espacios públicos principalmente dirigido a su uso peatonal regulando el tráfico por el interior. Es urgente realizar también las obras de alcantarillado y pavimentación pendientes" (Document 1)

En relación a la intervención urbanística a desarrollar en el PERI el Pla proposa com a punt central el dret de residència, el fet que cap veí hagués de marxar del barri a conseqüència de la intervenció urbanística, i que aquestes tingúes per objectiu la millora de les condicions de vida dels residents respectant el caràcter tradicional de la barriada:

"El Plan Especial de Reforma Interior que la Asociación de Vecinos patrocina tiene por objeto garantizar el derecho de los vecinos a seguir viviendo en el barrio en mejores condiciones conservando, al mismo tiempo las características especiales de esta parte de la ciudad. Para ello el PERI propone, en resumen:

- Diferenciación del barrio en zonas de conservación y zonas de remodelación, Las primeras son aquellas que se pueden regenerar a través de la sustitución de los edificios en peor estado y el arreglo de los demás. En cambio en las zonas de remodelación serán necesarias operaciones más profundas de saneamiento que el Plan definirá con exactitud.
- Normativa sobre la sustitución o la rehabilitación de los edificios en que se determinan las condiciones tanto estéticas como higiénicas de los nuevos edificios o de los que se arreglen,
- Normativa de usos en planta baja.
- Diseño y funcionamiento del conjunto de calles y plazas del barrio.
- Programa de vivienda a fin de determinar las operaciones de vivienda social que ha de realizar la Administración y su desarrollo en el tiempo.
- Plan de Equipamientos señalando la situación y plazos de construcción de las dotaciones

escolares, sanitarias, deportivas, culturales, etc... que el barrio necesita." (Document 1)

Si comparem les propostes d'aquest Pla amb les propostes contingudes en el planejament dels marcs hegemònics observem els diferents canvis:

- **Renuncia a la lògica d'esventraments:** s'abandona el model de vies de penetració, substituït per la diferenciació de zones de conservació i zones de remodelació.
- **Canvi d'escala:** mentre les propostes hegemòniques parteixen d'una escala de ciutat, o metropolitana, on l'objectiu passa per l'encaix de la Ciutat Vella amb la Ciutat Nova; l'única escala present en el Pla Alternatiu és la de barri.
- **Assegurar el dret a permanència dels residents:** a diferència del planejament anterior, la reforma urbana es condiona a què no s'expulsi població del barri i es creïn els mecanismes per dotar d'habitatge social a fi que aquest reallotjament sigui possible.
- **Centralitat en les necessitats veïnals:** connectat a aquest canvi d'escala el centre del Pla són les necessitats dels residents: rehabilitació i creació d'habitatge social, dotació d'equipaments de barri (educatius, sanitaris, esportius, culturals) i millora del viari introduint l'exigència de peatonalització.

Malgrat que en el barri de Raval no s'arribi a desenvolupar un pla alternatiu com el que es desenvoluparà a Casc Antic, cal tenir present que les diferents propostes que hem assenyalat pel Casc Antic seran compartides pel moviment veïnal del Raval. Tanmateix, mentre a Casc Antic la reforma posterior mantindrà en part la seva centralitat barrial, al Raval es realitzarà principalment sota la lògica de ciutat.

En la taula 8 he elaborat una comparativa entre els dos moviments veïnals. Com es pot observar en la taula, hi ha nombroses similituds amb l'agenda de reivindicacions (oposició a les obertures del PGM, campanya contra la brutícia, reivindicació d'equipaments) i el repertori d'accions proposats (ocupacions, manifestacions, assemblees veïnals, creació de serveis autogestionats,...). Les principals diferències fan referència als diferents problemes que afecten cadascun dels barris: així al Raval existeix una vocalia de prostitució donada l'elevada concentració de treballadores sexuals en el territori i es realitza una campanya contra la presència d'indústries perilloses, mentre a Casc Antic la reivindicació gira al voltant de la campanya "Salvem el Born". També cal destacar com a diferència l'elaboració d'un Pla Alternatiu al PGM en el Casc Antic que servirà de base a l'elaboració del PERI, a diferència del Raval on sense el recolzament de l'Ajuntament el Pla Alternatiu no passarà mai de la fase de projecte.

Taula 8: Comparativa moviment veïnal Raval-Casc Antic

	Districte Vè (Raval)	Casc Antic
Fundació	1974	1974
Orientació política	Cristians, USO i PTE	OCE (Bandera Roja) i LCR
Entitats que participen en la fundació	Associació de Veïns del barri de Sant Pau Associació d'afectats per l'obertura de l'Avinguda Garcia Morato	Comissió de barri
Òrgans de difusió	Revista de l'Associació de Veïns del Districte Vè	Revista Barri Vell
Principals reivindicacions	-Oposició al PGM -Neteja -Oposició a les indústries perilloses -"La Casa de la Caritat per al barri" -Reivindicació d'equipaments (llar d'infants, ambulatori, casal d'avis...) -Cases en ruïnes -Regulació de la prostitució -Ajardinament Plaça Folch i Torres -Dotació del nom de Salvador Seguí a la plaça de la cruïlla Sant Pau/Robador	-Oposició al PGM -Neteja -"Salvem al Born" -Reivindicació d'equipaments i serveis (Casal de Jubilats del Casc Antic, llar d'infants, equipaments educatius, poliesportius, ambulatori,...)
Vocalies	Urbanisme Dones Avis Prostitució Cultura Infants	Avis Cultura Dones Ensenyament Joves Sanitat Urbanisme i Habitatge Born Seguretat Ciutadana Altres Serveis
Serveis	-Casal d'Infants del Districte Vè -Casal d'Avis Josep Trueta	-Casals de Joves de Casc Antic -Escola d'Adults -Centre de Planificació Familiar -Universitat Popular
Repertori d'accions	-Ocupació de pisos a Nou de la Rambla contra l'obertura de la Garcia Morato. -Elaboració dossier indústries perilloses. -Enquesta condicions de vida treballadores sexuals -Manifestacions -Campanya contra les joguines bèl·liques -Redacció del llibre "El Raval. Història d'un barri servidor de la Ciutat". -Exposicions sobre el barri	-Ocupació dels locals de l'associació al carrer Tantarantana -Manifestacions -Festes al Born -Cursos (preparació per al part, autodefensa per a dones, macramé, pintura, ceràmica -Exposicions sobre el barri -Elaboració del Pla alternatiu
Aliances amb tècnics	Arquitectes Congrés Cultura Catalana Periodistes	Arquitectes Periodistes Amics de la Ciutat SECOD

Font: Elaboració pròpia

Balanç d'una planificació fallida reflexions de conjunt

Al llarg de l'estudi dels antecedents, hem pogut identificar dues dinàmiques presents. Una dinàmica dissenyada de dalt a baix i que pretén “higienitzar” el centre històric mitjançant la creació de vies d'esventrament, o grans esponjaments en la solució alternativa assajada pel GATCPAC. És la dinàmica que representa objectivament els interessos de les classes dominants, i on Ciutat Vella és vista com un cos estrany dins la ciutat, més enllà d'alguns conjunts monumentals que cal preservar (Sant Pau del Camp, Hospital de la Santa Creu, Reial Acadèmia de Medicina, conjunt monumental del Barri Gòtic, Santa Maria del Mar,...). Per contra, trobem una altra dinàmica, que parteix des de baix i és representada pels processos de socialitat cultural i política de les classes populars, on la ideologia llibertària mantingué la seva hegemonia fins a l'inici del franquisme i que durant la transició serà substituïda per la mobilització veïnal. La regeneració social i urbana no serà aquí representada per grans operacions urbanístiques, sinó mitjançant pràctiques de solidaritat i resistència, desenvolupades a partir d'un fort teixit d'ateneus, casals i corals que configuren un espai de socialitat alternativa.

Són dos moviments paral·lels que s'ignoren entre sí fins a l'eclosió del moviment veïnal, però mentre el popular s'imbrica en la vida quotidiana del barri, l'altre no es capaç de traspasar el gabinet de l'urbanista, a excepció de l'obertura de la Via Laietana i l'aprofitament dels esvorancs causats pels bombardeigs. El centre històric, esdevé doncs un exemple de la dicotomia entre la ciutat planificada i la practicada, en el sentit exposat per l'antropòleg Manuel Delgado en el seu llibre *Elogi del vianant* (1985). Tanmateix, una lectura culturalista ens pot fer oblidar la dimensió política subjacent a aquesta oposició. La ciutat practicada per les classes populars és també l'expressió d'un antagonisme polític tal i com remarca Pere López (1992)

Darrera dels models de planificació de la reforma interior examinats subjau doncs la idea de desenaix entre la Ciutat Vella i la Nova que ja havia formulat Cerdà. L'objectiu passa sempre per integrar la dinàmica urbana de la Ciutat Vella dins la Ciutat Nova, representada per l'Eixample. Els habitants de Ciutat Vella, el patrimoni agrícola, industrial, obrer i immaterial que amara els seus carrers no compta, no es valora la seva existència, ans el contrari aquests són vistos només com a un destorb per a la “regeneració”. El teixit imbricat dels seus carrers i les seves places, és vist alhora com a focus propiciador d'activitats delictives i potencialment insurreccionals que cal extirpar per assegurar l'harmonia de la ciutat.

L'urbanisme expressa doncs una funció pacificadora, en què els esventraments haurien d'actuar per trencar les solidaritats veïnals, els esponjaments hauran d'anar acompanyat de polítiques d'expulsió d'aquelles persones considerades com a marginals, que no mereixen viure al centre de la Ciutat;

invariants que de forma matisada com a efecte del contradiscurs veïnal retrobarem en el posterior urbanisme democràtic

No obstant això, cal parar esment en el fet que els diferents projectes de reforma interior que s'havien programat per Ciutat Vella abans dels anys 80', es caracteritzaren per la seva no-realització. Més enllà de l'obertura de la Via Laietana i les operacions urbanístiques motivades per l'urbanisme de les bombes, les grans operacions urbanístiques, ja fossin l'esponjament qualificat com les projectades pel GATCPAC, o els esventraments com les projectades en els successius plans Cerdà, Baixeras, Darder i Vilaseca no arriben mai a implementar-se, a excepció de l'obertura de la Via Laietana-

Podem identificar diferents factors explicatius d'aquesta fallida en la implementació: d'una banda, la manca d'interès per part del capital privat en aventurar-se en una operació de reforma interior de la qual no veia clares les rendes diferencials que podria extreure; de l'altra, el potencial conflictiu d'uns barris habitats majoritàriament per les classes populars, geloses de conservar els seus estils de vida, i una ciutat burgesa que havia perdut interès en Ciutat Vella. La intervenció per ser exitosa requeria doncs dels següents elements:

- Un model de transformació que fos atractiu pel capital privat, garantint-ne les plusvàlues diferencials.
- Una transformació que fos percebuda com a inevitable per les classes populars, donat els llindars de degradació assolits.
- Una transformació que permetés el retorn de les classes mitjanes i mitjanes-altes a Ciutat Vella, ja fos com a simples passejants o com a residents.

La combinació d'aquests elements serà la que permetrà la implementació de la reforma interior en el context dels anys 80 i 90. En aquesta operació, es combinaran elements pertanyents als sis marcs discursius hegemònics (l'higienista-progressista; el funcionalista del benefici, l'historicista-conservacionista; el racional-funcionalista i el desenvolupista-especulatiu) i un marc contrahegemònic (l'urbanisme democràtic-radical).

Taula 9: Resum comparació entre plans i marcs

Plans	Pla de reforma interior de Cerdà (1860)	Pla Baixeras (1876) Pla Jaussely (1907)	Pla Darder (1906)	Pla Macià (1934)	Pla Comarcal (1953) Pla General Metropolità (1976)
Marcs Hegemònics	Higienista-Progressista	Funcionalista del benefici	Historicista-conservacionista	Racional-funcionalista	Desarrollista-especulatiu
Marcs Contrahegemònics	Marc de Justícia Social				Urbanisme democràtic radical

Font: Elaboració Pròpia

En la taula 8 he recollit els diferents marcs hegemònics i contrahegemònics analitzats en relació als diferents plans de reforma que s'han realitzat a Ciutat Vella. La lectura dels diferents marcs hegemònics ha de realitzar-se acumulativament, és a dir els diferents plans analitzats recullen els marcs passats, però afegeixen cadascun d'ells un canvi en el focus del discurs que justifica el canvi de planejament. És aquesta acumulació el que justifica una successiva ampliació de l'ordre de discurs urbanístic, o sia del marc sobre el qual operara la reforma interior : de l'higienisme-progressista del Pla Cerdà al desarrollisme especulatiu dels plans franquistes. L'únic pla que no incorpora una ampliació de marc seria el Pla Vilaseca, que es continuista dels marcs anteriors i no introdueix un canvi discursiu significatiu, per la qual cosa no l'hem inclòs en la taula.

En relació als dos marcs contrahegemònics identificats, el de justícia social i l'urbanisme democràtic radical considero que no es produeix un procés d'ampliació de marc, sinó de transformació del mateix. Aquest procés de transformació de marc, ve marcat per la transició del marc de justícia social ancorat en l'ordre del discurs de l'emancipació social, on l'urbanisme és percebut com aliè a les classes populars, vers l'urbanisme democràtic radical que emergeix com a marc alternatiu dins l'ordre del discurs urbanístic ajornant, tot i que no negant, l'horitzó d'emancipació social, i prioritant la lluita contra la dictadura franquista. Malgrat que el marc d'urbanisme democràtic radical continuï apuntant envers un horitzó de justícia social, la reforma urbana és tematitzada com un element central, incorporant elements discursius dels marcs hegemònics anteriors (l'esponjament qualificat, la dotació d'equipaments públics, la creació de verd urbà,...) amb elements discursius del marc contrahegemònic (la lluita contra l'especulació urbanística, l'accés a l'habitatge per les classes populars, la creació de serveis autogestionats, la reivindicació de l'espai públic com a espai de socialitat,...) És aquesta transformació de marc la que permetrà que a partir dels anys 70', l'urbanisme esdevingui no només un dispositiu de control sobre les poblacions, sinó també un terreny de conflicte entre interessos oposats.

EL DISSENY DE LA REFORMA URBANA

Aquest apartat té per objectiu analitzar com es va forjar el disseny de la reforma urbana de Ciutat Vella des de l'elecció dels ajuntaments democràtics, l'any 1979, fins a l'aprovació definitiva dels PERIs, l'any 1985. Per a realitzar-ho, desenvoluparé una anàlisi aprofundida dels marcs interpretatius de dos dels tres PERIS que es van aprovar a Ciutat Vella: el PERI de Casc Antic i el PERI del Raval. No he inclòs el PERI de la Barceloneta, malgrat que aquest barri formi part administrativament i morfològica de Ciutat Vella. Justifico aquesta decisió per dos motius: d'una banda, el procés d'implementació d'aquest PERI va estar més orientat a l'operació de remodelació de la façana marítima de Barcelona⁶⁵ que a l'estratègia de regeneració del centre històric, introduint altres dimensions que sobrepassen el meu focus d'anàlisi; de l'altra, considero que la comparativa Raval-Casc Antic té suficient força explicativa, sense necessitat de complexitzar més el disseny d'investigació.

L'objectiu de la meua anàlisi serà evidenciar com la participació del moviment veïnal afecta als diferents graus d'interdiscursivitat i de multivocalitat (la representació i agència de les veus dels diferents actors) presents en ambdós PERIS i com aquests acaben reflectint dues perspectives diferents d'afrontar la regeneració urbana.

L'estratègia comparativa escollida es basa en el model '*the most similar cases*', és a dir, com dos barris que presenten un seguit de similituds morfològiques i sociodemogràfiques: ubicació en el centre històric; trama urbana intrincada; alta densitat poblacional; èxode residencial i d'activitats; envelliment poblacional; presència de bosses de marginació; mal estat de conservació dels habitatges; manca d'espais públics i equipaments; desprotecció patrimonial i un planejament anterior agressiu que suposava la creació de vies d'esventrament i que fou frenat per la lluita veïnal; acaben cristal·litzant en dos models diferents de regeneració.

Tanmateix, cal tenir present que malgrat les diferències de model que expressen, ambdós PERIS contenen també similituds en les propostes d'intervenció, en tant tots dos suposen una modificació del planejament anterior, projecten dos grans esponjaments en les àrees centrals d'ambdós barris i incorporen, tot i que en diferent grau, la garantia del dret de permanència dels veïns afectats.

Aquestes semblances són recollides per Pere Cabrera (2007:188) quan afirma:

“El nou planejament també es fonamentava en dues grans operacions. Una àrea residencial: un nou espai públic requeria com en el cas del Pla Central del Raval, una extensa operació d'habitatge

⁶⁵ Conjunt d'intervencions que tenen per finalitat la urbanització del front litoral i que inclourien la remodelació de l'antic Passeig Nacional (actual Passeig Joan de Borbó); la creació de la Vila Olímpica i el Port Olímpic; la recuperació de les platges per a ús ciutadà; el desmantellament de les vies de ferrocarril i la urbanització de la façana marítima fins a culminar en l'operació Diagonal Mar i el bastiment del Fòrum de les Cultures (Bonet, 2004)

públic de reallotjament per als veïns afectats, una operació de substitució de l'edificació existent que, recolzada en la remodelació del mercat de Santa Caterina penetrava a l'interior del barri. L'altra operació, el nou espai públic, els anomenats jardins del Casc Antic, era un gran buidat que s'estenia des de Sant Pere més Baix fins al carrer dels Assaonadors, tocant el carrer de la Princesa. El nou espai públic també era el resultat de la reconsideració de l'afectació històrica de les vies que havia dissenyat el Pla Baixeras, dues operacions que, en forma de creu, s'iniciaven d'una banda en la ja existent avinguda Cambó, l'antiga via C, i de l'altra en el carrer de Girona i la seva continuació, el carrer de Méndez Núñez, que havia de desembocar davant l'estació central de la ciutat: l'estació de França.”

A més a més, en ambdós casos també es fa present el llegat del planejament anterior i especialment l'oposició desenvolupada des de l'urbanisme democràtic radical de les AAVV als grans esventraments projectats en el Pla Comarcal de 1953 i mantinguts en el PGM de 1976:

“L'experiència s'inicia amb les propostes urbanes del Pla General Metropolità de 1976, que heretava els planejaments anteriors de la reforma i culmina amb els plans especials de reforma interior dels anys vuitanta, formulats per tècnics vinculats amb els moviments socials que intenten donar resposta des del planejament urbà al conjunt de demandes socials. Respostes que aniran des de la conservació del patrimoni arquitectònic, històricoartístic, a partir del Catàleg de protecció del patrimoni, a les intervencions directes en l'espai públic i la remodelació de peces estratègiques sense esperar l'aprovació dels PERI. Són il·lustratius d'aquests processos els casos del sector oriental del centre històric i de la Barceloneta.” (Navarro & Vilanova, 2000:146)

Ara bé, malgrat aquestes similituds en les propostes d'intervenció, en l'anàlisi discursiva evidenciaré com l'empremta de l'urbanisme democràtic radical serà més significativa en el cas del PERI del Casc Antic que en el PERI del Raval, el que condicionarà l'enfoc de les operacions programades. Així doncs, l'anàlisi d'ambdós planejaments em permetrà evidenciar com a partir d'aquestes variacions discursives es resolen diferentment les tres tensions presents en la reforma urbana i que havíem identificat com: la tensió entre Ciutat Vella i Ciutat Nova, el caràcter ex-cèntric del centre i la tensió entre ciutat practicada i la ciutat planificada.

Una de les hipòtesis explicatives d'aquestes diferències, serà que el diferent pes que tinguin les escales de barri i de ciutat és el resultat de la pressió del moviment veïnal en la definició del problema i la proposta de solucions durant el procés de redacció. El que s'evidencia en el Casc Antic, on l'existència d'un Pla Popular elaborat per iniciativa i amb la col·laboració del moviment veïnal permetrà una major retenció de l'escala barri, mentre en el cas del Raval on aquest Pla popular no s'arribà a elaborar i tindrà un pes superior el Pla del Liceu al Seminari de 1981 elaborat

per Òscar Tusquets, Lluís Clotet i Carles Dolç i que presenta una marcada orientació d'àmbit ciutat.

El PERI en l'urbanisme democràtic

El PERI és una figura de planejament aprovat per l'Ajuntament per a la remodelació d'una àrea funcional concreta, normalment un barri, on s'inclouen un seguit d'intervencions urbanes a desenvolupar i un programa d'actuació. Com a tal, forma part integrant del sistema de planejament regit pel Pla General al qual es troba subordinat: “des dels plans territorials als estudis de detall d'una illa o porció, els plans tenen com a figura central el Pla General municipal, un tipus de pla que en tenir com a àmbit el municipi i com a una de les funcions assignar el règim urbanístic al sòl, es presenta com l'instrument imprescindible per fer possible el desplegament de la resta” (Navarro & Vilanova, 2000:64)

L'elaboració dels PERIs a Barcelona s'inicia amb l'arribada dels ajuntaments democràtics l'any 1979 i el seu procés de redacció s'estén al llarg de la primera legislatura amb la participació de les associacions de veïns, que durant el període anterior s'havien oposat als plans emanats de l'etapa franquista i pre-democràtica. El seu objectiu principal era pal·liar els dèficits urbans heretats de l'etapa desarrollista-especulativa que havien estat denunciats pel moviment veïnal: la permanència d'un planejament agressiu, el deteriorament del parc d'habitatges, l'èxode residencial i d'activitats que afectava els barris del centre històric, el dèficit d'equipaments, una urbanització deficient que privilegia l'ús del transport privat i la manca d'espai públics, especialment de zones verdes.

La redacció dels PERIs respon alhora al canvi d'orientació impulsat per Oriol Bohigas com a responsable d'urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona de trencar amb la lògica de d'intervenció orientada als grans plans, d'implementació costosa i difícil i reorientar-la envers el Pla-Projecte molt més acotat temporal i espacialment.

L'interès dels PERIs rau també en el fet que representen els primers plans en què s'incorpora directament la veu dels veïns en el seu procés de redacció i negociació, el que representa un gir envers el planejament urbanístic anterior. Aquest canvi d'orientació es fa evident en l'estil i contingut de la redacció, amb un augment de la mixticitat de gèneres, la intertextualitat, la intervocalitat i la interdiscursivitat que els allunya discursivament tant dels documents anteriors com dels posteriors. Tanmateix, aquest procés de democratització urbanística que significà la redacció dels PERIS hagué de fer front a interessos econòmics i polítics d'escales superiors, així com a sistemes experts que es contraposen a les pràctiques d'un urbanisme participatiu emanat des de baix. La resolució d'aquestes correlacions de forces es traduirà tant en el diagnòstic dels problemes com en la prognosi; és a dir, les solucions que es donin als problemes identificats en la diagnosi.

El PERI del Sector Oriental del Centre Històric

El PERI del sector oriental correspon a l'instrument de planejament aprovat per conduir la reforma del conjunt de barris popularment coneguts sota el nom de Casc Antic: Sant Pere, Santa Caterina, Portal Nou, Santa Maria i la Ribera. Tal i com ja he esmentat anteriorment, el PERI té el seu origen en el Pla Popular que havia impulsat l'Associació de Veïns del Casc Antic: “Així amb l'anomenat Pla popular de l'Associació de Veïns del Casc Antic i amb el lideratge de Prudenci Sánchez al 1978, un cop acordat el compromís de real·lotjament dels veïns, la Comissió Municipal Permanent aprovava, el 22 de juny de 1982, els criteris i objectius de planejament del futur PERI del Sector Oriental i el del Raval en el centre històric de Barcelona” (Cabrera, 2007:113)

L'objectiu principal d'aquest PERI era crear una solució alternativa a l'esventrament proposat pel PGM de 1976 que solventés els dèficits d'equipaments, espais públics i deficiències en la qualitat d'habitatge que afectaven a aquella zona de Ciutat Vella. Tal i com expliquen Navarro i Vilanova (2000:146):

“En el sector oriental, configurat per un conjunt de barris de trama medieval amb una substitució tipològica massiva durant els segles XVIII i XIX es formula una ordenació urbanística alternativa a l'obertura viària com a instrument de renovació urbana que havia suposat l'experiència de l'obertura de la Via Laietana a principis de segle. L'estratègia general del PERI del sector oriental es fonamenta en la renovació d'espais públics, el reequipament i la remodelació de parts de la trama urbana amb habitatge públic o la rehabilitació del patrimoni heretat, com a alternatives a les obertures viàries, recuperant també per a parts col·lectives la major part de l'ampli patrimoni arquitectònic que conté el sector”

El document que analitzaré correspon a la memòria de la versió refosa aprovada per l'Ajuntament de Barcelona el 25 d'abril de 1986. Aquest text es troba accessible al Departament d'Informació i Documentació Urbanística de l'Ajuntament de Barcelona, qui ens han facilitat la còpia per al seu anàlisi. El document analitzat consta de 236 pàgines i fou redactat per Ricard Fayos, Pedro Domínguez, Juan Galimany, Pere Giol i Carles Pareja.

Anàlisi dels gèneres

Seguint a Norman Fairclough (2003) iniciaré l'anàlisi del PERI a partir de l'anàlisi dels gèneres continguts en la seva redacció, assumint que un mateix text pot contenir diferents cadenes de gèneres i cert grau de mixticitat entre els mateixos. Entenc per gènere “specifically discursive aspect of ways of acting and interacting in the course of social events” (ibid:65). Exemples de gènere segons Fairclough (ibid.) serien: l'entrevista, l'article, l'informe,...

L'objectiu d'aquest apartat serà doncs assenyalar quins gèneres he identificat en el document. Ara

bé, cal tenir en compte que pel seu caràcter de text refós, aquest inclou altres documents significatius en el procés de redacció del PERI (memòria, document d'objectius, informe d'al·legacions, programa d'actuació,...) els quals presenten tots ells una mixtura entrelaçada de diferents gèneres de redacció.

En el meu anàlisi he identificat la presència dels següents gèneres en funció tant de les característiques formals com de les temàtiques abordades:

- **El document jurídic:** el gènere jurídic és present en tant que les directrius contingudes en el PERI tenen caràcter legal i s'inclouen en la jerarquia normativa del sistema de planejament urbà. Aquest gènere s'evidencia formalment per les contínues referències al marc legal i al sistema de planejament, així com l'organització d'una part del document en articles numerats. Per exemple, el PERI obté validesa legal com a instrument de planejament a partir del text refós de la Llei de Sòl de 1976 i es troba en una posició subordinada respecte a la normativa continguda en el Pla General Metropolità i alhora serveix de base per les actuacions que seran posteriorment desenvolupades a partir de Plans Especials, Estudis de Detall i Unitats d'Actuació.
- **L'acte administratiu:** el PERI és alhora un acte administratiu reglat sotmès als procediments generals de l'acte administratiu comú. Aquest gènere s'evidencia en la referència a les diferents fases d'aprovació i els òrgans competents per a la mateixa, la incorporació de la valoració de les al·legacions realitzades en l'aprovació inicial i els informes dels diferents serveis municipals que configuren l'expedient administratiu
- **El pla urbanístic:** el PERI no es limita a contenir un conjunt de normes sinó que inclou un programa integral d'actuacions urbanístiques a desenvolupar: remodelació de l'àrea interior, ordenació del sistema de tràfic,... Aquestes operacions són descrites en el PERI i s'acompanyen del diferents plànols de detall on s'ubiquen les actuacions urbanístiques projectades.
- **L'informe arquitectònic:** el PERI també inclou un anàlisi de la tipologia i composició de l'edificació existent així com recomanacions sobre els criteris per les noves edificacions, acompanyant-les d'esquemes compositius amb alçats i plantes d'edificis singulars (Museu Picasso, Santa Maria del Mar) i d'edificis seriatos (cases de veïns del segle XVIII i XIX) amb croquis referents a les normatives d'edificació.
- **La memòria sociològica:** el PERI recull alhora elements d'anàlisi de la composició social i econòmica del barri, adjuntant-hi dades estadístiques referides a la població i l'escolarització

dels i les residents.

- **El programa econòmic:** finalment, el PERI incorpora un programa d'inversions a realitzar, el desglossament de les despeses i una previsió de la durada de la intervenció.

Així doncs, el PERI no pot ser adscrit a un únic gènere discursiu, sinó que incorpora elements corresponents a diferents gèneres el que té implicacions formals i substantives. D'una banda, els gèneres no mantenen una correspondència unívoca amb els diferents documents sinó que hi apareixen transversalment; per exemple, un mateix document inclòs en la versió refosa, 'Objectius i criteris per a la redacció del PERI del sector oriental del centre històric de Barcelona' (pp.19-55), conté elements de memòria sociològica, document jurídic, informe arquitectònic i projecte urbanístic. Aquesta mixticitat de gèneres evidencia la multidimensionalitat present en el procés de reforma urbana, és a dir, la seva dimensió jurídica, administrativa, urbanística, arquitectònica, social i econòmica.

D'altra banda, fa palesa com s'organitzen els diferents llenguatges experts al voltant de l'operació de reforma. En aquest sentit, i en correspondència amb l'anàlisi de marcs que desenvoluparé més endavant, hi ha gèneres que s'adscriuen exclusivament al marc de diagnosi del problema (l'informe sociològic) i altres al marc de prognosi (el projecte urbanístic i el programa econòmic), mentre el document jurídic i l'informe arquitectònic apareixen en ambdós marcs.

Una de les conseqüències d'aquesta organització és que el PERI evita incloure una anàlisi sociològica de l'impacte de les seves accions i ubica l'agència protagonista en la creació de solucions en les intervencions arquitectòniques i urbanístiques recolzades en un programa econòmic d'actuació.

Anàlisi de la intertextualitat

Julia Kristeva (1969) fou una de les primeres autores en assenyalar que tot text havia de ser llegit com un intertext a partir de les contínues referències, al·lusions i cites explícites o implícites a altres textos, ja fossin del mateix camp discursiu o d'altres. Malgrat que la intertextualitat pugui ser analitzada com una variant de la interdiscursivitat, en el meu anàlisi he preferit diferenciar ambdues dimensions: entenent per intertextualitat la referència a altres textos que poden ser identificables, i per interdiscursivitat la referència a la multiplicitat de discursos que ressonen i que no tenen per què trobar-se adscrits a un text condret.

Al tractar-se d'una versió refosa, el document presenta una elevada intertextualitat explícita. Així trobem inclosos en el PERI: el document d'*Objectius i Criteris per a la redacció del P.E.R.I del Sector Oriental del Centre Històric* de Juny de 1981; l'informe de l'equip redactor del document

d'objectius i criteris sobre els suggeriments presentats en el període d'informació pública; l'informe del servei de planejament sobre els suggeriments presentats a informació pública; els informes dels propis Serveis Municipals i els criteris per a la redacció definitiva del P.E.R.I en base al resultat i valoració del procés d'informació pública elaborat per l'equip redactor abans esmentat; l'acord d'aprovació per la Comissió Municipal Permanent; la justificació de les modificacions introduïdes al PERI per la seva aprovació provisional; l'informe de l'equip redactor sobre els informes de les àrees municipals i sobre les al·legacions presentades a la informació pública del P.E.R.I. aprovat inicialment; el programa d'actuació i l'estudi econòmic.

A més d'aquesta intertextualitat explícita, trobem en el document analitzat referències al següent corpus textual: el text refós de la *Llei del Sòl* de 1976, el *Reglament de Planejament*, el *Pla General Metropolità* de 1976, les *Normes urbanístiques del Pla General Metropolità* de 1976, la *Modificació del Pla General Metropolità* de 1982, l'*Estudi sobre el sector oriental del Centre Històric de Barcelona* encarregat el 1977 i lliurat el mes de juny de 1979 i el document *Bases per a un P.E.R.I. en el sector oriental del Centre Històric de Barcelona* elaborat l'any 1980

El document presenta doncs una elevada intertextualitat tant explícita com referenciada. Ara bé, si analitzem la tipologia de textos referenciats la quasi totalitat dels mateixos són textos legals, urbanístics o administratius. Els únics documents que poden adscriure's a una altre categoria serien l'*Estudi sobre el sector oriental del centre històric de Barcelona* que tindria una orientació més marcadament sociològica i històrica i l'estudi econòmic. Aquest fet, que podria ser congruent amb un document jurídic-administratiu, contrasta no obstant això amb la mixticitat de gèneres present en el PERI, de manera que per exemple l'abordament de la dimensió social de l'actuació no es troba recolzada en cap referència textual explícita o referenciada, a diferència del PERI del Raval que desenvolupa més aquesta dimensió. Per exemple en aquest fragment que fa referència als índex d'escolarització en el barri no es documenten les fonts d'on s'extreuen les dades ni l'any de referència de les mateixes: “*En aquest sentit cal recordar, entre d'altres, els índex d'escolaritat: el 25% dels nens de 0 a 4 anys, el 50% de 4 a 6 anys i solament el 30% d'entre 6 i 16 anys ho estan en escola pública a més molt lluny de residència. El 70% que resta va a una de les 12 escoles privades del barri, de les quals només tenen 5 tenen pati, i en un sol cas més gran de 250 m²*” (Document 3, p.97) El mateix succeeix en els apartats referents a la manca d'equipaments sanitaris, a l'estudi de la tipologia edificatòria o a la composició socio-demogràfica del barri. Aquesta manca de referència a fonts socials o històriques, ja sigui en referència a estadístiques o estudis previs, per legitimar les argumentacions que realitza en referència a aquestes dimensions és indicativa del caràcter secundari que els redactors del PERI atorguen a aquests àmbits de coneixement en el disseny de la reforma urbana.

En aquest sentit, considero que el text legitima la seva argumentació bàsicament a partir de dos sistemes experts: el jurídic-administratiu i l'urbanístic-arquitectònic; menystenint la legitimació que atorga el coneixement socio-històric. Aquest fet que seria justificable pel seu caràcter d'instrument de planejament, no justifica en canvi la incorporació d'argumentacions socio-històriques per a legitimar la reforma urbana.

Menció apart mereix la incorporació de l' *Estudi sobre el sector oriental del Centre Històric de Barcelona* en tant que a més de formular alternatives urbanístiques orientades a la rehabilitació del sector incorpora una anàlisi socio-històrica. Tanmateix, aquest document apareix referenciat únicament una vegada (Document 3, p. 22) com a antecedent a la redacció del PERI, per la qual cosa el seu efecte intertextual caldria considerar-lo més de caire implícit que explícit.

Anàlisi de la multivocalitat

Tal i com va posar de relleu els anàlisis de Bakhtin i Voloshinov (1973), tot text té caràcter dialògic i multivocal. Els discursos són monològics només en la seva forma exterior, però en la seva estructura semàntica i estilística són essencialment dialògics, contenint múltiples veus i posicions discursives (multivocalitat).

Aquesta multivocalitat pot ser explícita, per exemple quan apareixen cites o referències a la veu d'altres actors, o implícita quan aquestes veus no són referenciades però poden ser inferides a partir de la interpretació del text. El document analitzat presenta una elevada multivocalitat explícita en tant podem identificar un gran nombre de veus corresponents a persones físiques, organitzacions/col·lectius socials i unitats administratives que hi apareixen referenciades. Tanmateix, cal tenir present que gran part d'aquesta és derivada de la inclusió de l'informe d'al·legacions, la qual presenta un caràcter subordinat en la línia argumental continguda al document. La multivocalitat implícita és molt més reduïda i presenta dos nivells: d'una banda, certes veus que apareixen referenciades individualment corresponen a portaveus o representants de col·lectius o entitats socials, el que es fa evident en l'escrit d'al·legacions. Així per exemple, les 428 instàncies idèntiques presentades pels venedors del mercat de Santa Caterina poden considerar-se com una sola veu, la dels venedors i venedores del mercat. En un segon nivell, cal considerar l'atribució de veu a un determinat ens social malgrat no aparegui referenciat. Per exemple, quan el PERI fa referència al text refós de la Llei de Sòl caldria instanciar-la a la veu del govern central, que és qui va elaborar l'esmentada llei.

L'anàlisi de la multivocalitat és rellevant no només a fi i efecte d'identificar quines són les diferents veus, sinó quina posició ocupen en el text i quina rellevància presenten, atenent al principi que no totes les veus tenen en el mateix pes.

A fi d'analitzar la multivocalitat present he diferenciat tres possibles agrupacions en funció de si es tracta de persones individuals, entitats i agrupacions de fet o unitats de l'administració pública.

Persones físiques

Les persones físiques que apareixen referenciades en el document, i que podem considerar com a veus individuals apareixen com a al·legants amb una única excepció que apareix referenciada en l'apartat d'informes de serveis municipals, tot i no especificar que es tracti d'una persona pertanyent a l'administració local.

Entre aquestes veus podem identificar d'una banda aquelles que representen qüestions particulars, i que per tant presenten al·legacions referides a afectacions del PERI als seus habitatges. Tal és el cas de Rosa Rovira Sala que presenta una al·legació en referència a un edifici d'habitatge expropiat per l'obertura del carrer Méndez Núñez el justipreu del qual no es va arribar a pagar, malgrat estar fixat, o el de Felip Macias que al·lega enfront una possible contradicció entre els plànols del PERI pel que fa referència a l'afectació d'un edifici d'habitatges. Per altra banda, hi hauria aquelles veus que aborden dimensions de caire més general, el que no significa que puguin estar motivades per interessos particulars. Dins d'aquestes veus trobem la de Josep Maria Vilaclara que presenta una al·legació per denunciar una possible infracció de la Llei del Sol per part del PERI, la de Josep Ignasi de Llorens que presenta una al·legació on proposa una solució alternativa a l'operació de remodelació del mercat de Santa Caterina i la de Carme Ballbé que presenta un escrit referent a una proposta per una nova normativa d'usos. (Document 3, p.128)

Aquesta darrera aportació és interessant per què els redactors han decidit ubicar-la en l'apartat referent a la valoració dels escrits de les diferents àrees municipals enlloc del d'al·legacions, malgrat no s'indiqui que es tracti d'una persona que forma part de l'administració local. Tal i com posa de manifest l'equip redactor *“Encara que no és un escrit de cap àrea municipal ni té cap aprovació, ens va ser tramès degut a la similitud en algun dels seus aspectes amb les ordenances d'ús del P.E.R.I.”* (Document 3, p.128)

El pes d'aquestes veus en el document és poc rellevant, en tant el document recull únicament un resum de les diferents al·legacions/propostes enlloc d'acompanyar l'escrit original, afegint un comentari on es justifica si s'accepta o es denega l'al·legació. Les dues úniques al·legacions que s'accepten considerar són les referides a la contradicció entre els plànols i les deficiències en la fixació del justipreu en les esmentades finques. Es tracta doncs de qüestions formals que no afecten al conjunt del programa d'actuació.

Organitzacions i col·lectius socials:

En relació a les organitzacions i col·lectius socials que tenen veu en el document, cal diferenciar aquells que formen part de les al·legacions, i que reben un tractament similar a l'anterior i aquelles entitats que apareixen referenciades com a veu en el propi procés d'elaboració: l'Associació de Veïns de Casc Antic i el Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC). En aquest sentit, el seu pes com a veu pot ser considerat superior a les anteriors.

Així en l'apartat d'al·legacions podem identificar les següents entitats/col·lectius:

- Universitat Nova: espai d'educació vinculat a l'associació de veïns de Casc Antic i que presenta dues al·legacions al PERI donada l'afectació de l'edifici del carrer Tantarantana on realitzen les seves activitats. Les al·legacions no es presenten com a entitat sinó a través de representants de la mateixa: Balbina Farràs, José Luis Ferrer González, Antonio Vives i Luis Gueilburt.
- El col·lectiu de venedors i venedores del mercat de Santa Caterina que presenta 428 al·legacions idèntiques en oposició a l'operació de remodelació del mercat.
- El col·lectiu de venedors i venedores del Mercat de les Glòries que presenta 169 al·legacions idèntiques per oposar-se al suposat trasllat del mercat de Santa Caterina a la Plaça de les Glòries.
- L'Orfeó Català que a través de Josep Maria Caminal presenta una al·legació proposant el buidatge d'una illa de cases davant del Palau per millorar la seva visual i eixamplar l'aparcament.
- Els Amics de la Ciutat en tant que entitat que va presentar una al·legació al PERI qüestionant algunes de les seves intervencions.
- L'Associació de Veïns de Casc Antic (Document 3,p.22) en tant que ens col·laborador en l'elaboració de l'Estudi sobre el sector oriental del Centre Històric de Barcelona i entitat avaluadora de les alternatives recollides en l'estudi.
- El Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC) (Document 3, p. 22) en tant que entitat patrocinadora d'estudis previs que han servit a la redacció del PERI.

Es significativa l'oposició a les al·legacions dels venedors i venedores del mercat de Santa Caterina, en tant aquesta operació representa una de les fites clau en el PERI. En aquest sentit, en la resposta a l'escrit d'al·legacions, l'equip redactor deslegitima aquesta oposició al considerar-la com una tàctica dins el procés de negociació obert: *“les raons esgrimides pels venedors en el seu escrit tenen un to més dur i intransigent que el de les últimes converses, segurament per tal de no perdre*

terreny en la negociació iniciada” (Document 3, p.120); considera que la reforma del mercat és ineludible donada la seva obsolescència tot i que deixa oberta la possibilitat de continuar el procés de negociació sempre i quan aquest no afecti al nucli de l'operació: “el mercat és un sistema de distribució obsolet i en franca decadència sobre el que cal intervenir al marge d'altres plantejaments urbanístics. Es pot dir també que aquesta intervenció passa per la reducció dels llocs de venda i la millora de les instal·lacions i serveis. En aquest sentit caldria acabar de concretar amb els assentadors les condicions del possible trasllat dins el Pla de Mercats abans esmentat, i sobretot les que fan referència al període transitori de l'execució de les obres” (Document 3, p. 120-121)

Administracions públiques:

La referència a diferents veus corresponents a unitats, departaments o equips dependents de l'Administració Pública es troba repartida al llarg del document. A diferència de les persones individuals o col·lectius socials que apareixen referenciats en condició d'al·legants o entitats col·laboradores, les veus de l'Administració apareixen sovint com a referents vinculats a actes emanats de la seva autoritat: redactar, aprovar, trametre, regular,...

Les veus de l'administració que he identificat en el document serien:

- L'equip redactor del PERI format per Ricard Fayos, Juan Galimany, Pere Giol, Pedro Domínguez, Carles Pareja.
- L'equip encarregat de la redacció de la versió refosa format per Miquel Maria Badal, Maria José Duch i Ricard Fayos.
- La unitat Operativa de Planejament Urbanístic encarregada de l'aprovació del document.
- La Comissió Municipal Permanent encarregada de l'aprovació dels criteris, objectius i solucions generals del Planejament del Sector (Document 3, p.14; 19)
- La Delegació d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona (Document 3, p.22)
- El govern central com a ens responsable de l'aprovació de la Llei del Sòl (Document 3, p.9).

Si atenem a la distribució de la multivocalitat en el PERI, s'evidencia que les posicions de poder es troben desigualment repartides entre les veus de l'administració i la dels col·lectius socials/persones individuals. Aquesta és una característica del sistema administratiu, on l'administració pública és qui té potestat per regular, aprovar i sancionar els diferents actes que formen el procediment, mentre aquelles entitats exteriors a l'administració veuen restringida la seva participació a l'al·legació -sistema de participació que privilegia els interessos particulars envers els col·lectius, o a influir

indirectament mitjançant procediments de negociació (que impliquen la possibilitat de exercir una capacitat de pressió prèvia com per exemple l'Associació de Veïns o el col·lectiu de venedors i venedores de Santa Caterina).

Tanmateix, de l'anàlisi del PERI s'extreu un reconeixement de l'agència antagonista en la veu del moviment veïnal. Així, s'afirma que fou l'oposició veïnal qui va aconseguir aturar el planejament agressiu anterior, fet que no és comú en documents de planejament, introduint la dimensió del dret a la permanència com un dels elements que havien de guiar la redacció del PERI:

“El Pla Comarcal en vigor reconeix la necessitat d'una renovació urbana i proposa que es realitzi mitjançant l'obertura de dues grans vies, el traçat de les quals constitueix la resta d'antics Plans de Reforma Interior (Baixeras, Vilaseca, Darder).

L'impacte sobre els continguts físics i socials de les zones afectades, que es varen concretar en processos d'expropiació i la consegüent expulsió dels seus habitants, provocà una forta reacció popular en defensa del dret de permanència.” (Document 3, p.22)

Aquest fet és rellevant en l'anàlisi, en tant que el reconeixement de l'agència antagonista implica que més enllà de tractar-se d'un acte administratiu sotmès a la racionalitat legal, el PERI és el resultat d'un procés de lluita i negociació que versa sobre el significat de la regeneració urbana. Així mateix, també es fa referència explícita al procés de participació ciutadana que s'ha portat a terme amb els veïns de la zona i sobre quins temes ha versat:

“El procés de participació i opinió s'ha polaritzat en quatre temes:

- Desafectació o manteniment de la prolongació de l'Avinguda d'en Francesc Cambó i del carrer Méndez Núñez.*
- Creació d'un Parc Central i desafectació o no de petites zones verdes proposades pel P.G.M.*
- Operació de remodelatge central, en particular la transformació del Mercat de Santa Caterina.*
- Programa d'Actuació Immediat.”* (Document 3, p.60)

Igualment, es reconeix l'aportació del moviment veïnal al procés previ de redacció del document, incloent-hi a més la participació del COAC com a organisme expert:

“L'any 1977, i després de produir-se el compromís municipal de posar fi a les expropiacions, ens encarregaren un 'Estudi sobre el sector oriental del centre Històric de Barcelona' que vam lliurar el mes de juny de 1979. El treball es basava en els coneixements aconseguits en d'altres estudis

realitzats pel C.O.A.C. I també en col·laboració amb 'l'Associació de Veïns del Casc Antic'. En aquell estudi s'arribava al diagnòstic de la problemàtica urbanística i a la formulació d'alternatives d'ordenament físic dirigides a la rehabilitació del sector, i concretades tant a nivell urbanístic com arquitectònic” (Document 3, p. 22)

Finalment, també cal assenyalar que el document reconeix la possibilitat de la participació ciutadana en el procés d'implementació de les operacions del PERI:

“Caldria afegir als avantatges de l'agilitat i del coneixement a fons dels aspectes tècnics del procés, la possibilitat de plantejar-se també en el procés la necessària participació ciutadana”. (Document 3, p.38)

Així doncs, a diferència del PERI del Raval, on com veurem la multivocalitat és reduïda pràcticament a l'esfera de l'administració pública, el PERI de Casc Antic presenta una elevada multivocalitat i un reconeixement de l'agència veïnal i ciutadana en el procés de redacció, obrint la porta a la seva participació en el procés d'implementació.

Anàlisi de la interdiscursivitat

En aquest apartat, focalitzaré la meua atenció en l'anàlisi de la interdiscursivitat continguda en el PERI. Malgrat que l'anàlisi de gèneres i d'intertextualitat ja incorporin elements d'interdiscursivitat. Em centraré de forma més detinguda en quins són els discursos presents en el PERI, com s'articulen entre ells i en quina manera aquests discursos contribueixen a expandir l'ordre del discurs. Per fer-ho, m'he basat en la distinció entre marc de diagnòstic (com es conceptualitza el problema de la reforma urbana) i marc de prognòstic (quines són les solucions proposades per afrontar els problemes definits en el marc de diagnòstic).

El marc de diagnòstic

La diagnòstic continguda en el PERI fa referència al seguit de factors que han contribuït a la situació de crisi urbana que travessa el territori: èxode residencial i d'activitats, envelliment poblacional, elevada densitat, mal estat de conservació dels edificis i del patrimoni, infradotació d'equipaments, manca d'espai públic i problemes associats a la mobilitat urbana.

Tanmateix, abans d'analitzar com s'articulen aquests factors, considero important aturar-me en la delimitació, denominació i resignificació de l'àrea objecte d'intervenció. Aquesta àrea, la delimita el PERI a partir dels carrers que formen el seu perímetre:

“Definim com a Sector Oriental del Centre Històric de Barcelona la zona que envolten la Via Laietana el carrer Trafalgar i els passeigs de Lluís Companys, de Picasso, del Marquès de l'Argentera i d'Isabel II”. (Document 3, p.7)

La justificació que el PERI esgrimeix per a la seva delimitació addueix a criteris urbanístics i funcionals. Aquesta legitimació cal entendre-la en la mesura que aquesta àrea en el moment de redacció del PERI no tenia cap reconeixement administratiu i es trobava dividida en dos districtes (el I i el IV⁶⁶), malgrat formés un ens unitari per la majoria d'entitats socials que hi participaven.

“L'elecció d'un àmbit diferenciat, englobador del sector oriental del centre històric barceloní, que queda degudament justificada en la present memòria des d'una perspectiva urbanística i funcional, no pot constituir cap argument per posar en dubte la legalitat del present planejament”. (Document 3, p. 13)

El PERI representa doncs en primer lloc una tensió entre tres elements: la percepció dels veïns de considerar l'àrea com a una unitat, el Casc Antic; la voluntat de l'Ajuntament de Barcelona en incloure l'àrea dins una unitat més àmplia 'Ciutat Vella'/'Centre històric' i la divisió administrativa present. És potser per aquest motiu que s'utilitza la denominació de compromís 'Sector Oriental del Centre Històric' que no té cap tradició històrica ni popular, ni tindrà continuïtat posterior.

No obstant això, cal tenir present que el fet de denominar l'àrea com a sector oriental pot incloure's dins d'una estratègia per integrar el territori objecte d'intervenció en un espai molt més ampli: el centre històric de la ciutat i d'altra banda, pot ser indicatiu del recel⁶⁷ de l'administració a acceptar la denominació de Casc Antic, al tractar-se d'un barbarisme i comportar una possible confusió semàntica amb el conjunt de Ciutat Vella.

Tanmateix, cal recordar que la denominació 'Casc Antic' sorgí del moviment veïnal per donar unitat a un conjunt de barris que es trobaven separats administrativament malgrat presentar unes similituds morfològiques i funcionals. En aquest sentit, és interessant contrastar aquesta operació de denominació amb el que succeeix simultàniament al Raval, i destacar com aquest PERI serà l'únic que inclou una metàfora espacial d'orientació “sector oriental” per denominar la seva àrea d'intervenció, mentre els altres utilitzaran el nom tradicional del barri 'Barceloneta' o noms recuperats pel moviment veïnal com el cas d' 'El Raval'.

Sota aquesta delimitació 'sector oriental', que es justifica en principi per criteris urbanístics i funcionals, el document reconeix l'existència d'un barri, el que implica una percepció d'unitat per part dels seus residents:

“Aquest sector pels seus orígens, procés de transformació, composició social i morfològica, i pels

⁶⁶ Ciutat Vella no serà considerada un únic districte fins a 1984.

⁶⁷ La denominació Casc Antic mai ha rebut reconeixement institucional. En la documentació administrativa posterior es denominava l'àrea amb el nom de Parc, per la inclusió en la mateixa del Parc de la Ciutadella, malgrat tractar-se d'un nom que mai fou utilitzat més enllà de l'administració municipal. A partir de l'aprovació de la mesura de govern la Barcelona dels Barris l'any 2006, la denominació oficial serà el nom compost: 'Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera'.

seus límits-barrera de clara eficàcia i percepció, es pot caracteritzar com un barri amb identitat i autonomia pròpies.” (Document 3, p. 7)

És rellevant remarcar l'aposió que el document fa de l'ús del terme *límits-barrera* per referir-se al perímetre, i l'atribució al barri d'*identitat i autonomia pròpies*. El primer terme és un exemple de relexicalització (Simpson & Mayr, 2010:122) en què l'adjunció de dues paraules serveixen per crear una nova: emfasitzant el caràcter de barrera respecte a altres zones de la ciutat que tenen els carrers que marquen el seu perímetre. D'altra banda, aquest caràcter de límit-barrera és introduït causativament com un dels factors que permeten la *identitat i autonomia*. Així doncs, la valoració de la barrera és significada positivament, a diferència del cas del Raval, on tal i com mostraré més endavant l'existència del límit-barrera és percebut com un dels factors de degradació sobre el qual s'orienta la intervenció del PERI,

Un altre element, que ja trobem preanunciat en la caracterització del barri és la valoració positiva de la comunitat que hi viu. En aquest sentit, és interessant remarcar com el document utilitza una estratègia de sobrelexicalització (Simpson & Mayr, 2010:112) per definir el barri en funció del seu passat medieval:

“La ciutat medieval ha comptat des de la seva formació amb la presència d'artesans i comerciants que en el decurs de molts segles constituïren la seva base econòmica principal” (Document 3, p.36)

Com s'aprecia en aquest fragment, el terme ciutat medieval s'estén més enllà del traçat i la presència d'alguns edificis singulars heretats d'aquest període històric a una caracterització de la comunitat que habita i treballa en el territori definida en base a l'ofici. Aquesta caracterització del barri sota la metàfora de la comunitat medieval, ja sigui explícitament o implícita apareix nombroses vegades en el document. Així, per exemple:

“La permanència de l'actual cos social (residents, comerciants, artesans, etc) que consolida aquesta comunitat, l'única objectivament interessada en la conservació de la ciutat medieval en tots els seus continguts físics, funcionals i socials” (Document 3, p.24)

L'ús d'aquesta metàfora serveix per donar la imatge d'una comunitat cohesionada, interessada en la conservació dels valors que la caracteritzen i que ha romàs incompresa per l'urbanisme municipal. És rellevant destacar la dotació d'agència que el PERI dóna la ciutat medieval al considerar que aquesta disposa de 'capacitat de regeneració', el que és indicatiu del grau de centralitat d'aquesta metàfora en el document:

“La transformació que una vegada més demostra la capacitat de regeneració de la ciutat medieval té aspectes positius per què ha omplert de contingut urbà una àrea parcialment en desús, i també

perquè en alguns casos ha atret l'actual municipal massa vegades sense criteri de prioritat".

(Document 3, p.36)

El document inclou així mateix una preocupació per a la salvaguarda del patrimoni. Ara bé, aquest patrimoni sovint es refereix al de la ciutat medieval, menystenint la presència d'altres períodes (barroc, industrial,...). El que denota certa ressonància amb el marc historicista-conservacionista. És rellevant retòricament el joc de paraules que el PERI realitza vinculant *conservació* i *arqueologia* per argumentar que si les actuacions empreses no tenen en compte la conservació d'aquests elements, el mateix concepte de conservació quedaria buidat de sentit, i per tant esdevindria objecte de l'arqueologia, entesa com a disciplina que estudia les restes del passat.

“Existeix dins l'àrea de planejament un extens patrimoni històric-artístic que mereix ésser conservat i aprofitat. Patrimoni d'edificis, espais i ambients que caracteritzen la ciutat medieval, però també de traçats i de constants que han guiat -la seva formació, que faran que, si no es respecten, la paraula conservació es converteixi en arqueologia”. (Document 3, p.8)

La defensa del Patrimoni és un dels elements centrals en el PERI, si bé aquest es conceptualitza diferentment de com ho feia en el marc historicista-conversacionista, a l'apartar-se explícitament dels criteris de monumentalització i incloure elements de conjunt més enllà de les unitats singulars (com els espais urbans) o propis de les classes populars (com les cases seriadades dels segles XVIII i XIX).

“S'entén com a Patrimoni el constituït pels edificis, conjunts arquitectònics i espais urbans característics del procés de formació de la ciutat antiga i de la seva memòria històrica.

L'operació de conservació s'entén, doncs, en el sentit de preservar no només l'edificació de caràcter monumental, sinó també les edificacions seriadades dels segles XVIII i XIX que caracteritzen el sector i que constitueixen un patrimoni cultural i econòmic recuperable.” (Document 3, p.84)

Aquesta concepció del patrimoni contrasta amb la que trobarem en el PERI del Raval, on es plantegen únicament la conservació dels edificis singulars i dels carrers que designa com “amb personalitat pròpia”. En aquest sentit, el PERI de Casc Antic dóna una definició àmplia i oberta de patrimoni que obre les portes a una política patrimonial de més llarg abast vinculada als debats sobre el patrimoni com elements d'interpretació històrica del passat de la ciutat:

“Conservar el patrimoni històric, urbà i arquitectònic del sector, entenent com a tal no només els monuments d'indiscutible valor, sinó tots aquells elements que constitueixen l'exponent d'una determinada època i ens permeten la lectura de la història de la ciutat.” (Document 3, p. 24)

La disfuncionalitat

Alhora de caracteritzar els problemes que afecten el barri, el PERI en destaca la disfuncionalitat. D'acord amb la concepció de comunitat com a totalitat orgànica a la que he fet esment, les disfuncions assenyalades han d'entendre's com factors negatius i desequilibris que intervenen sobre el metabolisme comunitari. És rellevant assenyalar que d'igual mode que en el PERI del Raval, aquesta disfuncionalitat es vincula causativament a la degradació urbana. Tanmateix, l'emfasització de la degradació present en el document tindrà un pes substancialment inferior al que presenta en el cas del Raval, identificant a l'administració pública com a responsable pel seu desinterès i passivitat:

“Actualment aquest barri presenta greus disfuncions tant si el considerem en si mateix com si ho fem respecte a la ciutat; disfuncions degudes a un procés que es va originar fa uns quants segles; actuacions desmembradores pel que fa a la seva estructura; densificacions malformadores; marginació dels processos de creixement o renovació urbana per la seva situació respecte a la ciutat; vigència durant molts anys d'un planejament agressiu no realitzat; i darrerament, despoblament progressiu simptomàtic d'un alt nivell de degradació urbana”. (Document 3, p. 7)

Aquesta degradació s'ubica espacialment a l'àrea central del barri, on es concentren les principals disfuncionalitats urbanístiques sobre les quals actuaran les operacions de reforma i que tenen el seu origen, igual que en el Raval, en la política d'afectacions que va comportar el desinterès dels propietaris en el manteniment dels habitatges:

“Com s'ha comprovat al llarg del temps, l'afectació sense portar a terme l'operació que l'ha produït constitueix un motiu de degradació perquè congela, encara que no legalment, si a la pràctica, les possibilitats de regeneració del teixit afectat.” (Document 3, p.69)

Aquesta àrea central degradada és nominalitzada (*que demana*) i conceptualitzada com el problema (subratllat en l'original) del barri, i es per tant on seran requerides les principals actuacions de reforma, que inclouran el projecte de creació d'un Parc Lineal des del carrer Assaonadors fins al carrer Sant Pere més Baix (actuals Allada-Vermell i parc del Pou de la Figuera/Forat de la Vergonya):

“L'existència d'una gran àrea central degradada que demana el seu remodelatge constitueix el problema del barri, parlant en termes de reforma interior, per sobre de petites zones en les que el remodelatge és recomanable però no urgent” (Document 3, p.130 subratllat en l'original)

Així mateix, el fenomen de la degradació es vincula al de l'obsolescència del teixit edificat, delimitant aquelles zones en què es farà necessària la intervenció. L'ús del terme obsolescència en el document és rellevant. En primer lloc, es tracta d'un terme que té el seu origen en la producció

industrial i en concret en l'efecte que té el progrés tècnic en la caiguda en desús de determinades màquines, equipaments i tecnologies. El DIEC (2009) defineix obsolescència com “la depreciació dels béns d'equipament com a conseqüència del progrés tècnic”. Així doncs, al traslladar el terme a l'anàlisi urbanística, l'ús del terme obsolescència ens remet a una ressonància amb el marc higienista-progressista en tant implica la necessitat d'eradicar aquella part del teixit edificat, que al no respondre a les necessitats i condicions derivades del progrés tècnic no mereix ésser conservat. Si bé, a diferència d'aquest, l'obsolescència no afecta al conjunt del centre històric, sinó només a determinades zones on es focalitza la intervenció:

“Zones de remodelatge de l'estructura urbana (R) són aquelles en les quals l'obsolescència afecta la seva estructura i la fa irrecuperable” (Document 3, p.26)

La disfuncionalitat no afecta només a la interrelació entre habitatge i espai públic, sinó que es vincula també a la incompatibilitat entre determinades activitats i els usos residencials del barri, que assenjala com un dels elements que han provocat l'èxode residencial afectant al preu de l'habitatge:

“Els aspectes negatius són d'una banda la incompatibilitat directa amb la residència (sorolls nocturns, etc.) i la incorrecta localització d'activitats que desborden l'estructura urbana (grans superfícies d'instal·lació recolzades en carrers de menys de tres metres). I d'altra banda, la tendència de desplaçament de l'actual cos social que suposa sempre aquest tipus d'especialització, degut a la reducció de la capacitat de la vivenda i a l'augment incontrolat dels lloguers”

(Document 3, p. 36)

Inhabitabilitat

Connectat estretament a la disfuncionalitat apareix en el PERI el problema de la inhabitabilitat, que tindrà dues vessants, la viscuda a les pròpies llars a conseqüència del mal estat dels habitatges, i la col·lectiva derivada de la manca d'espais i equipaments públics.

En concordança amb el que he expressat anteriorment, els factors de degradació són presentats com elements que afecten a la comunitat del barri, que ocupa una posició de subjecte pacient, emfasitzada per l'ús del verb passivitzant “pateix” en el fragment següent:

“la comunitat que habita el barri pateix en aquest moment la seva situació de greu inhabitabilitat, tant a nivell individual com col·lectiu. El primer es concreta en una situació de l'habitatge amb problemes que van des de la inestabilitat dels edificis fins a la manca de serveis i d'equip domèstic adequats. El segon, amb l'escassetat d'equipaments públics per a una població d'aquestes característiques” (Document 3, p.7)

Així mateix, entre els factors connectats a la inhabitabilitat el PERI assenjala la densitat, el

deteriorament del parc d'habitatges i la infradotació d'equipaments de proximitat:

“Les condicions de vida d'aquesta comunitat es caracteritzen per una forta densitat, deteriorament de la vivenda i inexistència d'un equipament de barri adequat” (Document 3, p.22)

Alhora el PERI considera que l'habitatge és un dels greus problemes que hi ha en l'àrea, tant per la manca d'equipament com per la manca de manteniment, el que connecta amb les reivindicacions del moviment veïnal en l'etapa de l'urbanisme democràtic radical:

“Tal i com es dedueix dels estudis realitzats sobre l'edificació, el tema de la vivenda constitueix un dels greus problemes del sector, no només per l'antiguitat que fa que les vivendes estiguin desproveïdes de l'equipament domèstic necessari, sinó també per la manca de renovació i manteniment de les edificacions” (Document 3, p.42)

En relació a la manca d'equipaments, es rellevant assenyalar com el PERI introdueix la dualitat d'escales (ciutat-barri). Així mentre considera que l'àrea gaudeix d'avantatges en funció de la seva posició de centralitat, es troba mancada d'equipaments públics de proximitat que donin satisfacció a les necessitats de la comunitat de residents. Aquesta reivindicació d'equipaments públics de proximitat, que el PERI defineix com a 'relacionats amb l'ús quotidià' contrasta amb el PERI del Raval on la dotació d'equipaments es planteja sobretot amb una orientació de ciutat:

“En el document d'Objectius i Criteris per a la redacció del P.E.R.I. s'expressava el contrast existent entre les bones condicions del sector pel que fa a la seva centralitat i nivells de serveis comercial, administratius i institucionals, d'altra banda la manca d'equipaments públics bàsics, més directament relacionats amb l'ús quotidià d'un àrea clarament residencial” (Document 3, p.97)

La inadequabilitat del planejament anterior

El Pla Popular de Casc Antic i el PERI que n'és deutor, sorgiren com a alternativa a la política d'esventraments del Pla Comarcal de 1953 i del Pla General Metropolità de 1976. Per aquest motiu, el PERI recull aquesta oposició a les prolongacions de l'Avinguda Francesc Cambó i del carrer Méndez Núñez, afegint una valoració negativa de les polítiques anteriors, en concret i malgrat no esmentar-la directament, l'operació d'obertura de la Via Laietana⁶⁸.

“En efecte, ni l'obertura de l'avinguda Francesc Cambó ni la del carrer Méndez Núñez es poden justificar en base a les necessitats de tràfic rodat, com el mateix Pla General reconeix en no incloure-les en l'estructura fonamental viària, ni tampoc com a operacions de sanejament, tal com les defineix el P.G.M., doncs l'experiència històrica ens ha demostrat que l'obertura de grans vials

⁶⁸ En l'entrevista a Prudenci Sánchez ens explica com “en la memòria del barri era encara molt present el que havia significat l'obertura de la Via Laietana, com havia desmembrat el teixit de carrers i la població que hi vivien. Aquest era el model que volíem evitar.”.

no constitueix un factor de renovació urbana o d'esponjament, sinó només un trencament del teixit antic amb conseqüències molt greus” (Document 3, p. 17-18)

A la valoració negativa d'aquestes intervencions, s'hi afegeix la consideració que els canvis funcionals les han convertit en innecessàries. En aquest sentit és interessant destacar l'ús de l'expressió *“com a resta dels planejaments anteriors”*, el que és indicatiu d'una consideració envers la intervenció com a residu o rêmora del passat, superada per les noves infraestructures i canvis funcionals de la ciutat:

“La prolongació de l'Avinguda Cambó i el carrer Méndez Núñez, que preveia el Pla General, esmicolava la zona superior del barri i destruïa la seva estructura. Avui la necessitat d'aquestes vies és dubtosa, ja que la primera es manté com a resta de planejaments anteriors que contemplaven la seva prolongació fins a la Rambla, com a via que creuava el Centre Històric; i la segona no té justificació des del moment que es traslladen les activitats generadores de mobilitat (comercials, portuàries i ferroviàries) i es construeix el Cinturó del Litoral”. (Document 3, p.34)

Finalment, és interessant destacar com es fa també referència al cost social que implicaria el manteniment de les obertures programades en el PGM, les quals adscriu a una *'equivocada i superada política de sanejament i renovació'*:

“La inoportunitat de mantenir la previsió de valoració de tals eixos, per raons tant de significar una equivocada i superada política de sanejament i renovació urbana, com per la manca de justificació funcional en el context de la mobilitat social del barri i del conjunt de la ciutat, que el seu cost social seria tant elevat que faria inviàbles les operacions o s'haurien de qualificar de lamentables errors històrics.” (Document 3, p.62)

El marc de prognosi

La prognosi és definida tant pels objectius i línies d'intervenció, com per les actuacions proposades. Donada l'extensió i detall de les propostes recollides en el PERI en l'anàlisi em centraré únicament amb aquelles més rellevants per l'anàlisi discursiva en relació a les tres dimensions que guien la meua recerca (la tensió entre Ciutat Vella i Ciutat Nova; el caràcter excèntric del centre i la tensió entre ciutat planificada i ciutat practicada).

El PERI esmenta els següents objectius sobre els quals basarà les seves actuacions:

“

1. *La permanència de l'actual cos social (residents, comerciants, artesans, etc) que consolida aquesta comunitat, l'única objectivament interessada en la conservació de la ciutat medieval amb tots els seus continguts físics, funcionals i socials (...)*

2. *Mantenir l'equilibri tradicional entre residència i activitats comercials artesanals i petita indústria (...)*
3. *Revitalitzat la franja oriental del sector (...)*
4. *Adoptar un model de circulació perimetral que eviti la penetració innecessària dels vehicles a l'interior del sector (...)*
5. *Mantenir la xarxa viària bàsica del barri, entesa no només com el suport de la imatge tradicional que es vol conservar sinó reconeixent també la seva capacitat ordenadora i la seva importància com a centre de relació del veïnat i perllongament immediat de la vivenda. (...)*
6. *Conservar el patrimoni històric, urbà i arquitectònic del sector. (...)*
7. *Renovar les zones més degradades del teixit urbà, proposant la substitució d'aquells edificis inservibles o el remodelatge de l'estructura urbana d'aquelles àrees on això fos necessari.*
8. *Esponjar el teixit urbà amb sistemes directes mitjançant la creació de nous espais públics a les zones a remodelar, o bé indirectes, com és ara, la reducció de profunditats edificables o millora del tipus edificatori a les zones a conservar.*
9. *Reequipar el sector, cobrint els dèficits de dotacions de caràcter local, a través de la recuperació d'edificis en desús o a través de la construcció de nous a les zones de remodelatge.*
10. *Plantejar les intervencions de manera que permetin una execució autònoma i per tant facin flexible la formulació d'un programa d'actuació (...)*

A més d'aquests objectius, cal considerar les principals actuacions urbanístiques proposades en el PERI recull: la intervenció de les Basses de Sant Pere, el buidatge d'Allada Vermell, la creació d'un gran buidatge entre els carrers Metges i Jaume Giralt des del carrer Carders fins a Sant Pere més Baix i la remodelació del Mercat de Santa Caterina. No obstant això, en l'anàlisi de la prognosi no em centraré en el detall sobre les operacions, sinó especialment en el marc discursiu que empara les mateixes.

La dial èctica conservació-transformació

El primer element destacat en el marc de prognosi és el que anomenaré dialèctica conservació i transformació. Malgrat que el terme dialèctica apareix només en el PERI (Document 3, p.11) per referir-se a la interrelació entre el PERI i el PGM, considero que aquest terme és el que millor recull la *filosofia* d'actuació, emprant un terme que apareix referenciat en el propi PERI (Document 3,

p.18).

Així doncs, partint de la caracterització de la dialèctica en la filosofia hegeliana i marxista, el problema es planteja entre dos contraris: la conservació d'un barri/comunitat i la seva transformació que esdevé necessària donada la disfuncionalitat i degradació que amenaça la seva supervivència. És rellevant per la nostra argumentació l'ús del terme 'aparent contradicció' seguit del verb sorgir en el següent fragment, en tant sustenta l'elecció del terme dialèctica per referir-nos a la filosofia del PERI. D'una banda trobem la tesi, representada per la voluntat de conservació del barri, de l'altra la antítesi que seria la seva reforma/renovació que ha emanat de la tesi fruit de l'efecte que la degradació ha tingut sobre el territori; finalment la síntesi que correspondria a un programa d'actuació que alhora conservi i renovi.

“El punt de partida del Pla és operar des de la complexa estructura urbana de l'àrea, considerant-la a la vegada com a dada i com a objecte d'intervenció. És a dir, com a objecte que cal protegir i que cal transformar.

D'aquesta aparent contradicció sorgeixen els objectius urbanístics abans esmentats. Els uns adreçats (sic) a protegir els valors urbanístics, històrics, arquitectònics, socials i funcionals del sector, els altres a corregir les greus disfuncions que hi existeix i que fan pensar que l'actual procés de degradació pot arribar a ser irreversible”. (Document 3, p.75)

El PERI apareix doncs com aquesta síntesi, en tant la transformació es presentada com l'element que ha de garantir la conservació. Podem doncs interpretar també la contradicció partint dels marcs discursius anteriors. Així, la tesi vindria representada pel marc higienista-progressista i la seva antítesi pel marc historicista-conservacionista, la contradicció entre ambdós seria resolta a partir de la mediació que obriria el marc de l'urbanisme democràtic radical, del qual el PERI es reclama hereu, de manera que les operacions de transformació tindrien com a principal objectiu/beneficiari el manteniment/conservació de la pròpia comunitat, entesa aquesta com a '*matèria viva*' i no només com un factor '*purament ambiental*', tal i com la conceptualitzava primerament el marc historicista-conservacionista:

“El problema d'aquests Centres Històrics, no és altre que el de la ciutat moderna i com que aquesta ha de construir-se utilitzant una part dels elements existents o bé englobant-los, però com a matèria viva no purament ambiental. Consideració aquesta, de gran importància a l'hora d'intervenir-hi, havent-se d'acceptar alguns fets, com poden ser el que no totes les parts d'aquest sector històric podran ser conservades per raons unes d'ordre tècnic i altres lligades a un esquema general de transformació.

Aquí es resumeix la filosofia d'allò que ha de ser la intervenció urbanística en els sectors antics de

la ciutat i d'allò que constitueix la base teòrica del present Pla Especial.” (Document 3, p.18)

Aquesta oposició de contraris a la que he fet esment, es reflecteix en diferents apartats del PERI on sempre es planteja la necessitat de superar la alternativa dicotòmica representada pel parell conservació/transformació, tal i com s'evidencia en els següents fragments:

“Les propostes d'actuació s'han debatut sempre entre dues opcions en certa manera oposades. Una que recollia la necessitat de renovació del teixit urbà i l'altra que aconsellava la conservació del patrimoni urbà i arquitectònic.” (Document 3, p.26)

“L'estratègia urbanística del present Pla Especial, en la qual es pretén compatibilitzar els objectius de reestructuració urbana i creació d'espais lliures i d'equipaments amb el manteniment de la trama urbana i la població resident en base a l'estudi pormenoritzat que s'ha realitzat de l'edificació existent en el barri” (Document 3, p.15)

Així doncs, a diferència del marc historicista-conservacionista que concep el territori com a matèria inert, el PERI incorporaria altres factors a considerar alhora de definir que entenem per conservació com l'interès social i econòmic, que actuen com a ressonància del marc de l'urbanisme democràtic radical.

“La conservació d'un cert nombre d'edificis és necessària degut al gran valor intrínsec d'alguns d'ells (històric o arquitectònic), però també en d'altres casos degut a la seva aportació a la imatge urbana del sector. L'interès de la seva conservació no és només cultural, sinó també social i econòmic, perquè a través d'aquella s'evita el balafament d'inversions sobre un patrimoni, encara útil” (Document 3, p.28)

Alhora, el PERI rebutja l'adopció de criteris ultraproteccionistes en què es basava el marc historicista-conservacionista que titlla de ahistòric i conservador:

“Qui pensés que el fet de conservar el caràcter de la ciutat medieval vol dir mantenir a ultrança les seves edificacions cauria en una actitud ahistòrica i negaria la gran capacitat autoregeneradora del traçat medieval”. (Document 3, p.30)

El concepte d'història que subjau al PERI no és doncs una interpretació fixista i monumental del passat, sinó una lectura dialèctica que no es troba llunyana del materialisme històric d'arrel marxista. En el següent fragment, s'evidencia l'oposició a les lectures conservadores i higienistes. Tot i així, pot ser d'interès destacar el possible lapsus en que incorren els redactors a l'afirmar “tot i que tots els aspectes d'aquesta evolució hagin estat positius”, ja que donat el caràcter condicional en què s'inscriu la frase seria d'esperar una negació.

“No es parla doncs d'una congelació absoluta del cos construït, ni tan sols d'una restauració

“higienista” de tot el sector. Això significaria prendre una actitud no històrica fixant arbitràriament el final de l'evolució d'un sector que al llarg del temps ha demostrat una gran capacitat de renovació, tot i que tots els aspectes d'aquesta evolució hagin estat positius. D'altra banda, és clar que la substitució edificatòria és un dels factors més importants per aturar el procés s'obsolescència cada cop més greu que pateix el barri.” (Document 3, p.77)

La garantia del dret de permanència

Un element clau en el procés de negociació del PERI fou el reconeixement del dret de permanència dels habitants i de les activitats del barri. Així, el document fa menció explícita d'aquest dret, el que suposa recollir el llegat d'una de les principals reivindicacions del marc de l'urbanisme democràtic radical.

“La permanència de l'actual cos social (residents, comerciants, artesans, etc) que consolida aquesta comunitat, l'única objectivament interessada en la conservació de la ciutat medieval amb tots els seus continguts físics, funcionals i socials.” (Document 3, p.24)

En aquest sentit, el PERI inclou la necessitat de preveure la dotació d'habitatges públics per garantir aquest dret:

“En aquest cas, però, caldrà que el PERI analitzés molt detalladament les possibilitats reals d'actuació i la seva programació econòmica i temporal, en el ben entès que caldrà real·lotjar en els nous habitatges públics a construir en el barri a tots els afectats que així ho desitgin”. (Document 3, p.63)

Respecte a quin és el subjecte d'aquest dret, és significatiu que en el següent fragment el PERI inclogui a més dels arrendataris, els usuaris de les construccions afectades. Seria d'esperar que el terme escollit fos propietaris, però a l'incloure usuaris obre la possibilitat de què siguin real·lotjats també aquelles persones que no disposin d'un contracte regular:

“La possibilitat de fer compatible les intervencions de descongestió urbana i de creació d'espais lliures amb els objectius de conservació de l'estructura urbana existent i de real·lotjament dels arrendataris i usuaris de les construccions afectades.” (Document 3, p.100)

La recuperació de l'equilibri residencial i d'usos

Si la disfuncionalitat prenia la forma d'un desequilibri intern en el metabolisme comunitari la solució a la mateixa vindria determinada per la recuperació de l'equilibri. Aquest concepte es vincula doncs estretament a la metàfora orgànica a la que havia fet referència en el marc de diagnosi i amb la noció de dialèctica exposada anteriorment. Entre les fonts d'aquest desequilibri el PERI assenyalava l'efecte de la 'lleï de l'oferta i la demanda', el qual pot ser interpretat com un eufemisme

per referir-se a l'efecte de l'economia capitalista en la valoració de sòl urbà:

“Per últim, la base econòmica de l'àrea, constituïda des de la seva formació per activitats comercials i productives molt lligades al cos social i al caràcter residencial del barri, està suportant darrerament un important procés de transformació, que si primerament s'ha de contemplar com una sana renovació del tipus d'activitats, d'altra banda fa que perilli en determinades zones l'equilibri entre l'ús residencial i la permanència del comerç tradicional i de la població degut a la pressió de desplaçament que la llei de la oferta i la demanda produeix, ja a hores d'ara”.

La metàfora de l'equilibri, entesa com el retorn a una situació d'homoestasi comunitària, adopta diferents dimensions en el PERI, per exemple la reducció de densitats:

“mantenir l'actual densitat mitja del sector (700 hab/ha en descens) i corregir el desequilibri que actualment existeix en els diferents sectors (densitat màx. 1000 hab/ha ğ densitat mínima 450 hab/ha.) a través d'una adequada política de vivenda”. (Document 3, p.24)

Un altre font d'equilibri, és la relació entre usos residencials i activitats econòmiques que el PERI tindria com objectiu mantenir:

“Mantenir l'equilibri tradicional entre residència i activitats comercials, artesanals i petita indústria que caracteritza la ciutat antiga” (Document 3, p.24)

Línies d'actuació vinculades a la prognosi

En aquest apartat em referiré específicament a quines són les principals línies d'actuació vinculades a la prognosi i que cal llegir-les en relació als esquemes discursius assenyalats anteriorment (la dialèctica conservació-transformació; la garantia del dret de permanència i la recuperació de l'equilibri). Aquestes línies tenen un grau major de concreció que els esquemes precedents, en tant serveixen de base per accions concretes a desenvolupar.

La desafectació

La desafectació pretén solucionar els efectes de la inadequabilitat del planejament anterior dins la dialèctica conservació-transformació. A diferència del PERI del Raval, on la desafectació va ser molt menor i en cap cas es van revocar les expropiacions iniciades; al Casc Antic, la desafectació fou un dels principals èxits assolits per la lluita de l'Associació de Veïns, especialment de les finques que es trobaven afectades per la prolongació del carrer Méndez Núñez i en menor mesura per l'Avinguda Francesc Cambó:

“Un sol tema fa que des de l'òptica estrictament jurídic-urbanística sigui necessària la

modificació prèvia del P.G.M.: la desafectació de l'Avinguda Cambó i el carrer Méndez Núñez. Ja que s'enten que les esmentades obertures formen part d'allò que la Llei del Sòl contempla com a estructura fonamental del Pla” (Document 3, p.48)

La desafectació s'inclou doncs com una de les línies d'actuació del PERI que haurà de ser sancionada, tal i com reclama el fragment, per una modificació del PGM.

L'esponjament

L'esponjament qualificat sorgí en el marc racional-funcionalista, concretament en els estudis del GATCPAC, com a alternativa a l'esventrament recollit en els projectes anteriors. Aquesta proposta és recollida per l'urbanisme democràtic radical a fi de dotar d'espais lliures als barris del centre històric:

“La indiscutible necessitat d'esponjament i creació d'espais lliures en un dels barris més densament poblats de la ciutat, fa també indiscutible el criteri d'aprofitar i, fins i tot, forçar totes les oportunitats que ofereix aquest sector per a la creació de parcs, jardins i placetes.” (Document 3, p,62)

Tanmateix, a diferència dels esponjaments racionalistes del GATCPAC, el PERI incideix en la necessitat que aquests s'integrin en l'espai existent sense causar fissures en la trama del barri:

“El teixit damunt el qual s'actua és compacte i amb molta ocupació de sòl, per la qual cosa l'objectiu principal dels remodelatges és l'alliberament d'un espai lliure capaç d'integrar-se en el context on s'intervé i articular-se amb l'espai existent.” (Document 3, p. 32)

La principals propostes d'esponjament que es recullen en el PERI són d'una banda la creació d'un parc lineal entre Assaonadors i Sant Pere Més Baix i la seva connexió amb l'Avinguda Francesc Cambó, evitant tanmateix donar-li el caràcter d'esventrament a partir de la instal·lació de dos edificis singulars que havien d'incloure equipaments de proximitat:

“L'alternativa que es proposa (plànol 3) s'organitza com un recorregut que comença i acaba amb dos edificis singulars i aïllats. L'edifici-plaça situat sobre l'antic Mercat suavitzarà la unió de l'avinguda Cambó amb la xarxa viària antiga i establirà una escala intermèdia” (Document 3, p.34)

El PERI reconeix que aquesta solució implica una modificació de l'estructura urbana, però ho justifica per l'existència d'una àrea central degradada, que és referenciada en el següent fragment per l'expressió deíctica 'el problema que intenta resoldre':

“El cas exposat és l'únic on la remodelació planteja una modificació profunda de l'estructura

urbana i això per la magnitud del problema que intenta resoldre” (Document 3, p.34)

El reallotjament

La necessitat de garantir el dret de permanència implica que el reallotjament dels veïns que així ho desitgin esdevingui una invariant del programa d'actuació. En el següent fragment és rellevant el recordatori que es realitza de les xerrades informatives, de manera que el respecte al dret de permanència apareix com a element innegociable:

“D'altra banda les millores introduïdes al barri de portar-se a terme el programa d'actuació del P.E.R.I., actuarien també a favor del desitg (sic) de permanència, amb el qual la demanda d'habitatge dins el barri podria arribar inclús a augmentar sobre les previsions inicials. L'última qüestió invita a pensar en el reallotjament dels residents afectats a fora del barri, el qual, per contradir un dels objectius bàsics del P.E.R.I., suposaria una decisió política de greu transcendència si es pensa que l'esmentat objectiu va ésser possiblement el que més va influir en l'acceptació de les propostes de remodelatge. Cal no oblidar que en les xerrades d'informació al públic, fetes amb motiu de l'aprovació inicial, els responsables municipals van garantir el respecte al dret de residència” (Document 3, p.130)

En la garantia d'aquest dret de permanència, es reconeix a l'administració pública la principal agència d'actuació en tant propietària d'un important parc d'habitatge fruit del procés d'expropiacions, a la qual s'insta a la rehabilitació:

“Un altra element important reclama en aquest cas l'actuació municipal, i és la seva condició de principal propietari del barri. No només d'edificis públics, sinó també de moltes vivendes (450) expropiades per l'obertura del carrer Méndez Núñez, algunes buides i rehabilitables. Aquestes vivendes tenen un paper fonamental per portar a cap l'estratègia de la desdensificació i renovació de les àrees més degradades, perquè és evident que per allotjar la població afectada per aquelles operacions serà necessari disposar d'un estoc de vivendes buides.” (Document 3, p.38)

Reequipament

La dotació d'equipaments públics de proximitat és recollida en el PERI com a llegat de l'urbanisme democràtic radical. Així, és significatiu assenyalar com el PERI considera que el *reequipament* és la principal solució a *la situació de degradació física i social* que pateix el barri. També és rellevant notar l'ús del prefix re-, que indica l'acció de 'retornar'. L'elecció del terme reequipament pot ser indicativa doncs d'una concepció de justícia social, en què un barri que havia estat des-equipat, se li retornen els equipaments per a satisfer les necessitats dels i les residents que hi viuen:

“Malgrat això els dèficits estructurals es mantenen i la necessitat de frenar l'actual procés de

degradació física i social, té en el reequipament un dels instruments més determinants.” (Document 3, p.97-98)

L'estratègia de reequipament inclou com el PERI del Raval la reutilització d'edificis en desús i la construcció de nous. Tanmateix, tal i com s'observa en el següent fragment, en el cas de Casc Antic la majoria d'aquests equipaments estan pensats en una escala de barri, a excepció del mercat del Born on s'inclou la possibilitat que tingui un ús també de ciutat; mentre al barri del Raval l'estratègia de reequipament tindrà una orientació principalment de ciutat.

“El reequipament que proposa el P.E.R.I. (gràfic 4) a la llarga cobrirà els dèficits que s'han exposat mitjançant la reutilització d'edificis o la construcció d'alguns de nous a les zones de remodelatge. A curt termini es proposa l'actuació en els edificis municipals o que estan a punt de ser-ho:

- *EGB de 16 unitats a la Caserna de Sant Agustí, l'únic edifici capaç pel seu tamany i les seves característiques.*
- *Espai esportiu-recreatiu compatible amb altres usos a nivell de ciutat a l'antic mercat del Born.*
- *Centre de Salut al solar on hi havia l'antic cinema Triomf.”* (Document 3, p.40)

Pacificació del trànsit rodat

Finalment, és rellevant assenyalar l'aposta que el PERI fa per la peatonalització del sector. A diferència del Raval, on com veurem s'aposta per facilitar la penetració del vehicle privat, el PERI de Casc Antic opta per una pacificació del transit construint aparcaments perimetrals a fi de descongestionar el sector, i un aparcament central pels residents⁶⁹.

“Així doncs, la proposta es basa en la instal·lació de dos grans aparcaments lligats a la perifèria, un a l'anell superior sota el recorregut del carrer Francesc Cambó i l'altra a l'anell inferior sota el passeig Marquès d'Argentera. A més d'aquests dos, es proposa a la zona central de remodelació un aparcament subterrani d'ús exclusiu per als residents del barri.” (Document 3, p.96)

Aquesta aposta es vincula amb la caracterització positiva del límit-barrera que he esmentat en el marc de diagnosi, a diferència de la caracterització negativa d'enclaustrament atribuïda al barri del Raval. D'acord amb aquesta interpretació, és significatiu en el següent fragment l'ús del verb preservar en el doble sentit d'evitar la penetració del trànsit rodat i conservar el barri/comunitat:

“La xarxa viària interior caldrà que sigui preservada del tràfic de vehicles amb circulació lliure, i

⁶⁹ L'operació de construcció d'aquest aparcament central serà un dels desencadenants del conflicte del Forat de la Vergonya que he analitzat a la tesi.

s'establirà un horari regulat que permeti proveir i accedir a les activitats comercials i de residència.” (Document 3, p.40)

Principals actuacions:

Les actuacions incloses en el PERI acostumen a ser només referenciades sense incorporar gran detall sobre la seva execució. Tanmateix, he considerat rellevant destacar l'actuació sobre el mercat de Santa Caterina per l'impacte que tingué sobre la morfologia econòmica del barri.

La remodelació del mercat de Santa Caterina

La darrera operació d'envergadura del PERI era la remodelació del mercat de Santa Caterina. Aquesta operació tenia tres objectius: en primer lloc, modernitzar l'estructura del mercat⁷⁰, construït sobre l'antic convent dels Dominics i que no disposava d'espais per serveis annexos (magatzems, cambres frigorífiques,...); en segon lloc, construir habitatge públic per real·lotjar els veïns afectats per les operacions urbanístiques i finalment dignificar l'espai de l'Avinguda Francesc Cambó, convertint-lo en una continuació de l'Avinguda Catedral a partir de la creació d'un aparcament subterrani de cotxes.

“Des d'aquesta perspectiva s'ha afrontat una nova ordenació dels terrenys públics actualment ocupats pel Mercat de Santa Caterina, amb doble objectiu d'optimitzar per una banda el seu actual destí com a mercat, contribuint a la seva major racionalització i higienització, i es preveu, d'altra banda donar a aquests terrenys una màxima rendibilitat social, fent compatible els seus actuals usos amb la utilització residencial que té un caràcter totalment imprescindible per a assolir l'objectiu del Pla Especial de solucionar el real·lotjament dels veïns del barri afectats per les operacions de descongestió i creació d'espais lliures, previstes en altres àrees.” (Document 3, p.16)

La creació del parc lineal d'Assaonadors a Sant Pere Més Baix

La segona operació que comentarem és la creació d'un parc lineal fruit de l'esponjament. Aquest parc es justifica a partir de la necessitat de creació d'espais lliures pels veïns del barri:

“La indiscutible necessitat d'esponjament i creació d'espais lliures en un dels barris més densament poblats de la ciutat, fa també indiscutible el criteri d'aprofitar i, fins i tot, forçar totes les oportunitats que s'ofereixen en aquest sector per a la creació de parcs, jardins i placetes.

En aquest sentit, les propostes del document es consideren oportunes per la seva dimensió i rotunditat quan, pel que respecta a la creació del parc lineal dins del sector central de remodelatge

⁷⁰ Segons relata Prudenci Sánchez en l'entrevista que vaig realitzar “el mercat de Santa Caterina era el que més parades tenia de Barcelona, fins i tot més que la Boqueria. Sovint es tractava de parades molt petites fruit de l'antiguitat del mercat. No hi havia càmeres frigorífiques, ni espais adequats per la càrrega i descàrrega, el que suposava l'ocupació de molts baixos dels carrers annexos i un fort rebombori de tràfic”.

(entre els carrers: Vermell, Montanyans, Metges i l'Allada, Jaume Giralt), s'inserta perfectament en la trama preexistent, sanejant un sector de vivendes irrecuperables i millorant molt substancialment la qualitat ambiental de tot el barri". (Document 3, p.62)

Aquest Parc Lineal havia d'acompanyar-se de la creació de dos equipaments en els seus extrems:

"Es proposa la situació d'uns equipaments en els punts d'entrecreuament amb els eixos històrics, (Sant Pere més baix i Carders) donant suport i potenciant simultàniament, l'estructura actual del barri." (Document 3, p.90)

Balan del PERI

Tal i com ha quedat de manifest en l'anàlisi, el PERI de Casc Antic és deutor de la lluita veïnal i del Pla Popular de Casc Antic que li serveix de base. Aquest fet es reflecteix en l'alta intertextualitat i multivocalitat, així com en el reconeixement que el PERI realitza de la matriu conflictiva anterior, el que no és comú en un document de planejament urbà. En la taula 1 he recollit els principals elements que caracteritzen segons la meua anàlisi el PERI de Casc Antic.

En el marc de diagnosi, destaco la metàfora de la comunitat medieval que reflecteix d'una banda una visió organicista i de l'altra una naturalització del sentit de comunitat. En aquest sentit, és rellevant com el PERI ignora l'existència de conflictes dins la pròpia comunitat, i els atribueix només a situacions de desequilibri que poden ser resoltes en la prognosi. En relació a aquest segon marc, és rellevant el paper que juga la dialèctica com a metàfora explicativa dels objectius del PERI i alhora com a via per superar la contradicció representada per l'alternativa conservació-transformació.

Taula 10: Marc del PERI de Casc Antic

Gènere	Mixt Jurídic, urbanístic, Informes tècnics, informes econòmics, circular, croquis, alçats, plànols de detall,
Intertextualitat	Alta (però amb un clar predomini dels textos jurídic-administratiu i urbanístic-arquitectònics) Lleis, instruments de planejaments, documents de treball, informes,
Multivocalitat	Alta però amb un clar predomini de l'administració pública Administració Pública de l'Ajuntament de Barcelona Organitzacions i agrupacions de ciutadans Ciutadans a títol individual
Diagnosi	<u>Naturalització de la Comunitat</u> Ciutat Medieval Salvaguarda patrimoni <u>Disfuncionalitat</u> Inhabitabilitat Densificació Degradació parc habitatges
Prognosi	<u>Dialèctica conservació transformació</u> <u>Equilibri d'usos</u> <u>Garantia del dret de permanència</u> Línies d'actuació Desafectació Esponjaments Reallotjament Reequipament Pacificació del trànsit rodat <i>Accions a desenvolupar:</i> Remodelació mercat Creació Parc Lineal (Assaonadors -Sant Pere)

Font: Elaboració Pròpia

De l'anàlisi s'evidencia que el PERI de Casc Antic manté una forta retenció de l'escala de barri alhora que un reconeixement de l'agència del moviment veïnal, el que recolza la meua hipòtesi d'estudi.

EL PERI DEL RAVAL

El segons cas d'anàlisi el constitueix el PERI del Raval, tal i com veurem aquest presenta diferències substancials respecte al del Casc Antic en les diferents dimensions analitzades. Així, a diferència de Casc Antic, el PERI del Raval presenta una intertextualitat i una multivocalitat menor, mentre la interdiscursivitat present conté menys ressonàncies del marc de l'urbanisme radical i en canvi presenta una major connexió amb els discursos higienista-progressista i racional-funcionalista.

El procediment administratiu que dona lloc a l'elaboració del PERI s'inicià el 27 de març de 1981, quan l'Ajuntament de Barcelona aprovà a través de la Comissió Municipal Permanent els objectius de planejament proposats per l'Àrea d'Urbanisme. Posteriorment, el 27 de juny de 1981, l'Ajuntament encarregà a l'equip redactor la redacció del document *Criteris, Objectius i Propostes per al Planejament del barri del Raval* que fou lliurat el 5 de novembre de 1981 i rebé l'informe favorable de la Direcció de Serveis de Planejament Urbà. Aquest document fou després sotmès a informació pública entre el 4 de febrer i el 18 de març de 1982, alhora que s'elaboraven els informes jurídics (28 de maig de 1982) i tècnics (1 de juny de 1982). El 22 de juny de 1982 la Comissió Municipal Permanent va aprovar la proposta d'acord presentada i el 15 de setembre de 1982, en base al procediment anterior, l'Ajuntament encarregà a l'equip tècnic la formulació de la proposta del Pla Especial de Reforma Interior. Finalment, la versió refosa PERI del Raval s'aprovà definitivament el 8 d'abril de 1986.

El document analitzat consta de 134 pàgines i correspon a la versió refosa després de l'aprovació definitiva del Pla Especial de Reforma Interior del Raval. El document ha estat elaborat per l'equip tècnic format per Xavier Sust i Carles Díaz, amb la col·laboració de Joan Arias i Antoni Bruguera, consten com a col·laboradors Lluís Clotet, Òscar Tusquets, arquitectes que havien participat prèviament en la redacció del Pla del Liceu al Seminari (1981), i com a persones que hi han participat sense especificar la seva professió apareixen: Miquel Adrià, Pepita Teixidor, Carlos Alejandro R. Alacayde, L.M. Calderón i J.P. Vicent. El text es troba accessible al Departament d'Informació i Documentació Urbanística de l'Ajuntament de Barcelona, qui ens han facilitat la còpia per al seu anàlisi.

El PERI del Raval representa el darrer intent de reforma d'un barri que s'havia caracteritzat pel seu caràcter de feu del moviment obrer fins a la derrota republicana, i que ja havia estat objecte de tractament particularitzat en el Pla Macià del GATCPAC, tal i com ja he fet referència.

A diferència del PERI de Casc Antic, on es modificaren substancialment les operacions d'esventrament programades en el PGM, en el PERI del Raval s'observa una major dependència de

les afectacions anteriors heretades, tot i que modificant el caràcter inicial de via de la prolongació de l'Avinguda Garcia Morato al substituir-lo per una rambla. Així tal i com posa de relleu Navarro i Vilanova (2000:44) “Les altres dues, la B i la C, tot i que no es van fer han constituït durant tot el segle XX una reserva viària que ha fet “madurar” el teixit, l'han degradat i han fet més fàcil la gestió d'algunes actuacions recents com les de l'Eix Drassanes-rambla del Raval-Casa de la Caritat”.

Una de les raons explicatives d'aquesta diferència entre ambdós PERIs serà que mentre el PERI de Casc Antic tenia per objectiu impulsar una regeneració que mantingués la comunitat existent, el PERI del Raval s'orientava principalment a fer el barri permeable pel conjunt de la ciutat, com a estratègia per assolir la reducció del caràcter ex-cèntric del centre. Podem identificar diferents factors que expliquen aquest canvi d'orientació: l'existència d'un estigma donada la concentració en la zona centre i sud del barri d'activitats que alimenten els pànics morals de la burgesia (prostitució, micro-delinquència, pensions irregulars, rendes antigues de lloguer...) i l'expectativa de benefici que una transformació del barri podria generar. Tanmateix, un factor rellevant serà que a diferència del Casc Antic, on el moviment veïnal aconsegueix ésser reconegut com a veu en el procés de redacció del PERI, en el cas del Raval la capacitat d'influència del moviment veïnal en el disseny serà inferior, malgrat haver desenvolupat una lluita reivindicativa similar al Casc Antic fins l'any 1979, la davallada en la mobilització posterior afectarà a la capacitat de retenir l'escala de barri en el disseny del projecte de reforma.

An lisi dels g neres

En relació als gèneres presents als documents podem destacar:

-La memòria sociològica: una part substancial de la memòria correspon al gènere d'informe sociològic no només per la incorporació de reflexions d'aquest àmbit temàtic sinó també per què s'inclouen elements i figures pròpies d'aquest gènere, com taules de freqüències organitzades temporalment, diagrames de sectors i piràmides poblacionals. El pes específic d'aquest gènere en el conjunt del document serà doncs superior al que es troba en el PERI de Casc Antic.

-El projecte urbanístic: el PERI inclou una descripció de la morfologia urbana i funcional del barri acompanyada de les operacions que s'hi pensen desenvolupar en l'àmbit d'habitatge, viari, espai públic i mobilitat. És significatiu assenyalar com el PERI dedica una part important a desenvolupar les propostes de mobilitat, d'acord amb l'objectiu de fer permeable el barri que regeix el marc de prognosi, i en canvi s'anuncien determinades actuacions urbanístiques sense arribar a desenvolupar-les, la regulació de les quals deixa en mans de futurs Plans Especials (la més significativa seria l'operació de remodelació de la Casa de la Caritat-Convent dels Àngels).

-El programa econòmic: inclou un pressupost del cost de la rehabilitació i de les actuacions

puntals sobre espais, equipaments i edificis d'interès. Tanmateix, aquest és un apartat poc desenvolupat i que no apareix etapificat. En concordança amb el que he esmentat en relació al projecte urbanístic, el PERI optarà per un disseny flexible que fixa les bases per què les operacions posteriors es realitzen mitjançant plans específics,

-L'informe arquitectònic: se centra principalment en l'estat de l'edificació i de les instal·lacions diferenciat per àrees, que corresponen normalment a carrers i que té com a principal finalitat diferenciar aquells sectors que es troben en bon estat d'edificació d'aquells altres que requereixen una rehabilitació urgent o l'enderroc.

-El plànol topogràfic: s'inclouen plànols parcials, topogràfics, cadastrals, d'usos, de clavegueram, de zonificació general a diferents escales en un nombre més superior i més detallat que en el de Casc Antic.

-El document jurídic-administratiu: s'inclouen referències al marc legal i la normativa urbanística que ha de regir l'actuació. Tanmateix, la presència del gènere jurídic-administratiu és menys rellevant que en el cas de Casc Antic i té com a principal finalitat assegurar la coherència amb el planejament anterior.

De l'anàlisi dels gèneres inclosos en el document, s'evidencia que malgrat trobar-nos amb una mixtura de gèneres, aquesta és inferior que en el cas de Casc Antic. D'una banda, destaca el fet que el gènere sociològic i arquitectònic s'associen principalment al marc de diagnosi, i tenen com a objectiu legitimar la necessitat i urgència de la reforma; en canvi el projecte urbanístic i el document jurídic-administratiu s'ubiquen en el marc de prognosi, és a dir, la creació de solucions per solventar els problemes identificats en la diagnosi. De l'altra, el pes principal del document recau en la diagnosi; mentre la prognosi opta per un disseny flexible, deixant la seva concreció a futurs plans especials.

Anàlisi de la intertextualitat

L'elaboració de la refosa del PERI del Raval és superior al del Casc Antic, en aquest sentit, els diferents informes que en el primer apareixien de forma diferenciada (Memòria, Pla d'Etapes, Estudi Econòmic) apareixen com a integrants d'un únic document. Aquest s'articula en cinc apartats (Introducció; Justificació de la procedència de la seva formació; Informació Urbanística; Objectius i criteris de l'ordenació del territori; Descripció i justificació de l'ordenació proposada) i dos annexos (Justificació de l'ampliació del catàleg arquitectònic i històric-artístic de la ciutat de Barcelona i Descripció operativa de la intervenció AC-71 segons disposa el plànol O.7. Proposta d'Actuació)

En relació a les referències textuais, hi predominen les referides als documents preparatoris:

Críteris, Objectius i Propostes per al Planejament del barri del Raval; Informe Jurídico sobre diferentes temas relacionados con las propuestas del planeamiento para el Raval de Barcelona; resum dels documents anteriors elaborat per la Direcció de Serveis de Planejament Urbanístic i un extracte de l'acord de la Comissió Permanent de l'Ajuntament. També s'inclouen referències a la normativa urbanística d'àmbit municipal: el *Pla General Metropolità*, la *Normativa Urbanística del Pla General Metropolità* i el *Reglament de Planejament*.

En canvi, en relació a la normativa legal d'abast supramunicipal aquesta apareix citada únicament en la pàgina 124 quan fa referiment al Reglament de Planejament de la Llei del Sòl per explicar com s'encabeix el PERI en el planejament anterior representat pel Pla General Metropolità

També apareixen referides les alegacions presentades en el procés d'aprovació així com els informes lliurats per les diferents àrees municipals, tot i que a diferència del PERI del Casc Antic no apareix ni l'autor ni el contingut d'aquestes alegacions i informes.

En relació a la informació cartogràfica, s'inclou una referència a un Plànol Cartogràfic a escala 1:500 tot i que en opinió de l'equip redactor “es un plànol molt deficient tant per la qualitat del grafisme, moltes vegades il·legible, com per l'antiguitat i deficiència d'informació (Document 2, p.7)

Tal i com ja he fet esment en l'anàlisi de gèneres, el document dona un pes específic rellevant a la memòria sociològica. En aquest sentit, apareix citat i referenciat diverses vegades l'*Informe sociològic del Districte V* elaborat per l'àrea de serveis socials del Districte Vè de l'Ajuntament de Barcelona i que serveix de base per a la redacció dels apartats corresponents a l'estudi socio-econòmic del barri. També apareixen fonts estadístiques extretes del Padró Municipal, del Cadastre i del Cens; si bé en aquests dos darrers casos no s'esmenta directament la font de procedència.

Finalment, apareix també referenciat el Pla del Liceu al Seminari (1981) en relació a l'operació de la Casa Caritat-Convent dels Àngels “*En l'estudi 'Del Liceu al Seminari'.* Realitzat anteriorment, es desenvolupa amb major precisió la remodelació d'aquest conjunt” (Document 2, p.111).

S'evidencia doncs que el grau d'intertextualitat és inferior al PERI de Casc Antic, amb un predomini absolut de fonts i documents elaborats per l'administració pública.

Multivocalitat

Els actors que apareixen citats en el document corresponen en la seva majoria a unitats del propi ajuntament: la Comissió Municipal Permanent; l'Àrea d'Urbanisme; Estadística Municipal; la Unitat Operativa de Sanejament; la Direcció de Serveis de Planejament Urbanístic

A diferència del PERI de Casc Antic, no es fa cap referència explícita a les associacions de veïns ni

apareixen mencionades pel seu nom altres organitzacions ciutadanes. La participació ciutadana en el procés de redacció, únicament es menciona a la pàgina 83 qua s'afirma que els objectius i criteris de l'ordenació del territori han estat aprovats tenint en compte “*les demandes populars formulades en entrevistes i reunions amb diferents entitats, organitzacions i associacions del districte V*” (Document 2, p.83) La veu del moviment veïnal apareix doncs diluïda com a font consultiva sota el genèric *diferents entitats, organitzacions i associacions*.

També es fa referència de forma genèrica a l'existència de diferents organismes i particulars que haurien proposat una ampliació del patrimoni: “*atenent a diferents sol·licituds d'organismes i particulars coneixedors d'a prop de la realitat històrica i socio-cultural del Districte V*” (Document 2, p.128)

Podem concloure doncs que les veus que apareixen en el document, només són reconegudes com a actors específics quan es refereixen a òrgans de l'administració; en canvi s'impersonalitzen quan es tracta d'entitats i particulars. A diferència del PERI del Casc Antic, la multivocalitat present en el PERI del Raval és doncs inferior, i molt més esbiaixada envers les instàncies administratives. D'altra banda, tampoc es reconeix l'existència de conflicte previs ni es dota d'agència als actors externs a l'administració públics en la producció del document.

Interdiscursivitat

En aquest apartat analitzo els diferents discursos que apareixen en el PERI en funció de si se situen en el marc de diagnosi, o en el marc de prognosi. Tal i com es mostrarà en l'anàlisi, en el PERI del Raval els discursos dominants correspondrien a l'higienista-progressista i racional-funcionalista del GATCPAC, el que contrasta amb un major pes de determinats elements del discurs històrico-conservacionista i sobretot de l'urbanisme radical en el PERI de Casc Antic. El pes d'aquests discursos es trasllada en les actuacions previstes en el marc de diagnosi, que emfasitzen la substitució/enderroc edificacional enfront una tendència més conservacionista expressada en el Casc Antic.

El marc de diagnosi

Destaca en primer lloc les diferents formes en què apareix designat el territori al llarg del document: a vegades aquest apareix entre cometes i amb majúscules com “*EL RAVAL*”; d'altres en majúscula sense cometes com *EL RAVAL*; altres senzillament com a Raval i en alguns casos amb la seva denominació administrativa com a *Districte V/Distrito V* o únicament referit com *el districte/el distrito*. Cal tenir present que en el moment de la seva redacció, la denominació de Raval era encara prou desconeguda, malgrat els intents que des de l'Associació de Veïns feu per popularitzar-la⁷¹, i

⁷¹ Sovint es creu que la recuperació del nom de Raval per designar el territori anteriorment conegut com a Districte Vè

posteriorment l'Ajuntament s'apropriaria.

Taula 11: Freqüència d'aparició de les denominacions de la zona

“EL RAVAL”	Raval	RAVAL	Districte Vè	Distrito V	Districte	Distrito	“Barri Chino”
4	10	42	5	2	10	2	1
5,26%	13,16%	55,26%	6,58%	2,63%	13,16%	2,63%	1,32%
73,68%			9,21%		15,79%		1,32%

Font: Elaboració Pròpia

De l'anàlisi dels patrons d'ocurrència, s'observa que la zona rep en el document tres denominacions: Raval, Districte, Districte Vè i Barri Chino; si bé algunes d'aquestes apareixen en majúscules o entre cometes. La denominació més comuna seria la de Raval, en les seves diferents variants, que apareix 56 vegades en el document, el que és indicatiu de la voluntat del PERI en fixar aquesta denominació, el que contrasta amb la freqüència de l'aparició de la denominació oficial en el moment de redacció del PERI (Districte Vè), que únicament apareix 7 vegades. L'ús de majúscules i cometes en la denominació del Raval actuen com a elements intensificadors que tindrien per objectiu emfasitzar la nova denominació. Així, la ocurrència més comuna correspondria a *RAVAL*, que apareix 42 vegades en el text, si bé la majoria d'aparicions se situen en els tres primers apartats corresponents a la *Introducció*, la *Justificació de la procedència de la seva formació* i la *informació urbanística*. La denominació *Raval*, apareix en canvi només 10 vegades en el text i presenta un patró d'ocurrència similar a l'anterior, sense que pugui inferir-se un patró diferenciador amb la primera.

En canvi, la denominació “EL RAVAL” apareix només 4 vegades en el text, i únicament ho fa en les primeres pàgines (la darrera aparició es produeix a la pàgina 12) malgrat que aquesta sigui la denominació amb què aparegui epigràficament a l'inici de cada apartat⁷²; podem considerar doncs que la doble intensificació, representada per les cometes i les majúscules, té per funció introduir per primera vegada el terme a la persona lectora.

En canvi, la denominació districte/distrito apareix 10 vegades en català i dos en castellà, la raó d'aquest canvi lingüístic és senzillament que en el segon cas, el text està citant un document escrit

ha estat una iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona fins al punt que els propis representants de l'administració municipal s'ufanen d'aquest canvi, tal i com posa de manifest l'entrevista a Rosa Gil, propietària de Casa Leopoldo quan recorda com l'alcalde Joan Clos afirmava que havia canviat el nom del barri. No obstant això, qui recupera el nom originari del barri no és l'Ajuntament, sinó el moviment veïnal, que l'any 1980 publicarà el llibre *El Raval*, història d'un barri servidor de la ciutat i canviarà el nom d'Associació de Veïns del Districte Vè per Associació de Veïns del Raval. Amb posterioritat, l'ajuntament prendrà aquest canvi de denominació com a ensenya del procés de transformació no només urbanística, sinó de la identitat social i cultural del barri, per un estudi més aprofundit d'aquest canvi d'identitat pot consultar-se l'estudi de Subirats & Rius (2007)

⁷² La llegenda epigràfica que inicia cada apartat és: *AJUNTAMENT DE BARCELONA PLA ESPECIAL DE REFORMA INTERIOR “EL RAVAL”* (en majúscules en l'original) la qual apareix 39 vegades en el document. No obstant això, considero que al no formar part del flux textual, aquesta freqüència per bé que significativa, no pot comparar-se amb les altres.

en aquesta llengua. Malgrat no he pogut inferir un patró d'ocurrència semàntica, aquest tendeix a aparèixer més en la darrera part del text que en la primera. El que pot interpretar-se al fil del que he comentat anteriorment, per la voluntat de l'equip redactor en emfasitzar la nova denominació.

La denominació Districte Vè apareix només dues vegades en català i sempre com a complement a una entitat o acte administratiu (per exemple: Àrea d'Urbanisme del Districte Vè), en canvi la denominació castellana apareix només dos vegades vinculat exclusivament a l'*Informe Sociològic del Distrito V*. Aquesta baixa freqüència és indicativa del desús en què ha entrat el terme, de fet el Consell Plenari de l'Ajuntament de Barcelona aprovarà el 18 de gener de 1984 la nova divisió territorial de la ciutat, a partir de la qual el barri del Raval passarà a incorporar-se al Districte I (Ciutat Vella).

Finalment, apareix en un únic cas i entre cometes la denominació popular "*Barri Chino*" que el document vincula a l'efecte degradador que atribueix a la proliferació d'activitats nocturnes i la presència de treball sexual connotant-la amb una càrrega d'estigma: "*Es en aquest tipus de locals nocturns, i els seus voltants on s'estableix la localització de la prostitució existent i de gran fama en el barri, aspecte que ha significat una degradació paulatina de la zona, que ha arribat a la denominació de "Barri Chino"*" (Document 2, p.72)

És rellevant notar l'ús que el document fa d'una estructura quasi-passivant com "*ha arribat a la denominació*"; aquesta estructura podria substituir-se per la construcció passiva més natural gramaticalment "*ha arribat a ser denominat*"; però en aquest segon cas l'agent recauria en un impersonal: la població, la resta de barcelonins,... A l'utilitzar la construcció "*ha arribat a la denominació*", l'agent continua sent *el barri*, i ho fa com a conseqüència de la "*degradació paulatina de la zona*" vinculada la *localització de la prostitució* i dels *locals nocturns*. Així doncs, tal i com aprofundiré en els següents apartats, l'estigma del barri no és atribuït a una identificació externa, sinó com un efecte més d'una degradació que es troba enquistada al barri i que serà necessària extirpar a fi de modificar la seva identitat.

D'altra banda, cal afegir que a diferència del PERI de Casc Antic, el document no menciona els barris històrics (Betlem, Carme, Sant Pau, Ponent,...) a excepció del Petit Eixample i d'una referència a com el planejament anterior va trencar el barri de Drassanes ubicada en l'únic apartat reconeix l'existència de diferents barris dins el Raval: "*Es evident que dins del districte hi ha barris diferenciats que tenen la seva pròpia estructura i identitat. El planejament els ha de respectar evitant la seva disgregació com va succeir al barri de les Drassanes al realitzar-se l'obertura de l'Avda. García Morato.*" (Document 2, p.89)

També és rellevant l'espacialització que el PERI fa del territori a partir de la diferenciació d'uns

carrers a qui atorga “personalitat pròpia” i “un cert nivell d'edificació” i altres on aquests criteris són absents, i que és on es concentraran les intervencions urbanes. Dins el primer grup, el document inclou els següents carrers: Àngels, Dr. Pou, Pintor Fortuny, Notariat, Tallers, Joaquim Costa, Egipcíaques, Riera Alta i Baixa, Carme, Hospital, Sant Pau, Sant Antoni, Junta de Comerç, Marqués de Barberà, Unió, Nou de la rambla, així com totes les perimetrals, Rambles, Rondes, Paral·lel i avinguda Drassanes (p.38) Cal assenyalar que aquests carrers corresponen a les zones on històricament ha viscut la població de major renda econòmica del barri.

En relació a com es conceptualitza aquesta espacialització dins el document, podem diferenciar quatre categories: el Raval burgès; el Raval franquista, el nou Raval i el Raval proletari.

El Raval burgès correspondria a aquells carrers on històricament s'han assentat les rendes més benestants al barri i a qui el PERI atorga una valoració positiva: *“Existeixen unes bones intervencions decimonòniques que creen un espai urbà apreciable pel seu traçat recte de carrer i per la composició general d'edificació. Aquestes intervencions es troben als carrers: Nou de la Rambla, Unió, Junta de Comerç, i el petit eixample situat en l'antic convent de Ntra. Sra. Del Carme, que està vertebrat per Pintor Fortuny”*. (Document 2, p.33)

El Raval franquista estaria format per les intervencions realitzades durant el període del desarrollisme arran de l'obertura de l'Avinguda Garcia Morato i on s'alternen els habitatges amb oficines (Torre Colom), l'Escola Oficial d'Idiomes i edificis militars de l'Exèrcit de l'Aire. La valoració que el PERI realitza d'aquest espai és més aviat negativa en tant considera que l'espai públic generat es troba mancat de definició: *“En l'obertura de l'Avinguda Garcia Morato, l'espai públic que es genera està totalment indefinit, tant per la inadequació dels edificis que l'emmarquen, com pels propis elements que la integren. No s'ha sabut resoldre l'aprofitament de l'espai públic, on l'element dominant, l'asfalt s'ha utilitzat sense tenir en compte l'activitat de l'entorn”*. (Document 2, p.33)

El nou Raval estaria format per aquelles intervencions urbanístiques corresponents al període d'urbanisme democràtic i que es caracteritzen pels micro-esponjaments (creació de places i espais públics a partir de l'enderroc de finques) i que rep una valoració positiva per part de l'equip redactor: *“Existeixen unes intervencions recents, que d'alguna manera han tractat de configurar o de recuperar espai urbà com són els cassos de la Plaça Martorell, l'obertura dels patis inferiors de l'Hospital de la Sta. Creu, i la creació de l'espai que es genera en la cruïlla de Joaquim Costa i Peu de la Creu, al enderrocar-se un edifici. La situació d'espais tranquils amb vegetació en un segon termini respecte als espais més actius, ha donat un bon resultat.”* (Document 2, p.33)

Finalment, el Raval proletari estaria format per la resta de carrers del barri que es caracteritzen per

ser en la seva majoria d'orientació nord-sud (Cadena, Sant Jeroni, Robadors,...), disposar d'una qualitat edificatòria inferior i estar poblat per rendes més baixes. Malgrat que el PERI no estableixi cap categoria, podem inferir la seva existència per exclusió tant ostensiva (és a dir, estaria format pel conjunt de carrers no inclosos en les categories anteriors) com valorativa (si els carrers anteriors estaven definits per determinades característiques com la personalitat pròpia, la identitat o la qualitat edificatòria, els carrers inclosos en aquesta categoria es definirien per l'absència d'aquestes característiques). En relació a aquests carrers, que el PERI destaca que no disposen de '*personalitat pròpia*' s'afirma que les condicions dels seus habitatges són deficientes:

“Els habitatges tipus en aquests carrers, que careixen de personalitat pròpia, corresponen a una superfície entre els 30 i 60 m²., i presenten en general un problema comú; es tracta de la carència de ventilació” (Document 2, p.39-40)

L'anàlisi de l'especialització incorpora també una diferenciació nord-sud en relació a l'estat de l'habitatge:

“No tota la construcció es homogènia. La qualitat de la mateixa i el seu estat de conservació baixen en direcció Nord-Sud, al mateix temps que la dimensió dels habitatges descendeixen paral·lelament (60 m² de mitja a Joaquim Costa i 35 m². de mitja a Sant Jeroni)” (Document 2, p.38)

Aquest procés d'especialització tindrà una importància clau en el desenvolupament del PERI, en tant la quasi totalitat d'operacions d'enderroc se situaran en el que he anomenat el Raval Proletari. En aquest sentit, la classificació espacial amb què el PERI divideix el Raval té un sentit funcional (en tant diferencia aquelles zones que cal preservar d'aquelles que són susceptibles de ser enderrocades) i ideològic, en tant s'utilitzen criteris arbitraris com l'atribució de '*personalitat pròpia*' que postulen uns determinats valors estètics i morals associats al sentit del gust burgès. Així per exemple, es nega aquest caràcter de personalitat a carrers que retenen forts elements d'identitat com Riereta i els seus voltants, amb exemples del passat industrial del Raval, el carrer de la Cera i la seva població gitana o el carrer d'en Robadors, que fou una de les primeres zones a urbanitzar-se del Raval i on les primeres plantes de les seves edificacions són testimoni del passat agrícola del barri. En aquest sentit, és incorrecta l'afirmació continguda al PERI quan afirma que *“tots els demás són carrers oberts entre finals del segle XVIII i mitjans del segle XIX”* per referir-se als carrers no inclosos en la categoria de '*personalitat pròpia*', ignorant l'origen tardomedieval de la zona de Robadors (Artigues, 1980). Els motius pels quals el PERI menysté el patrimoni de les classes populars, és a dir l'existència d'un Raval agrícola, d'un Raval industrial i d'un Raval bressol del moviment obrer, són indicatius del seu biaix ideològic.

Un altre element rellevant en la caracterització que el PERI fa del barri és l'ús de la denominació post-medieval: *“Els edificis més antics del RAVAL que corresponen a l'època post-medieval, es troben localitzats en el triangle que forma la cruïlla d'antics camins, de sortir de Barcelona, corresponents actualment als carrers del Carme i Hospital”* (Document 2, p.36) Al marge de tractar-se d'una incorrecció històrica⁷³, la capella de Sant Llàtzer en estil romànic fou construïda al segle XII i l'Hospital de la Santa Creu es va construir durant el segle XV en estil gòtic; sorprèn l'ús del terme post-medieval d'ús poc freqüent i que no es troba recollit als diccionaris normatius. El fet de qualificar erròniament els edificis més antics del barri com a post-medievals, implica que el barri no disposa de cap element medieval, considerat segons els discurs historicista-conservacionista l'època de màxim esplendor barceloní. Aquesta caracterització contrasta fortament amb l'ús que es fa en el PERI de Casc Antic del terme medieval, tant per caracteritzar la morfologia urbana com per referir-se metafòricament a la comunitat que l'habita. Tenint en compte que dins l'imaginari historicista del nacionalisme català, l'etapa d'esplendor medieval és seguida per una de decadència, podem establir una correspondència entre post-medieval i decadent, de manera que el patrimoni del barri és devaluat més enllà d'alguns edificis singulars (religiosos, burgesos,...) que cal preservar, i que malgrat tot poden ser mutilats sense gaires escarafalls, tal i com va succeir amb la meitat de la casa de la caritat enderrocada per a construir el MACBA⁷⁴.

Malgrat que el document abunda amb valoracions negatives del barri, tal i com mostraré en l'apartat referit a l'espiral de degradació, cal assenyalar la presència d'una valoració positiva a la pàgina 87 on en l'apartat que porta per títol *“Creació d'un entorn amb identitat pròpia”* quan s'afirma *“La majoria de la gent necessita, per viure, un entorn amb identitat. En el cas del RAVAL no es necessari crear una nova identitat en el barri per què ja la té, reconeguda i elaborada a través de la història. Es una identitat rica i definida que els singularitza respecte a la resta de la ciutat.”*

Aquest paràgraf presenta una dissonància amb la descripció anterior que s'ha fet del barri i amb el títol del propi apartat. D'una banda, aquest suggereix la necessitat de crear una identitat pròpia i de l'altra s'afirma que aquesta no és necessària, per què el barri ja en disposa d'una i que aquesta és *rica i definida i el singularitza respecte a la ciutat*. Tal i com ja he fet esment anteriorment, una de les principals operacions que ha impulsat l'Ajuntament al barri del Raval ha estat la transformació de la identitat, enfront l'estigma que representava la denominació Barri Xino. Vist la posició dels redactors del PERI tampoc es pensable que aquesta identitat a què fan referència sigui la de la vida

⁷³ A més d'aquests dos edificis que es troben dins el triangle indicat, cal assenyalar la presència del monestir de Sant Pau del Camp, actual església, el claustre del qual data del segle XII, malgrat que la data originària de la primera construcció es remunta a 911.

⁷⁴ Aquesta situació és encara més greu pel que fa referència al patrimoni de les classes populars. Per exemple, a la cruïlla Sant Rafael -Cadena on fou assassinat el noi del Sucre, l'única placa recordatòria ha estat elaborada per un sindicat. Tampoc trobem cap motiu recordatori de l'existència de l'Ateneu Enciclopèdic i Popular que tenia la seva seu al carrer del Carme ni cap referència al fet que l'UGT fos fundada al barri del Raval.

nocturna; la del barri combatiu dels anys 20' o la del barri industrial. Així doncs, una possible interpretació d'aquest paràgraf seria que la identitat que es vol generar en el barri, ja existia prèviament però que es trobava amenaçada o subjugada per altres identitats que conferien al barri un sentit negatiu. Si tenim en compte les valoracions positives prèvies d'elements conferidors d'identitat i personalitat en relació a l'espacialització, la identitat rica i definida del barri correspondria a la identitat associada al Raval burgès que seria aquella que la reforma expandiria pel conjunt del barri.

L'espiral de degradació

Vinculat a les valoracions negatives que el document fa del barri, la que ocupa una posició dominant és l'atribució d'una situació de degradació amb una vessant física i una altra social que apareixen fortament interrelacionades. Un exemple d'aquesta visió la trobem en els següents paràgrafs:

“D'altra banda el barri es des de mitjans del segle XIX un bigarrat sistema de carrers i habitatges deteriorats, on escassejant (sic) els més elementals espais lliures. El deteriorament del barri constitueix a la vegada un efecte multiplicador de l'acció degradadora (els solars augmenten de valor, però el nivell de deteriorament dels mateixos impedeix la seva venda i per tant, la seva remodelació).

Aquesta acció degradadora augmenta majorment, a l'ubicar-se les cases de prostitució en certes zones, i el comerç de la droga” (Document 2, p.14)

En primer lloc, cal remarcar les nominalitzacions representades per les frases *“efecte multiplicador de l'acció degradadora”* i *“deteriorament del barri”* mitjançant les quals la degradació i el deteriorament són percebuts més com a estats que com accions atribuïbles a uns agents. La construcció semàntica dóna a la degradació un caire de fatalitat, un procés que es reproduïx a sí mateix i que tindria com a origen el deteriorament de carrers (donada la morfologia de la trama urbana existent) i habitatges, així com la manca d'espai lliure. Així mateix, s'afegeix en el següent paràgraf que la presència de *cases de prostitució* i del *comerç de la droga* augmenta aquesta degradació. El paràgraf estableix una relació de causalitat entre trama urbana, habitatge i espai públic amb degradació, vinculant-los alhora a un estancament del mercat immobiliari que en el paràgraf és exemplificat a partir dels solars que malgrat augmentar de valor, per la seva posició cèntrica cal inferir, no promouen l'edificació de nova construcció. S'inclouen alhora dos factors que potencien aquesta situació de degradació: la presència de treball sexual i d'un mercat de substàncies estupefaents en determinades zones.

Aquest paràgraf és clau per què identifica bona part dels elements en què es basarà l'acció del PERI: les intervencions sobre la trama urbana, l'habitatge i l'espai públic tindran per objectiu frenar l'acció degradadora en la mesura que serviran per descongelar el mercat immobiliari que permeti la regeneració de la zona. Igualment, caldrà eradicar aquells factors que han contribuït a la seva permanència: el comerç de la droga i la prostitució, el que es realitzarà no a través del PERI, sinó del Pla d'Establiments de Concurrència Pública de 1989 que implica la creació d'unes zones de restricció en el Raval i el Gòtic que permetran el tancament d'un gran nombre de pensions i bars nocturns.

El marc de la degradació connecta amb les preocupacions i solucions del discurs higienista-progressista i del discurs racional-funcionalista. Un exemple de les ressonàncies discursives el trobem en el següent apartat que recull els *topoi* més representatius d'ambdós discursos recollits en el següent fragment:

“El problema del barri radica, més que en la densitat del nombre d'habitants, en la densitat de l'edificació en planta i en la carència total de sanejament, pel que per efectuar qualsevol actuació s'hauria de reconsiderar tant el sanejament com el fenomen (sic) d'esponjament o de buidat de l'edificació. Ambdós aspectes són totalment factibles ja que es té la clara possibilitat d'enderrocar molts edificis vells en males condicions que podrien suprimir l'imatge massiva (sic) i densa que avui dona el barri” (Document 2, p.40)

D'una banda, la situació de deteriorament s'associa a la *densitat* i la manca de *sanejament*, factors físics que ja trobem en el marc higienista, però d'altra banda s'inclou també un element estètic la *imatge massiva i densa* del barri. En aquest sentit, la proposta de desdensificació de l'edificació en planta i la solució d'esponjament i d'enderroc coincideix amb les propostes enunciades per al Raval pel Pla de sanejament del GATCPAC. Així, l'enderroc no es justifica només per raons socials, sinó com una oportunitat per racionalitzar i embellir el barri. Un cop més, la pregunta subjacent és sota quins criteris de gust estètic es valora la imatge del barri, quins són els col·lectius o classes socials que comparteixen aquests criteris.

Associat a aquest marc de degradació, el PERI identifica un seguit de factors socials i urbanístics que es trobarien en la seva base: l'èxode residencial i d'activitats, l'envelliment poblacional, l'elevada densitat, la manca d'espai públic, l'antiguitat de l'edificació existent i la seva infrahabitabilitat, el regim de tinença, el dèficit d'estructures de sanejament, la infradotació d'equipaments i la presència d'activitats i col·lectius marginals.

L'èxode residencial i d'activitats

El primer factor que el PERI destaca com a efecte de la situació de degradació és l'èxode residencial

i d'activitats, contrastant-lo amb un creixement relatiu del municipi de Barcelona. Aquest factor es relaciona amb l'estat de deteriorament que atribueix al barri, el que comportaria que la població que s'ho pot permetre abandona el barri.

“Aquest important descens de població que es produeix en el centre de la població, sobretot en el casc antic i el RAVAL, mantenint-se un creixement relatiu en la totalitat del municipi de Barcelona, ens porta a una primera conclusió de que a mesura que la situació econòmica de determinats sectors socials va estabilitzant-se, aquests manifesten una tendència a traslladar-se a altres llocs de residència on les condicions higièniques, la qualitat i l'asolellament dels habitatges, així com l'existència d'espai són més favorables” (Document 2, p.13)

Aquest fenomen s'atribueix en part a la migració de les noves generacions als barris de la perifèria, si bé considera que aquest fet per si mateix no és suficientment explicatiu del descens poblacional:

“Una primera explicació podria (sic) trobar-se en que en la dècada dels setanta, els fills dels primers ocupants volen un habitatge propi, pel que abandonen el barri. Però aquesta primera explicació difícilment pot justificar que gairebé el 34% de la població hagi abandonat el barri per aquest motiu. Després seria necessari (sic) buscar unes raons més amples per esbrinar perquè (sic) s'ha produït un decreixement de població tant important”.

De la lectura del document, s'extreu que els motius atribuïts al decreixement poblacional tindrien el seu origen en què la població resident no vol continuar vivint al barri a causa del seu avançat estat de degradació.

“Després veiem que les principals raons per les quals s'ha produït aquest important descens de població obeeixen a un densificació excessiva i a un efecte de degradació considerable”.

(Document 2, p.14)

Com a conseqüència d'aquest fet el barri hauria anat envellint-se, romanent-hi només persones grans que no disposen dels mitjans econòmics per immigrar, i que entrarien per tant dins la categoria de població atrapada, o bé que per raons sentimentals es neguen a deixar el barri:

“Al RAVAL hi queda la població anciana (major de 65 anys) que o bé no disposen de mitjans per emigrar, o pel contrari es resisteixen a abandonar el barri en el que han residit tota la vida”.

(Document 2, p.16)

Tanmateix, aquesta situació de despoblament contrasta amb la denuncia de l'elevada densificació del Raval, que en el text és categoritzat hiperbòlicament com a superdensificat, si bé a fi de no entrar en contradicció amb l'afirmació del despoblament, fent referència a la densitat d'habitatges i no d'habitants:

“Això ens demostra que el barri en molts sectors està superdensificat en quant a la relació de nombre d'habitatges per Ha., o sigui que existeix bastanta desproporció entre edificació i superfície de terreny edificat.”

A aquest èxode residencial cal afegir l'èxode d'activitats. És significatiu com en el següent fragment s'atribueix a factors interns del barri (dificultat d'accés, planejament inadequat,...) el trasllat de les grans indústries fora del Raval a la perifèria, obviant que aquest és un patró generalitzat a totes les ciutats europees que han patit un procés d'industrialització per raons legals, ambientals de preu del sòl i de proximitat a la xarxa de transports.

“Les grans indústries que varen apareixer al segle passat al RAVAL i que són el origen principal de l'estat de densificació en el que avui es troba el barri, han estat traslladades a pobles del Cinturó Industrial de Barcelona com conseqüència de la dificultat d'accés del transport a l'interior del districte, de la inadequada ordenació urbanística del planejament i de l'alta pressió fiscal a què s'han vist sotmeses.

Els edificis que han quedat buits per aquestes causes han estat recuperats per a usos diferents pel que foren construïts. Així serveixen d'allotjament principalment de magatzems i garatges, aspecte pel qual aquèsts (sic) s'han vist incrementats a tot el barri.” (Document 2, p.73)

El document també fa referència a la transformació patida pels tallers artesanals i la seva substitució per activitats terciàries:

“Els petits tallers artesanals són activitats abandonades en èpoques (sic) de desenvolupament i de primacia de la producció industrialitzada dels anys 60 i principis dels 70. A més, els pocs que queden, sobretot al Sud del carrer Hospital, són substituïts per bars i locals d'activitat nocturna, que són més rendables a curt termini.” (Document 2, p.74)

Finalment, cal destacar la valoració negativa que el document realitza del comerç de proximitat del barri que considera que no s'ha renovat a excepció d'alguns canvis d'ús al carrer Nou de la Rambla:

“La majoria dels establiments comercials del RAVAL son petits, dedicats sobretot al proveïment de les necessitats quotidianes de la zona: lleteries, forns, droguerries, etc. A penes existeixen noves implantacions comercials, i les existents quasi no s'han renovat, excepció feta del carrer Nou de la Rambla on es varen substituir alguns bars d'activitat nocturna per locals dedicats a ús ocasional de local comercial de confecció.” (Document 2, p.71)

Infrahabitabilitat

A diferència del PERI de Casc Antic, on esmentava el fenomen de la inhabilitat, és a dir les dificultats per la comunitat resident per satisfer les seves necessitats, en el cas del Raval considero

que el PERI focalitza la seva atenció en la inhabilitat, és a dir la inadequació de l'habitatge existent als estàndards i valors considerats com a acceptables. Aquest desplaçament semàntic és important, en tant que malgrat ambdós fan referència a uns mateix problema (l'estat de l'habitatge) en el primer el criteri valoratiu parteix de la necessitats de la pròpia comunitat i vincula la manca d'habitatge al dèficit d'equipaments, el segon ha fa a partir d'uns criteris exteriors. Aquest canvi d'orientació és perceptible en el següent fragment on els criteris valoratius són sempre externs '*necessitats i normatives actuals*' i '*grau d'exigències actuals*':

“Totes les instal·lacions son inadequades a les necessitats i normatives actuals, tant en electricitat, com aigua, gas i desguàs. Per altra banda, pràcticament tots els habitatges que hem pogut visitar estàn (sic) mancats d'una cuina i un bany mínimament acceptables dins del grau d'exigències actuals.” (Document 2, p.39)

En relació a les instal·lacions de sanejament, és indicatiu en el següent fragment com es vinculen els termes '*primitiu*' '*precària*' i '*grau d'antiguitat*', així com l'aparent contradicció entre el 10% d'edificis que disposarien d'un sistema de sanejament considerat inadequat i l'ús d'adjectius quantitatius com '*nombrosos*' i '*molts*' per referir-se als mateixos. Aquesta estratègia retòrica que trobarem repetidament al llarg del PERI: associar a adjectius que contenen una valoració negativa a allò antic i amplificar emfasitzant-los aquells elements que poden recolzar una imatge de degradació generalitzada:

“Un aspecte important que mereix menció especial és l'existència en moltes zones del primitiu sistema de residus d'aigües fecals que encara funcionen en gran nombre, i que es tracta de les antigues “comunes”, que en la totalitat del barri suposen un 10%. Aquest fet ens demostra la precària situació en que es troben nombrosos habitatges i que ens pot indicar el grau d'antiguitat de molts dels edificis existents al RAVAL.” (Document 2, p.49)

Un altre element significatiu es la valoració que el PERI fa del règim de tinença al barri, on destaca l'elevat percentatge del lloguer en el territori i atribueix a aquest el baix dinamisme del mercat immobiliari, induint que aquest fet afecta negativament a la seva capacitat de regeneració:

“En el barri del RAVAL predomina el règim de lloguer arribant (sic) els llogaters en algunes Seccions Censals a suposar fins el 90% dels residents i superant en tots els casos el 50%.

Aquest fet pot significar que, com a conseqüència de l'escassa renovació d'habitatges que s'ha produït a la zona, els lloguers dels esmentats habitatges i degut a la constatada antiguitat de les edificacions pot suposar-se que no ha sofert increments excessius, per efecte del bloqueig de lloguers que fa la vigent llei d'Arrendaments Urbans.

Per tot això es comprensible que determinats sectors socials no abandonin els seus llocs de residència degut a l'equilibri existent entre qualitat de l'habitatge i quantia de lloguer mensual

(Document 2, p.50)

Poblacions diana

Per poblacions diana en el marc de diagnosi entenc aquelles poblacions que apareixen designades en el PERI com a responsables o associades a la definició del problema. Si bé en el Casc Antic, no apareix explícitament cap col·lectiu poblacional, en el cas del Raval apareix de forma explícita la gent gran, les agrupacions familiars amb un baix nivell de renda i les famílies d'origen immigrant (si bé en el moment de redacció del PERI el percentatge d'immigració al Raval era poc significatiu). A més d'aquestes referenciades explícitament, podem incloure les treballadores sexuals i els consumidors-venedors de droga que apareixen referenciats no com a col·lectius sinó com localitzacions i activitats: *“Aquesta acció degradadora augmenta majorment, a l'ubicar-se les cases de prostitució en certes zones, i el comerç de la droga”* (Document 2, p.14)

En relació a la gent gran que ja he abordat en l'apartat referit a l'envelliment poblacional, el PERI destaca la seva vinculació amb la manca de renovació del parc d'habitatge, en aquest sentit és rellevant la valoració negativa que el PERI realitza de la congelació de lloguers de 1966 com a factor que impedeix la renovació dels habitatges:

“Es de lògica suposar que jubilats i pensionistes ocupen els habitatges més deficients; després cal afegir a la situació precària (sic) dels habitatges, els propis mitjans dels propietaris, que en gran part son també persones d'edat a les que la legislació no els permet augmentar els costos de lloguers encara que aquèsts (sic) comportin remodelacions en el propi habitatge” (Document 2, p.52)

A aquesta població se li atribueix una situació de penúria econòmica, és percebut també com un problema per a la regeneració del Raval:

“Predomini excessiu de retirats i jubilats amb escàs poder adquisitiu. Agravació de l'escassa activitat econòmica que afecta al Raval” (Document 2, p. 19)

A més de la gent gran, també s'identifica com a col·lectiu les famílies amb rendes més baixes com població que pateix l'efecte de l'amuntegament:

“No sempre els pisos més petits estàn (sic) ocupats per jubilats o per famílies d'una o dues persones, sino (sic) que seran les famílies de renda més baixa les que ocuparan aquests habitatges coincidint també amb els matrimonis amb gran nombre de fills.” (Document 2, p.52)

Un tercer apartat fa referència a les pensions/cases d'hostes a les que vincula el poblament per

població immigrant, que qualifica com recents arribats a Barcelona incloent una avaluació fortament despectiva a l'afirmar que venen '*en molts casos carregats de fills*', el que suposa la reproducció d'un prejudici, sense que es doni cap dada per sustentar-lo:

“Els habitatges més grans experimenten, des de fa un temps, un canvi d'ús d'especial importància. Al buidar-se aquèstes (sic) son reutilitzades per pensions o cases d'hostes, per setmanes o per mesos; en ambdós casos, allotgen els immigrants que arriben per primera vegada a Barcelona i en molts casos carregats de fills” (Document 2, p. 52)

La manca d'espai públic

Un altre dels elements que es destaquen en la diagnosi és la manca d'espai públic, vinculat a l'elevada densitat edificacional, que malgrat ser un element que possibilita l'existència d'una *agradable animació comercial*, dificulta l'existència d'espais per a la població infantil i la gent gran.

“El RAVAL es possiblement l'Àrea de Barcelona on la desproporció entre espai lliure i edificació es més considerable. L'espai públic exterior és molt reduït, no solament perquè (sic) les places i jardins son pràcticament inexistents. Aquest baix nivell d'espai públic i l'elevada densitat de l'edificació, son causa d'una agradable animació dels carrers comercials, però també d'una notable deficiència d'espais tranquils, d'esbarjo, jocs, repòs i contacte, especialment per als nens i ancians.” (Document 2, p.32)

Infradotació d'equipaments

La dotació equipamental del barri és percebuda com insuficient. Tanmateix, i en relació al que ja apuntava anteriorment, el criteri comparatiu no es tan en relació a les necessitats dels residents com dels '*standars*' d'altres ciutats:

“La dotació de l'equipament social del barri es insuficient atenent als standars que avui es consideren mínims a les ciutats.” (Document 2, p.64)

Aquesta valoració contrasta amb el Casc Antic, on la dotació d'equipaments es posa sempre en relació a les necessitats dels residents. Tot i així, hi ha dos tipologies d'equipament que el PERI vincula a les necessitats del barri, els equipaments per a la gent gran i els equipaments esportius:

“No existeixen locals destinats a assistència social sanitària específica pels ancians, imprescindible donat l'alt percentatge d'ancianitat pobre a la totalitat del barri. Ni tampoc hi ha cap hospital de dia per a l'assistència de pacients de llarga malaltia”. (Document 2, p.64)

“Els centres esportius no son molt nombrosos i satisfan les necessitats per a tota la ciutat, com en el cas del “Club Natació Montjuïc”. A nivell de barri podem afirmar que aquest tipus de dotacions són pràcticament nul·les, no existint pistes de jocs i esports públics” (p.67)

No obstant això, on el PERI posa més incidència és en el diagnòstic de grans edificis públics en desús susceptibles d'allotjar equipaments culturals de ciutat, en sintonia amb les conclusions del Pla del Liceu al Seminari (1981):

“Existeix un nombre determinat d'edificis públics que tot just tenen ús concret: La Casa de la Caritat, La Casa de la Misericòrdia i els patis annexes ocupats actualment per garatges o magatzems, l'Església dels Àngels; totes elles es troben tancades i sense utilitat actual. La causa principal es el seu deficient estat de conservació.” (Document 2, p.65)

Es rellevant destacar com el PERI alhora de destacar les principals dotacions d'equipaments dins el barri faci referència a dos equipaments de ciutat: la Biblioteca Central (actual Biblioteca de Catalunya) i l'Escola Massana d'art i disseny. Alhora, introdueix la noció d'equipaments generadors d'activitat, que posteriorment farà fortuna en el desenvolupament del clúster cultural del CCCB, i torna a remarcar la importància de l'accés, element que com veurem és rellevant en la metàfora de l'enclaustrament:

“Les dotacions més importants estan situades en el perímetre del RAVAL, en el centre no existeixen equipaments generadors d'activitat, salvat el cas excepcional de la Biblioteca Central i l'Escola Massana, però el seu accés s'efectua pel punt més proper al perímetre, Les Rambles.” (Document 2, p.64)

La met fora de l'enclaustrament

Al llarg del document, es considera que el barri es troba tancat, enclaustrat envers la resta de la ciutat. Si en el PERI de Casc Antic, hem vist com l'ús del terme límit-barrera adquiria un sentit positiu en tant que servia per preservar la identitat de la comunitat, en el cas del Raval aquest límit és percebut negativament, com a una frontera que els ciutadans d'altres zones de Barcelona no gosen travessar. L'enclaustrament⁷⁵ del barri seria alhora un factor que coadjudaria a mantenir la degradació. En la següent referència, els edificis perimetrals del Raval són caracteritzats metafòricament com un embolcall, és a dir com una peça de roba que cobreix total o parcialment alguna cosa.

“Els edificis construïts en les dècades dels anys quaranta i cinquanta estan situats al llarg de la Ronda Sant Antoni a manera d'embolcall del Raval” (Document 2, p.36)

En aquest cas, al fer referència a l'existència d'edificis nous en un apartat que fa menció expressa de

⁷⁵ Utilitzo el terme enclaustrament com una metàfora explicativa de l'atribució de tancament en si mateix que el document fa del barri del Raval. Malgrat aquest terme no aparegui en el document, crec que resumeix el caràcter de dificultat d'entrada i sortida, extrangeritat, tancament del barri en si mateix i suspensió del temps, alhora que connecta amb un tret històric del barri com fou l'elevada presència de convents que mantenien terrenys improductius fins a l'arribada de la desamortització que feu possible la seva revalorització en el mercat immobiliari.

l'antigor dels habitatges “*L'antiguitat (sic) de l'edificació es doncs, pràcticament absoluta*” (Document 2, p.36) eleva el contrast d'un embolcall 'nou' per un interior vell sotmès a la força de la degradació.

Aquesta impermeabilitat és emfasitzada en diferents apartats del PERI. Així per exemple, en relació a la seva possible terciarització, el document fa referència al fet que oficines i empreses s'han situat sempre en el seu perímetre exterior:

“Històricament, és en el perímetre del RAVAL, sobre les Rambles, les Rondes i el Paral·lel, on es troba l'activitat de despatxos i oficines. Aquest tipus d'activitat mai ha penetrat en l'interior, aspecte que reforça la tesi de que difícilment podrà obrir-se al públic la representació d'una empresa i d'un servei en l'interior del districte.” (Document 2, p.76)

Aquesta impermeabilitat també s'associa al trànsit rodat. En el següent paràgraf, és significatiu l'ús del terme foraster per referir-se al ciutadà no resident al Raval, el que emfasitza el caràcter de territori estranger pels no residents, accentuant aquest caràcter de territori anòmal dins la ciutat.

“L'accés des de les Rambles es irregular i també intrincat. El foraster que va al RAVAL en cotxe no opta per entrar-hi, sino (sic) que deixa el vehicle a qualsevol aparcament del perímetre, i efectúa (sic) el recorregut a peu”. (Document 2, p.34)

En la següent cita, també es fa referència al caràcter congestionat de la circulació al Raval i com aquest dificulta tant l'entrada com la sortida del barri. És significatiu que el document ubiqui com a problema el fet que els veïns no utilitzen el cotxe per desplaçar-se dins el barri, quan es tracta d'un territori compacte i poc extens on es pot arribar a qualsevol destinació a peu.

“Els carrers principals d'accés (Carme, Hospital, Sant Pau), son circulació lenta i estan congestionades per l'estacionament, per la carrega i descarrega, i pel conflicte que suposa amb els vianants. A través dels carrers secundaris el tràfic es intrincat i difícil pels propis veïns, pel que aquèsts opten per tenir el cotxe dies (sic) aparcats sense utilitzar-lo”. (Document 2, p. 34)

En aquest paràgraf s'emfasitza també aquest caràcter de tancament i la dificultat del transit rodat a la zona del Raval, el que contrasta amb l'aposta que el PERI del Casc Antic realitza per la peatonalització:

“Tots aquests motius fan que la gent opti per efectuar els recorreguts a peu a l'interior del barri. La comunicació entre Rambles-Rondes s'efectúa (sic) pels antics camins històrics: Carme, Hospital i Sant Pau, i també pel carrer Nou de la Rambla. A part d'aquests carrers, els altres no tenen clar el punt de sortida i comunicació entre zones perimetrals al RAVAL”. (Document 2, p.35)

Un altre element que apareix en el text, fa referència a la dificultat de connexió viària nord-sud, que

fou justament l'argument pel qual es va programar la construcció de la Gran Via B en el Pla de Reforma Interior de Cerdà, i que ha estat una de les constants en les successives propostes de reforma interior amb la voluntat de connectar l'Eixample amb el port. És significatiu contrastar aquesta afirmació amb el PERI de Casc Antic, on la trama urbana del barri presenta el mateix problema, però que el document considera que actualment no és rellevant donada l'obertura del cinturó del litoral i el canvi de funcions associades al port:

“En l'interior del RAVAL no existeix un recorregut de tràfic clar en direcció al marc; els carrers són estrets i de trams curts, sense continuïtat, pel que atravesar (sic) el barri en direcció Nord-Sud es pràcticament impossible” (Document 2, p.34)

Finalment, en referència al transport públic el document també esmenta que aquest està situat en el seu perímetre, i que existeix només un microbús⁷⁶. Concretament, el document utilitza l'adjectiu indefinit “algun” per emfasitzar el caràcter d'indeterminació alhora que escriu “microbús” entre cometes, incorrent en un error de concordança amb el participi “utilitzats”. Aquesta enrevessada construcció pot tenir per objectiu minusvalorar l'existència d'aquest transport. Alhora és també rellevant que s'esmenti que *el ciutadà* desconegui la seva existència. Donat que les persones que vivien en les zones de pas coneixien perfectament el seu recorregut, fins al punt que fou batejat popularment com la Monyos per què feia part de l'itinerari d'aquest personatge pintoresc del Raval, cal demanar-se a quin ciutadà s'està referint.

“El transport públic (metro, autobús) està situat en el perímetre del districte. Únicament algun “microbús” atravesa el Raval -de Les Rambles al Paral·lel, però són poc utilitzats i generalment es desconeix per part del ciutadà, la seva existència”. (Document 2, p. 34)

El marc de prognosi

Els objectius en que es basaran les actuacions del PERI se centraran en la remodelació de l'espai públic amb la creació d'un gran esponjament central aprofitant les afectacions de l'Avinguda Garcia Morato, la rehabilitació/substitució d'habitatges, la mobilitat urbana i la dotació d'equipaments; el que seguint el redactat del document defineixen els autors com (en majúscules a l'original):

“R) REHABILITACIÓ DEL TEIXIT URBÀ RELEVANT. ESPAI PÚBLIC I EDIFICACIÓ.

V.P.) CONSTRUCCIÓ D'HABITATGE PÚBLIC

C) FORMACIÓ I MILLORA DEL SISTEMA VIARI D'ACCÉS I COMUNICACIÓ INTERNA

P) APARCAMENT-ESTACIONAMENT

⁷⁶ El microbús al que fa referència el document era el 91 que feia el recorregut des de la Carretera de la Bordeta al Palau de la Virreina atravesant el barri pels carrers Carme i Hospital. Aquest microbús era àmpliament utilitzat per la gent de Sants i Hostafrancs per traslladar-se al centre. Posteriorment l'Ajuntament de Barcelona va intentar suprimir-lo, donant lloc a una forta mobilització veïnal al barri de la Bordeta. Finalment, modificarà el seu recorregut eliminant el seu pas pels carrers interiors del Raval.

I) REMODELACIÓ DE LES ANTIGUES EDIFICACIONS INSTITUCIONALS

G.M) TRANSFORMACIÓ DEL TRAM EXECUTAT DE L'AVINGUDA GARCIA MORATO EN EL PARC URBÀ DE LES DRASSANES.

A) ACTUACIONS PUNTUALS SOBRE ESPAIS (AC), EQUIPAMENTS (AE) I EDIFICIS D'INTERÈS (AI)." (Document 2, p.2)

És a dir, les propostes d'actuació contingudes al PERI són essencialment urbanístiques i estan centrades en quatre àmbits: l'espai públic, l'habitatge; la mobilitat i els equipaments. Aquestes línies d'actuació tindran la seva base en dues grans operacions: el Pla Especial de la Casa de la Caritat, que donarà lloc al clúster cultural format pel MACBA i el CCCB i l'anomenat Pla Central del Raval, que donarà lloc a la creació de la Rambla del Raval aprofitant un tram de l'antiga afectació de l'Avinguda Garcia Morato.

Cal vincular aquests objectius amb el que seria la seva filosofia d'actuació basada en una concepció de justícia social distributiva és que *"equilibren en cada moment les incidències socials d'habitatge i augmenten progressivament les rendes de posició de les famílies que hi viuen i buscant que en qualsevol cas les plusvàlues generades per les inversions públiques repercuteixin directament i de manera uniforme sobre la població"* (Document 2, p.2)

És important assenyalar en relació al fragment anterior, com aquest augment de les rendes de posició, no afectarà tant a les 'famílies que hi viuen' majoritàriament en règim de lloguer, sinó als propietaris que veuran revaloritzar els seus immobles.

El retorn de la centralitat

Un dels marcs dominants en la prognosi és el retorn de la centralitat que el PERI explícita com una de les seves finalitats:

"En el convencimiento de contribuir a mejorar las condiciones de vida de los residentes del RAVAL y devolver el carácter de centro de actividades socio-económicas que le corresponden por localización y la historia, esta Dirección de Servicios propone los siguientes objetivos de planeamiento urbanístico para el distrito." (Document 2, p. 9-10)

Aquest retorn a la centralitat, és percebut com una obertura a la Ciutat de Barcelona tancant el caràcter d'enclaustrament que definiria el barri. En aquest sentit, és rellevant l'ús negatiu del terme 'autosuficient' en contrast amb les valoracions contingudes al PERI de Casc Antic:

"El districte ha d'obrir-se a la resta de la ciutat de Barcelona com ha fet tradicionalment i, per tant, no ha de considerar-se com un tot autosuficient" (Document 2, p.85)

El PERI explícita alhora que la centralitat referida és més geogràfica i funcional que no pas

vinculada a la seva morfologia urbana, amb concordança amb la valoració negativa que el PERI realitza sobre la mateixa:

“Tot el RAVAL manté un valor històric per la ciutat, més pel seu caràcter general de situació, que pel valor dels seus edificis.” (Document 2, p.41)

La met fora de l'asolellament

El document vincula les deficientes condicions de sanejament del barri a la manca d'espai públic i la morfologia de la trama urbana, recuperant elements del marc higienista-progressista i del marc racional-funcionalista. En concret, és significatiu destacar l'ús que aquest PERI fa del terme asolellament⁷⁷, terme que no apareix en el cas del PERI de Casc Antic malgrat tractar-se d'una trama urbana de característiques similars.

“Aquesta estretor dels carrers provoca unes condicions deficientes no solament als edificis que la limiten sino també al propi espai públic, que origina una escassetat d'asolellament.

L'asolellament de l'espai públic no és únicament necessari (sic) perquè (sic) la gent pugui disfrutar d'una manera directa del sol, sino (sic) també perquè activi el sanejament de l'entorn tant en qüestions de neteja com d'humitat” (vp.32)

Malgrat que l'ús que el text fa del terme asolellament tingui una vessant física, és rellevant assenyalar que aquest admet també una lectura metafòrica. Així, l'asolellament permetria portar la llum (associada històricament a la noció de bé, de claredat i de vida) a un entorn degradat, constituint un contrapunt a la metàfora de l'enclaustrament a la que m'he referit anteriorment. En aquest sentit és significatiu l'ús posterior que es farà de les metàfores lumíniques, per exemple la metàfora de la irradiació emprada per l'operació Illa-Robadors (cfr. capítol Resum global i discussió de resultats).

Línies d'actuació vinculades a la prognosi

La substitució/rehabilitació

En relació a les actuacions en l'habitatge el PERI opta preferentment per les operacions d'enderroc de les zones degradades i per la rehabilitació privada pel que fa a la millora dels habitatges. En el següent fragment s'expressa amb tota cruessa l'opció d'enderroc arribant a la modificació de trama urbana en aquelles zones on es considera que l'edificació es troba en un estat *'irrecuperable'*:

⁷⁷ En aquest sentit cal recordar que una de les primeres publicacions de PROCIVESA per difondre la reforma de Ciutat Vella en el Raval escrita per la periodista Patricia Gabancho (1990) tenia per títol *El sol era Alegre*, partint d'uns versos del poeta Joan Maragall: “Quan jo era petit vivia arraulit en un carrer negre. El mur hi era humit, però el sol hi era alegre”

“L'exigència de posta al dia de les noves edificacions i la impossibilitat de conseguir-ho (sic.) a través de l'ordenació actual fa necessari que les actuacions de renovació de l'edificació irrecuperable siguin radicals i que, per tant, fins i tot puguin anular els carrers actuals” (Document 2, p.102)

Així mateix, es considera que la millora de l'espai públic hauria de servir per incentivar la rehabilitació privada que seria subvencionada mitjançant ajuts públics:

“La rehabilitació de l'espai urbà i de la urbanització ha d'anar a càrrec de l'Administració. La rehabilitació de l'edificació ha d'anar bàsicament a càrrec de la propietat privada. L'animació de la iniciativa privada es produiria al realitzar-se la rehabilitació de l'espai públic i de la urbanització i al concedir-se ajudes econòmiques, tant directes com indirectes als propietaris i llogaters de l'edificació”. (Document 2, p.105)

Pel que fa a l'alternativa substitució/rehabilitació, en el següent fragment, és rellevant l'ús de l'adverbi “encara” alhora de valorar les possibilitats de rehabilitació, suggerint que la majoria d'edificis no s'inclourien en aquest supòsit:

“A l'ésser la quasi totalitat de l'edificació del RAVAL de construcció antiga i poc renovada, existeix la necessitat de crear unes condicions urbanístiques que propiciïn (sic) la rehabilitació d'habitatges l'estat actual dels quals facin encara aconsellable la seva conservació”.

També és rellevant en el següent fragment l'ús de l'eufemisme *buidatge d'illes* per referir-se a l'enderroc, i *dinàmica dels propis veïns* per la rehabilitació privada:

“En el primer cas s'hauran d'estudiar i establir els mecanismes legals i d'ordenació que potencïn (sic) la dinàmica dels propis veïns, i en el segon cas, construir noves edificacions d'iniciativa pública que donin allotjament a les famílies afectades en operacions de buidatge d'illes.”
(Document 2, p.10)

En els següents fragment es torna a emfasitzar el caràcter *precar* de la majoria d'habitatges del *districte* i la necessària actuació a partir de la promoció de la rehabilitació privada. Així mateix en el segon fragment es fa referència a la necessitat de dotació d'habitatge públic per al reallotjament dels veïns afectats per les operacions d'enderroc:

“L'estat precari de la majoria dels habitatges del districte obliga a perseguir la millora de les condicions d'habitabilitat tant per la previsió d'operacions de rehabilitació dels propis habitatges

com del seu entorn urbà” (Document 2, p.84)

Dret a permanència

De la mateixa manera que al PERI de Casc Antic, hi ha un reconeixement del dret a permanència dels residents, el que constitueix un dels principals llegats del discurs de l'urbanisme democràtic radical:

“Resulta evident que la renovació no ha d'obstaculitzar la permanència en el barri dels veïns que actualment hi resideixen i volen continuar al barri.” (Document 2, p.91)

És doncs l'acció de l'administració pública qui ha de garantir l'exercici d'aquest dret mitjançant les operacions de promoció d'habitatge públic:

“Els residents que es vegin afectats per actuacions concretes que impliquin la pèrdua d'habitatge podran obtenir un nou habitatge en el barri gràcies a les operacions previstes de promoció pública” (Document 2, p.126)

Així mateix sorprèn la inclusió de la següent frase escrita en condicional, cal demanar-se qui té la capacitat de considerar o no important a qui anirà destinada la nova edificació:

“Si es considera important que la nova edificació estigui a l'abast de les possibilitats econòmiques de la gent que viu en el districte és fonamental que es compleixi aquesta pauta”. (Document 2, p.92)

Finalment, el document s'anticipa a un possible efecte gentrificador de l'actuació urbanística (la substitució dels residents per altres de major capacitat econòmica). D'una banda, considera que aquest efecte no pot produir-se per què els residents es troben emparats per la legislació sobre arrendaments urbans, el que deixarà de ser cert uns anys després arran de la reforma de la LAU a través del decret Boyer⁷⁸, de l'altra considera que en cas que aquest procés es doni, no pot atribuir-se la responsabilitat a la intervenció, sinó com a resultat de la voluntat dels propis residents, el que vist amb la perspectiva actual i donats els casos d'assetjament immobiliari que ha patit el barri no deixa de constituir una fina ironia:

“Si en algun cas la millora del sector pot comportar una pressió per a realitzar-se una substitució dels actuals residents per altres de major capacitat econòmica, els primers es troben perfectament protegits d'aquesta pressió a través de l'actual legislació sobre arrendaments urbans. S'ha de suposar per tant que si es produeix emigració dels actuals residents no serà de manera sinó voluntària” (Document 2, p.126)

La dotació equipacional

⁷⁸ Real Decret Llei 3/1985

La dotació equipacional és també un dels llegats de l'urbanisme democràtic radical. En aquest sentit, el document recull determinades reivindicacions veïnals d'equipaments, si bé l'èmfasi principal se situarà en la dotació d'equipaments de ciutat.

En el següent fragment, es vincula la dotació equipacional amb el foment de la vida urbana:

“Recuperar sòl urbà i edificis públics existents per a millorar el nivell de dotacions del Districte i donar cabuda a aquelles activitats ciutadanes que col·laborin a mantenir la vida urbana en tota la seva complexitat” (Document 2, p.10)

És rellevant en el següent fragment, la distinció que realitza entre equipaments de proximitat, vinculats al seu ús quotidià, i equipaments de ciutat que tindrien com a finalitat evitar que el barri esdevingui 'un nucli dormitori desintegrat de la resta de la ciutat', el que connecta amb la metàfora de la centralitat. D'altra banda, és sorprenent l'ús del terme 'nucli dormitori' al no tenir en compte la diferència entre barris del centre històric i barris perifèrics.

“Tot assentament urbà necessita equipaments i serveis tant de nivell local com general. Els primers per tal de facilitar les demandes i exigències de tipus quotidià i els segons a fi i efecte que es converteixi en un nucli dormitori desintegrat de la resta de la ciutat” (Document 2, p.85)

La salvaguarda del patrimoni

El patrimoni ocupa una rellevància menor que en el PERI de Casc Antic i la seva incorporació respon bàsicament als criteris singularitzadors del discurs historicista-conservacionista. Així la definició de patrimoni que ofereix el document es vincula a elements singular i la seva inclusió en el Catàleg:

“Aquests elements poden ser edificis, espais urbans, monuments, fonts, fanals, etc. La relació d'elements ha de venir donada tant pel catàleg municipal aprovat com per la nova aportació que, amb motiu d'aquest treball, es pugui fer.” (Document 2, p.89)

Bàsicament, la proposta continguda al PERI referent al patrimoni és que s'incloguin un seguit d'edificis singulars en el catàleg arquitectònic i històric-artístic de la ciutat de Barcelona: el Teatre Arnau, el Teatre Romea, l'edifici del carrer del Carme 101-109; els magatzems el Siglo; la Fabrica Clavé i Fabra, la Fàbrica Rica i Garcia; la Fabrica Tous i la Fàbrica Ricart. La incorporació de les darrers fàbriques no va significar la seva protecció integral, sinó la salvaguarda d'elements singulars (la xemeneia, algun edifici,...)

L'esponjament

Les propostes d'Esponjament al Raval sorgeixen arran del Pla del GATCPAC com alternatives a

l'esventrament que plantejava la Gran Via C inclosa ja en el Pla de Reforma Interior de Cerdà. Aquestes propostes van ser recuperades pel moviment associatiu en la seva oposició a la prolongació de l'Avinguda Garcia Morato. Finalment, el PERI opta per una solució de compromís a l'utilitzar part de l'afectació derivada de l'Avinguda Garcia Morato per crear l'anomenada Rambla del Raval, en tant era la zona on es concentrava un major nombre d'expropiacions:

“Crear espais lliures mitjançant el buidatge de les illes més degradades, començant per aquelles en què existeix major propietat municipal, que han sorgit com a resultat d'anterior operacions d'expropiació”. (Document 2, p.10)

L'esponjament, en relació al marc racional-funcionalista i al de l'urbanisme democràtic radical es presenta com la possibilitat de guanyar espai públic pels residents al barri.

“Es evident que resulta necessari resoldre la manca d'espai urbà a l'aire lliure per esbarjo dels veïns i, especialment pels nens i persones grans, creant zones tranquil·les amb aquesta finalitat”. (Document 2, p.87)

Enfront el gran esponjament que representa la Rambla del Raval, el PERI planteja la possibilitat de crear micro-esponjaments que en forma de jardins urbans reproduirien l'experiència ja provada en els inicis de l'urbanisme democràtic dels Jardins d'Emili Vendrell i la Plaça de les Caramelles⁷⁹.

“Aquests jardins escampats per tot el sector permeten dotar a la població de petits espais d'esbarjo a l'aire lliure. La situació dels jardins s'ha basat en l'aprofitament d'antigues afectacions que apareixen al planejament anterior.” (Document 2, p.112)

Tanmateix, les dues principals operacions de micro-esponjament (els Jardins de Valldonzella i els Jardins de Montalegre) no arribaran a realitzar-se al quedar engolides pel clúster cultural del Raval, instal·lant-s'hi la biblioteca de Ciències de la Comunicació en l'espai dels Jardins de Valldonzella i la facultat de Geografia i Història on havien de situar-se els Jardins de Montalegre⁸⁰.

Diversificació de les activitats

Una altra de les qüestions abordades en el PERI serà la necessitat de diversificar les activitats. En aquest sentit, el PERI diferencia entre aquelles activitats que considera perjudicials pel barri, i que es sobreentén que cal eradicar, i aquelles activitats que assegurin la vitalitat de l'espai urbà. És rellevant la vinculació que el PERI realitza entre la necessitat d'invertir en la millora d'aquestes i

⁷⁹ Aquests esponjaments acabaran no donaran els resultats esperats i seran tancats en horaris nocturn, Caramelles, o directament es tancarà l'accés per què l'Ajuntament considerava que se'n feia un mal ús, cas dels jardins d'Emili Vendrell fins l'any 2000.

⁸⁰ La permuta urbanística que va ocasionar el trasllat de la facultat de Geografia i Història a la ubicació dels Jardins de Montalegre es troba en l'origen del conflicte de l'Illa Robadors-Sadurní que constitueix un dels casos d'estudi de la tesi (cfr. Resum Global i Discussió de resultats)

l'aprofitament de la seva ubicació central, el que es vincula al marc de retorn de la centralitat que he mencionat anteriorment:

“Diversificar l'activitat es la millor manera d'assegurar-se la vitalitat de l'espai urbà i de rendibilitzar l'estructura urbana. Es per tant un objectiu que al RAVAL es mantinguin les activitats desenvolupades actualment i que no siguin perjudicials i, en tot cas, augmentar-les i enriquir-les aprofitant la seva centralitat i les inversions de millora que es facin”. (Document 2, p.93)

Entre aquelles activitats que el PERI considera perjudicials, assenyala les nocturnes en tant causen molèsties als veïns:

“Aquesta es la manera d'evitar molèsties als veïns. Una bona mesura en l'esmentat sentit es evitar que es creïn nous focus d'activitat nocturna.” (Document 2, p.93)

Per contra les activitats que són valorades positivament són aquelles vinculades a la producció (activitats artesanes i industrials), terciàries (despatxos) i les vinculades a la restauració i l'entreteniment. El PERI aposta doncs per una barreja d'usos combinant els residencials amb les activitats econòmiques, en tant suposa que seran generadores d'un mercat de treball local:

“Petites activitats artesanes o industrials, oficines i despatxos, bars i restaurants, locals d'entreteniment i esbarjo son activitats no solament compatibles sinó també complementàries si es procuren resoldre els petits conflictes que es poden produir al barrejar-los. Igual passa amb l'habitatge si es resol el problema de l'aïllament acústic i de la perillositat. Per altra part, la mescla d'habitatge amb altres activitats té la ventatja (sic) de compartir serveis amb la consegüent economia i la consecució d'un lloc de treball junt al de residència, també amb la consegüent economia i comoditat.” (Document 2, p.94)

Coexistència trànsit rodat-peatons

A diferència del PERI de Casc Antic que opta per la pacificació del trànsit rodat, el PERI del Raval opta per la coexistència entre vehicles privats i vianants, en connexió a fi de fer permeable el territori, frenant la tendència a l'enclaustrament i assegurant el retorn a la centralitat.

“L'activitat i l'estretor dels carrers fa recomanable aquesta preferència, la qual cosa no vol dir que en la majoria de carrers no pugi simultanejar el tràfic de vehicles i de peatons” (Document 2, p.97)

En relació als carrers transversals es descarten mesures de pacificació del trànsit, optant per una preferència del vehicle privat al mantenir la diferència entre calçada i voravia.

“El seu caràcter fa aconsellable que a totes hores sigui compatible el pas dels vehicles amb el dels viandants (sic) pel que sembla convenient mantenir les característiques de la seva actual urbanització diferenciada en voravies (sic) i calçada” (Document 2, p.106)

És rellevant destacar la caracterització que fa dels usuaris pel que fa a l'estacionament de vehicles privats establint tres categories: els que hi treballen que farien un ús diürn, els residents que en farien un ús nocturn, i una tercera categoria formada pels usuaris de cap de setmana i que respondria a aquells que 'van als museus' o a 'passejar', el que denota quin són els escenaris de futur que el PERI preveu pel barri, en consonància amb l'estratègia de reconversió en un barri d'oci cultural continguda en el Pla del Liceu al Seminari:

“Es lògic que un mateix estacionament serveixi de dia pels que treballen i de nit pels que viuen al districte, en dies laborables pels que van al mercat i els diumenges pels que van als museus, a passejar” (Document 2, p. 98)

Actuacions principals

Finalment, destacaré les actuacions principals previstes en el PERI, d'una banda l'anomenat Pla Central representat per l'obertura de la Rambla del Raval i de l'altra el Pla Especial de la Plaça dels Angels que donarà lloc a la creació del clúster cultural del Raval Nord.

El Pla Central del Raval

El Pla Central del Raval és descrit en el PERI com un gran esponjament que permetria l'obertura d'un espai públic similar a la Plaça Nabona, fruit ella mateixa d'un procés d'esventrament:

“En el centre del Districte, el Pla proposa l'obertura d'un gran espai obert comparable per a les seves dimensions a la plaça Nabona de Roma.

Les dues façanes frontals de la plaça estarien formades cada una d'elles per una composició unitària de nova edificació. Del centre arrenca un carrer porticat que és el seu accés principal. Les dues façanes laterals estaran formades per l'antiga edificació actualment existent. La renovació de l'edificació haurà de fer-se d'acord amb les prescripcions que, d'una manera general estableix el Pla per a la Zona 12b”. (Document 2, p. 132)

“En el disseny de la plaça es fonamental el tractament de l'espai central que ha d'ésser especialment acurat. Una vegada oberta la plaça haurà de fer-se també la rehabilitació de les façanes de les antigues edificacions que hi donen front.” (Document 2, p.132)

El Pla de la Casa de la Caritat

En relació al projecte de reconversió en equipaments dels grans edificis assistencials de propietat pública de la zona nord del Raval, el PERI es limita a anunciar l'operació, deixant pel Pla Especial l'ordenació del conjunt:

“Reconversió d'edificis públics de valor actualment inutilitzats o infrautilitzats

En especial el conjunt format per la Casa de la Caritat, casa de la Misericòrdia i Convent dels Àngels te moltes possibilitats en aquest sentit tant per a equipaments metropolitans com per al districte”.

Balan del PERI del Raval

Tal i com he evidenciat en els apartats anteriors, el PERI de Raval presenta una major dependència dels discursos higienistes i racionalistes que de l'urbanisme democràtic radical. Aquesta s'evidencia en l'emfasització d'elements de degradació en la diagnosi i l'aposta per solucions higienistes en la prognosi, alhora que no es reconeix agència al moviment veïnal.

Taula 12: El PERI del Raval

Gèneres	Mixt (amb predomini del projecte urbanístic i la memòria sociològica)
Intertextualitat	Mitjana (predomini dels documents de preparació i la normativa municipal, així com l'Informe Sociològic del Districte V i el Pla del Liceu al Seminari)
Multivocalitat	Baixa (amb un fort predomini de les unitats de l'administració)
Diagnosi	Espirall de degradació La metàfora de l'enclaustrament
Prognosi	Recuperació de la centralitat La metàfora de l'asseïllament Línies d'actuació Substitució/rehabilitació Dret a permanència Esponjament Dotació d'equipaments Pacíficació del trànsit Principals actuacions: Pla Central del Raval Pla Especial Plaça dels Àngels

Font: Elaboració Pròpia

D'altra banda, cal destacar com es construeix la mirada que l'equip redactor del PERI manté sobre el barri on es realitzen valoracions estètiques i morals que responen al sistema de valors tradicional de la burgesia prenent-les com a universals. En aquest sentit, és rellevant destacar les valoracions que el PERI realitza sobre els estàndards de qualitat de vida referit als habitatges.

A fi de valorar la intervenció, el PERI considera que aquesta tindrà efectes positius pel barri, no només pels seus residents sinó pels que realitzen alguna activitat i per la *propietat*. S'identifiquen per tant tres principals beneficiaris de l'operació de reforma: els residents; el sector econòmic i els rendistes.: *“la repercussió social del planejament proposat (sic) és totalment beneficiosa, no solament pels residents al districte sino (sic) també pels qui hi realitzen alguna activitat i per a la propietat”* (Document 2, p.126)

Alhora la recuperació del Raval, no es valora únicament pels efectes positius que tindrà pel propi barri sinó també per al conjunt de la ciutat, reforçant l'orientació de ciutat a la que he fet contínuament referència:

“El planejament crea les bases per a realitzar actuacions al RAVAL que evitin la seva degradació. Contràriament, pot permetre una àmplia recuperació del mateix amb efectes favorables tant pel propi districte com per a tota la ciutat” (Document 2, p.126)

La comparació entre ambdós PERIs

Donat que al llarg de l'exposició anterior ja he fet esment d'elements comparatius entre ambdós projectes, aquest darrer apartat té com funció oferir una síntesi en relació a les tres dimensions que he considerat clau en el meu estudi.

Tanmateix, cal destacar abans d'iniciar la comparació com el propi PERI de Casc Antic considera que el seu enfoc i metodologia es força diferent al del Raval “*Aquest text (sic) que va ser entregat als responsables de planejament no s'adjunta en aquest informe pel seu gran volum i perquè es dubta del seu interès. Ja en aquell moment l'equip redactor va manifestar el seu escepticisme sobre el valor d'una refosa dels esmentats textos, sense una prèvia discussió dels conceptes normatius de P.E.R.I. tan diferents en l'enfoc i la metodologia com el del Casc Antic i el del Raval*”. (Document 3, p.132)

1. En relació a la tensió entre Ciutat Vella-Ciutat Nova

En el cas del PERI de Casc Antic, la Ciutat Vella és valorada positivament en tant l'identifica amb la ciutat medieval. La tensió no se situa tant entre les dues ciutats sinó amb la necessitat d'intervenir per preservar la comunitat dels factors que amenacen la seva supervivència, el que és resolt a través del que he anomenat dialèctica conservació-transformació.

En canvi, en el PERI del Raval aquesta tensió s'evidencia amb la valoració negativa de tot allò qualificat d'antic, a excepció del patrimoni monumental. El Raval es presenta sota la metàfora de l'enclaustrament com un territori tancat a si mateix, refractari al canvi que la intervenció urbanística haurà de recuperar, portant llum mitjançant la metàfora de l'assolellament a les zones profundes que es troben atrapades per l'espiral de la degradació.

2. En relació al caràcter ex-cèntric del centre

El PERI de Casc Antic concep el barri com a una unitat funcional en si mateixa, sense plantejar-se la necessitat de recuperar una centralitat funcional per la ciutat. La diagnosi i la prognosi del PERI es plantegen en funció de les necessitats dels seus residents i no sota una escala de la ciutat.

En canvi, en el PERI del Raval s'evidencia una forta dependència de l'escala de ciutat.

L'enclaustrament ha tornat el barri impermeable, pel que és necessari que la ciutat penetri el barri ja sigui a través del trànsit rodat o de la instal·lació d'equipaments de centralitat que farien del Raval una zona d'oci cultural. En aquest sentit, es rellevant destacar quins són els elements que els redactors d'aquest PERI valoren per un centre històric coincidents amb una concepció parctematitzadora d'aquesta part de la ciutat:

“Pintorequisime i tranquil·litat son dues qualitats que poden fer atractiu un casc antic a pesar d'algunes incomoditats inherents” (Document 2, p.99)

3. La tensió entre la ciutat planificada i la ciutat practicada.

En el cas del PERI de Casc Antic es presenta una opció per la ciutat practicada, en tant s'emfasitza el caràcter de comunitat del territori fins al punt de convertir-la en una comunitat purificada. Alhora es reconeix l'existència de les lluites veïnals i dels moviments d'oposició. La valoració que el PERI realitza dels plans anteriors és substancialment negativa, el que és indicatiu d'una desconfiança envers la ciutat planificada.

En el cas del PERI del Raval en canvi la ciutat practicada és molt menys rellevant que en el casc antic, a excepció de la valoració positiva que es fa d'algunes activitats tradicionals, predomina una avaluació negativa dels col·lectius residents i de part de les activitats que s'hi realitzen. A diferència del PERI de Casc Antic no es reconeix l'existència de conflictes previs ni s'atorga agència al moviment veïnal o ciutadà. En canvi, tot i reconèixer alguns dels errors de les solucions de planejament anterior, l'aposta del PERI es troba molt més escorada envers la ciutat planificada en tant considera que el planejament urbanístic servirà per resoldre els problemes que afecten al barri.

Així doncs, en el PERI de Casc Antic s'observa una major petjada de les reivindicacions del moviment veïnal, el que explica en part que aquest mantingui un caràcter més orientat al barri; en canvi, en el PERI del Raval, aquesta petjada és quasi bé inexistent, presentant una orientació molt més vinculada a les necessitats de la ciutat.

REFERÈNCIA BIBLIOGRÀFICA

- AAVV Casc Antic (1979) *Pla Popular pel Casc Antic. Alternativa urbanística popular pels vells barris de Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera - Santa Maria*. Barcelona: Associació de Veïns de Casc Antic.
- Ajuntament de Barcelona (1981) *Informe sociològic del Districte V*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona
- Ajuntament de Barcelona (1987) *Urbanisme a Barcelona. Plans cap al 92*. Ajuntament de Barcelona. Àrea d'Urbanisme i Obres Públiques. Planejament urbanístic.
- Albertí, Santiago i Elisenda (2004) *Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona: Albertí
- Aragonés, Juan Ignacio & Amérigo, María (2002) *Psicología Ambiental*. Madrid: Ediciones Pirámide.
- Artigues, Jaume (1980) *El Raval: història d'un barri servidor de la ciutat*. Barcelona: Associació de Veïns del Districte Vè.
- Barba, Gustavo & Van Bellinghen, Agustín & Wade, Marcelo (1981) *Intervencion urbana. Urban Intervention Barcelona 1980/1981*. Barcelona
- Bettin (1982) *Los sociólogos de la ciudad*. Barcelona: Gustavo Gili
- Busquets, Joan (1986) El planeamiento de la Ciutat Vella. Una herramienta de trabajo para su rehabilitación. *Barcelona Metrópolis Mediterránea* 1, 50-55.
- Cabrera, Pere (2007) *Ciutat Vella de Barcelona. Memòria d'un procés urbà*, Badalona: Ara Llibres.
- Carter, Ronald et al (2001) *Working with Texts. A core introduction to language analysis*. London: Routledge
- Castells, Manuel (1977) *Movimientos Sociales Urbanos*. Madrid: Siglo XXI, 1977.
- Castells, Manuel (1986) *La ciudad y las masas*. Madrid: Alianza Editorial, 1986.
- Castells, Manuel (1996) *La sociedad red (vol I.) La era de la información: economía, sociedad y cultura*. Madrid: Alianza.
- Cerdà, Ildefonso (1868) *Teoría General de la Urbanización*. Madrid: Imprenta Española.
- Charaudeau, Patrick & Maingueneau, Dominique (2005) *Diccionario de análisis del discurso*. Buenos Aires: Amorrortu Editores

-
- Corraliza, José Antonio & Aragonés, Juan Ignacio (1993) *La psicología social y el hecho urbano. Psicothema*, 5 pp. 411-426
- De Certeau, Michel (2007) *La invención de lo cotidiano. 1 Artes de hacer*. México: Universidad Iberoamericana. Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Occidente.
- de Terán, Fernando (1999) *Historia del urbanismo en España. Siglos XIX y XX*. Madrid: Cátedra
- Delfante, Charles (2006) *Gran historia de la ciudad. De Mesopotamia a Estados Unidos*. Madrid: Abada Editores.
- Díez, Xavier (2010) *Venjança de classe. Causes profundes de la violència revolucionària a Catalunya el 1936*. Barcelona: Editorial Virus
- Ealham, Chris (2005) *La lucha por Barcelona. Clase, cultura y conflicto 1898-1937*. Madrid: Alianza Editorial.
- Etapé, Fabián (2001) *Vida y obra de Ildefonso Cerdá*. Barcelona: Península
- Fabré, Jaume i Huertas, Josep Maria (2000) *La Barcelona del segle XX. Burgesa i Revolucionària*. Barcelona: Edicions Flor del Vent.
- Fairclough (2003) *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. Oxon: Routledge
- Fairclough, Norman (2001) *Language and Power*. Essex: Pearson Education.
- Fayos, Ricard (1979) "La lucha por el centro urbano. Plan para el Casc Antic de Barcelona". *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* (pp. 33-52) Abril 1979
- Fernández Ramírez, Baltasar (2000) "El medio urbano" en Aragonés, Juan Ignacio & Amérgo, María *Psicología Ambiental*. Madrid: Ediciones Pirámide.
- Fernández Ramírez, Baltasar et al. (2008) *Psicología de la ciudad. Debate sobre el espacio urbano*. Barcelona: Editorial UOC
- Fernández-Ramírez, Baltasar (2006) Un breve apunte para emmarcar la psicología ambiental de la ciudad en Corraliza, José Antonio et al. *Medio Ambiente, Bienestar Humano y Responsabilidad Ecológica*. Madrid: Editorial Resma.
- Foucault, Michel (1984) Des espaces autres (conférence au Cercle d'études architecturales, 14 mars 1967) *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5, 46-49.
- Grignon Claude & Passeron, Jean Claude (1992). *Lo culto y lo popular: Miserabilismo y Populismo en Sociología y Literatura*. Madrid: ediciones la Piqueta.
- Fraser, Nancy (1991) 'The Uses and Abuses of French Discourse: Theories of Feminist Politics' in

P. Wexler (ed.) *Critical Theory Now*, London: Falmer Press.

Fuster, Joan; Nicolau, Antoni i Venteo, Daniel (2001) L'oportunitat d'una exposició històrica sobre la Via Laietana. A Museu d'Història de la Ciutat *La construcció de la gran Barcelona: L'obertura de la Via Laietana 1908-1958*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona

Gabancho, Patrica (1990) *El sol hi era alegre*. Barcelona: La llar del Llibre

Ganau Casas, Joan (1996) *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Hall, Peter (1996) *Ciudades del mañana*. Barcelona: Ediciones del Serbal

Huertas Claveria, Josep Maria (1994) *Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*
Barcelona: L'avenç 1. Col·lecció Clio.

Íñiguez, Lupicinio (ed.) (2003) *Análisis del discurso. Manual para las ciencias sociales*. Barcelona: Editorial UOC.

Íñiguez, Lupicinio & Pol, Enric (ed.) (1996) Cognición, representación y apropiación del espacio. *Psico-socio Monografies Ambientals (9)* Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona.

Johnstone, Barbara (2008) *Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell

Jorgensen, Marianne & Phillips, Louise (2002) *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage

Kristeva, Julia (1969) *Séméiotikè. Recherches pour un sémanalyse*. Paris: Seuil.

Laclau, Ernesto Mouffe & Chantal (2004) *Hegemonía y estrategia socialista. Hacia una radicalización de la democracia*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica. 2na edició.

Lefebvre, Henri (1968) *Le Droit à la ville*, Paris: Anthropos (2nd ed.) Paris: Ed. du Seuil, Collection Points

Lefebvre, Henri (1969) *De lo rural a lo urbano*. Barcelona: Península.

Lefebvre, Henri (1972) *La revolución urbana*. Madrid: Alianza Editorial.

López Petit, Santiago (1996) *Entre el ser y el poder. Una apuesta por el querer vivir*. Madrid: Siglo XXI.

López Sánchez, Pere (1986) *El centro histórico un lugar para el conflicto*. Barcelona: Geocrítica.

López Sánchez, Pere (1993) *Un verano con mil julios y otras estaciones*. Barcelona: de la Reforma Interior a la Revolución de Julio de 1909. Madrid: Siglo XXI

-
- López Sánchez, Pere (2000) "Centros históricos más allá del ghetto y del museo (algunas cosas sobre el querer vivir en las ciudades viejas)." *Autores Varis*. Madrid: Editorial Complutense, volum II. (pp.1167-1178)
- Martí i Costa, Marc Bonet i Martí, Jordi (2008) Los movimientos urbanos: de la identidad a la glocalidad. *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XII, núm. 270 (121).
- Masjuan, Eduard (2000) *La ecología humana en el anarquismo ibérico : urbanismo "orgánico" o ecológico, neomalthusianismo y naturismo social*. Barcelona: Icaria
- Navarro, Ferran & Vilanova, Josep. M. (2000) *Transformació de la ciutat construïda*. Instruments urbanístics. Barcelona: Edicions UPC
- Nicolau i Martí, Antoni & Cubeles i Bonet, Albert "El 150è aniversari de l'enderrocament de les muralles: repensant la ciutat contemporània" a Institut de Cultura: Museu d'Història de la Ciutat (2004) *Abajo las murallas!!! 150 anys de l'enderroc de les muralles de Barcelona*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat.
- Oyon, José Luís (2008) *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, migración y anarquismo en la Barcelona de Entreguerras, 1914-1936*. Barcelona: Editorial el Serbal
- Parker, Simon (2004) *Urban Theory and the Urban Experience. Encountering the city*. New York: Routledge
- Pickvance, Charles (1986) "Concepts, contexts and comparison in the study of urban movements: a reply to M Castells. *Environment and Planning D: Society and Space* 1986, vol. 4, nº 2, p. 221 – 231.
- Pizza, Antonio & Rovira, Josep Maria (ed.) *G.A.T.C.P.A.C. : una nueva arquitectura para una nueva ciudad = a new architecture for a new city : 1928-1939*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes- Museu d'Història de la Ciutat
- Resina, Joan Ramon (2008) *La vocació de modernitat de Barcelona*. Barcelona: Galàxia Gutenberg.
- Sagarra i Trias, Ferran (2005) Les idees per a l'eixample. Institut de Cultura: Museu d'Història de la Ciutat *Abajo las murallas!!! 150 anys de l'enderroc de les muralles de Barcelona*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat
- Sánchez de Juan, Joan-Antón (2000) La "destrucción creadora": El lenguaje de la reforma urbana en tres ciudades de la europa mediterránea a finales del siglo XIX (Marsella, Nápoles y Barcelona). *Scripta Nova*, 63. [Disponible online a <http://www.ub.edu/geocrit/sn-63.htm> consultat el 10 de juny

2011]

Scott, James (1985) *Weapons of the weak*. Yale: Yale University Press

Simpson, Paul & Mayr, Andrea (2010) *Language and Power. A resource book for students*. London: Routledge

Soja, Edward W. (2008) *Postmetrópolis. Estudios críticos sobre las ciudades y las regiones*. Madrid: Traficantes de Sueños.

Sum, Ngai Ling (2007a) *Culture, Discourse, Ideology and Hegemony* Demologos Spot Paper

Sum, Ngai Ling (2007b) *Towards a Cultural Political Economy: Discourses, Material Power and (Counter-)Hegemony* Demologos Spot Paper

Torres Capell, M. (1987) *El planejament urbà i la crisi de 1917 a Barcelona*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya.

Voloshinov, V. (1973) *Marxism and the Philosophy of Language*. Harvard: Harvard University Press

DOCUMENTS

Documents que han estat objecte d'un anàlisi exhaustiu per a la redacció de la tesi:

Document 1: AVV Casc Antic (1979) Pla Popular de Casc Antic

Document 2: Ajuntament de Barcelona (1985a) Pla Especial de Reforma Interior del raval

Document 3: Ajuntament de Barcelona (1985b) Pla Especial de Reforma Interior del sector Oriental del Centre Històric

Document 4: Ajuntament de Barcelona (1993a) Modificació del Pla Especial de Reforma Interior del Raval per a la ubicació de l'Universitat en l'illa de la Misericòrida i decongestió del Pla Central.

Document 5: Ajuntament de Barcelona (2001) Modificació del PERI del Raval per a la nova ordenació de l'àrea delimitada pels carrers d'en Robador, Sant Rafael, Rambla del Rabal, Sant Josep Oriol i la plaça Salvador Seguí.

Document 6: Ajuntament de Barcelona (2005a) Modificació del PERI del Raval a l'àrea delimitada pels carrers Sant Rafael, Sadurní, Sant Josep Oriol i la Rambla del Raval.

Document 7: Ajuntament de Barcelona (2005b) Parla'ns. La Gardunya a debat! Barcelona: Ajuntament de Barcelona

Document 8: Ajuntament de Barcelona (2008) Reforma de la Plaça de la Gardunya i entorns. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

